

ЈУЖНОСЛОВЕНСКИ ФИЛОЛОГ XXVII/1-2.

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКОХРВАТСКИ ЈЕЗИК

ЈУЖНОСЛОВЕНСКИ ФИЛОЛОГ

ПОВРЕМЕНИ СПИС ЗА СЛОВЕНСКУ ФИЛОЛОГИЈУ И ЛИНГВИСТИКУ

Уређивачки одбор:

*др Алексић Радомир, др Бошковић Радосав, др Грицкајић Ирена, др Коларич Рудолф,
Конески Блаже, др Николић М. Берислав, др Павловић Милвој, др Пецо Асим,
др Пешикан Мићар, др Сивановић Михаило, др Хрстић Маје*

Главни уредник
М. СТЕВАНОВИЋ

књ. XXVII — св. 1—2.

БЕОГРАД
1966—1967.

Штампа: Издавачка установа „Научно дело“, Београд, Вука Караџића бр. 5

САДРЖАЈ XXVII КЊИГЕ

Расправе и чланци	Страна
1. Светозар Николић: Nomina agentis у старословенском језику — Резюме	1— 84.
2. Радосав Бошковић: Рефлекси група tj, dj, tьj, дьj, stj, zdj, skj, zdj (sk ^e , zg ^e) у дијалектима јужне и југозападне Истре — Résumé	85—142.
3. Миливој Павловић: Симбиоза процеса и диференцирање прасловенског *tj, *dj — Résumé	143—164.
4. Михаило Стевановић: Значење аориста имперфективних глагола — Резюме	165—184.
5. Прена Грицкат: Префиксација као средство граматичке (чисте) перфектизације — Резюме	185—224.
6. Алфред Заремба: Tadeusz Lehr-Spławiński	225—236.
7. Митар Пешикан: О пореклу словенских акценатских типова — Резюме	237—266.
8. Асим Пецо: Јекавске оазе у западној Херцеговини — Résumé	267—306.
9. Берислав Николић: Упитник за испитивање акцената у штокавским говорима — Резюме	307—336.
10. Фахра Матијашић: Акцент и морфолошка структура двосложних антропонијских хипокористика у области Ибра — Резюме	337—348.
11. Звездана Павловић-Стаменковић: Консонантске групе сц и шц у штокавском дијалекту — Résumé	349—356.
 Прилози	
1. Радован Зоговић: Са маргина Даничићева Рјечника	357—364.

NOMINA AGENTIS У СТАРОСЛОВЕНСКОМ ЈЕЗИКУ

УВОДНЕ НАПОМЕНЕ

1. Тема овог рада — номина агентис или имена радника — као и уопште теме ове врсте — које би за свој непосредни циљ и главни задатак имале обраду појединих и појединачних категорија или типова творбе речи — нису досада биле узимане као предмет посебног испитивања и самосталне обраде у науци и научној литератури о старословенском језику.

Овај би рад — отуда и у том смислу — представљао први покушај да се једна тако изразита појмовна категорија и продуктиван тип творбе речи у старословенском језику непосредно испита и самостално обради у оквиру посебног монографског прилога.

2. Наведена констатација, међутим, ниуколико не значи и да сама проблематика појмовно-семантичких категорија и типова творбе речи — па према томе и проблематика категорије имена радника — није уопште испитивана и обрађивана у досадашњој богатој и плодној литератури о творби речи у старословенском језику. Тако нешто нити се хтело нити би се могло рећи.

Напротив, као што ћемо видети из ових кратких уводних напомена, у свим досадашњим испитивањима и обрадама проблематике и материјала творбе речи у старословенском језику нужно се — на извесан начин и у извесној мери — третирају и обрађују и проблеми појмовно-семантичких категорија творбе речи, па према томе и проблематике саме категорије номинум агентис.

Зато потребу и оправдање за узимање ове теме и овакве тематике као предмета непосредног испитивања и самосталне обраде ваља тражити и видети пре свега баш у тим досадашњим испитивањима и обрадама старословенске творбе речи, одн. у начину на који је проблематика имена радника у њима испитивана и обиму у којем је она у њима обрађивана и обрађена.

3. Немамо намеру да овде сада подробно и детаљно излажемо сву досадашњу литературу о творби речи у старословенском језику, а такође нам није намера ни да се упуштамо у подробно и детаљно приказивање начина третирања и обима обрађивања целокупне проблематике појмовно-семантичких категорија творбе речи у тој литератури. То овде, уосталом, није ни потребно, јер све оно што нам у томе погледу показује пример једне категорије важи — *mutatis mutandis* — и за све остале категорије, бар што се творбених категорија именичких речи тиче.

Стога ћемо се у овим уводним напоменама задржати и ограничити — с једне стране — само на кратко навођење крупнијих и значајнијих радова у којима се проблематика и материјал старословенске творбе именичких речи непосредно обрађује и систематски излаже, и — с друге стране — даћемо сажет приказ начина самог излагања и обима обрађивања одн. обрађености категорије номинум агентис у тим радовима.

4. У хронолошком погледу — први оглед научне систематике материјала творбе речи у старословенском језику дао је Ј. Д о б р о в с к и у своме раду *INSTITUTIONES LINGUAE SLAVICAE DIALECTI VETERIS* (Vindobonae MDCCCXXII).

Први део његове „Словенске граматике“ — који носи наслов „Творба речи“ („*Grammaticae slavicae Pars 1. De vocum formatione*“) — има засебно поглавље посвећено творби именичких суфиксних изведеница (Caput III. De nomine substantivo). На крају је дат посебан одељак о сложеницама (Appendix de vocibus composita).

5. У научном смислу — прву комплетну и систематску обраду материјала старословенске творбе именичких речи, одн. имена, даје Ф. М и к л о ш и ч у својој монографији *DIE BILDUNG DER NOMINA IM ALTSLOVENISCHEN SPRACHEN* (Wien 1958).

*

Исти материјал М и к л о ш и ч је касније изнео и компаративно обрадио у својој познатој *VERGLEICHENDE GRAMMATIK DER SLAVISCHEN SPRACHEN. Zweiter Band. STAMMBILDUNGSLEHRE.* (Wien 1875).

6. Непуних педесет година после Миклошичеве монографске обраде појављује се нова монографска обрада проблематике и материјала творбе именичких одн. именских речи у старословенском језику од А. М е ј е а, као друга књига његових чувених *ÉTUDES SUR L'ÉTYMOLOGIE ET VOCABULAIRE DU VIEUX SLAVE. Seconde partie. IV. FORMATION DES NOMS* (Paris 1905).

7. Богат материјал старословенског грађења именичких речи, у компаративној обради, даје В. Вондрак у својој VERGLEICHENDE SLAVISCHE GRAMMATIK. 1 Band: LAUTLEHRE UND STAMMBILDUNGSLEHRE (Göttingen 1906¹, 1924²).

8. Друкчију од свих осталих — по концепцији и по методу излагања — обраду и систематизацију старословенских именичких изведеница даје А. Лескин у својој GRAMMATIK DER ALTBULGARISCHEN (ALTKIRCHENSLAVISCHEN) SPRACHE (Heidelberg 1909¹, 1919² и ³).

У другом делу своје граматике старословенског језика, који носи наслов „Творба именских основа“ („Stammbildung der Nomina“), Лескин посвећује засебан одељак грађењу именичких изведеница (A. Substantiva) и у додатку посебно разматра сложенице (Anhang III. Nominalkomposita“).

9. Временски најновију обраду и систематизацију материјала творбе речи у старословенском језику даје А. Вајан у своје MANUEL DE VIEUX SLAVE (Paris 1948).

У оквиру XI главе свога Приручника старословенског језика, која је посвећена творби имена („Formation des noms“), Вајан у посебном одељку обрађује грађење именичких изведеница („Derivation nominale. A. Substantifs“), а на крају главе даје одељак о сложеницама („Les composés“).

10. Аутори наведених радова слажу се међу собом у једноме: сви они у својим обрадама и систематизацијама именичких изведеница оперишу појмом и термином *номен агенџис* (одн. одговарајућим терминолошким заменицама) и сви — на извешан начин и у извесној мери — издвајају и третирају имена радника као једну посебну, веома изразиту појмовну категорију и продуктиван тип грађења именичких изведеница и именичких речи уопште.

Међутим, што се другога питања тиче — самог начина третирања и излагања проблематике и материјала имена радника у наведеним радовима и уопште у досадашњој литератури о творби речи у старословенском језику — ту се не би могло рећи да међу испитивачима и обрађивачима постоји сагласност и уједначеност гледишта. Исто се тако не би могло рећи ни да нам постојећи радови — узети заједно и комплетирани у једну замишљену целину — дају потпуну слику и целовиту представу о овој важној категорији значења и продуктивном типу творбе именичких изведеница у старословенском језику.

11. Разуме се, није овде ни сада место — а нема за то ни потребе — да тражимо разлоге и објашњавамо узроке таквог стања. То је ствар

методологије испитивања и систематисања материјала творбе речи, о чему ћемо морати говорити у општем делу нашег рада. Ове уводне напомене, међутим, имају за циљ да само укратко и у најопштијим цртама констатују чињеничко стање у погледу начина обрађивања и степена обрађености проблематике и материјала имена радника у досадашњој литератури о творби речи у старословенском језику. Тачније речено: њихов је циљ да укажу на недостатке и непотпуности досадашњих обрада, на чијем се отклањању и употпуњавању управо и темељи потреба предузимања овог рада и оваквих радова уопште.

12. Први и основни недостатак постојећих обрада творбе именичких изведеница у старословенском језику јесте непотпуност и недоследност у испитивању и објашњавању семантичко-структурне стране изведених речи.

Наиме, у свим досадашњим обрадама именичких изведеница и изведених речи уопште у старословенском језику — изузев поменуто Лескинове обраде — даје се примарност обличком методу испитивања и класификовања изведеничке грађе. То значи да је у њима прва и главна пажња посвећена формалној страни грађења речи, док се значењу одн. појмовно-структурној категоризацији и типизацији изведених речи или не поклања никаква пажња (нпр. Добровски и др.) или се пак томе даје тек другостепени значај и допунска, илустративна вредност.

Такав начин испитивања и такав метод обраде и систематисања изведеничке грађе имао је као своју нужну последицу недоследност и непотпуност у излагању и објашњавању семантичко-структурних категорија изведених именичких речи уопште и категорије *номинум агенитис* посебно. Значење имена радника не издаже се због тога у досадашњим обрадама именичких изведеница ни систематски ни доследно и потпуно уза све суфиксе код којих се јавља и развија. Па и онда када се и уколико се наводи, обично се помиње само уз оне најкарактеристичније суфиксе којима је то значење једино или пак једно од најглавнијих, при чему се обично остаје на уопштеној констатацији.

13. Изузетак у том погледу — као што смо истакли — представља Лескинова обрада именичких изведеница у старословенском језику, где се — како то он сам истиче у уводним напоменама — „не полази од гласовног обличја суфикса, него од семантичких група готових речи“.

Међутим, ни та и таква Лескинова обрада старословенских именичких изведеница — мада се у њој проблематика имена радника непосредно поставља и посебно третира — ипак нам не пружа праву слику и потпуно представу о вредности те категорије и њеном месту у систему твор-

бе именичких речи у старословенском језику. Поред једностраности саме концепције појма и термина *номен агентис*, Лексинова обрада је веома уска и ограничена у погледу интерпретирања и навођења грађе. Он износи само неке најкарактеристичније и најпродуктивније суфиксне формације, илуструјући их при томе тек по којим примером. То је, уосталом, сасвим разумљиво и оправдано ако се има на уму уџбенички карактер и намена његове обраде.

14. Као други недостатак постојећих обрада именичких изведеница у старословенском језику може се навести непотпуност у изношењу грађе, тј. навођењу примера или речи које припадају категорији ном. агентис.

Ако се искључе одељци о творби речи у граматицама старословенског језика — који већ по својој намени и не претендују на исцрпност и потпуност у навођењу свих примера и из свих текстова — очекивали бисмо да то пружи монографске обраде старословенске творбе речи. Међутим, то се не би могло рећи ни за релативно новију Мејсову монографију, а да и не говоримо о Миклошићевој монографској обради од пре сто година. За разлику од Миклошића, који је у својој обради нагомилао веома разнородну грађу, Меје се у своме раду — како сам каже — „у суштини ограничио на текстове према Лескиновом канону“. Али, није увек ни за све суфиксе наводио значење радника када га они имају или развијају. О навођењу примера сам он каже да је циљ рада „комплетан преглед свих формација — али не и свих речи — које се јављају“ у старословенским канонским текстовима.

15. Наведени недостатци и непотпуности досадашњих обрада категорије имена радника у старословенском језику одређују главне смернице нашег рада.

Први — општи — део рада биће посвећен дефинисању самог појма и термина *номен агентис*, тј. одређивању вредности и места категорије имена радника у систему творбе именичких изведеница и именичких речи уопште.

У другом — посебном или систематском — делу рада биће обрађени и изложени сви суфиксни типови тако садржински дефинисане и тако обимски прецизиране категорије имена радника у старословенском језику уз навођење свих примера одн. речи са вредношћу *номена агентис* које се јављају у старословенским споменицима.

16. Грађа одн. примери екцерпирани су и наводе се према следећим издањима старословенских канонских текстова:

3 = Зографско јеванђеље. Изд.: QUATTUOR EVANGELIORUM CODEX GLAGOLITICUS OLIM ZOGRAPHENSIS

- NUNC PETROPOLITANUS. (...) Edidit V. Jagić. Berolini MDCCCLXXIX.
- М** = *Маријино јеванђеље*. Изд.: QUATTUOR EVANGELIORUM VERSIONIS PALAEO-SLOVENICAE CODEX MARIANUS GLAGOLITICUS. (...) Edidit V. Jagić. Berolini MDCCCLXXXIII.
- А** = *Асеманово јеванђеље*. Изд.: EVANGELIARIUM ASSEMANI CODEX VATICANUS 3. SLAVICUS GLAGOLITICUS (...) Tomus II. Edidit Jozef Kurz. PRAGAE 1955.
- ОО** = *Охридски одломци*. Изд.: Г. А. Ильинский. ОХРИДСКИЕ ГЛАГОЛИЧЕСКИЕ ЛИСТКИ. Отрывок древне церковно-славянского Евангелия XI в. САНКТПЕТЕРБУРГ 1915 (ПАМЯТНИКИ СТАРОСЛАВЯНСКОГО ЯЗЫКА. Том III, вып. 2-й).
- С** = *Савина књига*. Изд.: САВВИНА КНИГА. Труд Вячеслава Щепкина. САНКТПЕТЕРБУРГ 1903 (ПАМЯТНИКИ СТАРОСЛАВЯНСКОГО ЯЗЫКА. Том I, вып. 2-й)
- ОУ** = *Одломци (јеванђеље) Ундолског*. Изд.: ЛИСТКИ УНДОЛЬСКОГО, отрывок кирилловскаго евангелия XI-го века. (...) Е. О. Карским. САНКТПЕТЕРБУРГ 1904 (ПАМЯТНИКИ СТАРОСЛАВЯНСКОГО ЯЗЫКА. Том I, вып. 3-й).
- СП** = *Синајски њсалтир*. Изд.: СИНАЙСКАЯ ПСАЛТЫРЬ. Глаголический памятник XI века. (...) Сергей Северьянов. ПЕТРОГРАД 1922 (ПАМЯТНИКИ СТАРОСЛОВЯНСКОГО ЯЗЫКА. Том IV)
- СЕ** = *Синајски еухологиј*. Изд.: EUCHOLOGIIUM SINAITICUM. Starocerkvenoslovanski glagolski spomenik. Izdajo priredil Rajko Nahtihal. II. DEL. LJUBLJANA 1942.
- КМ** = *Кијевски мисал*. Изд.: С. Mohlberg, IL MESSALE GLAGOLITICO DI KIEW (SEC. IX) ED IL SUO PROTOTIPO ROMANO DEL SEC. VI-VII. Atti della Pontificia Accademia romana di archeologia (serie III). Memorie. Volume II. Roma 1928.
- ПО** = *Прашки одломци*. Изд.: Н. К. Грунский. ПРАЖСКИЕ ГЛАГОЛИЧЕСКИЕ ОТРЫВКИ. (...) САНКТПЕТЕРБУРГ 1905 (ПАМЯТНИКИ СТАРОСЛАВЯНСКОГО ЯЗЫКА. Том I, вып. 4-й)

- КЗ** = *Клочев зборник*. Изд.: CLOZIANUS CODEX PALAEOSLOVENICUS GLAGOLITICUS, TRIDENTINUS ET OENIPONTANUS (...) Edidit Antonín Dostál. PRAGAE 1959.
- МГО** = *Македонски глагољски одломак*. Изд.: Г. А. И л ь и н с к и й. МАКЕДОНСКИЙ ГЛАГОЛИЧЕСКИЙ ЛИСТОК. Отрывок глаголического текста ЕФРЕМА СИРИНА XI века. (...) САНКТПЕТЕРБУРГ 1909 (ПАМЯТНИКИ СТАРОСЛОВЯНСКАГО ЯЗЫКА. Том, вып. 6-й).
- Су** = *Суифрасалски кодекс*. Изд.: СУПРАСЛЬСКАЯ РУКОПИСЬ. Труд Сергея Северьянова. Том I. (...) САНКТПЕТЕРБУРГ 1904 (ПАМЯТНИКИ СТАРОСЛОВЯНСКАГО ЯЗЫКА. Том II, вып. 1-й).
- ХО** = *Хиландарски одломци*. Изд.: С. М. К у л ь б а к и н. ХИЛАНДАРСКИЕ ЛИСТКИ, Отрывок кирилловской письменности XI-го века. (...) САНКТПЕТЕРБУРГ 1898.
- ЗѠ** = *Зографски одломци*. Изд.: LES RÈGLES DE SAINT BASILE EN VIEUX SLAVE: LES FEUILLETS DU ZOGRAPHE, par P. A. Lavrov et A. Vaillant (REVUE DES ÉTUDES SLAVES. Tome dixième. PARIS 1930).
- МѠ** = *Македонски ћирилски одломак*. Изд.: Г. А. И л ь и н с к и й. МАКЕДОНСКИЙ ЛИСТОК. Отрывок неизвестного памятника кирилловской письменности XI—XII в. (...) САНКТПЕТЕРБУРГ 1906 (ПАМЯТНИКИ СТАРОСЛАВЯНСКАГО ЯЗЫКА. Том. I, вып. 5-й)

17. Поред речника уз издања појединих споменика, консултовани су и следећи посебни речници:

HANDWÖRTERBUCH ZU DEN ALTKIRCHENSLAVISCHEN TEXTEN von L. Sadnik und R. Aitzetmüller. Heidlebrg 1955.

ALTKIRCHENSLAVISCH-GRIECHISCH WÖRTERBUCH DES CODEX SUPRASLIENSIS von Karl H. Meyer. Clückstadt und Hamburg 1935.

Stanisław Słowski, INDEX VERBORUM DO EUCHOLOGIIUM SINAITICUM, Warszawa 1934.

18. При давању значења грчких речи коришћен је: ГРЧКО-ХРВАТСКИ РЕЧНИК ЗА ШКОЛЕ. По Бенселер—Каегијеву грчко-њемачком рјечнику приредио Стјепан Сенц. Загреб 1910.

ДРЕВНЕГРЕЧЕСКО-РУССКИЙ СЛОВАРЬ составил И. Х. Д в о р е ц к и й. Москва 1958

А

О П Ш Т И Д Е О

МЕСТО И ВРЕДНОСТ КАТЕГОРИЈЕ НОМИНУМ АГЕНТИС
У СИСТЕМУ ТВОРБЕ РЕЧИ

19. Свако испитивање и свака обрада појединих и појединачних категорија и типова творбе речи нужно представља претходну дво-страну одређеност предмета излагања: у н у т р а ш њ у, тј. одређивање вредности саме издвојене категорије или типа творбе речи, и с п о љ а ш њ у, тј. одређивање места које дотична категорија или тип творбе речи заузима у систему чији је саставни део и из којег се издваја као предмет посебних испитивања и самосталне обраде.

Пошто је за предмет излагања у овом раду узета баш једна таква појединачна, по своме значењу и по својој творбеној структури издвојена категорија и продуктиван тип грађења именичких речи: имена радника или тзв. номина агентис — која чине само саставни део једног ширег и целовитог система у који ступају и који по своме значењу и по својој творбеној структури граде изведене или мотивисане именичке речи — нужно је потребно да најпре, с једне стране, тачно дефинишемо с а д р ж и н у и јасно прецизирамо о б и м самог појма и термина номен агентис и да, с друге стране, објаснимо в е з е и разграничимо о д н о с е тако садржински дефинисане и тако обимски прецизиране категорије имена радника према осталим сродним одн. опозитним категоријама у систему творбе именичких изведеница и именичких речи уопште.

Дефиниције ном. агентис у досадашњој литератури

20. Очекивали бисмо да одговор на постављене захтеве нађемо већ готов у позитивној науци одн. научној литератури о творби речи, у чији ужи и непосредни домен спада ова тема и тематика ове врсте уопште.

Међутим, иако се у скоро свим обрадама и при свим класификацијама именичких изведеница — како у словенским тако и у осталим индоевропским језицима — номина агентис увек на изванредан начин издвајају и у извесној мери третирају као једна посебна, веома изразита категорија значења и продуктиван тип грађења именичких речи, ипак у досадашњој литератури о словенској и уопште индоевропској творби речи још увек нема једне устаљене, строго одређене и општепримљене дефиниције тога појма и те категорије.

И док се, с једне стране, у самом том издвајању и истицању имена радника као важне и посебне категорије у систему творбе именичких речи углавном слажу међу собом сви испитивачи и у својим обрадама и систематизацијама именичких изведеница оперишу појмом и термином *номен агентис* (одн. одговарајућим терминолошким заменицима), међу њима постоје велика неслагања и владају озбиљна размимоилажења у погледу дефинисања садржине и прецизирања обима, као и објашњавања веза и разграничавања односа ове категорије према осталим творбеним категоријама именичких речи.

21. Зато ћемо се — пре утврђивања и доношења коначне дефиниције категорије и појма *номен агентис* којим ћемо оперисти у овом раду — најпре задржати и укратко приказати важније концепције и карактеристичније дефиниције имена радника које заступају и примењују поједини испитивачи у својим непосредним обрадама саме те категорије или пак поједини граматичари у својим класификационим системима именичких изведеница у словенским и другим индоевропским језицима.

„Семантичка концепција *ном. агентис*. — Бругман
22. Почећемо с Бругманом и његовом концепцијом имена радника заснованом на бази тзв. семантичке класификације именичких изведеница, која све до данас — уз неке мање или веће измене и модификације — још увек доминира у словенској и индоевропској науци и научној литератури о творби речи.

Пошто је у првом делу друге свеске *GRUNDRISS DER VERGLEICHENDEN GRAMMATIK DER INDOGERMANISCHEN SPRACHEN. Zweiter Band: LEHRE VON DEN WORTFORMEN UND IHREM GEBRAUCH. Erster Teil: ALLGEMEINES. ZUSAMMENSETZUNG (KOMPOSITA). NOMINALSTÄMME* (Strassburg 1906²) — у одељку „*Bildung der Nominalstämme (Formgruppen)*“ — најпре облички обрадио и изложио форманте за грађење именичких основа у индоевропским језицима, Бругман одмах затим посвећује засебан одељак значењу тих основа и њиховој семантичкој систематизацији („*Bedeutung der Nominalstämme (Bedeutungsgruppen)*“).

Истакавши у уводним напоменама уз тај одељак како „овде — где се као руководно начело узима значење — постоје велике тешкоће у распоређивању и класификацији грађе“, он ту даје следеће теоријско образложење семантичке категоризације именичких изведеница у индоевропским језицима:

„*Sieht man beim nicht zusammengesetzten Nomen ab von den nur durch seine Zugehörigkeit zum Satz bedingten Begriffsbeziehun-*

gen, wie sie durch die Kasus- oder Adverbialendungen ausgedrückt sind, und weiter von der durch die Grundelemente des Wortes, des wurzelhafte Wortstück, gelieferten Bedeutung, so bleibt über den ganz allgemeinen Begriff als Nomen hinaus in jedem Fall noch ein spezieller nominaler Begriff übrig, der meistens auch durch eine Besonderheit des formalen Wesens der sogenannten Stammes zum Ausdruck gebracht ist und in der Regel bei anderen gleichartigen Formationen in gleicher Weise wiederkehrt. In jedem Fall . . wenn man, wie man ja muss, das Nomen im Satzzusammenhang ins Auge fasst. Es sind das jene Begriffe, nach denen man Nomina actionis, Kollektiva, Nomina agentis [...] unterscheidet. Sie haften gewöhnlich an den Bildungselementen, die die nominalstambbildenden Formationen heiseen...“ (str. 583).

Полазећи од тих и таквих — реалносемантичких или лексичких — појмова, Бругман најпре разликује четири најоштрије групе или категорије именичких значења:

- (1) именице које означавају предмете („Konkreta“),
- (2) именице које означавају радњу или особину „(Abstrakta“),
- (3) „Kollektiva“ и
- (4) „Deminutiva (nebst Hypokoristika), Amplifikativa, Deteriorativa“.

Наведену прву групу — конкретних или стварних имена — Бругман рашчлањује на једанаест појединачних семантичких категорија, међу којима номина агентис издваја и обрађује као посебну, осму по реду излагања појединачну категорију или класу конкретних имена, поред и после:

- (a) имена живих бића,
- (b) назива за обележавање пола,
- (c) назива сродства,
- (d) назива имена становника,
- (e) назива животиња,
- (f) назива делова тела,
- (g) назива биљног света,

а испред:

- (i) назива ствари, нарочито оруђа, справа, уређаја и сл.,
- (k) назива места и
- (l) назива временских јединица.

★

Тако издвојену и тако локализовану категорију имена радника Бругман овако садржински дефинише:

„Unter Nomen agentis verstehen wir zunächst ein Nomen, das ein Lebewesen bezeichnet, welches eine Tätigkeit ausübt oder überhaupt Subjekt, Träger eines Vorgangs ist.“ (стр. 608.)

Па томе — кад говори о везама и односима категорије имена радника према другим појединачним категоријама конкретних значења именичких изведеница — додаје:

„Da beim Nomen agentis immer zunächst an ein Lebewesen zu denken ist, so erscheint diese Begriffsklasse als eine Unterabteilung der Klasse a (Lebewesen,.....“ (стр. 609).

А тако дефинисаној садржини категорије и појма номен агентис Бругман даје и одређује веома широк обим, не правећи никакве разлике ни ограничења у погледу обличке или морфолошке структуре самих изведеница.

Као што се види из примера које наводи баш за старословенски језик, он као *номина агентиис* подједнако третира како изведенице од глаголских општих делова, нпр.:

„*sv-věstelъ* ‚Mitwiser, Zeuge‘ (zu *vědě*) . . .
sq-sědo ‚Nachbar‘ . . .
švъsvъ ‚Schuster‘ . . .
pisъsvъ ‚Schreiber‘ . . .
ratajъ ‚Pflüge, Landman‘ . . .“

тако исто и изведенице од именских општих делова, нпр.:

„*grěšnikъ* ‚Sünder‘ zu *grěšъnъ* ‚sündig‘,
krъvъnikъ ‚Mörder‘ zu *krъvъnъ* ‚blutig‘, . . .“ (исп. § 482—484).

Варијанте семантич-23. Сличне дефиниције имена радника и њихове *ке концепције ном аг.* издвајање у оквиру и на бази поделе и рашчлањивања опште групе конкретних имена на извештан одређени број ужих појединачних категорија срећемо у основици већине каснијих обрада и класификација именичких изведеница у словенским и осталим индоевропским језицима.

Мада — слично Бругману — полазе од истог реалносемантичког или лексичког принципа као примарног критерија класификације именичких изведеница, многи испитивачи и систематичари ипак врше извесна мања или већа померања и ревизије како броја појединачних категорија конкретних значења тако исто и саме њихове садржине и обима, при чему у своје класификационе системе уводе различите секундарне моменте и допунске категорије.

Задржаћемо се стога овде и укратко приказати неке од таквих система семантичке класификације именичких изведеница у словенским

и другим и индоевропским језицима чији аутори уносе извесне битније измене и значајније модификације — било садржинске или пак обимске — у наведену бругмановску, тј. реалносемантичку или лексичку концепцију категорије и појма номен агентис.

Богородицки 24. Међу испитивачима и систематичарима изведеничке грађе у словенским језицима најближе Бругману — у погледу интерпретирања категорије имена радника — стоји В. А. Богородицки у својој семантичкој класификацији именичких изведеница у руском језику (ОБЩИЙ КУРС РУССКОЙ ГРАММАТИКИ. Казань 1913⁴).

У уводним напоменама уз IX главу: *Имя существительное с стороны словообразования* Богородицки даје ово и овакво теоријско образложење своје семантичке класификације именичких изведеница:

„Желая выдвинуть в первый план семасиологическую сторону, мы постараемся вопрос о суффиксах имен существительных свести на вопрос о суффиксальных категориях, посредством которых классифицируется в русском языке все разнообразие предметов мира.“ (Стр. 193)

Прелазећи, затим, непосредно на класификацију именичких изведеница у руском језику, Богородицки закључује:

„Все суффиксы производных существительных в русском языке можно подразделить на несколько наиболее крупных отделов, соответствующих основным типам именных представлений или бытий.“ (Стр. 203)

Па томе додаје:

„мы будем различать именные представления мира одушевленного и неодушевленного, а также конкретные и абстрактные и, наконец, с оттенками увеличения и уменьшения.“ (Стр. 204).

Општу групу конкретних имена Богородицки дели најпре у две подгрупе: имена живих бића и називе предмета неживог света.

Затим, у оквиру имена живих бића Богородицки разликује две опште класе: имена лица и називе животиња, биљака и др.

Најзад, међу именима лица, као посебну поткласу или категорију Богородицки издваја и на првом месту по реду излагања — поред: имена лица према особинама (II), према пореклу (III) и сродству (IV) — обрађује:

„I. Именные представления деятелей или действующих лиц по роду их действий или занятий.“

*

Тако садржински дефинисаној категорији имена радника Богородицки овако одређује обим:

„К этой категории относятся:

1) Существительные, образованные от глаголов с помощью суффиксов *-ец, -чик, -щик, -тель, -арь, -тай* в простом виде или же распространенном...

2) Существительные, образованные от существительных, обозначающих необходимый предмет в занятиях, — с помощью суффиксов *-ак, -арь, -ник, -щик...*“ (Стр. 204—206).

У поређењу с Бругмановом — Богородицкова концепција имена радника само је нешто ужа у садржинском погледу. Док Бругман у значењу имена радника на прво места истиче појам „ж и в о г б и њ а“ и категорију номинум агентис третира као поткласу опште класе конкретних имена живих бића — Богородицки ту иде корак даље у конкретизовању садржине, па имена радника интерпретира као посебан варијетет и појединачну категорију *и м е н а л и ц а*.

Иначе, што се обима саме категорије номинум агентис тиче, ту нема никакве разлике: и Богородицки — исто као Бругман — међу имена радника подједнако убраја како изведенице од глаголских општих делова тако исто и изведенице од именичких основа.

25. Сличну класификацију именичких изведеница и сличну интерпретацију имена радника налазимо и у најновијој, великој граматици руског језика у издању Академије наука СССР (ГРАММАТИКА РУССКОГО ЯЗЫКА. Том. I. ФОНЕТИКА И МОРФОЛОГИЯ. Москва 1960).

Лескин 26. Много радикалнију ревизију и модификацију бругмановске концепције имена радника — и у садржинском и у обимском погледу — врши *А. Лескин* у својим семантичким класификацијама именичких изведеница у старословенском и српскохрватском језику (GRAMMATIK DER SERBOKROATISCHEN SPRACHE. Heidelberg 1914; GRAMMATIK der ALTBULGARISCHEN (ALTKIRCHENSLAVISCHEN) SPRACHE. Heidelberg 1919²).

И *Лескин* — исто као Богородицки — у оквиру опште класе *и м е н а л и ц а* — издваја и на првом месту по реду излагања обрађује:

„I. Wörter, die den Handelnden bezeichnen, Nomina agentis.“ (*Abg. Gram.*, стр. 71)

Али — у поређењу с Богородицким и Бругманом, који имају само једну и јединствену категорију имена радника — без обзира на облички и морфолошки склоп самих изведеница — Лескин управо на тој бази обличке или морфолошке структуре изведеница разликује и издваја још једну посебну категорију агентивних лица : тзв. и м е н а з а н и м а њ а (*nomina professionis, nomina officii*).

И тако: док она прва, тј. имена радника (номина агентис), везује искључиво за образовање „*von Verbalstammen, primären (Wurzeln) wie sekundären (abgeleiteten)*“ — за ова друга, тј. имена занимања (*nomina professionis, nomina officii*), даје следећу садржинску и обимску дефиницију:

„*Wörter, die den mit einem Gegenstand, gewöhnlich gewerbsmässig oder dauernd, Beschäftigten bezeichnet; Ableitungen von Substantiven.*“ (стр. 74)

Најзад, поред наведеног диференцирања двеју посебних категорија агентивних значења: имена радника и имена занимања, Лескин на истој линији обличке или морфолошке структуре самих изведеница разликује и издваја у посебну подгрупу — у оквиру опште категорије носилаца особине — изведенице од партиципских општих делова, за које вели да означавају „*die Person, an der die Handlung des Verbuns dauernd oder regelmässig ausgeübt wird*“ (стр. 73—74).

*

Према томе, Бругманову и Богородицкову јединствену реално-семантичку или лексичку концепцију имена радника Лескин разбија и рашчлањује на две одн. три посебне категорије, на тај начин што:

а. појам и термин н о м е н а г е н т и с везује и ограничава искључиво на образовања од глаголских основа, а са значењем лица као активног вршиоца радње, нпр.:

<i>„vladaq vlasti herrschen</i> — <i>vlastel'ь Herrscher</i> . . .	
<i>gubiti verderben</i> — <i>gubitel'ь Verderber</i> . . .	
<i>bor'q brati kämpfen</i> — <i>borьсь Kämpfer</i> . . .	
<i>jamь jasti essen</i> — <i>jadьca Fresser</i> . . .	
<i>voditi führen</i> — <i>voždь Führer</i> . . .“ (исп. стр. 71—73);	

б. издваја и уводи посебну семантичку категорију тзв. имена занимања (*nomina professions, nomina officii*) за десупстантивна образовања са значењем лица које се као занимањем бави извесним послом у вези са предметом израженим у општем делу изведенице, нпр.:

„ <i>myto</i> Zoll	— <i>mytar'ь</i> Zöllner . . .
<i>sądъ</i> Gericht	— <i>sądъji</i> Richter . . .
<i>knъiga</i>	— <i>knъigačъji</i> . . .“ (исп. стр. 74—75);

с. најзад, у оквиру категорије имена носилаца особине (nomina attributiva) издваја у засебну семантичку класу изведенице од партиципских општих делова са значењем лица као трпиоца радње одн. носиоца стања, нпр.:

„ <i>učiti</i> lehren <i>učenъ</i> gelehrt	— <i>učenikъ</i> Schüler . . .
<i>mačiti</i> martern <i>mačenъ</i>	— <i>mačenikъ</i> Martyrer . . .
<i>l'ubiti</i> lieben <i>l'ubl'enъ</i>	— <i>l'ubl'enikъ</i> Geliebter“ (стр. 73).

Разликовање имена радника и имена занимања 27. Ова диференцијација двеју посебних категорија агентивних значења — имена радника и имена занимања — није ретка ни усамљена појава у реалносемантичкој класификацији именичких изведеница. Срећемо је код многих систематичара и обрађивача изведеничке грађе, како у словенским тако исто и у осталим индоевропским језицима, мада са извесним разликама и неслагањима у погледу разграничавања та два појма и те две категорије.

Постоје, углавном, два суштински различита начина диференцирања и супротстављања имена радника и имена занимања у досадашњим обрадама и систематизацијама именичких изведеница у словенским и индоевропским језицима уопште.

Један начин, одн. једну групу чине они испитивачи и систематичари који се у потпуности слажу с поменутом Лескиновом диференцијацијом на бази обличког или морфолошког склопа самих изведеница, наиме: девербативна образовања = nomina agentis, а десупстантивна = nomina professionis (nomina officia).

28. Тако, на пример, међу новијим семантичким обрадама изведеничке грађе у словенским језицима, Лескинову концепцију имена радника заступа и проводи Ф. Травничек при класификацији именичких изведеница у чешком језику.

У својој Mluvniče spisovněj češtiny (Praha 1951) Травничек разликује „j m é n a č i n i t e l s k á“, која дефинише:

„Činitelská jména (nomina agentium) znamenají zpravidla osobu, zřídka živočiha nebo věc, která je činitelem nebo nositelem děje vyjádřeného základním slovem, a to nejčastěji slovesem, řidčeji dějovým jménem, ojedinele nedějovým; na př. učitel = kdo učí, prosebník — kdo vznáší prosbu, prosí“ (стр. 316)

и „osobní jména podle zaměstání“, којима одређује ову садржину и овакав обим:

„Jde o názvy osob podle toho, čím se přehodně nebo trvale zaměstnávají, s čím se obírají, co přestují, čím se řadí do některé společenské třídy. Tvoří se většinou z nedějových základu.“ (стр. 295)

29. Слично поступају и аутори колективног рада GRAMMATYKA HISTORYCZNA JĘZYKA POLSKIEGO (Warszawa 1955) Зенон Клеменсевич, Тадеуш Лер-Сплавивињски и Станислав Урбањчик.

У својој семантичкој класификацији и категоризацији именичких изведеница у пољском језику они такође диференцирају две засебне категорије агентивних значења, и то:

прво: „nazwy działacza“, које кратко дефинишу:

Są to rzeczowniki odczasownikowe, które są nazwami istot żywotnych w związku z wykonawaną przez nie czynnością“ (стр. 197)

и друго: „nazwy zawodowe“, које садржински и обимски овако одређују:

„Są to rzeczowniki, które nazywają osobę od miejsca, instytucji, materiału, narzędzia, wytworu itp. jej pracy. W odróżnieniu od odczasownikowych nazw działacza,..., są to formacje odrzeczownikowe“ (стр. 197).

Докулила

30. Неку средину и прелаз ка једном другом и сасвим друкчијем интерпретирању и објашњавању двојства у значењу агентивних изведеница представља мишљење савременог чешког лингвисте Милоша Докулила, које он износи и примењује у својој расправи NĚKTERÉ TYPY NAZVU OSOB PODLE ČINNOSTI V ČESKÉM JAZYCE (Naše řeč. XXXIX 3—4, 5—6. Praha 1956).

Полазећи од најопштијег појма одн. класе „имена лица према радњи“, Докулила врши следећу њихову поделу и спецификацију:

(1) најпре издваја „jména činiteľská“ (nomina agentis), које дефинише овим речима:

„Mezi názvy osob tvoří výraznou a velmi bohatou významovou skupinu podstatná jména ze slovesných základu, která pojmenovávají osobu podle její činnosti: pro člověka, který učí, jehož povoláním je učit, máme pojmenování učitel; ten kdo radí, je rádce; ten, kdo loví, je lovec a pod.“ (стр. 59);

(2) затим, као другу и посебну категорију, Докулил има „j m é n a k o n a t e l s k á“ (nomina actoris), која садржински и обимски овако дефинише:

„Od jmen činitelských, která jsou tvořena vždy ze slovesného základu, je třeba odlišovat t. zv. j m é n a k o n a t e l s k á (nomina actoris), tvořena od jmen věci a označující osobu, která je k takové věci v nějakém činném vztahu, na př. ji vyrábí (*cihlář : cihla*), zapracovává (*knihař : kniha*), prodává (*papírník : papír*), pěstuje (*holubář : holub*), sbírá (*hobař : houba*), zkoumá (*hvězdař : hvězda*) a pod.“ (стр. 59).

(3) најзад, у закључку те и такве своје поделе, засноване — као у Лескина и Травничека — на бази морфолошке или обличке структуре самих изведеница, Докулил истиче:

„Obojí jména, činitelská i konatelská, označují velmi často příslušníkы povolání“ (стр. 59).

★

У наведеном Докулиловом образложењу и разграничењу двеју одних трију посебних категорија агентивних значења карактеристична су и нова два момента.

Прво, и Докулил — исто као Лескин и Травничек — прави разлику и издваја у две посебне семантичке категорије девербативна и десупстантивна образовања агентивних имена лица, али с том разликом што док за прва задржава појам и термин номина агентис, ова друга — тј. образовања од именичких општих делова — не назива и не третира као имена занимања (nomina professionis, nomina officii), већ за њих уводи нов појаам и термин nomina actoris. (Међутим, овај појам и термин nomina actoris, као што ћемо видети, срећемо код неких других испитивача и систематичара именичких изведеница у сасвим друкчијој употреби и друкчијем значењу.)

Друго — и много карактеристичније — Докулил се од Лескина и Травничека разликује по томе што појам и термин „имена занимања“ („příslušníky povolání“) третира као категорију једног вишег реда, која собом подједнако обухвата како изведенице од именичких општих делова тако исто и именице изведене од глаголских основа или општих делова.

Н о р е н

31. Суштински друкчију концепцију имена радника и диференцијацију двеју њихових посебних значењских категорија — без обзира на облички или морфолошки

склоп самих изведница — налазимо код А. Н о р е н а у његовој књизи WÅRT SPRÅK. Nysvensk grammatik i utförlig frammstaltning (Lund 1903).

Према излагању К. К е р а — који у суштини усваја Норенове погледе и примењује их у својој дисертацији NOMINA AGENTIS IN OLD ENGLISH (Upsala 1915) — Норен има као најопштију семантичку категорију такозвана и од њега тако названа *nomina gerentis*, која овако дефинише:

„concrete nomina gerentis („gerentilaa konkreter“) denoting the bearer of an idea, i. e. the person or thing regarded as performing a certain action, as being in a certain condition, as characterized by a certain quality etc.“ (стр. 6).

Служећи се оригиналном терминологијом, Норен даље рашчлањује и дели ова своја *nomina gerentis* — у зависности од тога да ли означавају носиоца извесне особине или пак носиоца неког процеса — на две групе:

- a. *nomina virtutis*
- b. *nomina actionis*.

У оквиру тих последњих — која насупротив уобичајеној традиционалној терминологији назива *nomina actionis* — Норен разликује две посебне категорије:

- ba. *nomina agentis* („denoting the representative of a temporary activity, e. g. *purchaser, reader, deliverer, (Laura, his) liberatress, laudator, defendant, (the reviewer (of hid book))*“) i
- bb. *nomina actoris* („denoting the representative of a more regular, often even professional exersising of a certain activity, e. g. *judge, barber, lamp-lighter, one whose business it is to light the stretlamps, (the literary) reviewer (of the Times), critic, grasshopper (animal), laundress, lawyer, prosa-ist, phonetician, Latinist, a Latin scholar*“ (стр. 6).

Бенвенист

32. Слично издвајање и диференцирање двеју посебних категорија значења имена радника налазимо и код савременог француског лингвисте Е. Бенвениста у његовој студији NOMS D'AGENT ET NOMS D'ACTION EN INDOEUROPÉEN (Paris 1948).

Анализирајући индоевропска дублетна образовања на *t^e/r* у грчком и индоиранским језицима, Бенвенист изводи следећи закључак о њиховом значењу:

„Три главна стара језика ... наследила су, сачувала и делимично развила дублетна суфиксна образовања на *-tor* и *-tér*, која су омогућила да се формирају два типа имена радника супротна по смислу, структури и употреби:

1. *-tor* означава аутора радње, онога ко је тако обележен тек по извршењу каквог чина и којег карактерише баш то што је дотични чин извршио. Израз — безмало партиципски, чврсто везан за глагол и са глаголском рекцијом....

2. *-ter*, напротив, означава радника, онога ко је посвећен некој радњи по опредељењу, способности или нужности. Ту је и релевантно да ли је дана радња извршена или није: именице на *-tér* карактеришу биће као посвећено у одређену функцију и, унеколико садржано у тој функцији...“ (стр. 62)

Граматичко-структурна концепција ном. агентис

33. Насупрот изложеним и њима сличним дефиницијама имена радника — које се све заснивају на реалносемантичкој или лексичкој интерпретацији и категоризацији именичких изведеница — постоји у науци одн. научној литератури о словенској и уопште индоевропској творби речи — мада не тако распрострањена и честа — још једна, принципски и методски сасвим друкчија концепција категорије и појма номен агентис, која се базира на граматичко-структурној интерпретацији и категоризацији именичких изведеница и изведених речи уопште.

Фалк

34. Такву — чисто граматичко-структурну — концепцију имена радника налазимо међу првима код Х. Фалка у његовој монографији *DIE NOMINA AGENTIS DER ALTNORDISCHEN SPRACHE* (Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache und Literatur. XIV. Band. Halle a/S. 1889).

Своје уводно образложење „значања“ имена радника Фалк овако почиње:

„Das nomen agentis bezeichnet, adjectivisch oder substantivisch, das subject, das die durch die wurzel ausgedrückte tätigkeit ausübt, von dem die tätigkeit ihren ausgangspunct nimmt, und das als ursache derselben erscheint.“ (Str. 3)

Објашњавајући даље како појам корена код агентивних изведеница може бити узет „transitiv oder intransitiv, activisch (reflexivisch) oder pasivisch, praesentisch oder perfectisch“, да се радња може схватити као „eine momentane, eine sich wiederholende oder eine dauernde“, а сам субјекат „ist entweder eine person oder ein persönlich gedachtes ding“, Фалк закључује:

„Kurz gefasst lässt sich hiernach die (logische) definition der bedeutung des nomen agentis so geben: es bezeichnet das nom. ag. den träger den handlung, nämlich a) den ausführer der handlung, b) den empfänger der handlung, c) das mittel der handlung. Im ersten falle liegt der activische, im zweiten der pasivische gebrauch des verbalbegriffs zu grunde. während die dritte kategorie beide verwendungsweisen vereinigt.“ (Стр. 3)

Дорошевски 35. У наше време, за доследно увођење и спровођење граматичко-структурног метода као основног принципа испитивања и примарног критерија систематисања изведених речи и њихових творбених категорија нарочито се залаже савремени пољски лингвиста Витолд Д о р о ш е в с к и, чије излагање о категоријама творбе речи уноси доста нове светлости и у разјашњавање проблематике категорије и појма номен агентис, и на чијим ћемо основним теоријским поставкама и методским постулатима углавном базирати и ову нашу обраду имена радника у старословенском језику.

С обзиром на то — и да бисмо добили јаснију слику о овој граматичко-структурној концепцији номена агентис — догађи ћемо се нешто шире и приказати у целини метод и систем који проф. Дорошевски заступа и примењује у испитивању и обради творбених категорија речи у пољском и осталим словенским језицима.

Још 1929. године, у своме конгресном реферату ZARYS KLASYFIKACJI OGÓLNEJ ZNACZENIOWEJ SUFIKSÓW W JĘZYKACH SŁOWIAŃSKICH (Sborník prací I. Sjezdu slovanských filologů v Praze 1929. Sv. II. V Praze 1932. Стр. 505—513), проф. Дорошевски је истакао да при испитивању и систематисању језичких чињеница треба строго разликовати и одвајати један од другог два међусобно супротна методска поступка: логички и лингвистички:

„podczas gdy p o s t ę p o w a n i e l o g i c z n e (logiczno-naukowe) polega na tym, że w oparciu o jakiś aksjomat, uznany za intuicyjnie pewny, wysnuwa się z tego aksjomatu wnioski i uzasadnia prawdziwość tych wniosków tem tylko, że one nieoparcie wynikają z tego aksjomatu, w p o s t ę p o w a n i u j ę z y k o z n a w c z y m rozpoczynami od obserwacji faktów, na tle obserwacji zastanych i przybywających faktów formułując sposoby objaśnienia i hipotezy.

Пошто је у том духу извршио семантичку анализу словенских суфикса *-ikъ* и *-ьсь*, он закључује:

„W wypadkach omówionych i w bardzo wielu im podobnych moment strukturalno-językowy, stanowiący o powstawaniu pewnych for-

macji, jest *prius*, ewolucja i specjalizacja realno-znaczeniowa samych sufiksów — *posterius*." (Стр. 509—510)

Те своје мисли и погледе проф. Дорошевски је касније развио у својој теоретској студији KATEGORIE SŁOWOTWÓRCZE (Sprawozdania Towarzystwa Naukowego Warszawskiego, Wydział I, XXIX, zeszyt 1—2. Warszawa 1947) и практично их применио у свом универзитетском уџбенику PODSTAWY GRAMATYKI POLSKIEJ (Warszawa 1952).

Полазећи од поставке да је задатак науке о творби речи: „ујашњење и скласификовање типова стосункова међу изразима повезанима везама етимологичног покривања“ (PGP, стр. 269) проф. Дорошевски истиче да тако схваћени циљ одређује у извесној мери и основне методско-принципске постулате рада:

„Ponieważ chodzi nam o zrozumienie stosunków między wyrazami, więc podstaw klasyfikacji materiału szukać musimy w cechach właściwych samym wyrazom, a nie w bezpośrednim stosunku wyrazów do desygnatów. (PGP, стр. 275)

И даље:

„Klasyfikując wyrazy pod względem znaczeniowym nie możemy się kierować ich treścią realną, ponieważ idzie nie o klasyfikację rzeczy, desygnatów, lecz samych znaków językowych. W pewnym sensie interesuje nas nie to, co wyrazy znaczą, lecz to, jak znaczą. (KS, стр. 23)

„Znaczenia właściwe wyrazom jako całościom, jako jednolitym znakom przedmiotów myśli, przenoszą nas w świat rzeczy, zadaniem zaś naszym jest klasyfikacja wyrazów, nie zaś ich desygnatów. (PGP 282)

„Mówiąc inaczej, nie możemy opierać słowotwórczego podziału wyrazów na ich znaczeniu realnym, lecz musimy skupić uwagę na ich budowie.“ (PGP. 275)

Прелазећи затим на утврђивање могућих основа ове — творбено-структурне — категоризације именичких изведеница, проф. Дорошевски констатује:

„Rzeczowniki ze względu na swoją budowę, dzielą się w sposób naturalny na klasy słowotwórcze w zależności od tego, na jakich tematach są oparte. Podstawowym tematem każdego rzeczownika mającego określoną budowę słowotwórczą może być:

1. temat czasownikowy
2. temat przymiotnikowy
3. temat rzeczownikowy
4. wyrażenie syntaktyczne...“ (PGP 282).

У оквиру тако издвојених једнодимензијалних творбених категорија — према врсти основе или општег дела — проф. Дорошевски проводи даљу поделу и категоризацију именичких изведеница према функцији суфикса у њима, о чему вели:

„Najważniejszą funkcją formantów słowotwórczych jest funkcja strukturalna, polegająca na przekształcaniu na rzeczowniki innych części mowy, a więc przymiotników, czasowników i wyrażen syntaktycznych. Aby zbadać i opisać budowę słowotwórczą wyrazu, należy przedewszystkim, gdzie tylko to jest możliwe, wyjaśnić pierwotny charakter gramatyczny rdzenia (czasownik, przymiotnik, rzeczownik, wyrażenie syntaktyczne), aby móc stwierdzić typ przekształcenia, jakiemu uległ ów rdzeń stając się daną formacją. Te typy przekształcenia są nieliczne, dalsze zaś obiektywne podstawy podziału wyłaniają się same przez się“ (PGP 283—284).

*

Примењујући изложене закључке на категоризацију именичких изведеница од глаголских општих делова, проф. Дорошевски констатује:

„Wynikiem przekształcenia czasownika na rzeczownik jest zasadniczo jedno z dwojga:

— albo formacja oznaczająca samą czynność, a więc tzw. nazwa czynności, *nomen actionis*,

— albo formacja oznaczająca podmiot czynności.

Te dwa pojęcia: *czynności* i *podmiotu* dadzą się wyabstrahować z bardzo różnorodnych znaczeń konkretnych“ (PGP 284).

*

Тако издвојену и тако локализовану категорију имена радника — одн. своје „formacije odczasownikowe podmiotowe“ — проф. Дорошевски ближе одређује овим речима:

„Do klasy tej należeć będą formacje typu znaczeniowego *to, co ...*. Zaimek *to* należy rozumieć najogólniej jako obejmujący wszelkie typy podmiotów niezależnie od realnych cech ich desygnatów (*і to, со, і ten, kto, і ta, która* — czy to w odniesieniu do podmiotów czy osób, czy innych istot żywych). Należy tylko uwzględnić dwie odmiany podmiotu, mianowicie podmiot czynny i podmiot bierny...

Cechą znaczeniową wspólną wszystkim typom formacji omawianej klasy,..., jest podmiotowa funkcja formantu, orzeczeniowa tematu...“ (PGP 289—295).

Ово и овакво своје образложење вредности и места категорије имена радника у систему творбе именичких изведеница проф. Дорошевски закључује кратким освртом на реалносемантички или лексички аспект категорије номен агентис, дајући при томе истовремено и критику Бругманове концепције и дефиниције имена радника:

„Wewnątrz klasy formacji podmiotowych odczasownikowych mogą się tworzyć grupy wyrazów połączonych wspólnotą znaczenia realnego, jak np. grupy nazw osób lub narzędzi, ale dokonanie ogólnej klasyfikacji materiału możliwe jest tylko wówczas, gdy się na plan pierwszy wysunie... kryterium logiczno-syntaktyczne.“ (PGP 296)

„Wyobrażenia rzeczy lub osoby, jak we wszystkich podobnych wypadkach, należą do wyobrażeń realno-znaczeniowych i leżą poza zakresem logicznego stosunku formantu do tematu. Dlatego też nazwy o s o b o w y c h wykonawców lub narzędzi stanowią tylko klasy szczegółowe w klasie ogólnej nazw p o d m i o t ó w czynności. Inaczej rzecz ujmował Brugmann, który traktował nazwy wykonawców jako szczegółową odmianę nazw istot żyjących (Lebewesen), wychodząc z założenia, że działać może tylko to, co żyje. Rozumowanie to operuje wyobrażeniami realno-znaczeniowymi w dziedzinie, w której p r i u s jest moment strukturalny, logiczno-syntaktyczny, wybijający się na pierwszy plan wielkiej masy materiału.“ (KS 35).

И, на крају, у закључку:

„Jakkolwiekby się rzecz przedstawiała, historycznie z jakichkolwiek kontaktów ze światem zewnętrznym wykształciły się kategorie składniowe podmiotu i orzeczenia, są one kategoriami ogólniejszymi od wszelkich kategorii opartych na momentach realno-znaczeniowych i dlatego muszą być wyzyskane jako najszersze ramy w klasyfikacji materiału słowotwórczego.“ (PGP 296—297)

Дефиниција ном. агентис у овом раду

36. После овог кратког прегледа у којем су обухваћене углавном све важније концепције и карактеристичније дефиниције имена радника у данашњој литератури о словенском и индоевропском грађењу речи прећи ћемо сада на непосредно дефинисање садржине и прецизирање обима категорије и појма номен агентис којим ћемо оперисати у нашем раду.

*Грамајичко-сјфрук-
турни и лексичко-
семантички аспекти
творбених категорија
речи*

37. Извршено конфронтирање и поређење различитих концепција и дефиниција категорије имена радника у досадашњој литератури о творби речи јасно нам показује и недвосмислено указује да се при дефинисању ове категорије — као и

уопште при издвајању и дефинисању појединачних категорија творбе речи — нужно морају узети у обзир, разликовати и међусобно ускладити два основна аспекта посматрања и интерпретирања вредности творбених категорија речи: **г р а м а т и ч к о - с т р у к т у р н и и л е к с и ч к о - с е м а н т и ч к и**.

38. Већ наведеним констатацијама проф. Дорошевског о потреби и нужности диференцирања поменутих двају аспеката или страна творбених категорија речи додаћемо овде још кратке закључке које непосредно о томе проблему и тој проблематици изводи савремени совјетски лингвиста В. В. В и н о г р а д о в у својој расправи СЛОВООБРАЗОВАНИЕ В ЕГО ОТНОШЕНИИ К ГРАММАТИКЕ И ЛЕКСИКОЛОГИИ (Вопросы теории и истории языка... Изд. Академии Наук СССР. Москва 1952).

Пошто је детаљно изложио и приказао читав историјат учења о категоријама творбе речи у руској лингвистичкој литератури, академик Виноградов констатује:

„Таким образом, анализ словообразовательных категорий, хотя бы суффиксального типа, приводит к выводу о необходимости различать самый процесс формирования словообразовательных категорий, пополнения ее новыми словами, а также морфологические правила образования слов соответствующего типа и законы семантического развития данной категории, потенциальный паралелизм развития значений у слов, относящихся к этой категории: в словообразовательных категориях явно различаются две стороны: структурно-грамматическая и семантико-лексикологическая.“ (Стр. 123)

Илуструјући ову своју констатацију баш на примеру категорије имена радника у руском језику, академик Виноградов закључује:

„грамматика не должна заниматься группировкой слов внутри одного словообразовательного типа по лексическим разрядам. Для нее, в сущности, безразлично, что слова *разведчик* и *бомбардировщик* могут означать и человека и орудие действия, а *смазчик* обозначает — в отличие от *смазывателя* — только лицо...“

Таким образом, даже продуктивное морфологическое словообразование является предметом и грамматического и лексикологического исследования.“ (Стр. 131)

39. Полазећи са те и такве теоретске платформе — као основног методско-принципног постулата научнодоследног интерпретирања и тре-

тирања творбених категорија речи — ми ћемо наше образлагање вредности и места категорије ном. агентис у систему творбе именичких изведеница разделити у два напоредна смера.

Најпре ћемо размотрити шта номина агентис представљају у перспективи и са становишта *граматичко-структурне анализе* и категоризације именичких изведеница. То значи да ћемо прво — и на првом месту — дати дефиницију имена радника као творбеноструктурне или појмовне категорије именичких изведеница.

После тога — и на другом месту — размотрићемо шта номина агентис представљају са становишта и у перспективи *лексичко-семантичке* класификације и категоризације именичких речи, тј. показаћемо која се све и каква појединачна реална и конкретна значења развијају и могу развити на бази агентивне појмовне структуре именичких изведеница.

Творбеноструктурна 40. Под појмом граматичке или творбене структуре (*граматичка анализа* речи подразумевамо — према проф. Дорошевском и класификација — узајамни однос делова или елемената од именичких изведеница којих се састоји изведена реч као целина.

У формалном, тј. обличком или морфолошком погледу, свака је изведничка формација састављена од два елемента или члана: *творбене основне* (или тзв. општег дела) и *творбеног форманта* (суфикса).

Наведеној формалној, тј. обличкој или морфолошкој двочланости изведеничке структуре одговара *појмовна* (ономасиолошка) двочланост речи или назива, при чему суфикс обично представља *правни члан* (*genus proximum*), а општи део — *зависни члан* (*differentia specifica*).

*

Из тако схваћене граматичко-структурне или творбено-појмовне анализе природно следи двојака могућност најопштијег категорисања именичких изведеница:

— према врсти одн. вредности творбене основе или општег дела од којег се граде, и

— према вредности одн. функцији творбеног форманта или суфикса помоћу којег су саграђене.

(Трећи могући критериј поделе: према гласовном обличју суфикса или творбеног форманта — ирелевантан је и другостепен у овом случају и на овом месту. Негова ће примена доћи у обзир тек при детаљном си-

стематисању грађе унутар и у оквиру појединачних типова и подтипова категорије имена радника).

41. У првом случају, тј. с обзиром на врсту одн. лексичко-граматичку вредност творбене основе или општег дела од којег се граде, разликујемо четири основне и најопштије једнодимензијалне категорије именичких изведеница:

- од глаголских општих делова (тзв. девербатива),
- од придевских општих делова (тзв. деадјектива),
- од именичких општих делова (тзв. десупстантива) и
- од синтаксичких (синтагматских) израза.

Наведене четири врсте или категорије творбених основа одговарају четирма основним варијететима зависног члана појмовне структуре имена или назива:

- глаголска реч = процесна одредба
- придевска реч = особинска одредба
- именичка реч = предметна одредба и
- синтаксички израз = прилошка одредба.

42. У другом случају, а то значи у погледу и с обзиром на поделу и категоризацију именичких изведеница према функцији творбеног форманта или суфикса, нећемо се придржавати изложене „логичко-синтаксичке“ интерпретације проф. Дорошевског.

Као што смо видели на примеру категоризације девербативних изведеница, проф. Дорошевски објашњава значење творбених категорија именичких речи паралелама из синтаксе реченице. Тако он, на пример, поменуто образовања именица од глаголских општих делова дели на субјекатска и предикатска: у првима — тј. девербативним субјекатским именима — он види исти однос какав постоји у простој реченици између субјекта и предиката, а у другима — тј. девербативним предикативним именима — однос између предиката и објекта.

43. Међутим, сматрамо да је у овом погледу и на овом месту у суштини сасвим оправдана и умесна критика коју на овакве погледе проф. Дорошевског даје савремени словачки лингвиста Ј. Х о р е ц к и у својој монографији SLOVOTVORNÁ SUSTAVA SLOVENČINI (Bratislava 1959), који констатује:

„Toto logicko-syntaktické kritérium, ako ho sám Doroszewski nazýva, možno však uplatniť s úspechom iba pri dejových podstatných menách, alebo pri názvoch nositeľ'a vlastnosti. ... Ukazuje se teda, že nie je účelné vnášať do teórie tvorenia slov syntaktické pojmy. Nie je to možné aj preto, že ... je zásadný rozdiel medzi predikáciou a determináciou ...

Slovotvorná štruktúra teda nie je analógiou štruktúry syntaktickej, v ktorej by sa uvedomovali syntaktické vzťahy. Je to štruktúra sui generis (nieť v nej predikácie), v ktorej sa sice spravidla prejavuje determinovaný vzťah v dvojici určovaný člen — určujúci člen...“ (стр. 21).

44. Зато нам се у овом случају и на овом месту чини адекватнијом и, пре свега, доследнијом категоризација и подела именичких изведеничких структура на „есоцентрични“ и „ексоцентрични“ тип општег значења, коју предлаже и износи проф. Белић у својој књизи О ЈЕЗИЧКОЈ ПРИРОДИ И ЈЕЗИЧКОМ РАЗВИТКУ (Београд 1941).

Разматрајући суштину и смисао извођења речи, проф. Белић констатује:

„да је сва тајна изведених именица у детерминативној речи самостално употребљеној; у јединим случајевима њоме се понавља главна особина предмета који се подразумева, тако да се њоме упућује и на сам предмет, а у другом се есоцентрички износи особина схваћена самостално.

На тај начин, самом употребом детерминатива створено је землиште за ексоцентричну и есоцентричну употребу наставака, који су дошли за то да једну или другу употребу и формално обележе као самосталну. У даљем развоју тих наставака, који су по неопходности постали делови речи, — створио се одређени однос између детерминативног дела и наставака...“

И у продужетку овог свог излагања проф. Белић закључује:

„све изведене речи на пр. у српскохрватском језику, а то вреди и за остале индоевропске језике, а, вероватно, и за све изведене именице уопште, могу поделити у две велике групе без остатка: једну, у којима детерминативна реч има есоцентрично значење, тј. односи се на лице или предмет изван дане везе, и другу, у којој дотична реч има есоцентрично значење, тј. собом значи сам предмет.“ (Стр. 285)

45. Ако сада, и у том смислу, применимо овај принцип на именичка суфиксна образовања од глаголских општих делова — а то *mutatis mutandis* важи и за изведенице од осталих врста основа или општих делова — онда би у основници процеса извођења именице од глаголских детерминатива стајале — по речима проф. Белића — две могућности:

а. или могућност обележавања предмета мишљења (лица, ствари и сл.) по њиховој доминантној особини глаголског карактера, тј. појмовна

структура имена којом се неко или нешто карактерише као носилац каквог процесног односа (= ексцентрични тип значења)

б. или пак могућност обележавања глаголске особине у апстракцији од њене обичне везе и преношење у условну реализацију, тј. појмовна структура имена којом се реализовани процес узима изван лица и времена као предмет мишљења (= есоцентрични тип значења).

Номина агентис као ексцентрични тип граматичко-структурне анализе и творбене категоријације именичких изведеница, имена радника или номина агентис представљала би творбено-појмовну категорију именичких д е в е р б а т и в н и х образовања ексцентричног типа општег значења.

То практично значи да ћемо у овом нашем раду као номина агентис или имена радника третирати све именичке изведенице од глаголских општих делова које својом појмовном структуром упућују одн. означавају некога или нешто као носиоца глаголске особине, тј. процеса у најширем смислу те речи.

47. Сам појам ексцентричности општег значења, одн. појам носиоца глаголске особине или процеса, може — са своје стране — имати различите и разноврсне своје модификације. Навешћемо овде неке главније и општије, онако како их издваја и формулише већ помињани чешки лингвиста Милош Д о к у л и л у својој најновијој студији објављеној као теоријски увод уз колективни рад Института за чешки језик Чехословачке академије наука: *TVOŘENÍ SLOV V ČEŠTINĚ. 1. Teorie odvozování slov* (Praha 1962):

„1. Základní modifikací dějového vztahu, obdobnou prostému vztahu nositele vlastnosti, je vztah n o s i t e l e děje. V ryzí podobě máme tento vztah jen u „děju nečinnostních“, tj. u stavu a změny stavu (srov. *stojan* = substance (předmět) charakterizovaná tím, že stojí; *modrák* = substance (houba) charakterizovaná tím, že modrá).

2. Se vztahem nositele děje těsně souvisí a na něm je vlastně vybudován vztah a g e n t u č i n n o s t i (*pracovník* je charakterizován tím, že pracuje, *učitel* tím, že učí, apod.).

3. Souřadný se vztahem agentu činnosti je vztah p r o s t ř e d k u č i n n o s t i (rýpadlo = zařízení charakterizované tím, že rýpá, přesněji že se jím rýpá, že slouží k rýpání).

4. Protějškem ka vztahu agentu agentu činnosti je vztah p a t i e n t u č i n n o s t i (*trestanac* = člověk vyznačující se tím, že je trestán, že je na něm vykonáván trest).

5. Se vztahem agentu i patientu i nerozlišeného nositele činnosti těsně souvisí vztah výsledku děje (činnosti) (*vytisk* = = věc určená tím, že je výsledkem (vy)tištění, že je vytištěna; *zběh* = člověk charakterizovaný tím, že zběhl; přírůstek = něco určeného jako výsledek přirůstání).

Všechny tyto modifikace zakládají se na diferenciaci vztahu nositele děju se navzájem mezi sebou překrývají.

Vztah agentu činnosti muže být základem pro vztah účasti (účastníka) na nějaké činnosti (např. *závodník* = člověk, který závodí a který se účastní závodu), který může vystupovat i jako vztah samostatný (výletník = kdo je účastníkem výletu).

Jiným vztahem zakládajícím se na vztahu agentu činnosti je vztah záliby v nějaké činnosti, sklonu k nějaké činnosti (např. *rozumář* = člověk, který má zálibu v rozumování, sklon k rozumování, který rád rozumuje).

Obě tyto modifikace mohou být chápány i jako vztah zprostředkovaný, čím se blíží kategorii nositele předmětného vztahu. (To znamená, že činnost je tu pojata jako nezávislý, vymezený jev, tedy předmětně.)

Zcela do kategori nositele předmětného vztahu náleží vztah přechodný k určité činnosti, konanou jiným agentem, dozoru nad takovou činností atp. (Srov. *průzkumář* = člověk charakterizovaný tím, že má na starosti průzkum.)“ (Стр. 34—35)

Везе и односи каије-горије ном. аг. йрема осѣлалим ѿјмовно-сѣрукѣурним каије-горијама именичких изведеница

48. Тако садржински дефинисаној и обимски прецизираној категорији имена радника додаћемо још кратко објашњење њених веза и односа према осталим сродним одн. опозитним категоријама у систему творбе именичких изведеница и именичких речи уопште.

Пре свега, као ексцентрични тип дјевербативних именичких изведеница — тј. с обзиром на функцију творбеног форманта или суфикса — номина агентис стоје у позицији према ексцентричном типу именичких речи изведених од глаголских општих делова, тј. према тзв. именима радње (*nomina actionis*)

С друге стране, тј. у погледу вредности одн. врсте творбене основе или општег дела, номина агентис се — као ексцентрична образовања од глаголских општих делова — супротстављају ексцентричним образовањима именичких речи изведених од осталих врста основа, у првом реду од имениских (придевских и именичких) општих делова.

Размотрићемо сада појединачно сваки од тих односа.

Номина агентивис
и
nomina actionis

49. О томе да ли девербативна изведеничка формација има ексцентрични или пак есоцентрични карактер одлучује у већини случајева карактер творбеног форманта или суфикса, мада има примера употребе једног истог суфикса у оба типа.

Граница између есоцентричног и ексцентричног типа девербативних образовања није увек ни тако оштра нити једном за увек дата. Има доста случајева узајамног прелажења и укрштања ових двеју категорија и типова.

Тако, на пример, есоцентрична употреба, тј. опште значење радње, може бити — како истиче проф. Белић — „и само пролазна, јер се и такве именице могу конкретизовати, испунити оном садржином која се под њима подразумева“) (*О језичкој љрироди... 287*).

Карактеристичне примере наводи за пољски језик проф. Дорошевски:

„Częste są historyczne przesunięcia od orzeczeniowego do podmiotowego charakteru formacji. Na tym polegają tzw. konkretyzacje znaczeń, np, *starzelba* —orzeczenie — strzelanie, czynność — *strzelba* podmiot nieosobowy tej czynności, narzędzie; (...) *szużba* — orzeczenie — czynność — *szużba* podmiot tej czynności, ludzie służący; *wróżka* — orzeczenie — przepowiednia (XVI w.) — *wróżka* podmiot: osoba wróżąca; (...) *włóczęga* — orzeczenie — włóczenie się — *włóczęga* podmiot: ten, który się włóczy.“ (PGP 30)

И у осталим словенским језицима налазимо сличне примере; за руски језик, на пример, академик Виноградов констатује:

„Например, отвлеченные имена существительные со значением действия... могут приобретать собирательное значение и на этой основе далее развивать конкретно-индивидуальное значение лица. Так, слово *прислуга* с 70—80-их годов XIX века стало обозначать единично „домашнюю работницу“, а раньше — собирательно — „слуг“ или вообще обслуживающих чтонибудь („многочисленная прислуга“), а еще раньше выражало значение действия: ср. *услуга, заслуга*. „(Словообразование в его отношении... 120)

А Бругман, говорећи о узајамним везама и односима између категорија имена радње и имена радника, наводи читав низ примера из свих индоевропских језика:

„Z. B. ai. *mántu-š* ‘Ratschlag’ und ‘Rategeber’, av. *yatu-š* ‘Zauberei’ und ‘Zauberer’, aisl. *vordr* ‘Wacht’ und ‘Wachter’, got. *hliftrus*

(,Diebstahl') ,Dieb', аксл. *kokots* ,Gackern, Gegacker' und, Hahn', (...), аксл. *tatъ* ,Dieb' (ursprünglich ,Verheimlichung' (...)) исп. GRUNDRISS II 1, 611—614)

Нема сумње да у основици овог прелажења имена радње у имена радника лежи — у већини случајева — промена значења на бази метафоричке зависности, тј. да ту имамо по среди појаву тзв. с е м а н т и ч к о г, а не м о р ф о л о ш к о г грађења речи. На такве случајеве и примере биће посебно указано уз одговарајуће суфиксе у систематском делу рада.

Номина агенџис и де- 50. Поред јасних и јасно разграничених *номинативна ексцент-* чајева, постоје и примери узајамног додиривања *ирична образовања* и прожимања ексцентричног типа именичких изведеница од глагола са именицама ексцентричног типа изведеним од придевских и именичких општих делова.

*

Размотримо најпре узајамне везе и односе између категорије имена радника и категорије имена носилаца особина (*nomina attributiva*).

Овде су у питању, на првом месту, случајеви колебања у интерпретирању ексцентричних изведеничких формација од глаголских придева и партиципа. Већ смо поменули да Лескин, на пример, изведенице од партиципских општих делова третира као посебну семантичку варијанту имена носилаца особине.

У вези с тим цитираћемо шта о томе односу констатује већ помињани савремени чешки лингвист М. Д о к у д и л у својој расправи *NĚKTERÉ TYPY NÁZVU OSOB PODLE ČINNOSTI V ČESKÉM JAZYCE*:

„Stejně tak je rozplývává hranice mezi jmény činitelskými a jmény prostředku a nástroju na jedné straně a názvy nositelu vlastnosti na druhé straně. Nebot' mezi pojmem činnosti nebo stavu a pojmem vlastnosti, jakožto znakem, který je základem pojmenování, není ostrý protiklad: stalou, obvyklou činnost jsme nakloněni chápat jako vlasnost (srov. na př. *pomloutač* = člověk, který rád pomlouvá, pomlouvavý člověk), naopak vlasnost, která je výsledkem děje, si podržuje v jisté míře odstín dějový (srov. *ospalec* = = člověk ospalý, člověk, který rád spí).

На тај начин створено је погодно тле за различита узајамна преношења и укрштања ових двеју категорија ексцентричне појмовне струк-

туре именичких изведеница. У свима таквим и њима сличним случајевима ми ћемо увек кад је по среди примарно извођење од глаголских корена такве изведенице третирати као номина агентис, разуме се, уз посебну напомену о томе код одговарајућих суфикса у систематском делу рада.

*

Што се тиче узајамних веза и додира између категорије имена радника и десупстантивних изведеница ексцентричног типа и ту постоје случајеви колебања и двојаког интерпретирања.

Овде долазе у обзир, на првом месту, изведенице типа *sedii potoštniki* и сл., тј. такве којима у основи или општем делу стоји — или се бар може тако интерпретирати — глаголска именица.

Исто као у претходном случају, кад год је извођење од примарних глаголских корена, ми ћемо сва таква образовања третирати као номина агентис, разуме се, опет уз посебну напомену о томе код одговарајућих суфикса у систематском делу рада.

Ном. агентис у плану 51. У закључку и на крају овог нашег излагања лексичко-семантичке и образлагања вредности и места категорије имена радника у систему грађења именичких изведеница остало би нам још да размотримо шта номина агентис представљају у плану и са становишта лексичке или реалносемантичке анализе и категоризације именичких речи, тј. да покажемо која се и каква реална или конкретна значења развијају и могу развијати на бази агентивне структуре именичких изведеница.

А то шта ће и шта може номен агентис реално значити, тј. који се све и какви десигнати или предмети и појаве стварности обележавају и могу обележавати именичким девербативним образовањима ексцентричног типа — зависи увек од њихове конкретизације, одн. реализовања или остваривања у говору.

52. Ако при томе пођемо — како се то обично чини — од логичке и природне дихотомије самих десигната, тј. предмета и појава стварности, и на тој дихотомији засноване поделе именичких речи на имена живих и неживих (nomina animalia) и назива предмета и појава неживог света (nomina inanimalia) — онда из тога нужно произилазе и два најопштија и најосновнија смера или правца лексичко-семантичког реализовања номена агентис.

а. називање или обележавање неког живог бића као носиоца извесног процеса (радње, стања, бивања) у најширем смислу тих речи, или пак

б. називање или обележавање предмета и појава неживог света по некој доминантној особини процесног (глаголског) карактера.

*

Унутар наведених двеју основних и општих лексичко-семантичких класа именичких речи могуће су даље поделе на поткласе и сл.

Тако се, на пример, у оквиру класе имена живих бића издвајају две природно и лексичко-семантички разграничене поткласе:

аа. имена лица (*nomina personalia*) и

аб. имена животиња и сл. (*nomina impersonalia*).

Исто се тако и у оквиру опште класе назива предмета и појава неживог света диференцирају и издвајају различите лексичко-семантичке поткласе и групе, попут имена оруђа (*nomina instrumenti*) и сл.

53. Међутим, овде је битно и важно истаћи да све ове лексичко-семантичке класе и поткласе именичких речи имају комплексни карактер, тј. обухватају собом и прожимају по неколике, па чак и све четири основне појмовно-структурне или ономасиолошке категорије. У вези с тим цитираћемо овде закључак који о том односу уопште изводи већ помињани чешки лингвиста М. Докулл:

„I když tyto komplexní třídy a podtřídy podstatných jmen se zčásti opírají i o kritéria slovotvorná, nelze je ztotožňovat prostě se základanými slovotvornými kategoriemi, jak to činí např. Horecký. Z faktu, že všechny komplexní třídy a podtřídy jsou spoluurčeny také slovotvorně, lze sice vyvodit, že slovotvorné kategorie jsou orientovány k těmto komplexním třídám; to však ještě neznamená že se vyšší kategorie slovotvorné snaží ztotožnit z komplexními třídami a naopak že komplexní třídy fungují jako obecné kategorie slovotvorné. Jedinou komplexní kategorií, která tvoří podklad pro slovotvorné kategorie, jsou kategorie sloniích druhů. Komplexní kategorie nižšího řádu, komplexní třídy a podtřídy, jako třída druhů (vyjadřovaná apelativy), podtřída životných, podtřída osob atp., poskytují často jen vnější rámec pro kategorie slovotvorné...“ (TVOŘENÍ SLOV... 184).

*

На тој теоретској бази и на основу таквог става и схватања узамног односа између творбених или појмовно-структурних категорија именичких изведеница и лексичко-семантичких групација именичких речи, задржаћемо се и детаљније приказати оне реалносемантичке или лексичке класе и поткласе именичких речи које представљају живе и продуктивне типове говорног реализовања или конкретизовања агентивне структуре именичких изведеница.

54. Нема сумње да у том смислу — међу именима живих бића — најчешћи и најпродуктивнији тип конкретизације и реализације номена

агентис представља означавање или називање људи одн. лица према извесној процесној (глаголској) одредби.

А у том погледу, свакако, на прво место долази називање или карактерисање лица као вршилаца радње.

Овај најобичнији и најчешћи вид реализовања и конкретизовања номена агентис има два своја лексички јасно одвојена и издиференцирана модалитета у зависности од тога да ли се дано лице карактерише према стварном извршавању дане радње у даном временском моменту или се пак човек одн. лице карактерише по томе што неку радњу врши стално, по опредељењу, позиву, способности и сл. У овом другом случају — номина агентис се реализују одн. лиферију речи комплексној — чисто лексичкој — категорији тзв. имена занимања (*nomina proffesionis, nomina officii*).

*

Посебан модалитет имена лица према радњи — супротан именима лица као вршилаца радње и занимања — представља називање или карактерисање лица као трпилаца радње. Ова је категорија ограничена углавном на ексцентрични тип именичких изведеница од трпних партиципа.

*

Најзад, трећи одн. четврти вид лексичког реализовања номена агентис представља обележавање лица по некој процесној одредби као особини или квалитету. То су обично изведенице од глагола који значе неко стање или бивање, одн. резултат процеса.

*

Иако је то у старословенском језику сасвим ретка појава, ипак треба констатовати да се агентивном струкутром именица могу обележити *назививотињаибиљака*.

55. Што се тиче називања или обележавања предмета и појава неживог света помоћу агентивне структуре именичких изведеница, ту на првом месту долази чисто лексичка категорија *имена оруђа* (*nomina instrumenti*). Још од најстаријих времена развитка језика, ова лексичка категорија има у индоевропским језицима и неке своје посебне суфиксе.

*

Поред назива оруђа, категорија ном. агентис пружа и најразличитије друге могућности за називање разноврсних предмета и појава људске материјалне и духовне културе, што се у савременим језицима обилно користи, нарочито у научној и техничкој терминологији.

В

ПОСЕБНИ ДЕО

56. Пошто смо у претходном — општем — одељку рада дефинисали садржину и прецизирали обим категорије и појма номен агентис којим ћемо оперисати у овој нашој обради, прећи ћемо сада на непосредно излагање самих примера одн. речи, са вредношћу имена радника које се јављају у канонским текстовима или споменицима старословенског језика.

57. Приступајући томе послу, одмах на самом почетку суочавамо се са проблемом избора једног таквог метода који ће нам омогућити не само исцрпан преглед свих примера него такође и доследну научну систематизацију и класификацију целокупне грађе унутар дане творбене категорије изведених речи.

У том смислу и у складу са начелним теоријским поставкама и методским постулатима творбене систематизације и класификације изведених речи — изнесеним у општем делу рада — нужно се као најефикаснији и научно најдоследнији метод излагања и распоређивања грађе одн. примера изведених речи унутар творбених категорија намеће класификовање и систематизовање изведених речи према творбеним типовима. Зато ћемо тај критериј излагања изведеничке грађе по творбеним типовима применити и у овој нашој систематизацији примера за категорију ном. агентис у старословенском језику.

58. С обзиром на то да наведени термин и појам „творбени тип“ изведених речи још није стекао ширу примену у науци и научној литератури о творби речи, задржаћемо се и укратко приказати шта подразумевамо под тим појмом и уопште под појмом „творбене типизације“ изведених речи.

У савременој словенској науци и научној литератури о творби речи још увек се води жива дискусија о томе шта улази у битне и суштинске карактеристике појма и термина „творбени тип“ као основног и кључног појма у систему творбе речи. Не упуштајући се у детаље, ми ћемо се овде определити и у начелу прихватити гледиште одн. усвојити интерпретацију термина и појма „творбени тип“ у оној његовој дефиницији и формулацији коју заступа и образлаже већ помињани савремени чешки лингвиста Милош Докулић у својој студији TVORĚNÍ SLOV V ČEŠTINĚ. 1. Teorie odvozování slov (Praha 1962).

*

У дискусији са украјинским лингвистом И. И Коваликом и словачким лингвистом Ј. Хорецким — где износи различита

мишљења поменутих и других аутора о појму „творбеног типа“ и „творбене типизације“ изведених речи уопште — Докулил даје следеће теоријско образложење овог појма:

„Rozdíl mezi pojetím Horeckého a Kovalykovým není po našem mínění zásadní. Je — (...) — v tom, že Horecký explicitněji vyslovuje a zdůrazňuje tu okolnost, ostatně nikoli novou (...), že slootovorný typ není jen zobecněním sémantiky slov k němu náležejících, nýbrž i zobecněním jejich risů systémových: vzájemného vztahu jejich slootovorných složek a jejich poměru k slovům s podobnou nebo odlišnou strukturou.“ (Str. 70—71)

На основу такве теоријске поставке, Докулил констатује даље: „Slootovorný typ, chápaný jako jednota ‚slootovorného‘ významu řady slov (tj. jednota celostního významu strukturního a jednota vzájemného vztahu složek této struktury), jednota lexikálně gramatické kategorie slootovorného základu a konečně jednota formantu, je — mohli bychom říci — důležitým uzlovým bodem v síti vztahů, které můžeme v širokém slova smyslu nazývat slootovornými.“ (Стр. 71)

И на крају, у закључку ових својих теоријских образлагања, Докулил даје овакву дефиницију појма „творбеног типа“ и његовог односа према „творбеној категорији“.

„Slootovorný typ je tedy (...) obecný slootovorný pojem určený určitou obecnou onomaziologicko-sémantickou strukturou, určitou obecnou formální slootovornou strukturou a určitým formantem. Méně obecné slootovorné pojmy — slootovorné podtypy — připojují k těmto konstitutivním znakům další, nejčastěji specifickou sémantickou třídu odvozených slov nebo slootovorný charakter základových slov atp. Obecnější slootovorné pojmy vznikají pak abstrakcí jednoho z těchto tří konstitutivních znaků. Abstrahujeme-li od určitého formantu, dostáváme slootovornou kategorii; uvnitř ní se vyčleňují — vedle slootovorného typu — různé jiné podkategorie.“ (Str. 75—76)

59. У том смислу и на основу таквог критерија ми ћемо у овом — посебном и систематском — делу нашег рада сву грађу одн. примере агентивних изведеница у старословенском језику разврстати и изложити по њиховим творбеним типовима, тј. према истоветности или једнакости гласовног облика суфикса.

То практично значи да ћемо као један и посебни творбене тип категорије номинум агентис издвојити, на пример, ексцентричне изведенице од глаголских општих делова помоћу суфикса -тѣль, попут:

властеѣль (*vlad + tel'ь)
 въздатеѣль (vъz-da + tel'ь)
 благодѣтеѣль (blago-dě + tel'ь)
 съвѣдѣтеѣль (sъ-vědě + tel'ь)
 гонитеѣль (goni + tel'ь)
 доводитеѣль (do-vodi + tel'ь)
 дѣлатеѣль (děla + tel'ь)
 възискатеѣль (vъz-iska + tel'ь) и сл.,

као други тип — изведенице, на пример, помоћу суфикса -ѣць; као трећи творбени тип — образовања помоћу суфикса -ѣникъ и тако даље.

*

У оквиру тако схваћених и тако интерпретираних творбених типова категорије ном. агентис вршићемо даљу расподелу и ужу систематизацију на творбене подтипове према врсти творбене основе одн. општег дела од којег се дани тип изводи (*глаголски корен, изведена глаголска основа, њарѣициѣ, глаголска именица*). То практично значи да ћемо у границама, на пример, творбеног типа имена радника образованих помоћу суфикса -теѣль диференцирати и издвојити као један и посебни подтип изведенице од *глаголских корена*, попут:

властеѣль (vlad-o, vlasti)
 въздатеѣль (vъz-da-ti, damъ)
 благодѣтеѣль (blag-ъ; dě-ti, dějo i děždo) и сл.,

као други и посебан подтип — образовања од *глаголских основа изведених насѣавком -ѣ-*, попут:

съвѣдѣтеѣль (sъ-věd-ě-ti, -vēm) и сл.,

као трећи — образовања од *глаголских основа изведених насѣавком -и-*, попут:

гонитеѣль (gon-i-ti, gonjo)
 избавитеѣль (iz-bav-i-ti, bavljо)
 идолослоужитеѣль (idol-ъ; služ-i-ti, služо) и сл.,

као четврти и посебан подтип — образовања од *глаголских основа изведених насѣавком -а-*, попут:

дѣлатеѣль (děl-a-ti, dělajo)
 обрѣтатеѣль (ob-rět-a-ti, obrětajо)
 словописатеѣль (slovo; pisati (pъsati), pišо) и сл. итд.

★

Најзад, у оквиру и у границама творбених подтипова, издвајаћемо и разликовати *р а з д е л е* у зависности од тога да ли је као творбена основа или општи део изведенице послужила глаголска реч *без њрефикса*, *са њрефиксом* или пак *у саставу сложеннице*.

То практично значи да ћемо у оквиру, на пример, подтипа изведеница од *глаголских корена* (а то исто важи и за све остале творбене подтипове) разликовати и издвајати као један и посебни раздео образовања од глаголских општих делова *без њрефикса*, нпр.:

датељ (da-ti, damъ)
жатељ (žę-ti, žnjq)
житељ (ži-ti, živq) и сл.,

као други и посебни раздео — образовања од глаголских општих делова *са њрефиксом*, попут :

въздатељ (vъz-da-ti, -damъ)
податељ (po-da-ti, -damъ)
прѣдатељ (prĉ-da-ti, -damъ) и сл., и

као трећи и посебан раздео — образовања од глаголских општих делова *у саставу сложеннице*:

благодатељ (blag-ъ; da-ti)
благодѣтељ (blag-ъ; dĉ-ti) и сл. итд.

60. Према томе, комплетна шема према којој дајемо систематизацију и класификацију целокупне грађе одн. примера категорије номинум агентис по творбеним типовима, подтиповима и разделима изгледаће овако:

СУФИКС

- а. од глаголских корена
 - α. без њрефикса
 - β. са њрефиксом
 - γ. у сложенници
- б. од глаголских основа на -ѣ-
 - α. без њрефикса
 - β. са њрефиксом
 - γ. у сложенници
- с. од глаголских основа на -и-
 - α. без њрефикса
 - β. са њрефиксом
 - γ. у сложенници

а. α.

властељ (vlad-o, vlasti)

1. ἐξουσία („власт“);
Јев. Лк. VII 8 (C = владѣлка)
CE 45621
2. ἐπαρχος (ἐπί „при, на“; ἀρχη „власт“)
Cy 354.5

датељ (da-ti, damъ)

1. πάροχος (παρ-έχω „давати“) (Исп. давѣць)
Cy 313.16 551₁₀ 568₂₀
2. χορηγός (χόρος „збор“, ἡγέομαι „водити“; прен. „који даје трошак“) (Исп. податељ)
CE 1467 16622 40622

жатељ (že-ti, žnjō)

1. θεριστής (θερίζω „жетти“)
Јев. Мт XIII 39 (C = жатељанинъ)
OY 16 26

житељ (ži-ti, živō)

1. πολιτής (πόλις „град“)
Јев. Лк XV 15

пријатељ (prija-ti)

1. φίλος („мио, драг; супст. пријатељ“)
CE 65a24 8066

а. β.

вѣздатељ (vъz + da-ti, vъzdamъ)

Cy 427₁₁

податељ (po + da-ti, podamъ)

1. χορηγός (исп. датељ 2.)
Cy 74₂₈
CE 92617

подѣжтељ (podъ + je-ti, -imō)

1. ἀντιστέριγμα („подупорањ“)
CII 19a8

прѣдатељъ (prě + da-ti, -damъ)

1. προδότης (προ-δίδομι „издавати“) (Исп. прѣдлавноикъ)
Јев. Лк VI 16

сѣдѣтелеъ (съ + dě-ti, -dějо)

1. δημιουργός (δῆμος „опѣина, народ“, ἐργάζομαι „радити“;
који опћу ствар ради; радник, творац“) (Исп. творѣцъ I.)
Су 84₁₄ 471₂₆ 483₁₃
СЕ 64a12 84a4
КЗ 6630

a. γ.

благодатељъ (blag- ъ; da-ti, damъ)

1. εὐεργέτης (εὖ-εργός „који добро ради“)
Јев. Лк XXII 25 (З = благодѣтелеъ)

благодѣтелеъ (blag- ъ; dě-ti, dějо)

1. εὐεργετής (Исп. благодатељъ)
Јев. Лк XXII 25 (М = благодатељъ)

b. β.

сѣвѣдѣтелеъ (съ + vědē-ti, -věmъ)

1. μάρτυρ („сведок“)
Јев. Мт XVIII 16 (С = послоухъ)
Мт XXVI 60,65
Мк XIV 63 (З = сѣвѣдѣтелеѣство)
Су 277.26 337.8 432₁₁ 45₂₉ (Исп. послоухъ 2. и 3.)
СП 118a32,42
СЕ 93611 (Исп. послоухъ = 83a22 48a8 67623)
КЗ 11637 12a22
2. μαρτυρία („сведочење“)
Јев. Мт XXVI 59 (А = сѣвѣдѣтелеѣство)
3. (ψευδο)μαρτυρέω („сведочити“)
Јев. Лк XVIII 20
4. ἑφορός („надзорник, чувар“)
Су 393₁₅
5. παιδαγωγός („одгајитељ деце, надзорник“)
Су 321₃

b. γ.

лѣжесѣвѣдѣтелеъ (lǣž- ъ; съ-vědē-ti, -věmъ)

1. ψευδομαρτυρέω („лажно сведочити“)
Јев. Мт XIX 18 (С = лѣжѣ послоушан)
Лк XVIII 20 (МАС = лѣжѣ сѣвѣдѣтелеъ)

с. α.

гонитељ (gon-i-ti, gonjɔ)

1. διώκτης (διώκω „прогонити“)
: Су 84₆ 507₁₆ 27₂

гоубитељ (gub-i-ti, gubljo)

1. ἀλέθριος („погубан“)
: Су 35₂₅
2. λοιμός („куга, морија“)
: Су 68₂₈
3. ὀλοθρεύων (πτц. ὀλοθρεύω „ништити“)
: КЗ 6635
4. τύραννος („тираин, силник“) (исп. **томитељ**, **мљчитељ**, **сљпротивник**):
: КЗ 13a28

дѣлитељ (děl,-i-ti děljo)

1. μεριστής (μερίζω „делити“)
Јев. Лк XII 14

крститељ (kr̥st-i-ti, kr̥štɔ)

1. βαπτιστής (βαπτίζω „крстити“)
Јев. Мт̄ 3₁ 11_{11, 12} 16₁₄ 14_{2, 8} 17₁₃ 21₃₂
Мк 6_{24, 25} 8₂₈ Лк 7_{20, 28, 33} 9₁₉
СЕ 99₆₂ IIIб11

мљчитељ (mɔč-i-ti, mɔčɔ)

1. βασανιστής (βασανίζω „мучити“)
: Јев. Мт 18₃₄
2. τύραννος (исп. **гоубитељ** под 4.)
: Су 460₈
СЕ 52612
3. ἡγεμών (исп. **воивода**, **владѣмка**)
: Су 184₂₈
4. ἀνὴρ („муж, човек“)
: Су 215₂₆
5. μαινάς („бесан, горопадан“)
: Су 274₁₂

правитељ (prav-i-ti, pravljɔ)

1. ὁδηγός (ὁδος „пут“, ἡγέομαι „водити, одредити“; вођ)
: Су 313₉

проситељ (pros-i-ti, prošō)

1. προσαιτης („просјак“)
Јев. ЈВ 9₈

родитељ (rod-i-ti, roždō)

1. γονεύς (γίγνομαι „родити“)
: Јев. Мт 10₂₁ Лк 2.27 8.56 18.29 21.16
ЈВ 9.2,3,18,20,22,23
: Су 25.17 97.8 278.17 79.7 307.7 97.17
518.6 19₂₁ 20₁₁ 25₁₉
2. γεννήτωρ (γεννάω „родити“)
: Су 388₂₃ 89₂₇
3. γεννήσας (птц. γεννάω „родити“)
: Су 429₄₆
4. γεννητικός („онај који рађа“)
: Су 429₆
5. τεκόντες (птц. τίκτω „рађати“)
: Су 338.15
6. : Су 536₃ 7₈ 46_{21, 25} 47₇ ;
7. : СЕ 30а 14 3063 32621 8863 89а13

свободитељ (svobod-i-ti, svoboždō)

1. ἐλευθερωτής (ἐλευθερόω „ослободити“)
: Су 449₁₃
КЗ 13а 10

свѣтитељ (svět-i-ti, svěštō)

1. φωτισμός (сјaj, сјајање“)
: Су 235₂₂

свѣтитељ (svet-i-ti, sveštō)

1. ἱερεύς (ἱερός „свет, богом благословен, богу посвећен“)
: Су 245₁₂ 532₉

слоужитељ (služ-i-ti, služō)

1. συλλειτουργός (συν „заједно“, λείτων „опћин. кућа“, ἐργάζομαι „радити“; слуга, радник)
: СЕ 58а 20

строитељ (stro-i-ti, strojo)

1. οἰκονόμος (οἶκος „кућа“, νέμω „управљати“; управитељ)
: Су 143₁₆ 283_{12, 29}
2. κηδεμών (κηδω „старати се“)
: Су 54₂₀

сџДИТЕЉЪ (sqd-i-ti, sqždq)

1. κριτής (κρίνω „судити“) (исп. сџДИИ)

: СП 6а 15

КЗ 11а 2

ТОМИТЕЉЪ (tom-i-ti, tomljō)

1. τύραννος (исп. мџЧИТЕЉЪ, ГОУВИТЕЉЪ, сџПРОТИВЪНИКЪ)

: Су 1₂₇ 26₅, 66₁₄ 156₂₂ 185₁₇ 215₁₀, 14

ТЬЛИТЕЉЪ (tbl-i-ti, tljō)

1. φθορεύς (φθείρω „uništavati“)

: Се 91b 24

УЧНИТЕЉЪ (uč-i-ti, učō)

1. διδάσκαλος (διδάσκω „учити кога“)

Јев. = 50 пута

КЗ 4а25, 39 4b9 11625

Су 24 пута

СЕ 4661

2. παιδοτρέβης (παῖς „дете“, τρίβω „бавити се чим“)

Су 273₂₂

3. κληρονόμος („који свој део прима“; баштиник)

КЗ 11в21

4. МБО 1₂₃

ХРАНИТЕЉЪ (hran-i-ti, hranjō)

1. φύλαξ (φυλασσω „бдети, стражарити“):

Су 96₂₉ 292₄

КЗ 11613

СЕ 5169 62618

ЦѢЛИТЕЉЪ (cěl-i-ti, cěljō)

1. ἰατρός (ἰάομαι „лечити“) (исп. врачъ; балии)

Су 276₈

2. θεραπευτής (θεραπεύω „лечити“):

Су 431₂₁

СЕ 28а4 40а1 40622 68а10

ЧИСТИТЕЉЪ (čist-i-ti, čišťō)

1. ἱερεύς (исп. свѢТИТЕЉЪ):

Су 219₃₀ 32₁₃ 73₃

2. θαυματουργός (θαῦμα „чудо“, ἐργάζομαι „чинити“):

Су 220₈

с. β.

ВЪСТАВИТЕЉЪ (vъstavitī, -stavlĭjō)

1. ἐφευρετής (ἐφ-ευρίσκω „пронаћи“):

CE 55a11

ДОВОДИТЕЉЪ (do + vod-i-ti, -voždō)

1. CE 2763

ДОСАДИТЕЉЪ (do + sad-i-ti, -saždo)

1. ὑβριστής (ὑβρίζω „бити обестан“):

Cy 13 146₃₀**ЗАШТИТИТЕЉЪ** (za + štīt-i-ti, zaštištō)

1. ὑπερασπιστής (ὑπερ-ασπίζω „штит над ким држати“) (исп.

защитѣльникъ):

СП 31a11 3365 4567,16 40a25 49a2 53618 86a9

ИЗБАВИТЕЉЪ (iz + bav-i-ti, izbavlĭjō)

1. ῥυστής (ῥύομαι „спасавати, избављати“) (исп. избављѣникъ):

СП 17611 21a18 85618

2. λυτρωτής (λυτρόω „откупити“):

Cy 251₂₅ 509₁₂

3. λυτήριον (λυτήριος „који ослобађа“):

Cy 314₂₇

4. CE 2623

ИСКΟΥСИТЕЉЪ (is + kus-i-ti, iskušō)

1. πειράζων (πιτц. πειράζω „кушати“) (исп. искоушѣникъ):

Јев. Мт IV 3 (З = диаволъ искоушаша)

ИСПРАВИТЕЉЪ (is + prav-i-ti, ispravlĭjō)

1. : Cy 532₂₃

ИЦѢЛИТЕЉЪ (i + cěl-i-ti, iceljō)

1. (исп. цѣлѣтељъ):

CE 26a17 26614 32a15 39a18

ОВАДИТЕЉЪ (obaditi, obaždō)

1. κατηγορος (κατα „наsupрот“, ἀγορεύω „гласно говорити“; тужитељ) (исп. обличѣтељъ)

Cy 240₁₉

2. πατήρ! („отац“):

Cy 240₁₇

овличителъ (ob + lič-iti, obličŏ)

1. ἔλεγχος (ἐλέγχω „погрдити, срамотити“; прекор) (исп. **овличникъ**):

Су 441₁₂

2. κατήγορος (исп. **овадителъ**): КЗ 11b11, 35

повѣдителъ (po + bēd-i-ti, poběžďŏ)

1. νικητής (νικάω „победити“) (исп. **повѣдникъ**):

Су 467₂₅

2. νικηφόρος (νίκη „победа“, φέρω „носити“; који добива победу, победник):

Су 489₂₃

3. СЕ 4868, 10, 12

сѣворъшителъ (sъ + vгѣš-i-ti, sъvгѣšŏ)

1. : СЕ 11аб

с. γ.

законоучителъ (zakon-ъ; uč-i-ti, učŏ)

1. νομοδιδάσκαλος (νόμος „закон“, διδάσκαλος „учителъ“):

Јев. Лк V 17

2. νομικός (νόμος „закон“; познавалац права):

Јев. Мт XXIII 35 (АС = **законникъ**)

идолослужителъ (idol-ъ; služ-i-ti, služŏ)

1. εἰδωλόλατρης (εἰδωλον „идол“, λατρεύω „служити“):

МГО II 24-25

d. α.

дѣлателъ (děl-a-ti, dělajŏ)

1. ἐργάτης (ἐργάζομαι „радити, обрађивати“):

Јев. Мт IX_{37, 38} X₁₀ XX_{1, 2, 8} Лк X_{2, 7} XIII₂₇

Су 57_{18, 27} 59₁₉ 61₁₇ 62₄ 67₁₄

2. γεωργός (γῆ „земља“, ἐργάζομαι „радити“):

Јев.: Мт XXI_{33, 34, 35, 38, 40, 41} Лк XX_{9, 10, 14, 16}

Јв XV₁

СЕ 13622

Су: 127₃₄ 376_{13, 17}

3. θηροιστής (исп. **жателъ**):

Јев.: Миі XIII₃₀ (А = **жателганинъ**)

4. κοπιῶν (птц. *копи́аω* „уморити се; нарадити се“):

Су: 284₂₉

5. κήρυξ (1. гласник, викач; 2. прен. говорник):

Су 217.13

6. ἐγκαθήμετος (исп. *засѣдѣльникъ*):

Јев. Лк. XX 20 (*М* = *засѣдѣникъ*)

7. *Су*: 143₁₉, 424₂₈, 27₃, 73₁₇, 553_{7, 12}

зѣдатељъ (*zъda-ti, ziždŏ*)

1. πλάστης (*πλάσσω* „творити, образовати“):

Су: 432₁

казатељъ (*kaza-ti, kažŏ*)

1. φωταγωγός (*φῶς* „светло“, *ἀγωγός* „који води“):

Су: 52₃

тажатељъ (*teža-ti, težŏ*)

1. γεωργός (исп. *дѣлатељъ* под 2.):

Јев.: *Мр XII*_{1, 2, 7, 9}

d. β.

вѣзискатељъ (*vъz + isk-a-ti, -ištŏ*)

1. διαιτητής (*δικιτάω* „изабрани судац бити, судити“)

Су: 501₂₈

оврѣтатељъ (*ob + rĕta-ti, -jŏ*)

1. αἰρετικός („који уме да изабира“):

СЕ: 54a18

подражатељъ (*po + draža-ti, -jŏ*)

1. ζηλοτής (*ζηλόω* „подражавати“) (исп. *подражѣникъ*):

Су: 271₃₀

2. μιμητής (*μιμέομαι* „подражавати“):

Су: 67₁₄

МГО: I₁₀

сѣзѣдатељъ (*сѣ + zъda-ti, -ziždŏ*)

1. πλάστης (исп. *зѣдатељъ*):

Су: 510₁₉

сѣказатељъ (*сѣ + kaza-ti, -jŏ* и *-kažŏ*)

1. ἔρμηνεύς (*ἐρμηνεύω* „тумачити, јасно оглашавати“):

Су: 346₁₃

проповѣдатељ (pro + po + věda-ti, jǫ)

1. κήρυξ (исп. дѣлатељ 5; проповѣдѣникъ)

КЗ: 11a21 12a23

γ. у саставу сложеннице

словописатељ (slovo; pisa-ti, pišǫ)

1. λογογράφος (λόγος „реч“, γράφω „пишем“):

Су: 83₉

шафописатељ (šar-ъ; pisa-ti, pišǫ)

1. ζωγράφος (ζωός „жив“, γράφω „писати“):

Су 83₉

62. Дериват суфикса -тељ — добијен путем морфолошке апсорпције основинског -и- — представља суфикс:

-итељ

Срећемо га у следећим примерима:

а. α.

зидитељ (zižd-ǫ, zьd-a-ti)

1. πλαστουργός (исп. зьдатељ):

Су: 453₃

КЗ: 14610

2. κτίστης (κτίζω „градити“):

Су: 460₁₇

3. δεσπότης (исп. владѣика)

Су 494₂₇

СЕ 363

рѣвнитељ (rěvъn-ova-ti, -ujǫ)

1. СЕ 60a17

а. β.

погревитељ (po + greb-ǫ, pogreti)

1. ένταφιαστής (ένταφιάζω „сахранити“):

Су: 455₂₅

подадитељ (po + dad-ǫtъ, podati)

1. χορηγός (исп. податељ, датељ):

Су: 480₁₄

покривитељ (pokryti, -kryjō)

1. σκεπαστής (σκεπάζω „крити, штитити“):

Су: 3₁₄

покрѣвитељ

1. (исп. покривитељ)

СП: 8664

спаситељ (съ + pas-ō, съpasti)

1. σωτήρ (σώζω „спасити“) (исп. спасѣ)

Су: 70₂₉ 498₂₂ 99₂₁

СП: 31a9 32a13 74618 75a10 77613 10666

КЗ: 1a35

СЕ: 14610

а. γ.

вѣседръжителъ (vъs-6; drъž-a-ti)

1. παντοκράτωρ (πᾶς „сав“, κράτος „моћ, власт“):

Су: 21_{17, 26} 31₁₅ 122₂₃ 131_{28, 28} 32₂₃ 141₂₈ 61₁ 254₃₀ 327₁₄

СЕ: 9a8, 1062 1262 15a3 16a1 19a2 21a18 52a11 53610

56a10 56615 64a8 68a13 80a1 93a13

миродръжителъ (mir-ъ; drъž-a-ti)

1. κοσμοκράτωρ (κόσμος „свет“, κράτος „моћ, власт“):

СЕ: 93624

самодръжителъ (sam-ъ; drъž-a-ti)

1. αὐτοκράτωρ (αὐτός „сам“, κράτος „власт, моћ“):

Су 150₇

63. Проширивањем суфикса *-tel-* суфиксом *-ino-* добијен је сложени суфикс:

-ТЕЛИНЪ

У старословенским текстовима има само један пример овог типа ном. агентис; то је реч

жителинъ (žiti, živo)

1. οἰκητέριον : Су 247.20

*

Овде је потребно дати једну напомену која се тиче морфолошког састава овог суфикса и његове гласовне одн. изговорне вредности. Наиме, ту су могуће две различите интерпретације.

Прва — суфикс *-ino-* могао је бити паралелан по својој функцији са суфиксом *-io-*, тј. служити за тематизацију некадашњег сугласничког *-tel-*, и у том случају требало би читати *žitelinъ*.

Друга — суфикс *-inъ* може код именица на *-tel'* имати сингулативно значење, па су опет могућа два различита тумачења:

а. именица *žitelinъ* могла би бити направљена од множине *žitele*, и тада би је опет ваљало читати *žitelinъ*;

б. или је она добила свој сингулативни суфикс *-inъ* просто механичким додавањем *-inъ* суфиксу *-tel'*, па је у том случају треба читати *ŽITEL'INЪ*. (исп. приоврѣтељникъ).

64. Други случај проширивања суфикса *-теља* представља додавање суфикса *-ъникъ*, чиме је добијен сложени суфикс:

-тељникъ

Налазимо га у двама речима, обема изведеним од глагола са префиксом. То су:

оврѣтељникъ

1. εὐρετής (εὐρίσκω „наћи“):

Су 186.21

приоврѣтељникъ

1. Су 160.24

65. И најзад — у трећем случају — имамо проширивање суфикса *-tel'* додавањем суфикса *-'aninъ*, чиме је добијен нов сложени суфикс:

-тељанинъ

Срећемо га само у једној речи:

жалтељанинъ (žeti, žbjo)

1. θεριστής (исп. жалтеља):

Јев. А Мт XIII₃₀ (ЗМ = д'клатеља)

А Мт XIII₃₉ (ЗМ = жалтеља)

Су 43.16, 21, 24

СУФИКС -ъць

66. По своме пореклу — то је такође општесловенски суфикс, из богате групе суфикса са елементом *-k-*, који је као такав наслеђен из индоевропске заједнице (исп. В r u g m a n n, GRUNDRISS II 1, 487; Meillet ÉTUDES II 340; Doroszewski, MONOGRAFJE SŁOWOTWÓRCZE. Formacje z podstawowym *-k-* w części sufiksальной. PRA-CE FILOGICZNE. Tom. XIII, str. 75)

У погледу основе или општег глаголског дела — додаје се готово искључиво на глаголске корене: у 54 примера од укупно 58; у два случаја имамо у основи партицип, а у остала два — глаголску именицу у широком смислу те речи.

Од укупно 58 примера изведеница на -џь, у 42 случаја имамо глаголски општи део у саставу сложенице, у 16 примера — глагол без префикса, а у свега два примера — глаголски општи део са префиксом.

Распоред примера по подтиповима и разделима је следећи:

a. a.

борџь (bor-ǰo, bra-ti)

1. ἀγωνιστής (ἀγωνίζομαι „борити се“):

Су 93.27

видџь (vid-ě-ti, viždo)

1. θεατής (θεάμαι „гледати“):

Су 569.2

давџь (da-ti, damъ)

1. δοτήρ (δίδωμι „давати“):

Су 285.20

2. πορισμός („средство за стицање“):

СЕ 92618

3. *СЕ* 8621

жџь (žǰo, žǰ-ti)

1. ἱερεύς (исп. **чиститељ**, **свџьтитель**):

Су 21.1 107.8 228.19, 22, 23,28 235.5 237.1

246.24 249.5,7 324.7 40.15,18 514.29

2. θύτης (θύω „жртву приносити“):

Су 460.20

коуџь (kup-i-ti, kuplǰo)

1. ἔμπορος (περάω, πορεύω; 1. тко морем путује; 2. трговац):

Јев. Мџь XIII 45

Су 217.25

КЗ 11612

ловџь (lov-i-ti, lovlǰo)

1. ἄλιεύς (супст. а. морнар, в. рибар):

Јев. Мџь IV 19 *Мк* I 17

Су 496.3

2. λυκοθήρας (λύκος „вук“, θηράω „ловити“):

Су 328.24

лъстаџа (l̥st-i-ti, l̥štɔ)

1. πλάγος („преварљив, који завава“):

Јев. Мк. XXVII 63

Су 438.39

2. κολακευτής (κολακέω „ласкати, освојити, завести“):

Су 71.18

3. ληστής (ληίζομαι „плениити, робити, грабити“):

Су 245.23

4. διάβολος (διαβάλλω „варати“; у НЗ опадач; враг):

Су 355.4

пѣвџа (pě-ti, poјɔ)

1. ψάλτης (ψάλλω „прстима ударати у жице; славити песмом):

СЕ 58614 101a8

пласџа (plɛs-a-ti, plɛšɔ)

1. ὀρχηστής (ὀρχέομαι „плесати“):

Су 403.18

2. χορός („1. место за плесање; 2. плесачи“):

МГО IV 25

свирџа (svir-a-ti, svirajɔ)

1. αὐλητής (αὐλέω „на фрули свирати, уоп. свирати):

Јев. Мџ. IX 23 (М = сопџа)

скопџа (skop-i-ti, skopljɔ)

1. εὐνοῦχος (εὐνη „ложница, постеља“, ἔχω „држати“):

Су 60.90 60.30 371.2

сопџа (sop-ɔ, sop-s-ti = у поз. текст.)

1. αὐλητής (исп. свирџа):

Јев. Мџ. IX 23 (З = свирџа)

сѣчџа (sěč-e-tь, sěšti)

1. δῆμιος (δῆμος „народ“; 1. јаван; 2. јавни слуга-целат):

Су 6.9 114.21

творџа (tvor-i-ti, tvorjɔ)

1. δημιουργός (исп. сѣдѣтелџа):

Су 247.6 333.10 91.26 93.16 432.1 84.28

СЕ 23a8 44b6 51a13 65a5 84b12 85b10

2. ποιητής (ποιέω „творити, произвести“):

Су 390.10 93.14 432.2 53.5 506.23 509.11

КЗ 14614

3. κτιστής (исп. **зИЖДИТЕЉЪ** ПОД 2.):
Су 28.7 423.1
4. δεσπότης (исп. **ВЛАДЪИКА** ПОД 1.):
Су 326.10
5. ὄρος (!):
Су 423.3
КЗ 14616
6. θεός („бог; божанство“):
Су 453.7
7. πλάστης (исп. **ЗЪДАТЕЉЪ, СЪЗЪДАТЕЉЪ**):
Су 336.29
КЗ 10а39
8. πηγή („извор“)
СЕ 23а9
ПГО II 18

ЧЪТЪЦЪ (čyt-ŕ, čisti)

1. ἀναγινωστής (ἀνα-γινώσκω „читати“):
СЕ 58614 10168

а. γ.

БЛАГОДАВЪЦЪ (blag-ъ; dati, damъ)

1. ἀγαθοδότης (ἀγαθός „добар; благо“, δίδωμι „давати“)
СЕ 10а1

БОГОВИДЪЦЪ (bog-ъ; vid-ě-ti)

1. θεόπτης (θεός „бог“, ὁράω „видети“):
Су 278.1

БОГОЛЮБЪЦЪ (bog-ъ; ljub-i-ti)

1. φιλόθεος (φίλος „који љуби“, θεός „бог“):
СЕ 70618

БОГОНОСЪЦЪ (bog-ъ; nos-i-ti)

1. θεοφόρος (θεός „бог“, φέρω „носити“):
Су 585.28
Јев. А 12862 131619 14164

БОГОПРИМЪЦЪ (bog-ъ; pri + im-ŕ, prijēti)

1. Јев. А 14269

БОГОСЛОВЪЦЪ (bog-ъ; slov-ŕ, sluti)

1. Јев. А 121615 141а26 146а7
С 151

BOΓOYBHNITZ (bog-ъ; u + bi-ti, ubijō)

1. θεοκτόνος (θεός „бог“, κτείνω „убијати“):
Cy 471.28

BOΓOYBHTZ (bog-ъ; čyt-ō, čisti)

1. θεοσεβής (θεός „бог“, σέβω „штовати“):
Jev. Јв. IX 31

BOΓOYBOPHTZ (bog-ъ; bog-jō, brati)

1. θεομάχος (θεός „бог“, μάχομαι „борити се“):
Cy 87.13 480.18

ŽIVOTBOPHTZ (živ-ъ; tvor-i-ti)

1. Jev. A. 117a 22-23

ŽIVOTOLJUBHTZ (život-ъ; ljub-i-ti)

1. φιλοζήμιος (!):
K3 1a25

ŽIZHTDABHTZ (žizn-ъ; da-ti)

1. ὁ τῆς ζωῆς χορηγός (ζωή „живот“, χορηγός исп. датеља)
Cy 176.18

ZAIMDABHTZ (zaim-ъ; da-ti)

1. δανειστής (δανείζω „узајмити“)
Jev. Лк. VII 41
СП 154a4

ZAKONDABHTZ (zakon-ъ; da-ti)

1. νομοθητής (νόμος „закон“, τίθημι „метати, доносити“):
СП 9a10

ZVĚZDOPHTZ (zvězd-a; zyr-ě-ti)

1. ἀστρολόγος (ἀστήρ „везда“, λέγω „говорим“):
СП 54a57
2. ἀστρομάχος (ἀστήρ „везда“, μάχος „врач, гатар“):
CE 54a17

KROTOLJUBHTZ (krot-ъкъ; ljub-i-ti)

1. φιλοπροσηγής (φίλος „који љуби“, проσηγής „пријазан“):
CE 7069

LJUBODĚHTZ (ljub-y; dě-ti)

1. μοιχός („прељубочинац“):
Cy 366.30

мироТворьць (mir-ъ; tvor-i-ti)

1. εἰρηνάρχης (εἰρήνη „мир“, ἄρχω „почињати“):
Cy 329.8
2. εἰρηνοποιός (εἰρήνη „мир“, ποιέω „чинити“):
K3 9a38-39
CE 7067

мъитоньць (myto; im-φ, jęti)

1. CE 79a4, 80a15 I67

мъздадавьць (mъzda; da-ti)

1. μισθαποδότης (μισθός „плата“, ἀπο-δίδομι „давати“):
Cy 63.26 144.1

мъздоньць (mъzd-a; im-φ, jęti)

1. τελώνης (исп. мѣитоньць):
Jev. M̄. V 46, 47
IX 10, 11 (MAC = мѣитаѣь)

мъздоотѣдавьць (mъzd-a; отъ + da-ti)

1. μισθαποδότης (исп. мъздадавьць):
Cy 163.10

ништељубьць (ništ-ъ; ljub-i-ti)

1. φιλόπτωχος (φίλος „који љуби“, πτωχός „сиромах“):
CE 70a12

повѣдоТворьць (pobęda; tvor-i-ti):

1. τροπαιοφόρος (τρόπαιον „споменик победе“, φέρω „носити“):
Cy 95.10

правословьць (prav-ъ; slov-φ, sluti)

1. ὀρθόδοξος (ὀρθός „прав“, δοκέω „мислити“):
CE 2619

пръвородьць (prъv-ъ; rod-i-ti)

1. πρωτότοκος (πρῶτος „први“, τίτω „родити“):
Cy 498.24

родотворьць (rod-ъ; tvor-i-ti)

1. Cy 534.4

самовидьць (sam-ъ; vid-ę-ti)

1. αὐτόπτης (αὐτός „сам“, ὁράω „видети“):
Jev. Лк. I 2
Cy 314.6

самодрѣжца (sam-ъ ; drъž-a-ti)

1. αὐτοκράτωρ (исп. самодрѣжитѣль):

Су 13.29 147.22 152.23

2. τροπαιοῦχος (τρόπαιον „споменик победе“, ἔχω „држати“):

Су 199.20

словолюбвца (slovo ; ljub-i-ti)

1. φιλόλογος (φίλος „који љуби“, λόγος „реч, говор“):

Су 359.13

срѣдцѣвѣдѣца (srъdbce ; věd-ě-ti)

1. καρδιογνώστης (καρδία „срце“, γινώσκω „познавати“):

Су 404.15

странкнопримвца (stranъn-ъ ; pri + im-ъ, prijēti)

1. ξενοδόχος (ξενοδοχέω „туђинца или госта примати“):

СЕ 70614

страстоносца (strast-ъ ; nos-i-ti)

1. ἀθλοφόρος (ἀθλος „мука, тешкоћа“, φέρω „носити“):

Су 60.7 61.5 64.23

страстотрпвца (strast-ъ ; trъp-ě-ti)

1. ἀθλητής (ἀθλεύω „муку трпети“):

Су 105.3 117.6 560.20

2. ἀθλοφόρος (исп. страстоносца):

Су 256.3 271.9

соухонадвца (suh-ъ ; jad-ętъ, jasti)

1. ξηροφαγῶν (ξηρός „сух“, φαγεῖν „јести“):

СЕ 70a25

сърѣвролюбвца (srъrebro ; ljub-i-ti)

1. φιλάργυρος (φίλος „који љуби“, ἄργυρος „сребро“):

Јев. Лк. XVI 14

христоворвца (hrist-ъ ; bor-јъ, bra-ti)

1. χριστομάχος (χριστός, μάχομαι):

Су 484.25 541.27

хрьстолубвца (hrъst-ъ ; ljub-i-ti)

1. φιλόχριστος (φίλος „који љуби“, χριστός):

Су 67.8

СЕ 8461 86613

чистолювѣць (čistъ; ljub-i-ti)

1. φιλοκαθάρως (φίλος „који љуби“, καθάρως „чист“):
CE 70a15

чловѣколювѣць (člověkъ; ljub-i-ti)

1. φίλάνθρωπος (φίλος „који љуби“, άνθρωπος „човек“):
Су 12 пута
CE 18 пута
КЗ 3630 9624
МГО IV 28
ПО I а 11

чловѣкоубициць (člověkъ, u-bi-ti)

1. ἀνθρωποκτόνος (άνθρωπος „човек“, κτείνω „убити“)
Јев. Јв. VIII 44 (З. А. = чловѣкоубицица)

чюдотвораць (čudo; tvor-i-ti)

1. θαυματουργός (θαῦμα „чудо“, ἐργάζομαι „радити“):
Су 323.12
КЗ 5613
ОУ 43
2. Јев. А. 12561 127a23 14168

ѣдропишѣць (jędrъ; piš-ę, pьsati)

1. δξύγραφος (δξύς „оштар, γράφω „писати“)
СП 58a20

е. β.

отѣшьльць (otěšъ, otiti)

1. ἀναχωρητής (ἀνα-χωρέω „удаљити се“):
Су 514.7 519.24

пришьльць (prišъ, priti)

1. προσήλυτος (προσ-έρχομαι „доћи“)
Јев. Мт XXIII 15
СП 12361
2. παροικέω („као странац у граду наставати“)
Јев. Лк XXIV 18
3. παροικός („странац који се настанио у граду“)
СП 135612 155612
4. παρεπίδημος (туђ; супст. странац који се доселио“)
СП 52a1

f. γ.

самовластѣць (samъ; vlastъ)

1. αὐτοκράτωρ (исп. самодръжѣць)

Су 81.23

четвѣртовластѣца (četvгътъ; vlastъ)

1. τετράρχης (тетрᾶς „четири“, ἄρχω „владати“)

Јев. Лк IX 7

67. Проширивањем суфикса -ѣца суфиксом -а добијен је нов сложенеи

СУФИКС -ѣца:

(О постанку суфикса -ѣца исп. А. Б е л и ћ, ZUR ENTWICKLUNGSGESCHICHTE DER SLAVISCHEN DEMINUTIV- UND AMPLIFICATIV SUFFIXE. Leipzig 1901; J. R a m b e r g, DZIEJE PRZYROSTKÓW -'ec i -'ca W NAZWACH OSOBOWYCH. Prace Filologiczne. Tom XI § 1927; Р. Б о ш к о в и ћ, РАЗВИТАК СУФИКСА У ЈУЖНОСЛОВЕНСКОЈ ЈЕЗИЧКОЈ ЗАЈЕДНИЦИ. Београд 1936).

Исто као и основни суфикс -ѣць, и суфикс -ѣца јавља се скоро искључиво у вези са глаголским коренима: у 9 од укупно 11 примера; у два случаја имамо глаголску именицу у широком смислу те речи.

У 6 примера имамо глаголски општи део у саставу сложенеице, у 3 примера — глагол без префикса, а у остала 2 — са префиксом.

Распоред примера по подтиповима и разделима изгледа овако:

a. α.

ѣдѣца (jad-ѣтъ, jasti)

1. φάγος (φαγεῖν „јести, ждерати“):

Јев. Мѣ. XI 19 Лк. VII 34

пивѣца (pi-ti, pijѣ)

1. οἴνοπότης (οἶνος „вино“, πίνω „пити“):

Јев. Мѣ. XI 19 (M = винопиница)

сѣкѣца (sěk-o, sěšti)

1. σπεκουλάτωρ (лат. *speculator*):

Су 14.13, 17

2. δῆμος (исп. сѣкѣць):

Су 111.14

а. β.

оубилица (u + bi-ti, ubijq)

1. φονεύς (φόνος „уморство, убиство“):
Јев. Мтѝ. XXII 7
Су 472.22
2. μαιφόνος („уморством оскврњен“);
КЗ 10637
3. *СЕ 10662*

а. γ.

винопивѣца (vino; pi-ti)

1. οἶνοπότης (οἶνος „вино“, πίνω „пити“):
Јев. Лк. VII 34 (M = винопиница)

винопиница (vino; pi-ti)

1. οἶνοπότης (исп. винопивѣца):
Јев. Мтѝ. XI 19 (З = пивѣца)
Лк VII 34 (З = винопивѣца)

водопиница (vod-a; pi-ti)

1. ὑδροπότης (ὕδωρ „вода“, πίνω „пити“):
СЕ 7061

чародѣица (čar-ъ; dě-ti)

1. γόης (1. упр. који урла. 2. који чаролије урла):
Су 214.21

чловѣккоубилица (člověk-ъ, u-bi-ti)

1. ἀνθρωποκτόνος (исп. чловѣккоубилица)
Јев. Јв VIII 44 (M = чловѣккоубилица)

f. β.

оубоица (uboi, ubiti)

1. φονεύς (исп. оубилица)
Су 397.30 398.7
2. φονεύων (птц. φονεύω „убијати“):
Су 340.25

f. γ.

чловѣккоубоица (člověk-ъ; uboi, ubiti)

1. ἀνθρωποκτόνος (ἀνθρωπος „човек“, κτείνω „убити“):
Су 402.2

СУФИКС -ЊНИКЪ

68. У погледу свога састава или склопа: -ЊНИКЪ је сложен суфикс. Основицу му чини првобитни наставак *-ikъ*, који се путем перинтеграције или морфолошке апсорпције основинског завршетка *-m-* од придева издвојио у самостални суфикс *-ъnikъ*. У функционалном погледу — ранији однос *-ikъ*: придевски детерминатив на *-m-* замењен је новом интерпретацијом *-ъnikъ*: *глаголски ошњи део*. (Исп. D o r o s z e w s k i, MONOGRAFJE 169)

По својој продуктивности конкурише суфиксима *-теља* и *-цаца*, и по броју примера које налазимо у старословенским текстовима стоји на првом месту: 79.

У највећем броју случајева суфикс *-ЊНИКЪ* стоји у вези са глаголским коренима: 58 примера; у 17 случајева са глаголском именицом у широком смислу те речи, а у 4 случаја — са партиципским општим делом.

У 51 примеру имамо у основи глаголски општи део са префиксом, у 22 примера — без префикса, а свега 6 примера у саставу сложенице. Распоред примера по подтиповима и делима је следећи:

а. а.

ВЛАДЊНИКЪ (blędъ, blęsti; blędъ)

1. φλήναφος (1. празно наклапање, 2. брбљивац):
Су 276.24

БЛЖДЊНИКЪ (blōd-i-ti, blōždъ; blōdъ)

1. ἄσωτος („без спаса, изгубљен, покварен“):
Су 7.16
2. πέρνος („развратник“):
Су 371.22

КЛЕВЕТЊНИКЪ (klevet-a-ti, klevęštъ; kleveta)

1. συκοφάντης (σύνικον „смоква“, φαίνω „пријавити“; уоп. којему је занат тужити, денунцијант, кривотужитељ):
СП 88616
КЗ 2а36 12а10

КРЪМЊНИКЪ (krъm-i-ti, krъmljъ)

1. κυβερνήτης (куберνάω „крмити, управљати“):
Су 400.7 429.11 509.29

мѣстѣникъ (mѣst-i-ti, mѣštq; mѣstь)

1. ἐκδικήτης (ἐκ-δικέω „осветити“):
Су 320.26 331.8
СП 7a19

постѣникъ (post-i-ti, poštq; postь)

1. ἐγκρατευτής (ἐγ-κρατεύομαι „сам се свладавати“):
СЕ 92624 III64
2. Јев. А 113д27 125a26

работѣникъ (rabot-a-ti, rabotajq; rabota)

1. СЕ 2162

трудоуѣникъ (trud-i-ti, truždq; trudь)

1. ἀγωνιστής (ἀγωνίζομαι „борити се, напрезати се“):
Су 64.10

хоуѣникъ (hul-i-ti, huljq; hula)

1. βλάσφημος (βλάβος „штета“, φημί „кажем“; опадач):
Су 13.5
2. αἰρετικός (исп. овѣтатель):
Су 329.9 404.8

хушѣникъ (hušt-en-ije)

1. ἄρπαξ (ἀρπάζω „грабити“):
Јев. Мш. VII 15 Лк XVIII 11
СЕ 7069

а. β.

вѣгодникъ (vѣ + god-i-ti, vѣgoždq)

1. θεράπων („слуга, момак; скрбник, гојитељ“):
Су 94.27 192.21 206.21 276.19
2. εὐάρεστος (εὐ „добро“, ἀρεστός „угодан“; који лако угоди):
Су 232.10

вѣсхѣшѣникъ (vѣs + hušt-a-ti, vѣshytiti)

1. ἄρπαξ (исп. хушѣникъ):
Су 102.10

васѣдѣникъ (za + sѣd-; sѣdēti, sѣsti)

1. ἐγκαθετός (ἐγ-καθ-ίημι „слати унутра“; „вребало“):
Јев. Лк. XX 20 (З = дѣлатељ)

ЗАСТЪПНИКЪ (za + stōp-i-ti, -a-ti)

1. ἀντιλήπτορ (ἀντι-λαμβάνω „замењивати“):
Су 68.11 70.21 273.20
СП 15 пута
СЕ 77610
2. προστάτης (προ-ίστημι „постављен бити за помоћ“):
Су 67.18
3. ὑπέρμαχος („заточник, бранилац“):
Су 146.22
4. βοηθός („који помаже“; супст. помагач, помоћник):
СП 75a17
5. ὑπασπιστής (ὑπ-ασπίζω „служити као штитоноша“):
Су 301.29

ЗАШТИТНИКЪ (za + štit-i-ti, zaštišto)

1. ὑπερασπιστής (исп. заштитиџеља):
СП 17613 20a2 33a20 72610 150a19,22 15062

ИЗБАВНИКЪ (iz + bav-i-ti, izbavljō)

1. ῥυμένος (ῥύομαι „спасавати“) (исп. извавитиџеља):
СП 87a3

ИСКΟΥСНИКЪ (is + kus-i-ti, iskušō)

1. δοκιμαστής (δοκιμάζω „испитивати, истраживати“) (исп. искуситиџеља):
Су 277.9
ЗО II v° 15

ИСПОВЕДНИКЪ (is + po + věd-a-ti, ispovēdēti)

1. ὁμολογητής (ὁμολογέω „признавати, исповедати“):
КЗ 11621
СЕ 79622 III 6 4
Јев. А. 12466 125628
Су 67.16 193.22 201.24 209.15
ОУ 40

НАИМЪНИКЪ (na + imp-ō, najēti)

1. μισθωτός (μισθώω „ступити у службу за плату“):
Јев. Мк I 20 Јв X 12, 13
2. μίσθιος (μισθός „плата, најам“):
Јев. Лк XV 17,19

наслѣдѣдникъ (na + slĕd-i-ti, naslĕždŏ)

1. κληρονόμος (κλήρος „ждреб“, νέμω „делити“):

Јев. Мт XXI 38 Мк XII 7 Лк XX 14

КЗ 10a37

2. κοινωνός („заједнички; супст. учесник, дионичар“):

Јев. Лк V 10 (ЗА = обѣштѣникъ)

3. *СЕ 7463 94a15*

4. *КМ 3*

наставѣдникъ (na + stav-i-ti, nastavljŏ)

1. καθηγητής (καθ-ηγεόμαι „водити, учити“):

Јев. Мт XXIII 10

2. ἐπιστάτης (ἐπιστάμαι „управљати, надзирати“):

Јев. Лк V 5 VIII 24, 25 IX 34, 39 XVII 13

3. ὁδηγός (исп. правитељ):

Су 74.3 523.2, 10

4. βραβευτής (βραβεύω „одлучивати; управљати“)

СЕ 11a7

5. *Јев. А 12862 141a17*

обавѣдникъ (o + bav-a-ti, obavajŏ)

1. φαρμακός („који приправља лекове; бајач“):

СП 71a16

обличѣдникъ (ob + lič-i-ti, obličati)

1. ἔλεγχος (исп. обличитељ)

СП 91a18

отѣходѣдникъ (otъ + hod-i-ti, -hoždŏ)

1. ἀναχωρητής (исп. отѣшьльць)

Су 289.13

повѣдѣдникъ (po + bĕd-i-ti, pobĕždŏ)

1. νικητής (исп. повѣдѣдѣль)

Су 199.20

2. τρόπαιον („споменик за знак добивене победе“):

Су 427.28,30

подражѣдникъ (po + draž-a-ti, podražajŏ)

1. μιμητής (исп. подражатељ):

Су 94.5

подвижѣдникъ (podviž-a-ti se)

1. ἀγωνιστής (исп. воряць, троудѣдникъ):

Су 57.16

СЕ 92619 100a17

поклонѝникъ (pokloniti, -klonjŕ)

1. προσκυνητής (прос-κυνέω „на коленима штовати“):

Јев. Јв IV 23

порѝчьникъ (porŕčiti, porŕčati)

1. ἀντιφωνητής (ἀντι-φονέω „одговарати“):

Су 167.15

2. ἐγγυητής (ἐγγυάω „давати јемство“):

Су 505.28

СЕ 8369

послоушѝникъ (posluŕšati, posluŕšajŕ)

1. ἀκροατής (ἀκροάμαι „слушати, покоравати се“):

Су 433.4 501.27

поспѝшьникъ (pospŕšiti, pospŕšati)

1. ἀρχηγός („који први повод даје“):

Су 315.17

приставѝникъ (pristaviti)

1. οἰκονόμος (исп. стронтеѝль):

Јев. XII 42 XVI 1,3

2. ἐπίτροπος (ἐπι-τρέπω „оставити, поверити“; надзорник):

Јев. Лк VIII 3 Мт XXII 8

3. δέσμιος („који веже“):

Су 310.20

причьтѝникъ (pričisti, pričŕtŕ)

1. κληρικός: *СЕ 57613 102a20.23 10269,22 104a16,21 105a13*

причастѝникъ (pričestiti)

1. μέτοχος (μετ-έχω „део имати“):

Јев. Лк V 7

СП 158615 5963

СЕ 95611 17613 24a2 60a22 80a17 95611

2. κληρονόμος (исп. наследѝникъ):

Су 4.12

3. κοινωνός (исп. наследѝникъ):

Су 322.3

ХЛ I А6 3

4. μετέχειν („део имати, учествовати“):

КЗ 7635,39

прокоудѝникъ (prokuditi; prokuda):

1. λυμείων (λύμη „скврѝење“):

Су 329.9

проповѣдникъ (propovĕdati, propovĕdĕ)

1. κήρυξ (исп. проповѣдатель):

Су 13.3 23.4 401.15 461.11

СЕ III б 2

прѣдавникъ (prĕdati)

1. προδοτής (исп. прѣдатель):

Су 410.20,22

прѣдъворникъ (prĕdĕ ; boriti, brati)

1. πρόμαχος („који се напред бори; супст. првоборац“):

Су 99.27

прѣимъникъ (prĕ + im-ŏ, prĕjeti)

1. διαδόχος („који што место кога преузима“):

Су 122.17

прѣмѣникъ (prĕ-mĕniti)

1. διαδόχος (исп. прѣимъникъ):

Су 15.20

прѣсельникъ (prĕseliti)

1. πάροικος (исп. пришельць):

СП 51.21

прѣстѣпникъ (prĕstĕpiti)

1. παραβαίνων (птц. παρα-βαίνω „прекорачити“):

Су 163.16

2. παραβάτης (пαρα-βαίνω „прекорачити“):

Су 214.4

раздавникъ (raz+da-ti)

1. СЕ 70a10

сѣвъздръжъникъ (sĕ + vĕz-drĕžati)

1. συνασχοόμενος (птц. συν-ασχέω „заједно вежбати“):

ЗО II 20

сѣпроспѣшникъ (sĕprospĕšiti)

1. συνεργός („који помаже; супст. сурадник“):

Су 96.30

сѣпримъникъ (sĕprijeti)

1. διαδόχος (исп. прѣимъникъ):

Су 123.30 163.30

сѣпричлѣстникъ (sĕpričĕstiti)

1. συνκληρονομος (исп. причлѣстникъ под 1.):

Су 235.26

2. συνκοινωνός (исп. причастъникъ под 2.):

Су 225.4

съспоспѣшникъ (sъspospěšiti)

1. Су 557.29 (исп. съспоспѣшникъ)

съставъникъ (sъstaviti)

1. συνήγορος („срочан; супст. бранич):

КЗ 11611

сѣпротивъникъ (sъprotiviti)

1. ἀνταγωνιστής (ἀντ-αγωνίζομαι „борити се против“):

Су 71.29

2. ἀντικείμενος (птц. ἀντί-κειμαι „противан бити“):

Су 178.11

3. ἀντίπαλος („насупрот рвући се; супст. противник“):

Су 361.12

4. πολεμῆτωρ (πολεμέω „ратовати, бити непријатељ“):

Су 329.10

5. τύραννος (исп. гоубитељ; мѣчитељ; томитељ):

Су 329.3

оугодъникъ (ugoditi)

1. θεράπων (исп. вѣгодъникъ):

Су 26.5 565.13

оудворъникъ (udvoriti se)

1. Су 388.28

a. γ.

законопрѣстѣпникъ (zakonъ; prěstōpiti)

1. παράνομος (παρά „против“, νόμος „закон“):

Су 448,10,25 467.2

СП 4a20 44610 48617 115a8 162615

КЗ 12611,29

2. παρανομων (птц. παρα-νομέω „против закона радити):

СП 9562

свѣрокрѣмъникъ (zvěřъ; krъmīti)

1. θηριοτρόφος (θηρ „звер“, трέφω „хранити“):

Су 166.28

самодѣлъникъ (samъ; dělati)

1. αὐτοῦργός (αὐτός „сам“, ἐργάζομαι „радити“):

СЕ 52a1

СЛЪЗОТОЧЬНИКЪ (slъza, točiti)

1. δακρυχέων (δάκρυ „суза“, χέω „лити“):

CE 7063

ЧЛОВѢКООУГОДЬНИКЪ (člověкъ; ugoditi)

1. ἀνθρωπάρεσκος (ἀνθρωπος „човек“, ἀρέσκω „угодан бити“):

CI 67a5

e. α.

МЛЪЧАЛЪНИКЪ (mlъčalъ, mlъčati)

1. ἡσιχαστής (ἡσιχάζω „мировати“):

Cy 194.22

СВѢТИЛЪНИКЪ (světílъ, světiti)

1. λύχνος („светѣак, светиљка“):

Jev. Mt V 15 VI 22 Mk IV 21 Lk VIII 16

Lk XI 33, 34, 36 XII 35 XV 8 Jv V 35

K3 7a14 5a8

2. λαμπάς („зубља“):

Jev. Mt XXV 1, 3, 4, 8

K3 5a6

Cy 368.27

3. φωστήρ („небеска светла; сјај“):

Cy 81.8

4. φανός („свећа, луч, зубља“):

K3 5a1

e. β.

НАЧАЛЪНИКЪ (načelъ, načeti)

1. ἀρχηγός („који први повод даје; почетник“):

CE 51625,26

ПОЧРЪПАЛЪНИКЪ (ročьрpati)

1. ἀντλημα (ἀντλέω „црпсти“):

Jev. Jv IV 11 (M = почрпало)

f. α.

ВѢСТЪНИКЪ (věstь; věděti)

1. ἄγγελος (ἀγγελία „вест, глас“):

Jev. Lk VII 24 IX 52

2. μηνυτής (μηνύω „објавити“):

Cy 245.17

кРАМОЛЪНИКЪ (kramola)

1. ἀναστάτης („ископѣак, затирач“):
Су 49.30
2. στασίωδης („бунтован, устанички“):
Су 219.15

КОВЪНИКЪ (kovъ)

1. στασιάστης (στασιάζω „буну узроковати“):
Јев. Мк XV 17

МОЛИТВЪНИКЪ (molitva, moliti)

1. ἱκετής (ἱκω „МОЛИТИ“):
Су 276.30
СП 95.4
СЕ 64614
2. ἱερεύς (исп. свѢТИТЕЉЪ, ЧИСТИТЕЉЪ, ЖЪРЪЦЪ):
Су 358.29 420.17
3. πρεσβευτής (πρεσβεύω „посланик бити“):
Су 68.11

МАТЕЖЪНИКЪ (mežežь, mešti-mežto)

1. ἀντάρτης (ἀν-ταράσσω „бунити“):
Су 29.30

РАТЬНИКЪ (ratъ)

1. πολέμιος (πόλεμος, бој; свађа“)
Су 35.25 105.13 422.6 438.23 509.30
2. βάρβαρος („1. негрчки“, 2. „необразован“)
Су 292.5,29
3. ἀλλόφυλος („другога племена, туђ“)
Су 105.12
4. ὑπεναντίος („противан, супротан“)
Су 196.13

НЖЖДЪНИКЪ (nožda, noždati)

1. βιαστής (βιάζομαι „бити принуђен“):
Јев. Мт XI 12
СЕ 69615

СТРАСТЪНИКЪ (strastъ, stradati)

1. ἀδολητής (исп. страстотропѣць):
Су 61.15 142.6 152.29 153.17 154.27

СВАРЪНИКЪ (svargъ)

1. СЕ 70a8

ТАЈВЪНИКЪ (tajъbina)

1. μύστης (μυέομαι „у мистерије бити упућен“)
Су 199.21

f. β.

ЗАВИСТЪНИКЪ (zavistъ, za+viděti)

1. σκώπτης (σκωπτω „ругати се“):
Су 276.29

НЕНАВИСТЪНИКЪ (nenavistъ, nenaviděti)

1. μισάνθρωπος (μισ- „који мрзи“, άνθρωπος „човек“):
Су 329.11

ПОМОШТЪНИКЪ (pomozъ, pomošti)

1. βοηθός (исп. застѣпъникъ):
Су 5.17 17.29
СП 20 пута
2. КЗ 11610
СЕ 7265

ПОЗОРЪНИКЪ (prozogъ, rozьgěti)

1. θεατής (исп. видѣць)
КЗ 12a21

ПРѢДАНЪНИКЪ (prědan-ije)

1. προδότης (исп. прѣдатељ, прѣдавъникъ)
Су 409.21

РАЗВОИНИКЪ (razbojъ)

1. ληστής (исп. льстѣць под 3.):
Су 33 пута
Лев. 14 пута
КЗ 11 пута
СЕ 50a21 50б14 79a2 168
ПГО II 11

СЪВАДАНИКЪ (szvada)

1. СЕ 70a6

СЪВѢТЪНИКЪ (szvětъ)

1. βουλευτής (βουλεύω „саветовати“):
Лев. Мк XV 47 Лк XXI 50
2. σύμβουλος („саветник“):
Су 56.9 62.11 402.5 408.30
3. ἐγγιστή (суперл. ἐγγύς „близу“):
192.13

4. πρωτεύων τοῦ βουλευτηρίου (птц. πρωτεύω „први бити“, βουλευτηρίον „веће; већница“):

Су 518.4

сѣдѣиствѣникъ (sěděistvo)

1. σύνεργος (исп. съпоспѣшникъ):

Су 189.3

f. γ.

богосварѣникъ (bogъ; svagъ)

1. θεομάχειν (θεός „бог“, μάχειν „борити се“):

Су 339.12

жестоколѣганѣникъ (žestokъ; lěganije)

1. СЕ 7065-6

СУФИКС -никъ

69. Посебну и изразито појмовно-семантичку подкатогију ном. агентис представља творбени тип: *примли њарѣицији њасивни + икъ*.

Изведенице овог типа означавају имена лица као трпивоца (patients) радње, одн. носиоца стања.

Овде, дакле, имамо само један творбени подтип са следећим разделима:

e. a.

блаженикъ (blažepъ, blažiti)

1. μακαρίτης (μάκαρ „имућан; блажен, срећан“)

Су 93.4 283.11 286. 1

каженикъ (kažepъ, kaziti)

1. εὐνουχός (εὐνη „ложница“, ἔχω „чувати“; ушкопљеник):

Јев. Мт XIX 12

крѣмљеникъ (krěmljepъ, krěmiti)

1. φίλτατοι παῖδες (суперл. φίλος „вољен“, παῖς „дете“):

Су 380.13

љубѣиеникъ (ljubljepъ, ljubiti)

1. ἐραστής (ἐράω „подати се љубави“):

Су 5.1 219.15

мѣченикъ (močepъ, močiti)

1. μάρτυς (у НЗ „мученик“; исп. сѣвѣдѣтель):

Јев. А, С (у насловима)

Су 87 пута

СЕ 10612 III63

КЗ 11622

ОУ 50

2. ἀθλοφόρος (исп. СТРАСТЬНИКЪ, СТРАСТОНОСЪЦЪ, СТРАСТОТРОПЪЦЪ):
Су 55.18
3. ἅγιος („свет, посвећен“):
Су 29.30
4. δίκαιος („праведан“)
Су 30.30
5. КМ 2, 3, 32, 33, 35, 38

СВЪШТЕНИКЪ (svěšteňъ, svętiti)

1. ἱερεύς (исп. СВАТТИТЕЉЪ, ЧИСТИТЕЉЪ, ЖЪРЪЦЪ):
СЕ 57612 67616 103615

ОУЧЕНИКЪ (učeňъ, učiti)

1. μαθητής (μαθεῖν „учити се“):
Јев. 235 пута
СЕ 22 пута
Су 69 пута
КЗ, КК, ПО, ОО, ОУ, МЪО
2. φοιτητής („ученик“)
Су 275.7
3. νήπιος („нејак, млад“):
Су 16.11
4. παῖς („дете“):
Су 217.3
5. υἱός („син“):
Су 7.15
6. КМ 3

е. β.

ВЪЗЉУБЉЕНИКЪ (vъzljubljenъ, vъzljubiti)

1. ἀγαπητός (ађ. верб. ἀγαπάω „веома ценити, љубити“):
Су 317.1, 13,27

СУФИКС -тан

70. По своме пореклу — стари, општесловенски суфикс за номина агентис, наслеђен из индоевропске одн. балтичко-словенске заједнице (исп. Brugmann, GRUNDRISS II 1, 196; Meillet, ÉTUDES II 390; Vondrák, V. SL. GRAM. I 589).

Срећемо га само у једној речи:

ратан (orati, orjǫ)

1. ὑεωργός (исп. тажатељ, дѣлатељ):
Су 169.4

71. Чешће се јавља у варијанти:

-атан

ходатан (hoditi, hoždǫ)

1. μεσιτής („посредник, јамац, агент“):
Су 58.30 59.12 141. 29 361.19 364.10
2. πρόξενος („који се за туђинца заузима“):
Су 48.22 99.2 100.16 513.19
КЗ 9а37
3. πρέσβυς (стар; супст. посланик; исп. сѣлѣ):
Су 251.24 330.1
ПО I 12
4. СЕ 27 б 2

исходатан (is-hoditi)

1. πρόξενος (исп. ходатан 2.):
Су 423.16

поводатан (po-vod-i-ti)

1. ὀδεύς (исп. вождѣ, наставѣникѣ, правитељѣ):
Су 509.27

позоратан (rozog-ъ)

1. θεατρον („а. позориште; б. гледаоци“)
Су 55.30

71. Проширивањем суфикса -тан суфиксом -ѣникѣ добијен је нови сложени суфикс:

-танникѣ

Срећемо га само у једном примеру:

исходатанникѣ (ishoditi)

1. πρόξενος (исп. ходатан, исходатан);
Су 479.27

СУФИКС -до

72. По своме пореклу — то је стари, прасловенски наставак -dlo наслеђен из индоевропске заједнице (исп. В r u g m a n n, GRUNDRISS II 1,377; Meillet, ÉTUDES II 315; Vondrák, V. SL. GRAM. I 534)

Служи искључиво за грађење ном инструменти.
Распоред по творбеним подтиповима и разделима је следећи:

а. а.

орало (or-a-ti)

1. ὀροτρον (ὀρώω „орати“):
Јев. Лк IX 62 (A = орало)
Су 396.1 546.28

орыло (ryti, ryjŕ)

1. δίκελλα („трнокоп“):
Су 429.26
2. σκαλίδιον (σκάλλω „копати“):
Су 219.7

с. а.

кадило (kaditi, každŕ)

1. θυμιάμα (θυμιάω „димити, кадити“):
СП 7967
2. СЕ 42а8

мѣрило (měriti, merjŕ)

1. ζυγόν („јарам“):
СП 75а20

носило (nositi, nošŕ)

1. СЕ 39а8,21,22 3962

правило (praviti, pravljŕ)

1. κανών („трсковача; тесарска мера; пропис“):
Су 496.30
МГО II 21—22

свѣтило (světiti, svěštŕ)

1. φανός (исп. свѣтильникъ под. 4.):
Јев. Јв XIII 3 (A = свѣтильникъ)
Су 190.8
2. λαμπάς исп. свѣтильникъ под 2.):
Су 64.24 372.23 373.7
3. λύχνος (исп. свѣтильникъ под 1.):
Су 10.3 44.2 462.16
4. λυχνία („светњак“):
Су 278.8

5. φωστήρ (в. свѣтильникъ под 3) :

Су 207.6

6. φῶς („светло“)

СП 175 б 14

солило (soliti)

1. πρυβλίον („здела, зделица“):

Јев. Мт XXVI 23 Мк XIV 20

ставило (staviti)

1. σταθμός (ἵστημι „стављати“)

СЕ 55 б 24

точило (točiti, točŕ)

1. λήγος („каца где се мечи грожђе“):

Јев. XXI 33

2. ὑπολήνιον („корито под тијеском“):

Јев. Мк XII 1

чрњило (črŕniti)

1. ἀσβόλη („чађ“):

Су 27.23

2. μέλαν (μέλας „црн“; црнило, мастило):

Су 433.15

d. α.

брысало (bry sati, bry saŕ)

1. ἐκμαγειῖον (ἐκ-μάσσω „отрти“)

Су 395.3

орао (orati, orŕ)

1. ἄροτρον (в. оро):

Лк IX 62 (МЗС = оро)

стрѣкало (strěkati, strěčŕ)

1. κέντρον (м. κέντητρον; κεντέω „бости“)

Су 430.20

ХЛ IБа9; 11

d. β.

наковало (-kovati, -kovŕ)

1. ἄκμων („наковањ“)

КЗ 12624

почрпало (počŕpati, počŕpaŕ)

1. ἀντλημα (в. почрпальникъ)

Јев. Јв IV 11 (ЗА = почрпальникъ)

СУФИКС -ѣ

73. То је стари, прасловенски суфикс -ѣ, наслеђен из индоевропске заједнице (исп. Meillet, Etudes II 375, 390; Vondrak, V. SL. GRAM. I 505).

Као агентивни творбени тип — јавља се у старословенском језику следећим подтиповима и разделима:

а. а.

вождѣ (voditi, voždŏ)

1. ὀδηγός (в. правитељ, наставникѣ, поводитаи):

Јев. М: XIV 15 XXIII 16,24

2. δεσπότης (исп. владѣка, зиждитељ, творѣцѣ):

Јев. Мт. II 6 (М = владѣка).

3. СЕ 5169

врачѣ

1. ἰατρός (исп. цѣлителиѣ, балии):

Јев. Мт IX 12

Мк II 17 (М = балии)

Мк V 26 (М = балии)

Лк IV 23 (М = балии)

Лк V 31

Лк VIII 43 (М = балии)

Су 14 пута

СЕ 2461 25618 38610 68a9 84a3 103617

ОУ 4.60

лѣжѣ (lęgati, lęžŏ)

1. ψεύστης (ψεύδω „лагати“)

Јев. Јв. VIII 44, 55

стражѣ (stręgo, stręšti)

1. φύλαξ (исп. хранителиѣ):

Су 76.13 84.26 98.18 134.5 255.23 92.21 93.12

2. δεσμοφύλαξ (δεσμός „тамница“, φύλαξ „чувар“):

Су 73.17

3. δήμιος (исп. сѣкѣцѣ, сѣкѣца):

Су 93.17

4. κουστωδία (lat. custodia „стража“):

Су 440.25

5. φυλακή („стражење“):

Су 34.10

6. φυλακτήριον („стражарско место“):
Су 354.7
7. φυλάσσω (птц. φυλάσσω „бдети, стражити“):
8. δεσμωτής (δεσμώω „везати, у тамницу бацити“):
Су 82.77
9. СЕ 82a17

а. β.

сѣпѣрь (ръгѣ, рьгѣti)

1. ἀντιδικός („супарник пред судом, уоп. противник“):
Јев. Мт V 25 Лк XII 58 XVIII 3

а. γ.

зѣлодѣи (zъlo ; dѣti)

1. κακούργος (κακόν „зло“, ἐργάζομαι „радити“):
Јев. Лк XXIII 32, 33, 39
Су 43.6 101.28 175.15 437.7
2. κακόν ποιῶν (κακόν „зло“, πтц. ποιέω „чинити“):
Јев. Јв XVIII 50
3. κακοποιός (κακόν „зло“, ποιέω „чинити“):
Су 433.1
4. ἀνοσιουργός (ἀν-όσιος „несвет“, ἐργάζομαι „радити“):
Су 56.12
5. ἐναντίος („који насупрот стоји“):
Су 92.22
6. ἀρχέκακος („који узрокује зло“):
СЕ 6369
7. СЕ 37612

люводѣи (ljuby ; dѣti)

1. КЗ 2a36

прѣлюводѣи (preljuby ; dѣti)

1. μοιχός (исп. љубодѣица):
Јев. Лк XVIII 11
СII 64a4

чародѣи (čarъ ; dѣti)

1. ἐπαϊοδός („који натприродним средствима помаже“):
Су 183.19 184.15,17,19

СУФИКС -а

74. У функцији номена агентис — налазимо овај суфикс у старословенским споменицима свега у три примера: 1 од глаголскиг општег дела са префиксом и 2 у саставу сложенице:

То су речи:

а. а.

прѣдѣтѣча (prědъ; tešti, tekъ)

1. πρόδρομος („који напред иде“):

Су 461.10

СЕ 3а1 III611

ПГО I 12—13

а. γ.

вельножа (velijъ; mogъ, mošti)

1. δυναστής (δύναμαι „власт, снагу имати“):

Су 572.12

дрѣводѣла (drěvo; dělati)

1. τέκτων (радник, ос. с дрвом“):

Су 246.13

СУФИКС -ни

75. У два примера који су у старословенским текстовима посведочени јасно се издваја као посебан творбени тип ном. агентис изведеничка формација: глаголски оиѣиѣи део + -ѣи.

То су речи:

вѣтин (vět-ъ; ot-věšt-a-ti)

1. ῥήτωρ (εἶρω „говорити, беседити“):

Су 400.1

сѣдин (sqd-i-ti; sod-ъ)

1. κριτής (исп. сѣдитѣль):

Јев. Мт V 25 XII 27

Лк XI 19 XII 14, 58 XVIII 26

Су 16 пута

КЗ 1а7 13638 14617, 18 12614

ЗО II 14-15

2. δικαστής (δικάζω „судити“):

Су 88.14 240.26 328.18 431.11 433.6

3. ἀρχων (ἄρχω „владати, заповедати“):

Су 267. 20

76. Додавањем суфикса *-џи* на суфикс *-л-* (исп. Р. Бошковић, РАЗВИТАК СУФИКСА 144) добијен је суфикс

-лини

У старословенским канонским текстовима налазимо само један пример — реч:

валини (o-ba-va-ti)

1. *ιάτρος* (исп. врачъ, цѣлителиъ):

Јев. Мл II 17 V 26 (ЗАС = врачъ)

Лк IV 23 (А = врачъ)

Лк VIII 43 (А = врачъ)

СЕ 84a4-5

СУФИКС -ъ

77. Творбени тип „глаголски *оѣиѣи* део + -о“ могао је имати двојаку појмовно-семантичку структуру: чешће — есоцентричку, а ређе — ексцентричку.

У функцији ном. агентис налазимо следеће подтипове, одн. разделе:

а. α.

прожъ (съ-прог-но-ti, прожъ-a-ti)

1. *ἀκρις* („скакавац“):

Јев. Мт III 4 (А = акридъ)

Мк I 6 (ЗАМ = акридъ)

СП 137a3 145615 153a17

СЕ 59a15, 16

съмъ (съл-a-ti, сълјо)

1. *ἀγγελος* (исп. вѣстѣникъ):

Су 330.1

2. *πρέσβυς* („стар“; супст. старац; посланик“):

Су 273.20

3. *πρεσβεία* („право најстаријег; посланство“):

Су 196.26

а. β.

послоухъ (ро + sluš-a-ti)

1. *ἀκούω* (исп. съвѣдѣтелиъ под 1)

Јев. Мт XVIII 16 (ЗМ = съвѣдѣтелиъ)

2. μάρτυς (исп. сѣвѣдѣтелѣ под 2):
Су 241.23 316.26 500.27
3. ψευδο μαρτύρειν (исп. сѣвѣдѣтелѣ под 4)
Су 365.21
СЕ 48a8 67623 83a22

пророкъ (prorešti, prorekъ)

1. προφήτης πρό-φημι „казивати унапред“):
Јев. 78 пута
Су 63 пута
КЗ 8 пута
СП 64610 93610 135618
СЕ 9 пута
МГО IV 20
ОУ IV 53

сѣпасъ (sъpasti, sъpasъ)

1. σωτήρ (исп. сѣпасителѣ):
Јев. Лк I 47 II 11 Јв IV 22
Су 27 пута
СЕ 11 пута
СП 28a15 29a6 12463
КЗ 266
ЛГО II621
ХЛ ИБ61
2. σωτήρια („спасење“):
Су 430.22 437.14 499.29
СП 83a12
3. Ἰησοῦς: Су 396.28
4. ἐπίσκοπος: СЕ 101a3

сѣдѣдъ (sq-; sĕd-ĕ-ti)

1. γείτων (γῆ „земља“; суседан; супст. међаш; сусед“):
Јев. Лк XIV 12 XV 6 Јв IX 8
СП 36a1 57a29 106a6 107a5 107613 119a7

оуходъ (u-; hod-i-ti)

1. φυλάς (исп. оушидѣ)
Су 323.18

a. γ.

водоносъ (voda; nositi)

1. ὕδρις (ведро, кабао“):
Јев. Јв. II 6,7 IV 28

лицемѣрѣ (lice; měriti)

1. ὑποκριτής (ὑποκρίνομαι „претварати се“):

Јев. Мт VI 5 VII 5 XV₅ XXIII_{14,15} Mk VII₆

Лк VI₄₂ XI₄₄ XIII₁₅

2. ὑπουλος („унутра гнојан, прен. труо, покварен“):

КЗ 8a9 8a30

СУФИКС -а

78. Слично суфиксу -ѣ, и у овом творбеном типу налазимо примере ном. агентис, попут:

ελούγα

1. ὑπηρετής („слуга, који служи или двори“):

Јев. Мт V₂₅ XXVI₅₃ Mk XIV_{54,65} Лк I₂ IV₂₀

Јв VII 32,45,46 XVIII_{3, 12, 18, 22, 36} XIX₆

Су 58.25 224.30 74.7,9 75.3 264.7 64.4 60.12

118.2 261.15 264.24

КЗ 12a24

2. διάκονος („слуга, подворник; НЗ ђакон“):

Јев. Мт XX₂₆ XXII₁₃ XXIII₁₁ Mk IX₃₅ X₄₄

Јв II_{5,9} XII₂₆

СЕ 8a3 53618 65a3

3. πράκτωρ (πράσσω „радити око чега, извршавати“):

Јев. Лк XII 58

4. δήμιος (исп. сѣчьць, сѣчьца, стражь):

Су 12.30 13.24,26 105.28 181.26 183.14 234.10

268.17 269.4 270.12 105.27 110.16 116.27 117.20

КЗ 13a31

5. ὑπουργός („услужан, у помоћи“):

Су 78.30 120.13 247.11 450.1 458.6

6. βεστιαριος (лат. vestiarius):

Су 130.4,21

7. λειτουργός („слуга, радник“):

Су 67.13

СП 132a5 133a9

8. ὑπαρχῶν (птц. ὑп-архω „основа бити, служити“):

Су 75.1

9. τάξις (ред; место):

Су 99.21 101.2

10. *СЕ* 18a11

ВОИВОДА (voјъ; voditi)

1. ἡγεμών (исп. владѣйка, мѣчитѣль):
Јев. Мт XIII, Лк XX₂₀
Су 77 пута
2. στρατηγός (στρατός „војска“, ἄγω „водити“):
Јев. Лк XX 4
3. ἄρχων (исп. сѣдни под 3.):
Су 47.25
4. δορυφόρος (δору „кошље“, φέρω „носити“):
Су 245.16
5. ἡγούμενος (пшц. ἡγέωμαι „водити, вођ бити“):
Су 262.16

СУФИКС -ь

79. Међу изведеницама у оквиру творбеног типа „глаголски ой-шии део + -ь“, као номина агентис иступају у старословенским текстовима ове речи:

воль (vol-ě-ti)

1. ἄρωστος („без снаге“):
Су 388.20
СЕ 27a18

оушидѣ (uiti, ušьdѣ)

1. φυγᾶς (φεύγω „бежати“; исп. оуходѣ):
Су 93.11

водоносѣ (voda; nositi)

1. ὕδρια (исп. водоносѣ):
Су 51.4,6,11 550.6,13,23,25,29

80. Овај наш преглед творбених типова категорије номинум агентис завршићемо групом суфикса који су у старословенским канонским текстовима посведочени само у појединим примерима.

СУФИКС -ть**татѣ** (ta-i-ti)

1. κλέπτης (κλέπτω „красти“):
Су 409.21
СП 64.33
СЕ 46.6

Јев. Мт VI 19,20 XXIV 43
Лк XII 33,39
Јв X₁, 8, 10

СУФИКС -џъ

жениџъ (*ženiti*)

1. *ωμφίος* („заручник, верениџ“):

Јев. Мт IX 15 XXV 1,5,6,10

Мк II 19,20

Лк V 34,35

Јв II 9 III 29

Су 242.12

СИ 22a2

СЕ 81a13 87623 9762,26 10068

СУФИКС -тоџъ

пастоџъ (*pasti, pasŕ*)

1. *ποιμήν* („пастир; чувар“):

Јев. З Мт IX 36 (*М* = пастџъ)

С Мт XXVI 31 (*ЗМА* = пастџъ)

З Мк VI 34 (*М* = пастџъ)

С Лк II 8,15,18,20 (*М* = пастџъ)

С Јв X 11,12,14,16 (*М* = пастџъ)

Су 18 пута (исп. пастџъ)

СУФИКС -тџъ

пастџъ

1. *ποιμήν* (исп. пастоџъ):

Јев. *М* Мт IX 36 (*З* = пастоџъ)

МЗА Мт XXV₃₂ XXVI₃₁ (*С* = пастоџъ)

М Мк VI₃₄ (*З* = пастоџъ)

МЗА Мк XIV₂₇

МЗА Лк II_{8, 15, 20} (*С* = пастоџъ)

МЗА Јв X 2, 11, 12, 14, 16 (*С* = пастоџъ)

Су 277.29 (исп. пастоџъ)

КЗ 14a18,20

СЕ 80616 8267,10 84618 85a6 101a3

СУФИКС -ѡКА

владѡка (vlado, vlasti)

1. δεσπότης (исп. вождь, властѣль, влждитель):

Јев. Мт II 6*Лк* II 29*СЕ* 57 пута*Су* 83 пута*КЗ* 1621,30 2626 3а3,7 4634 6а25

2. ἡγεμών (ἡγεόμαι „водити, владати“):

Јев. Мт II 6 *С* (*А*=вождь); *Х* 18 *Лк* XXI 12*Су* 455.8*СП* 68а21

3. ἐξουσία (исп. властѣль):

Јев. Мт VIII 9

4. πατήρ („отац“):

Су 96.15

5. κρατῶν (итц. κρατέω „владати“):

Су 86.23

СУФИКС -чь

вичь (biti, bijo)

1. φραγγέλιον (лат. flagellum)

Су 193.6*Светозар Николић*

Резюме

Светозар Николич

NOMINA AGENTIS В СТАРОСЛАВЯНСКОМ ЯЗЫКЕ

Цель настоящей работы — монографическая обработка словообразовательной категории имен деятеля в старославянском языке.

В первой, теоретической части работы рассматривается место и значение категории имен деятеля в системе словообразования имен существительных.

Здесь автор, прежде всего, делает обзор всех важнейших концепций и дефиниций категории имен деятеля, которые применяются в литературе о славянском и индоевропейском словообразовании (К. Brugmann, В. В. Богородицкий, А. Leskien, М. Dokulil, А. Noreen, Е. Berkenste, Н. Falk, W. Doroszewski и др.).

В результате — автор выдвигает следующее определение категории имен деятеля: в первую очередь, с точки зрения грамматическо-структурного анализа и классификации словообразовательных категорий — имена деятеля представляют экзоцентрические суффиксные образования от глагольных основ; на втором месте, с точки зрения ономастиологического анализа и классификации — имена деятеля представляют категорию носителя отношения и действия (производителя действия (агенса), объекта действия (пациенса), средство действия и т. п.); и, наконец, с точки зрения семантико-лексикологического анализа и классификации — имена деятеля могут образовать разнообразные вещественно-семантические категории существительных, как названия лиц, животных, растений, неодушевленных предметов и абстрактных понятий.

Вторая часть работы посвящена систематике примеров производных существительных со значением имени деятеля, выступающих в памятниках старославянского языка.

Основным критерием систематизации и классификации примеров внутри категории имен деятеля является понятие словообразовательного типа, понимаемого как тождество словообразовательного суффикса; внутри же отдельных словообразовательных типов выделяются словообразовательные подтипы и разряды на основании разнообразности словообразовательной основы.

Таким образом, автор выделяет следующие суффиксы имен деятеля в старославянском языке:

- а) неограниченно продуктивные суффиксы: -тъль, -ьць, -ьникъ;
- б) ограниченно продуктивные суффиксы: -ьца, -икъ, -ло;
- в) малопродуктивные суффиксы: -тан, -ни, -ъ, -а, -ь, -д, -ь;
- г) непродуктивные суффиксы: -тъ, -хъ, -тоухъ, -тыѣ, -ыка, -чь.

РЕФЛЕКСИ ГРУПА TJ, DJ, ТЪЈ, ДЪЈ, СТЈ, ЗДЈ, СКЈ, ЗГЈ (СК², ЗГ²)
У ДИЈАЛЕКТИМА ЈУЖНЕ И ЈУГОЗАПАДНЕ ИСТРЕ

I

ДИЈАЛЕКТИ ЗАЛЕЂА ПУЛСКОГА

1. Премантурски дијалекатски тип. Говори се у неколико села на крајњем југоистоку Истре. Та су села: Премантура, Валдебек, Винтијан, Винкуран и Бањоле. Дијалекат је у свима њима потпуно исти, без икаквих локалних девијација.

У селима премантурског дијалекатског типа налазимо:

а. за прасловенско *tj, dj* — *t'* и *d'*:

plét'a, kùt'a, bréćit', vrút'e, zlót'a, tít', vèt'e, t'ùkovica, mijurit'i, vrit'a, plít'a, strít', srèt'a, oblít'at, obrít'at, gùdit', prájćit', po nó't'i, bóžit', vèt'i, janćit'i, màt'eka, gàt'e, nàt've, čístót'a, svít'a, młádít', vđt'e, obút', glđd'e, młād'i, rđd'en, blíd'i, řd'av, řd'a, zagrād'ivat, razgrad'ivat, prigrād'ivat, grđ'e, mład'uv, prěd'a, młád'e (= млад месец) (Премантура);
svít'a, t'u, pìplit'i, pět', nót', po nó't'i, ľávit' (= лонац), *kùt'a, vrit'a, sít', pósit', rět', řd'a, młád'e, blíd'i, slđd'i, młād'i, krād'a, žěd', grād'ani* (Валдебек);

nājvet'e, gùdit', pět', t'ǎp, vřt', gluvót'a, slípót'a, zlót'a, rđd'ena, krād'a, ukrād'eno, młād'i, slđd'i, řd'i, blíd'i, młád'e, žěd', prěd'a, glđd'e (Винтијан);

pět', (u) pět'i, potět', prájćit', žěd' (Винкуран);

pìplit', pět', t'er, màt'ika, vet'ina, vèt', svít'a, Šiklit'i, krād'a, sād'en, nasād'ena (Бањоле);

б. за српскохрватско *tj* — *t'*:

svít'e || *svít'e, brāt'a, lišt'e, trět'i, prolit'e, svāt'a, křšt'an* (Премантура);

smět'e, prolit'e, trět'i, brāt'a, lišt'a (Валдебек);

svít'e, pridvrāt'a (= двориште), *křšt'an, smět', prolit'e* (Винтијан);

trět'i, prolit'e, svāt'a (Бањоле);

c. за српскохрватско *jt, jd*, — *t'* и *d'*:

dôt', nât', it', obât', dód'i, dod'ite, dód'en, nâd'en, obâd'en (Премантура);

it', dôt', nât', obât', otid'emo, obâd'emo, nâd'emo (Валдебек);

dôt', dód'i, nât', obât', nâd'en, nâd'emo, obâd'en, it' (Винтијан);

nât', dôt', nâd'emo, dód'i dód'en (Бањоле);

d. за групе *stj, zdj* итд. — *št, št'* и *žd*:

štípat, uštípnja, štùca, štùcavica, ognjìšte, bunìšte, zemljìšte, srnìšte, kosìšte, prišt, prištì, klìšta, kùt'ìšte, gnjojìšte, gùštar, gùštarica, štiplju, nâtašte || vošt'èna, ìšt'en, ìšt'u (iskat), opròšt'eno (opròstit), namìšt'eno (namìstit); dâžda, mòždani, dažđi (Премантура);

ognjìšte, klìštì, gùštar, gùštarica, nâtašte, štipnit, strnìšte, košìšte, siromâština, prišt || ìšt'en, stišt'e (stískat), trišt'en (= луцкаст), pritišt'e (pritiškat), pùšt'an, pùšt'at, mļâšt'en (mļâšt'at), dašt'ica; mòždani, zmežđilo, zmežđit, dâžda, dažđeno (Валдебек);

šténe, strnìšte, košìšte, ognjìšte, klìšta, štùca, štiplje, štípat, gùštar, gùštarica || poišt'i (poiskat = побискати), stišt'e (stískat), poišt'en (poiskat), dašt'ica, pritišt'e (pritiškat), mļâšt'e (mļâškat), ìšt'en (iskat), pùšt'a, pùšt'at; zmežđila, dâžda, dažđi, dažđeno, mòždani (Винтијан);

ognjìšte, uštípane, štùcavica, štùca, štùcat, klìštin, klìšta, kosìšte, (mi se) blištì || mļâšt'e, poišt'en (poiskat), namìšt'an, namìšt'at, namìšt'eno; mēžđit (Винкуран);

šténac, prišt, rankunìšte, košìšte, ognjìšte, bunìšte, štir || ìšt'en, stišt'en, mļâšt'en; mòždani, dâžda (Бањоле).

Ad a. *ć* и *đ* у премантурском дијалекту, то су чакавизирани гласови = *č', d'*; *č* је умекшано = *č'*. Б е л и ћ је 1912. у Премантури бележио штокавско *ć* и *đ* (Годишњак САН XXVI 251). Данас — тако није. Данас су ти гласови у Премантури осетно чакавизирани, иако им је, можда, основица штокавска.

Ad b. За групу *dj* немам ниједнога примера у бележкама.

Ad d. Као што се из примера види, рефлексн група *stj, skj* (*sk'e*) овде су лингвистички разграничени: *št* је рефлекс засебних речи и суфикса *ište, št'* — живих алтернационих односа. Типична истарска црта; и не само истарска. Б е л и ћ (l. c.), додуше, наводи из Премантуре облик *dvorišće*. Али је то неки неспоразум: онамо се двориште каже *dvorìna*.

Проблем премантурског алтернационог *št'*.

Код примера са *št'* треба у премантурском дијалекту разликовати две групе случајева: а. примере *oprošt'eno, namìšt'eno, namìšt'at, namìšt'an*

(= намештам), *pušt'a, pušt'at*, који не представљају никакав проблем и који се објашњавају такозваним подмлађеним јоговањем; и в. примере *vošt'ena, išt'en* (= иштем), *trīšt'en* (< *trěskenz = трештен), *stīšt'e, dašt'ica, poišt'i* (= побишти), *poišt'en* (= побиштен), који су — с фонетичкога гледишта — неразумљиви у овом дијалекту.

Како су ови други примери добијени ?

То се питање тиче свих истарских *št*-говора. А то значи, територијално узевши: једнога дела говора залеђа пулскога (Премантура, Медулин, Лижњан, Валтура, Мунтић, Ловорика, Мрчана), свих говора залеђа ровињскога, говора околине Ловреча (Селина, Перини, Воштени) и источних и североисточних говора залеђа поречкога. У свима тим говорима налазимо, као у Премантури, *št* — у изолованим речима и у суфиксу *ište*; *šč, št', šč'* — у алтернационим односима.

Како су такве прилике у њима добијене ?

Могуће су теоријски две концепције. 1. Могуће је да су данашњи истарски *št*-говори били некад *šč*-говори, па су у изолованим речима и у суфиксу *ište* под утицајем штокавских неикавских говора своје *šč* заменили групом *št*, а сачували га — због живе језичке везе — у алтернационим односима. 2. Могуће је да су данашњи истарски *št*-говори од старине такви, с групом *št*, и да су своје *šč* у алтернационим односима добили од икавских говора који су у својој системи имали групу *šč*.

И једна и друга концепција има својих мана.

а. Против прве концепције одлучно говори премантурски дијалекат, који је неукрштен и потпуно штокавски, и историјски и фактички гледан. Друго: против ње говори и сам факат или псеудофакат тобожње систематске и безизузетачне замене свих изолованих речи са *šč* речима са *št*. Може ли се у такву замену веровати ?

в. Друга концепција тражи допунско објашњење: зашто је утицај икавских *šč*-говора на истарске *št*-говоре ограничен само на алтернационе односе, није прешао оквире тих односа ?

На то је питање тешко дати сигуран одговор. Али се факат ограничениости утицаја *šč*-говора само на алтернационе односе теоријски може разумети: он би значео — у крајњој анализи — да су утицаји *šč*-говора на *št*-говоре били првенствено граматичке природе. А то је и вероватно.

Степен развитка акцентуације.

Шта чини карактеристику, историјску и фактичку, премантурскога акценатског типа ?

Исторички узевши — премантурски акценатски тип није нимало компликован. За њ је карактеристично:

1. да је у њему стари "акценат увек пренесен с крајњег слога, како отвореног тако и затвореног, на претходни слог, и да је на тај слог пренесен у облику ' акцента.

Дакле, у премантурском дијалекту налазимо данас:

а. ' акценат добијен преношењем старог " акцента на претходни кратки слог, и то:

α. с крајњег отвореног слога:

donési, nóga, kónji (1. мн.), *lóza, lóze* (1. мн.), *búva, zmtja, kóti* (1. мн.), *kóila, pósla, spéči, mómci, rósa, pléte* (3. једн.), *kóza, míva, tglá, óni, čélo, séla* (1. мн.), *rd'a, vóli* (1. мн.), *báki* (1. мн.), *kóscá, kósci* (1. мн.), *žéna, dáška, zóve, réči, tēče, snópa, snópi* (1. мн.), (2) *snópa, rópa, (po) nógi, dovédi, édna, ubéri, grmi* (1. мн.), *zóra* (Премантура);

zóve, míva, búva, donési, spéči, ubéri, zóvi, vóda, vóli, kónji (1. мн.), *snópi* (1. мн.), *sélu* (Бањоле);

pópi (1. мн.), *kósa, žéna, kónja, éna* (= једна), *nóga, svéga, díca, (u) pēt'i, kokóše* (Винкура);

vóda, šténe, kónji (1. мн.), *grózdí* (1. мн.), *vózu, t'ápi* (1. мн.), *t'ápa, búva, míva, dážda, vreténo, pléte, kóti* (1. мн.), *péče, séđlo, grébi* (1. мн.) (Винтијан);

grózdí (1. мн.), *vóda, vóli* (1. мн.), *dážda, vóla, vólu, óca* (2. једн.), *séstra, míva, čélo, postóle, (po) nóti, šlanína, réči, grijóta, óna, báki* (1. мн.) (Валдебек);

β. с крајњег затвореног слога:

t'rbu, mómak, ódit, ótac, bréčit', čóvik, kónac, édan, (s) nógan, kónop, pótok, kántat, pénsat, kósac, kópat, jézik, ožémit, siróma(k), razórit, (s) kónjen, sprignit se, prájčit', bóžit', jánčit', zárti (= затрти), *svídok, pléten, zóven, tēčen, péčen, zdrijat, mládit', únuk, póist* (= појести), *óbut, udóvac, (s) dviman) žénan, gospódin, izdánit, křšt'an, zániš, zágnat, máknit, šténac, (po) nógan, sídit, Šišan, Pómer, tóvar* (Бањоле); *čóvik, nógan* (7. мн.), *únuk, séstran* (3. мн.), *úžgat, (s) kokóšan, uzdánit, izdánit, prájčit', Valdébek* (Винкура);

(s) nógan, kántat, úcit, křšt'an, vreténon, pléten, zóven, utópit, žénan, séstran (3. мн.), *zágnen, sméždit, Ósip* (Винтијан);

ócat, Vódnjan, óraj (= орах), *t'rbu, jédan, rádič, g'kljan, plóvan, lávit', udóvac, zábit, svídok, grád'an, šmēždit, lémiš, škrópit, búbrig, pósit', cíljen* (Валдебек);

b. ' акценат добијен преношењем старог " акцента на претходни дуги слог, и то:

α. с крајњег отвореног слога:

glúwa, líja, brázda, préde, trése, (u) právu (= праху), *frépcu* (= врапцу), *stríca, strína, rúka, dúbi* (1. мн.), *jája, mlíko, púti* (1. мн.), *grú* (1. мн.), *díte, (na) skútu, kljúči* (1. мн.), *klišta, prišti* (1. мн.), *prájci* (= прасци), *zúbi* (1. мн.), *críwa, kopámo, óde* (= овде), *fála, múka, síwa, mínja, sáva* (= река), *ríka, grána, Káta, Lúca, Šime, Iwe, túte* (= овде), *rážnji* (1. мн.), *cípi* (1. мн.), *koláče, gréda, gláva, krílo, jáje, vráta, púti* (1. мн.), *débló, stábló, svít'a, četvrtka, drčki* (1. мн.), *ónde, mijúra, mlad'úwa, cvítki* (1. мн.), *káži, ústa, pastúvi* (1. мн.), *cína, (na) Rtki, Krváti* (1. мн.) (Премантура);

šúšca (*šušac* = болест кокошија), *pastúvi, gnjzdo, razumímo, frépcá, réste, mišnja, múka, (u) Púli, lípa* (Бањоле);

Stána, (u) Púli, klišta, préde, rúka, bunára, pánji (1. мн.), *kljúči* (1. мн.), *gláva, púti* (1. мн.) (Винкуран);

cípi (1. мн.), *grémo, mrtva, stábló, gljísti* (1. мн.), *críwa, mlad'e, síče, gríze, tráva, vráta* (Винтијан);

slánca, grána, glísti (1. мн.), *stríle, bráda, mlad'e, kráde, mijúri* (1. мн.), *grklji* (1. мн. = гљиве), *mlíko, srída, pétka, pívoa, máčka, gréda, (u) Rtki, (po) rúki* (Валдебек);

β. с крајњег затвореног слога:

pívac, štípat, préden, slánac, mlátit, frébac, (s) rúkan, (po) stínan, bléjat, kijat, dísat (през. *diše*), *prásac, písat, kaživat, prigrad'tvat, vínac, újac, (s) kljúčen, zafálit, doségnit, oblít'at, ždríbac, rážanj, súsed, razdílit, plánac, četvrtak, drčak, dílit, mávat, zamávat, fálit, púvat, svítak, síčen, sádit, múčat, písak, nakoptvat* (= окопавати), *vábit* (Премантура);

šúšac, pívat, črvit, ugásit, obrnit, vrnit, národ, zamísit, (po) glávan, gránan (Бањоле);

dvíman, dváman, tríman, glávan, poiskat (Винкуран);

stískat, žívit, (s) rúkan, četrtak, pétak, frébac, štípat, procidit, čívat, préden, tríman, dvíman, plánac, (s) mlíkon (Винтијан);

mávat, zamávat, zasídat, črvit, mútit, písak, pétak, zapísat, žvíkat, máčak, škákat (Валдебек).

2. У осталим случајевима — тј. када није стајао на крајњем слогу — стари " акценат остао је на своме старом месту — ни је преношен на претходни слог.

Отуда, у премантурском дијалекту налазимо данас:

trbùva, dičina, Grebìne (= назив места), *vollna, ovčina* (= аугм. од овца), *uštirnija, kollko, čovka, nevista, četiri, potoka, petca* (= петорица), *devetca* (= деветорица), *kantaju, ognjiste, srnište, košiste, jarebica, praččevina, besida, čuvàla, crljeno, kozàra* (= тор за козе), *utròbica, oràji, kopàju, ušju, dvorina* (= двориште), *gnjojiste, pojdost, Dumbòčica* (= назив места), *uitja, (na) crniki, šenicu, šes-nàest, ručice, želizo, gredja, kabljača, ovrlì, misli, plovanija, zatja, Osipe, vošt'ena, košulja, mladit'i, Miðlja, prolit'e, komòstre, mijurl'i, divojčnan, zakišnja, ucvitàlo, trijèset, dvašt, drinjika, vitca, povzlo* (Премантура);

rankunište, bunište, paštura, pitàla, izvornija, Šikit'i, zamisla, susèdica, livàda, (za) govèdin (Бањоле);

uštirne, predèmo, njegòvoj, unika, (iz) ušju, porèdna, motika, mačkina (= аугм. од мачка) (Винкуран);

diteta, želizo, crljènomu, zelènin, odrizat, cidlo, črvli, udrija, kudlja, porize, rasàpet (= распутити), *zmeždila* (Винтијан);

oràji, učinija, pokràli, priitca (= притискао), *uzdanija, priminija, tresèmo, pletèmo, pečenica, oženila, muzica* (= крава музара), *nedilja, susèda, movina* (= махуна), *zagrèba* (= загребао), *telca, žerava, razrizat, šromàština, bubrigi, posice* (Валдебек).

3. И стари ^ акцент остао је у премантурском дијалекту на своме старом месту — ни је преношен на претходни слог.

Отуда у овом дијалекту налазимо данас:

sestâr (2. мн.), *potuka, divojka, krvljôn, košt'ôn, umrit, bačav, željin, pridvôrje, rampuv, ovac, donit, kaštvan, veselje, jučer, razdiljeni, obât', soljôn, facolin* (6. мн.), *četvrti, obût', broncin, mijur, poštèr, zidâr, mlad'uv, pastuv, slavuj, kosir, jaruv* (Премантура);

paštâr (2. мн.), *bačav, divojčina* (2. мн.), *prematûrstina, donit* (Бањоле);

bunâr, sestâr, grabalj, potêt' (= потегнути), *potèga, mojôj* (Винкуран);

Vintijan, uzèt, pensân, kantân, sidin, ležin, ovac, obad'en, pridvrat'a (= двориште), *(u) Banjolan, motân, razumîn, zajât, sapèt* (= спутити), *saâte* (2. једн.) (Винтијан);

(se) pomiša, šezdesèt, pokojnoga, odnit, pritišt'e, (ti) zasida, mijur, unutra, krvacki (Валдебек).

4. Какав је премантурски акценатски тип с гледишта квантитета? Интересантан, из два разлога.

Прво: он је скратио све неакцентоване дужине — и оне које су стајале иза акцента и оне које су стајале испред акцента; све без разлике; тако да у њему налазимо данас искључиво:

uštīpnīja (< *uštīpnīja*), *predēmo* (< *prēdēmo*), *tresēmo* (< *trēsēmo*), *po-kvāriš* (< *pokvāriš*), *blejāla* (< *blējāla*), *kijāla* (< *kljāla*), *ōbruč*, (< *ōbrūč*), *prajčēvina* (< *prājčēvina*), *čuvāla* (< *čūvāla*), *nīman* (< *nīmān*), *kopāju* (< *kopājū*), *glēdaš* (< *glēdāš*), *razgrad'ivaš* (< *razgrad'ivāš*), *zaliveāla* (< *zallivāla*), *gredēja* (< *grēdēja*), *jāstreš* (< *jāstreš*), *nīšli* (< *nīšli*), (*od*) *šenice* (< *šenicē*), *susēda* (< *sūsēda*), *žālost* (< *žālōst*), *razdillja* (< *razdllja*), *bādnjaki* (< *bādnjāki*), *trēt'i* (< *trēt'i*), *oslnjak* (< *oslnjāk*), *mavāli* (< *māvāli*), *sičēmo* (< *sičēmo*), (*su se*) *zakōnjili* (< *zākōnili*), *vabli* (< *vābli*) (Премантура); (*iz*) *Banjōla* (< *Banjōlā*), *ū pet'* (< *ū pēt'*), *ū grad* (< *ū grād*), *divojčina* (< *divojčinā*), (*pet*) *krāva* (< *krāvā*), *pitāla* (< *pitāla*), *ugasija* (< *ugāsija*), *izornija* (< *izornija*), *narōda* (< *nārōda*), *Šikl'i* (< *Šikl'i*), *razlīka* (< *rāzlīka*) (Бањоле);

živēmo (< *živēmo*), *nā brig* (< *nā brig*), (*z*) *bilin* (< *bilin*), *črvila* (< *črvila*), (*od*) *vila* (< *vilā*), *ū lad* (< *ū lād*), *prēgršt* (< *prēgršt*), (Винкуран);

smōkav (< *smōkāv*), *štipāli* (< *štipāli*), *življēnje* (< *življēnje*), *procidila* (< *procidila*), *črvljēnje* (< *črvljēnje*), *oseknija* (< *osēknija*), *rasāpet* (< *rasāpēt*), *salāte* (< *salātē*), (*od*) *kōže* (< *kōžē*) (Винтијан); *snažila* (< *snāžila*), *jōpet* (< *jōpēt*), *priminija* (< *priminija*), (*smo*) *billi* (< *billi*), *mutila* (< *mūtila*), *zapisāli* (< *zapisāli*), *vršēmo* (< *vršēmo*), *ranila* (< *rānila*), *lišnjaki* (< *lišnjāki*) (Валдсбек).

Друго: премантурски акценатски тип скраћује у једном положају и акцентовану дужину. Који је то положај? То је — крајњи отворени слог речи: у томе слогу уместо некадашњег *˘* акцента стоји данас у премантурском дијалекту *˘˘* акценат.

Исп.:

α. генитиве множине:

ženā (< *žēnā*), *kozā* (< *kōzā*), *zmijā* (< *zmljā*), *stinā* (< *stīnā*), *svit'ā* (< *svit'ā*), *urā* (< *ūrā*); *dūbi* (< *dūbi*), *ključī* (< *ključī*), *ražnji* (< *rāžnji*); *jaji* (< *jāji*), *crivi* (< *crivi*), *usti* (< *ūsti*) (Премантура); *muvā* (< *mūvā*), *gredā* (< *grēdā*); *zubi* (< *zūbi*), *bristi* (< *bristi*); *gnjizdi* (< *gnjizdi*), *krili* (< *krili*) (Бањоле);

nogà (< *nōgā*), *kokošā* (< *kokōšā*), *rukā* (< *rūkā*), *glāvā* (< *glāvā*);
panjī (< *pānjī*), *redī* (< *rēdī*), *klīštī* (< *klīštī*), *deblī* (< *dēblī*) (Вин-
 куран);

kumā (< *kūmā*), *granā* (< *grānā*); *cipī* (< *cīpī*), *t'apī* (< *t'āpī*), *grozdī*
 (< *grōzdī*), *stablī* (< *stāblī*) (Винтијан);

buvā (< *būvā*), *gljīstī* (< *gljīstī*), *putī* (< *pūtī*), *krilī* (< *krilī*) (Вал-
 дебек);

β. генитиве једине:

zorē (< *zorē*), *dicē* (< *dicē*), *muvē* (< *muvē*), *lijē* (< *lijē*), *Šimē*
 (< *Šimē*), *Ivē* (< *Ivē*); *dobrē* (< *dobrē*) (Премантура);

kozē (< *kozē*), *Pulē* (< *Pulē*), *dušē* (< *dūšē*) (Бањоле);

kosē (< *kosē*), *ženē* (< *ženē*), *Stanē* (< *Stānē*), *zvīzdē* (< *zvīzdē*); *kojē*
 (< *kojē*) (Винкуран);

vodē (< *vodē*), *sestrē* (< *sestrē*), *granē* (< *grānē*), *glāvē* (< *glāvē*)
 (Винтијан);

daskē (< *daskē*), *zmijē* (< *zmijē*), *brādē* (< *brādē*), *Rikē* (< *Rikē*),
mikē (< *mikē*), *brazdē* (< *brāzdē*) (Валдебек);

γ. номинативе једине:

jā (< *jā*), *kotā* (< *kotā*), *kojī* (< *kojī*), *posā* (< *posā*), *ovī* (< *ovī*), *zā*
 (< *zā*), *našā* (< *našā*), *zagnā* (< *zagnā*), *vō* (< *vō*), *fažō* (< *fažō*),
kampanjō (< *kampanjō*) (Премантура);

tī (< *tī*), *kojē* (< *kojē*), *o ī* (< *oni* = онај), *dvī* (< *dvī*), *trī* (< *trī*); *došā* (<
došā), *pitā* (< *pītā*), *čuvā* (< *čūvā*), *ukrā* (< *ukrā*), *pasā* (< *pasā*);
sō (< *sō*), *postō* (< *postō*) (Бањоле);

mī (< *mī*), *vī* (*vī*), *tī* (< *tī* = тај), *tō* (< *tō*); *išā* (< *išā*), *dā* (< *dā*),
zvā (< *zvā*) (Винкуран);

tā (< *tā*), *ovā* (< *ovā*); *posā* (< *posā*), *ukrā* (< *ukrā*), *pasā* (< *pasā*),
pisā (*pīsā*) (Винтијан);

strā (< *strā*), *dvā* (< *dvā*); *pā* (< *pā* = пао) (Валдебек);

δ. 3. л. једине и 3. л. множине презента:

daždī (< *daždī*), *bolī* (< *bolī*), *kantā* (< *kantā*), *morā* (< *morā*), *zdrijā*
 (< *zdrijā*); *kosē* (< *kosē*), *vršū* (< *vršū*), *sičū* (< *sičū*) (Преман-
 тура);

spī (< *spī*), (*ne*) *smī* (< *smī*); *sidē* (< *sidē*), *gredū* (< *grēdū*) (Бањоле);
 (*se*) *laštī* (< *laštī*), (*se*) *blišťī* (< *blišťī*); *tečū* (< *tečū*), *pletū* (< *pletū*)
 (Винкуран);

motā (< *motā*), *korā* (< *korā*); *restū* (< *rēstū*), *zovū* (< *zovū*) (Вин-
 тијан);

grmī (< *grmī*), *gnjijā* (< *gnjijā*), *gr̄è* (< *gr̄è*); *tresù* (< *tr̄ēsù*), *razum̄ē* (< *razum̄ē* = разумеју), *pečū* (< *pečū*) (Валдебек).

Овде треба — на крају — истаћи три ствари.

1. Да се ^ акцентат не скраћује у крајњем отвореном слогу кад реч стоји испред енклитике:

ovi_je blizu, oni_je daleko, pun prišti_je, došā_je, bolt_me nōga, dā_san njīm, dā_je tēbi, čūdo vinci_je (Премантура);
kojā_je tō, pēt urā_je (Бањоле);
kod t̄l klišti_je (Винкуран);
koji_je došā (Винтијан);
oni_je još i blīd'i, cinē_je (Валдебек).

Овакви су примери доста ретки. Зашто? Зато што за њих нема језичких услова у премантурском дијалекту: у њему енклитике, и заменичке и глаголске, стоје најчешће испред речи, врло ретко иза речи.

2. Да се " акцентат не преноси с крајњег отвореног слога кад реч стоји пред енклитиком:

kōmu: komū_si tō dā, dobro: dobrō_je, nauči: nauči_me, dovēdi: dovedī_ga, dosēgni: dosegni_mi, ubēri: uberī_ga, istrēsi: istresi_ga, proklēni: ne prokleri_mi srit'u, sprigni: sprigni_se, oslobōdi: oslobodi_nas, kāži: kaži_mu, otāri: otari_ga, strēsi: stresī_je, donēsi: donesi_ga, reči: reči_mu, poišt'i: poištī_me, spēči: speči_mi, zōvi: zovi_ga.

3. Да премантурски дијалекат чува трагове од ' акцента:

dāžda (поред *dāžda*), *s vretēnon* (поред *vretēnon*), *plēten* (< *plētēn*, поред *plēten*), *jēdan* (поред *jēdan*), *ōdit* (поред *ōdit*), *brēčit'* (поред *brēčit'*), *visina* (поред *visina*), *t̄bu* (поред *t̄bu*).

Множински именички облици.

1. Генитив множине.

а. Код именица женскога рода. Ту данас имамо овакву ситуацију:

α. именице којима се основа свршава на један сугласник имају наставак *ā* (> *ä, ä*) — увек:

mūka (< *mūkā*), *kūt'a, ženā* (< *žēnā*), *kozā, nogā, glavā, līra, njīva, stinā* (< *stīnā*), *kokošā, līsa, vrit'a, vīra, žāba, urā* (< *ūrā*), *rikā* (< *rikā*), *kiža* (= *hiža*), *gāt'a, gredā, rukā, lozā, svit'ā, zmijā, frāka* (= сврака), *slkīra* (Премантура);

gālebina (< *gālebīnā*), *kūt'a, granā, kōža, šūša, striļā, muvā* (< *mūvā*), *buvā* (< *būvā*), *divojčina, kobasica, krāva, nēdilja, šāka, tēlica, ženā* (Валдебек);

duša, divojčina, ženà, granà, gredà, glavà, kozà, česmina, zdila, kokoša, kùdijla, vltica, sùza, kràva (Винтијан);

kosà (< kôsà), rukà, nogà, urà, mòtika, viła, divojčina (Винкуран);
ženà. Banjòla, divojčina, gredà, rukà, kozà, kràva, mât'ika, svit'â, kokoša, ltvada, lijà, belegija (Бањоле);

β. именице којима се основа свршава на два сугласника имају или наставак *a*, као именице под α., или су без икаква наставка, као у свима истарским говорима:

srišanj, krùšak, lðkav, sestâr, mêtla, srišnja, òvac, krùška, prâskva || prâsak, divòjak || divòjka, mâčka, bačâv || bâčva, smðkav, dasâk, lðkva, críkva, crîpnja, mačâk, crîpanj, tikva, pûška, komòštar, igâl (Премантура);

ovâc, prâsak, srišanj, bičav, lðkva, mêtal, krùška, mâčka, česta, krâsta, lgal (Валдебек);

smrîkav, smðkav, mêtal, prâsak, mùrav, bičva, sestrà (Винтијан);

mùrav, mêtal, sestâr, grâblja, smrîkva (Винкуран);

smðkav, igâl, mùrav, mêtal, bičav, tikva, ovâc (Бањоле).

Не можемо ништа поуздано рећи о облицима без наставка *a*; тј. не знамо тачно — јесу ли их Премантурци донели из старог завичаја или су их добили на истарском тлу, од суседних истарских говора. Вероватније је ово друго, јер се облици на *a* код именица с основом на сугласничку групу не могу никако тумачити као истарска премантурска иновација.

б. Код именица мушкога и средњег рода. Има два наставка: један основни и општи = *i* (< *i*, *î*), други спорадичан и редак = *a*:

grâdi (< grâdî), dînari, opânki, brigl (< brîgî), dubl, jajl, sèli (< sèlî), vòzi, klasl, grtja (< grtjâ), ljudl, crvl || crvâ, dûba, kljucl, bàki, vðli, prištl, koscl, zubl, gljistl, kònji, (iz) vrâti, vinccl, snðpi, pðpi, gñmi, briga (< brigâ), ražnjl, cipl, (iz) vřva, vûki, plûgi, crivl (< crivî), krill, putl, grozdl, krðvi, debll, stabll, mačkl, grjvl, prutl, drčkl, kòtli, klll, lita (< litâ), plè'ti, ustl, mrâvi (Премантура);

gròzdi, oràji, vðli, putl, pðpi, klištl, crivl, nõkti, jajl, čèli, krill, sèli, sùdi, zèci, prùti, šòldi, bàki, dûbi (Валдебек);

cipl, zubl, ustl, zidl, kvâsi, kònji, grozdl, kljucl, putl, prsti, stabll, gnjizdl, t'âpi, tèlci, dubl, gljistl, brâti, kòtli, sèdli, grèbi, (iz) vrâti (Винтијан);

klištiŕ, pūti, pòpi, dvòri, lita, panjŕ, redŕ, vuki, sèli (Винкураи);
mīsti, sèli, kònji, snòpi, dubŕ, gnjizdi, jajŕ, zubiŕ, tovàri (Бањоле).

Облици на *i*.

То су, наравно, штокавски облици, и формално и акценатски. И они с другим вокалом у основи не траже никаква коментара. Нејасни су само, акценатски, облици с кратким основинским вокалом и акцентом на крају: *sèli, bàki, vòli, kònji, snòpi, pòpi, gr̃mi, kòtli, čèli, sèdli* место очекиваног *seli, baki, voli, konji* итд. Али — то су општи истарски облици: и дијалеката залеђа пулскога, и дијалеката залеђа ровињскога и дијалеката залеђа поречкога. Такве облике, као инструментале-локативе, наводи И в ш и ћ из посавских говора: (на) *kònji, nà voli, (у) kòtli* (Rad 196, 231). А налазимо их, као генитиве, и у чакавским истарским говорима (Каштелир, Тадини, Крањчићи, Валентићи, Марковац).

Наравно:

а. облици *ljudŕ, putŕ* представљају у Премантури некадашње *ljūdŕ* (< *ljūdi*), *pūtŕ* (< *pūti*), са скраћивањем дужине испред акцента; а

б. облици *dvòri, vòli* — некадашње *dvòri, vòli*, са скраћивањем дужине после акцента.

Облици на *a*.

Они су, вероватно, некад били основни и општи облици и код именица мушкога и средњега рода у премантурском дијалекту; па су их доцније истиснули облици на *i*, који су, са своје стране, морали бити у дијалекту од почетка врло обични. Исп. широку употребу наставка *i* у генитиву множине код именица мушкога рода у посавским говорима (Ivšić, o. c. 210).

2. Датив, инструментал и локатив множине.

а. Код именица женскога рода. Ти су облици у премантурском дијалекту једнаки, и свршавају се на — *an* (< *ān*):

(*s*) *kràvan, (po) lĳan, (po) bràzdan, séstran, žénan, (s) mètlan, nevŕstan, rúkan, (s) nógan, (o) mètlan, (po) nĳvan, (po) lòkvan, stĳnan, kózan, divòjkan, (o) divòjkan, (po vin) kùt'an, (u) kozàran, (dvĳman) kràvan, (na) crnĳkan, (na) nógan, (s) óvcan, (u) košŭljan, (s) dvĳman) žénan, (s) trĳman) divòjčĳnan, (po) nógan, (na) stolĳcan* (Премантура);

svit'an, (po) kùt'an, kózan, žénan, (o) srišĳjan, (po) lòkvan, (o) žàban, (s) kòžan, (bĳlin) óvcan, (mojĳn) séstran, (po) grànan, búvan, (u) sriđan, (u) šàkan, telĳcan, (z) gùžvan (Валдебек);

(po) glâvan, (päsjin) dúšan, smřikvan, (z) nógan, rúkan, (po) gránan, (s mojin) óvcan, (u) zdllan, (pod) mŭrvan, (u bilin) blčvan, kudlljan, (trin) kúman, (dvíman) žénan, (dvín) séstran, (tíman) vitčan (В и н т и ј а н);

(četřin) žénan, (po) rúkan, nógan, (po našin) njřvan, (tln) kósan, (s cřnin) óvcan, (pod) mŭrvan, (tvojín) séstran, (s) kokóšan (В и н к у р а н);

(po) nógan, (s) mětlan, (u) rúkan, (s) paštŭran, (u) Banjôlan, krâvan, kokóšan, (po) livâdan, (z) óvcan (Б а њ о л е).

b. Код именица мушкога и средњегга рода. Ти су падежи изједначени и свршавају се на *in* (*in*, *in*):

(z) vðlin (<vðlin), (s) kðnjin, (u) opânkín, (na) vrvin (<vrvin), ôgnjin, (po) putin, (s) klištin, gljistin (<gljistin), (u) crivín, (dváman) kðnjín, snðpin, vršnjâkin, (s tln) ražnjín, (s) cipín, (na) jajín, (kru) z jajín, (s) ključín, (na) vrâtin, (tln) ljudín, (s mðdrin) facôlin, bâdnjâkin, ovčarin (П р е м а н т у р а);

vðlin, (u) sèlin, (z) jajín, mijurín, grkljin (= гљивама), (o) ljudín, (trln) čovkín, (pod) dūbin, (u) bubrĭgin (В а л д е б е к);

(po) putin, (po) sudin, (tin) putin, ustín, (po) zubín, jajín, (s) ključín, (po onín) putin, (s tin) Mrčâncin, (po) sèlin, (pod) přstin, (zelënin) krilín, (pod onín) stablín, (z našin) kðnjín, (pod) dūbin, (s) klištin, (mi řsta pod) zubín, (u) kðstin, (u) sèlin, (o) grëbin (В и н т и ј а н);

pðpin, svřdlin, (dváman) ljudín, (pod) zubín, (u našin) dvorín, (na) panjin, (po) redín, (po) zidín, (po) putin, (s) ključín, (po) panjin, (s) klištin, (na) vrâtin (В и н к у р а н);

(ovín) ljudín, susëdin, (za) kðnjín, (za) vðlin, (po) zubín, ljudín, (pod) ključín, (pod onín) dūbin, (pod) bristin, (po) sèlin, (z ovín) jajín, (s) krilín, (pod) přstin, govëdin, tëlcin, jâncin (Б а њ о л е).

Све су ово, дабогме, штокавски облици — и они под а. и ови под б.; и по томе што су изједначени и по томе како су изједначени.

Уз облике на *in*.

1. Облици типа *cipín*, *jajín* имају и један шири, ванпремантурски значај: они показују како треба гледати на наставак *in* — што се квантитета тиче — у осталим говорима ове дијалекатске зоне Истре; тј. да је тај наставак и у њима био првобитно дуг.

2. Ни овде, као код генитива, облици типа *vðlin*, *kðnjín* (< *vðlin*, *kðnjín*) место очекиваног *volin*, *konjin* не иду у систему — представљају проблем. Поређење с чакавским истарским говорима овде не помаже ништа, јер они у инструменталу и локативу имају наставак *i*.

Премантурски дијалекат као дијалекатски тип.

Општу — и тачну — карактеристику премантурског дијалекта дао је давно Б е л и ћ (1. с.), овим речима: „говорни тип у П р е м а н т у р и ... управо је више штокавски него што су сви штокавски икавски говори који су данас познати“. То је речено 1912. године. То и данас у великој мери важи.

Премантурски дијалекат, то је штокавски икавски говор, који је у својој системи имао: *čć, ć* и *đ < *tj, *dj, št* и *žđ < *stj, *zdj* итд. Та је система у Истри — или негде у Далмацији — модификована само у једном правцу: гласови *ć* и *đ* подлегли су у њој лакој чакавизацији. Све друго — с поменутом и раном инфилтрацијом групе *šć* у одређеним случајевима — остало је по староме.

Интересантно је — и потребно — напоменути да Премантурци сваку реку називају Сава. То би показивало да је Сава играла важну улогу у њиховом животу и да је једно од њихових ранијих седишта било свакако негде у Посавини.

Детаљи.

За разлику од осталих говора залеђа пулскога — готово свих — премантурски дијалекат има:

1. само групу *cr* (изузетак: *č'rvit*);
2. *prvac*, а не *peteh*;
3. *kūt'a*, а не *hiža*;
4. *kojī, kojā, kojē*, а не *ki, ka, ke*;
5. *stāroga, stāromu*, а не *starega, staremu*;
6. *kōsa*, а не *vlasī*;
7. *vīnac*, а не *venac*.

За разлику од свих истарских говора, премантурски дијалекат изгубио је глас *h* у свима положајима. Данас место њега стоји:

а. у једним случајевима *Ø*:

krū (< krūh), līb, trbu, njl (< njlh), dobrī (< dobrīh), grī (< grīh), njū (< njūh), ovī (< ovīh), ōdi, uītija (< uhitlja), uītīla, ovrlī, lādīte, uītīt, izdānit (= издахнути), izdānija, ōdit, itite (< hltite), strā (< strāh), strāa, uzdānija (= уздахнуо), vrlī, rānit, grīōta, njlōva, tvojlī (< tvojlīh), uzdānit (= уздахнути), lād;

б. у једним случајевима прелазно *v* и прелазно *j*:

mīva, sūvo, glūv, trbūva, māv (< māv), māv, līja (< līha), prāv (< prāv), prāva, būva, pūvat, vrv (< vrh), vrvī, vrvīn, grtja (< grīha), kījat, njūva, pāzuv, pāziva, pamrūv (< pamrūh), pamrūva, kūvat, krūca, vřva (< vrhā), dūvovi, movūna (= махуна), zamāvat, māvāt, mřv (< mīh),

mīvi, mijūr (< *mihūr*), *mijurit'i, mlad'ūv* (< *mlad'ūh*) *mlad'ūva, pastūv, pastūvi, lēpuv* (= лопух), *jarūv* (< *jarūh*), *jarūva, óraj* (< *órah*), *orđji, púvat, glūvót'a, muvār* (< *muhār*); јасно је да се *v* код именица развило — као прелазни глас — прво у косим падежима, па је после пренесено и у номинатив јединице;

с. у једним случајевима сугласник *k*:

grāk (у дијалекту *slánac*), *sirómak* (у диј. *brīžan*), *siromāki, klža* (у диј. *kūt'a*), *kūkinja, špāker* (< *Sparherd*), *Krovāt, krovācki, Vlāk, Vlāki, māt'ika, jōk* (= *jōh!*); јасно је да је *k* премантурска супституција туђега и вандијалекатског *h*.

Група *hv > hf > f*: *zafálit, fála*.

2. По мерски дијалекатски тип. Он је ограничен на свега једно село: Помѐр. То је повелико село, између Премантуре и Медулина.

У Померу налазимо:

а. за прасловенско *tj, dj* — *t'* и *d'*:

t'ér, vrít'a, rèt', pèt', mladít', gùdit', mächit', šét'at, (se) šēt'a, met'āt, jàrit', kùt'a, plèt'a, pèt', spèt', srít'a, nesrít'a, vřt', istèt', t'e, t'emo; mlad'e, blíd'i, trđ'i, rđ'i, slād'i, glād'i, čād'a, zid'a, grad'ân, grđ'i, glòd'at, glòd'e, poglòd'āla, mlad'ūh, zařd'āla, prěd'a, krěd'a;

б. за српскохрватско *tj, dj* — *t'* и *d'*:

brāt'a, trět'i, cvit'e, smět'e, prolit'e, léd'a;

с. за групу *jt, jd* — *t'* и *d'*:

it', dót', nāt', obāt', nād'en, dōd'en, obād'en;

д. за групе *stj, zdj* итд. — *št, št', žd*:

dāžda, dažđi, mōžđani, ognjšte, méžđit, nātašte, klišta, štvr, štlpnit, štūca, štūcavica, blišti, (se) lāšti, kūt'ište || košit'e, rakumit'e, metlišt'e, jāšt'erica, gūšt'ar, gūšt'arica, őšt'enica, strušt'e, košt'ica, stišt'en, išt'en, mljāšt'en.

Ad а. *ć* и *đ* у Померу, то су чакавски гласови = *t'* и *d'*; *č* је умекшано = *č'*.

Ad д. Рефлекси група *stj, skj* (*sk^e*) нису овде — као у Премантури — лингвистички разграничени: *št'* налазимо у Померу не само у алтернативним односима него и у изолованим речима и у суфиксу *ište*. Очигледно — дијалекатска мешавина. Нисам запазио да се рефлекси *št'* и *št* мешају, употребљавају у истим речима.

Степен развитка акцентуације.

Лингвистички гледан — померски акценатски тип интересантан је нарочито по томе што представља једини акценатски тип међу акце-

натским системима дијалеката јужне Истре у коме резултат преношења старог " акцента на претходни кратки слог и на претходни дуги слог — није један, исти:

a. у првом случају — кад је " акценат пренесен на претходни кратки слог, стоји данас на томе слогу " акценат;

b. у другом случају — кад је " акценат пренесен на претходни дуги слог, стоји данас на томе слогу ' акценат.

Иначе, што се тиче степена развитка акцентуације, у померском дијалекту налазимо овакву ситуацију.

1. Стари " акценат пренесен је увек с последњег отвореног слога, и то :

a. као " акценат на претходни кратки слог:

zēmija, dāžda, kōsa, ōska (= voska), kōza, rōsa, žēna, sēstra, zōra, nōga, vōda, lōza, dōšļa, pēkļa, plēļa, tēkļa, jēdna, postdli, kōnja, pōpa, vōli, snōpi, sēlo, ōca, ōsta, tēplo, vesēlje, lipōta, pēče, plēte, zōve, dovēdi, ubēri, donēsi, pomōži;

b. као ' акценат на претходни дуги слог:

mlād'e, liha, rāla (= rahla), fāla, lipa, klišta, svit'a, trāva, bunāra, rūka, glāva, brāda, oprēdi, strēsi, črtva, pētka, četrtka, srīda, stīna, zvīzda, cvitki, prāsca, prāsci (1. мн.), kljūci (1. мн.), stūpca, stūpci (1. мн.), jāja, kōlca, dīte, dāli, smīha, vrāta, imānje, stānje, trēse (3. једн.), tūče, rēste.

2. Стари " акценат пренесен је увек — из свих положаја — на претходни дуги слог — и увек, наравно, у облику ' акцента; то значи — он је пренесен:

a. како с крајњег затвореног слога:

Ktrac, rānit, zamāhmit, čūvat, obrnit, privrmit, olādit, vēnac, sūsed, ugāsīt, žīvit, pasīvat, (se) krīvit, pocrmit, počrvit, šēt'at, četrtak, pētak, cvitak, prāsac, stūpac, ošūšit, (s) jājon, (s) krāljon, čpat, pīvac;

b. тако и с којег од унутрашњих слогова:

zamāhmija, rābiļa, čūvaļa, olādīļa, sūseđa, sūseđi, ugāsīļa, žtviļo, počrvīļa, ošūšīļa, trēsemo, tūčemo, prēdete, rēstete.

3. Стари ^ акценат чува своје место у свима положајима после кратког слога; али не чува своје старо место ни у једном положају после дугог слога: он је у томе случају, где год је стајао после дугог слога, пренесен на претходни слог; наравно, у облику ' акцента.

Тако имамо:

a. с једне стране:

mihūr, sirēnje, obāt', uvīda, obād'en, istēt', obūka se, četrti, bačāv, bičāv, sestār, ovāc, matik, bunār, onī (= onī), rosi (< rosi), peštā

(*< peštā*), *pensā* (*< pensā*), *gnjijā* (*< gnjijā*), *lovi* (*< lovi*), *drži* (*< drži*), *postō* (*< postō*), *fažō* (*< fažō*), *imā* (*< imā*), *pasā* (*< pasā*), *kantā* (*< kantā*), *met'ā* (*< met'ā*); a

b. с друге стране:

čūva (*< čūvā* = чувао), *se šēt'a* (*< šēt'ā*), *cīpa* (*< cīpā*), *lihe* (*< lihē*, 2. једн.), *svit'e* (*< svit'ē*), *trāve*, *rūke* (*< rūkē*), *brāde* (*< brādē*), *glāve* (*< glāvē*), *sride* (*< sridē*), *rūkon* (*< rūkōn*, 6. једн.), *glāvōn* (*< glāvōn*), *lihōn* (*< lihōn*), *blīsti* (*< blīsti*, 3. једн.), (*se*) *lāšti* (*< lāšti*), *trēsū* (*< trēsū*, 3. мн.), *tūču* (*< tūčū*), *rēstu* (*< rēstū*), *prēdu* (*< prēdū*).

4. Стари "акцент никад није пренесен — фонетичким путем — на претходни кратки слог с крајњег затвореног слога или с кога од унутрашњих слогова.

Тако у померском дијалекту налазимо:

a. стари "акцент у крајњем затвореном слогу:

ulovīt, *odīt*, *nosīt*, *kantāt*, *igrāt*, *pasāt*, *rosīt*, *crljenīt*, *iskalāt*, *ukrēst*, *peštāt*, *oženīt*, *met'āt*, *Pomēr*, *trbūh*, *grad'an*, *lemēš*, *ocāt*, *mład'ūh*, *mładīt'*, *siromāh*, *tovār*, *jezik*, *jedān*, *crljen*, *ovēn*, *onēn*;

b. стари "акцент у коме од унутрашњих слогова:

uzdāhmit, *pensāju*, *kantāju*, *poglodāla*, *uvēha*, *otelila*, *ukrēja*, *zařd'ala*, *odila*; *siromāhi* (1. мн.), *tovāri*, *jeziki*, *rankuništ'e*, *srništ'e*, *čerišnja*, *nedilja*, *košt'ica*, *matika*, *želizo*, *pinjāta*;
ovēga, *onēga*, *veliken*, *crljenen*; *ovāko*; *šešnāest*.

5. Какав је померски акценатски тип што се квантитета тиче? Као премантурски — по двема главним особинама својим:

a. по томе што и он скраћује дужине после акцента — увек:

itin, *mūhe* (*< mūhē*), *māli* (*< māli*), *blidi* (*< blidi*), *vldin* (*< vldin*), *štūca* (*< štūcā*, 3. једн.), *skūva* (*< skūvā* = скувао), *vūne* (*< vūnē*), *īma* (*< imā*, 3. једн.), *uvida* (*< uvidā*, 3. једн.), *slād'i* (*< slād'i*), *trēt'i*, (*se*) *zid'a* (*< zid'ā*, 3. једн.), *pasāju* (*< pasājū*), *vrga* (*< vrgā* = вргао), *vrīt'e* (*< vrīt'ē*), *žlice* (*< žlice*);

b. по томе што и он скраћује ^ акценат у крајњем отвореном слогу — увек:

vō (*< vō*), *sō* (*< sō*), *jā* (*< jā*), *ti* (*< ti*), *mi* (*< mi*), *vi* (*< vi*), *dā* (*dā* = дао), *znā* (*< znā* = знао), *ki* (*< ki*), *kā* (*< kā*), *stojl* (*< stoji*, 3. једн.), *sidi* (*< sidi*), *spi* (*< spi*), *lovi* (*< lovi*), *umi* (*< umi*).

За скраћивање ^ акцената у крајњем отвореном слогу испред енклитике — имам свега два примера у материјалу: *crljeni_se*, *ne lovi_se*; а за чување тога акцената у том положају — немам ниједног примера у белешкама.

Две напомене.

1. Ја сам рекао да померски дијалекат преноси " акценат на претходну дужину и с унутрашњих слогова, не само с крајњег затвореног слога; према томе, у њему су искључиви примери типа *strési_{mi} bñhe, oprédi_{mi} tð* — с пренесеним акцентом испред енклитике — сасвим на своме месту: потпуно одговарају условима под којима се у овом дијалекту стари " акценат преноси на претходни слог.

2. Рекао сам, исто тако, да померски дијалекат преноси " акценат на претходни кратки слог само с крајњег отвореног слога — никад с унутрашњих слогова; према томе, у њему искључиви примери типа *doněsi_{ga}, pɔtðži_{mi}* — с пренесеним акцентом испред енклитике — нису првобитни, не могу бити првобитни.

Множински именички облици.

1. Генитив множине.

а. Код именица женског рода. Увек је без наставка *a*:

žēn, rñk, nōg, kōz, grēd, stñm, zvēzd, matik, jābuk, bičāv, sestār, smðkav, gūžav, krūšak.

Овакве генитиве, без наставака *a*, налазимо у свима истарским селима сем Премантуре и премантурских села.

Прво, они могу бити чакавски, и сигурно су такви у свима чакавским говорима Истре. Друго, они могу бити штокавски, и вероватно су такви у многим штокавским говорима Истре. Исп. генитиве без наставка *a* код именица женског рода у неким посавским говорима (I v š i ć, Rad 197, 15). Таквих генитива, без наставака *a*, има у изобилју и у говорима западне Босне и Лике (B e l i ć, RS I 200). Биће их, свакако, и другде.

б. Код именица мушког и средњег рода. Има само један наставак = *i*:

(*tñh*) *ljúdi* (ном. *ljúdi*), *bunári* (*bunári*), *cvitki* (*cvitki*), *sípi* (*sípi*), *télci* (*télci*), *prásci* (*prásci*), *vðli* (*vðli*), *kðnji* (*kðnji*), *pðpi* (*pðpi*), *snðpi* (*snðpi*), *kljúci* (*kljúci*), *zúbi* (*zúbi*), *zidi* (*zidi*), *dúbi* (*dúbi*), *bristi* (*bristi*), *stúpci* (*stúpci*), *jáji* (*jája*), *krèli* (*krèla*), *sèli* (*sèla*), *vðzi* (*vðzi*), *jeziki*, *tovàri*, *gðlubi*, *gřmi* (*gřmi*); али *dān, lit.*

Шта представљају ови генитиви на *i* у померском дијалекту?

Несумњиво штокавске облике — као у Премантури, и то:

а. облици типа *zúbi, bristi* некадашње *zūbi, bristi*, с дугим и акцен-тованим *i*, а

б. облици типа *vðli, snðpi* некадашње *vðli, snðpi*, с дугим и неакцентованим *i*.

Тако је у свим говорима залеђа пулскога: свугде где имамо у њима у генитиву множине *i*, то је *i*: 1. штокавски наставак и 2. добијено од некадашњег дугог *i*, акцентованог или неакцентованог.

На основу чега ми закључујемо да се облици типа *zūbi* у померском дијалекту и у осталим говорима залеђа пулскога своде на некадашње *zūbi* ?

На основу података оних истарских штокавских говора који и дан-данас чувају у генитиву множине дуго акцентовано *i*. А то значи: а. на основу облика типа *dubi*, *ljudi* у премантурском дијалекту; б. на основу облика типа *jāji*, *pūti* у М р ч а н и на северу од Пуле; с. на основу облика типа *klāsi*, *jāji* у селима која чине источно крило дијалеката залеђа ровињскога (Р а п о њ и, К р м е д, Г о л а ш, С м о љ а н ц и); и d. на основу облика типа *zūbi*, *lāsi* у В о ш т е н и м а код Ловреча.

Може некоме — из необавештености — горње питање изгледати сувишно. Ствар је у овоме. Има штокавских истарских говора — што не преносе ^ акценат — који имају само генитиве типа *ljūdi*, *bristi*. Ти и такви облици могу лако бити штокавска супституција чакавских генитива типа *lāsi*, *pūti*, *dūbi*, *jāji* што сам их бележио у чакавском З а р и ч ј у код Пазина (Прилози XX 232).

2. Датив, инструментал и локатив множине. Ти су облици у Померу једнаки, и свршавају се на *in* — код именица мушкога и средњег рода, и на *an* — код именица женскога рода:

(po) *lihan*, (na) *kōstin*, (prid) *vrātin*, (prāvin) *ljūdīn*, (nāšin) *ženān*, (mālin) *sēlin*, snōpin, (o) *ovcān*, (po) *rukān*, (po) *nogān*, (u) *stīnan*, (u) *līskan*, (za) *kōzan*, (trīn) *ljūdīn*, *cīpin*, (o) *krāljīn*.

Ово су штокавски облици — и по факту што су изједначени и по начину како су изједначени — којима је потребан коментар у два правца: прво, што се тиче квантитета наставка *in* и друго, што се тиче акцента неких облика.

Прво о квантитету наставка *in*.

Поставља се питање: своде ли се данашњи облици типа *cīpin*, *ljūdīn*, *sēlin* на некадашње *cīpin*, *ljūdīn*, *sēlin*, с дугим *i*, или на некадашње *cīpīn*, *ljūdīn*, *sēllīn*, с кратким *i* ? То се питање тиче свих говора ове дијалекатске зоне Истре у којима у генитиву, дативу и локативу множине имамо наставак *in*.

Ја мислим да је по среди оно прво: да смо некад имали *cīpīn*, *sēllīn*, које је преношењем акцента у првом случају и губљењем дужине у оба случаја — дало данашње *cīpin*, *sēlin*. Докази: премантурски дијалекат са својим *putīn*, *dubīn*; дијалекат залеђа сењскога са својим *cīvīn*, *mrāvīn*, *bīcīn* (Т о м л ј е п о в и ć, NV XIX 414); неки посавски говори са

својим *cripovĩt, volđovĩt* (I v š i ć, Rad 196, 216); каштелски дијалекат са својим *sđlĩn, volĩn* (Б е л и ћ, О основној чакавској акцентуацији 34)¹. И тако даље.

Друго — о акценту код неких примера.

Ти су примери — облици *kđzan, rukān*. Они акценатски не иду у систему: место *kđzan* очекивали бисмо *kozān*, место *rukān* — *rũkan*. Први облик, *kđzan*, добијен је сигурно морфологизацијом акцента: исп. *kđza, kđzi, kđze*; други пример, *rukān*, добијен је вероватно под утицајем *nogān*; ако није унесен из кога од суседних села.

Померски дијалекат као дијалекатски тип.

Померски дијалекат, то је штокавски икавски говор с незнатном чакавизацијом. Нарочиту важност за одређивање порекла и карактера овога говора, по моме мишљењу, имају гласови *t'* и *d'* у њему. Они су, несумњиво, некад били штокавски звуци = *ć* и *đ*, као што показује глас *d'*, који је у дијалекту искључиви рефлекс прасловенског *đj*. Контактном првобитног померског дијалекта с чакавским говорима — где, то не знамо — гласови *ć* и *đ* променили су свој изговор, чакавизирани су: прво *ć* (> *t'*), па према њему и за њим и *đ* (> *d'*).

Према томе, померски је дијалекат у својој првобитној системи имао: *ć* и *đ* < **tj* и **dj*, *št* и *žd* < **stj*, **zdj* итд.; *št* — вероватно и под условом да се доста бројни примери са *št'* < *šč* у Померу свODE на икавске инфилtrate, из оних говора који су у својој системи имали *šč* и *žd*. Детаљи.

Померски дијалекат има извесних додира с премантурским дијалектом: а. и у њему се глас *h* губи у неким речима: *ođit, łtit, krũva, rānit, lb, ołādit, lādan, (se) lāдите, rāla* (= рахла), *skũvat, skũva*; б. и у њему, као у премантурском дијалекту, налазимо *pĩvac*, а не *peteh, kũt'a*, а не *hiža*.

3. М е д у л и н с к и д и ј а л е к а т с к и т и п. Он је ограничен на свега једно село: Медуљин. То је лепо и велико село у медулинском заливу, одмах према Премантури.

У Медулину налазимо:

а. за прасловенско *tj, dj* — *t'* и *d'*:

vrit'a, vřat'ati, navřat'ati, vřt'i, māt'eha, svit'a, kũt'a, plēt'a, sļavĩt', svit'њak, t'ērka, srl't'a, pēt'; *zagrād'ivāti, nasad'ivāti, zazid'ivāti, poglād'en, čād'a, mlād'uh, prēd'a, mlād'i, třd'i, rĩd'i, krēd'a, ukrēd'eno, žēd'i, rōd'ena, blĩd'i, mēd'u se*; али: *mež (namĩn), izmež (nas)*;

¹ Додуше, примери из посавског и каштелског дијалекта, као доказ, немају апсолутну вредност: *l* у њима може бити резултат посавског и чакавског дуљења вокала пред крајњим сонантима.

- b. за српскохрватско *tj, dj* — *t'* и *d'*:
cvit'e, net'āk, net'akinja, trèt'i, žālošt'on, māšt'on, svāt'a, brāt'a, léd'a; али: *grōzje*;
- c. за групе *jt, jd* — *t'* и *d'*:
dōt'i, pōt'i, nāt'i, obāt'i; dōd'en, pōd'en, nād'en;
- d. за групе *stj, zdj* итд. — *št, št', žd*:
prišt, gūštar, gūštarica, bunīšte, ognjīšte, strnīšte, nātašte, (se) ļaštī, ļaštīti se, Pāzinština, Lābinština, Pūlština, (se) ļaštīde, prēgršt || pušt'vāti, napūšt'āti, rasplāšt'en, gūšt'i, dašt'ica, pūšt'a; dāžda, mō-ždani.

Ad a. *ć* и *đ* у Медулину, т о су чакавски гласови = *t'* и *d'*; *ć* је умекшано = *č*.

Ad. d. Рефлекси група *stj, skj* (*sk'*) и овде су лингвистички разграничени: *št* је рефлекс изолованих речи и суфикса *ište, št'* — живих алтернационих односа.

На жалост, ја из Медулина имам мало примера за групу *št'*. Ови што их имам могу се поделити у две групе:

- a. једни су постали подмлађеним јотовањем:

gūšt'i, rasplāšt'en, pošt'vāti;

- b. други представљају икавске (пре него чакавске) инфилтрате:

pūšt'a, napūšt'āti, dašt'ica.

Дакле — све као у премантурском дијалекту.

Степен развитка акцентуације.

1. " акцент преноси се на претходни слог само у једном случају: с крајњег отвореног слога. И преноси се као ' акцент у оба случаја: и кад је претходни слог кратак и кад је претходни слог дуг.

- a. Претходни слог је кратак:

mōja, zāpri, (v)ōļa (= вола), otēće', rōsa, kōza, nōga, dōbro, zōra, séstra, žēna, pōlje, ōvsa, rōsi, nōgi, (v)ōda, dāška, kōnji, sélo, pōpi, pastōli, dāžda, kōsa, (v)ōļu.

Овде имамо једно одступање: уз бројеве 2—4 имају именице женскога рода на *a* у номинативу множине непренесен акцент: *dvī rukē, trī kozē, četīri ženē*. Ову црту налазимо и у Лижњану. Даље: налазимо је, као конструкцију, и у неким чакавским говорима, у Новоме и другде (Б е л и ћ, Двојина 135). А ко зна: можда овде и немамо непренесен " акцент, него нарочиту дуалску конструкцију: *dvī rūkē, trī kozē, četīri ženē*.

b. Претходни слог је дуг:

brista, bristi, drina, cvitka, cvitki, cipi, plance, stina, vrata, (v)ózu, črivo, čáde (= во), mihi, fála, résti, réste, Rika, Púla, svít'a, jún-ci, gréde, črčka, Líka, rúki, četrtka, osékni, léd'a, ševa, túnji, izrésla, múka, kljúči, jáje, púti, stáblo, déblo, hrásti, mlíka, grádu, puntáli, glísti, túče, (v)úče, trése, zvízda, líha, stríla.

Напомена. Акценат је пренесен с крајњег отвореног слога и пред енклитиком: *kému₁si to dā, kéga₁si vīdija, od kéga₁je stábla.*

2. У свима осталим случајевима " акценат чува своје старо место; тако да у Медулину налазимо:

a. непренесен " акценат у крајњем затвореном слогу:

svidok, Odujan, bubrig, crljen, unuk, udovac, jezfk, ovàs, zanàt, zrmàn, jedàn, konjòn, otàc, trbùh; (v)učèn, jñnàc, tēlàc, kljūčòn, nõžòn || nõžòn, trēsèn, sñsèd, vèñàc, cviták, plāñàc, rēstēs, hrēbàc, prēdèn, stāpàc, slāñàc, črčàk, četrtàk, gnjilèš;

b. непренесен " акценат у унутрашњим слоговима:

posáđiti, raspláštiti, učete, učèto, trēsèto, cīpàti, rascīpàti, preorivàti, prikopivàti, nakopivàti, nasadivàti, priskakivàti, zazidivàti, pušivàti, umočivàti, poučivàti, pocrniti, črviti, počrvolja, pīsàti, zagraditi, zjđàti, hrāniti, žjviti, svitliti, pītālo, osēknūti, zavīšàti, zamīšiti, zamīšivàti, podmīšiti, vñnūti, namāhnūti.

3. ^ акценат чува своје старо место у свим положајима; тј. и у крајњем отвореном слогу, и у крајњем затвореном слогу и у унутрашњим слоговима.

Примери:

(od) Pūlē, rukē, kozē, cvitā, ovī, ovā, granē, pasō, rosē, kotā, posā; zelenjāk, kokōš, pošter, mihūr, net'āk, ovàc, slavít', koštāš, pedesēt, kantān, besid; ožēti, zapriti, zajāti, uvīda, doklāt'enac, četrti, rasprkidan.

Квантитет.

Као општа констатација вреди ово: дужине у Медулину чува још само стара генерација; млађа их редовно губи. Али их и старија генерација скраћује у многим случајевима.

1. Дужине се скраћују после акцента — увек:

(se) cēri, mūrāv, dīmli (= дивљи), plāmen (= plāmēn), dīga, (od) ūne, vřga, stāron, prāvon, kōzji, đvci, (se) črvi, mlād'i, uvīda, svāki, svitlost, kūt'e, lēpuh, četrti, mohūne, rīpe, māka, srīt'e, vrīt'e, būhe.

2. Код примера где смо имали две дужине једну поред друге, неакцентовану и акцентовану, можемо разликовати два случаја:

а. дужина се чува, а $\hat{\ }^{\circ}$ акценат се скраћује:

Pǎlē, Rǐkě, mǎkě, brǐstih, cvǐtkih, vǐhlih, ljǎdih, zǎbih, jǎjih, čǐvih;

б. дужина се губи, а $\hat{\ }^{\circ}$ акценат се скраћује:

stindn, glavdn, rukdn, braddn, travè, bradè, glavè, granè, lihè, grandn, travdn, lihdn.

Развитак је овде, свакако, ишао овим путем: *lihè, grāndn > lihè, grāndn > lihè, grandn*. Под утицајем облика типа *grandn* имамо и облике типа: *(v)oddn, kozdn, stazdn, kosdn, zemljdn*. Исп. слично скраћивање једне од двеју узастопних дужина у источначакавским говорима (Б е л и њ, О чакавској основној акцентуацији 14, 26).

3. $\hat{\ }^{\circ}$ акценат скраћује се у крајњем отвореном слогу у Медулину — увек:

kǐ, kǎ, cvitǎ (3. једн.), kotǎ, posǎ, ovǐ, (se) osidrǎ, grmǐ, lampǎ (3. једн.), gnjijǎ (3. једн.), (v)odè, znǎ, klicǎ (3. једн.), ukisǎ (= ускусио), daskè, sidǐ (3. једн.), dǎ, rosè, kosè, kantǎ (3. једн.), (v)ò.

Множински именички облици.

1. Генитив множине.

а. Код именица женскога рода на *a*. Нема никад наставка *a*:

mriž, kôz, krāv, njŭ, kút', šêv, žên, dlǎk, zvižd, stin, stril, smð-kav, krùšak, prǎsak, ovǎc.

б. Код именица мушкога и средњег рода. Има наставак *ih*:

brǐstih (brǐsti), cvǐtkih (cvǐtki), cipih (cipi), ũkih (ũki), bròdih (bròdi), vǐhlih (vǐhi), mihih (mihu), hrèpcih (hrépci), prǎgih (prǎgi), jǎncih (jǎnci), tēlcih (tēlci), kǐlih (kǐla), ðblakih (ðblaki), mùžih (mùži), stārcih (stārci), ljǎdih (ljǎdi), zǎbih (zǎbi), kònjih (kónji < konji), kljǎčih (kljǎči), jǎjih (jǎja), pǔtih (pǔti), stāblih (stābla), dēblih (dēbla), (v)òlih (vóli < volǐ), bubriǐgih (bubriǐgi), čǐvih (čǐva), sèlih (sèla < selǎ), hrǎstih (hrǎsti), dǔbih (dǔbi), pòpih (pópi < popǐ), gòstih (gòsti), vrǎtih (vrǎta), glǐstih (glǐsti), pǎlcih (pǎlci), vǎslih (vǎsi), snòpih (snópi < snopi), sǔdih (sǔdi); али: lit.

Шта представљају ови генитиви на *ih* у медулинском дијалекту?

Ја мислим да су то чакавски облици и формално и — бар у неким случајевима — акценатски. Прво, облици *ðlih, kònjih, pòpih, snòpih, sèlih* не могу бити никако штокавски; да су штокавски, они би имали основу *vòl-, kònj-, pòp-, snòp-, sèl-*. Друго, облици типа *cipih, mihih,*

ključih, pūtih, hrāstih, vrātih, glīstih представљају вероватно прерађене чакавске облике *čīpih, mīhīh, ključih, pūtih, hrāstih, vrātih, glīstih*. Треће, облици *zābih < zūbih, ljādh < ljūdh* — сигурно су чакавски. Четврто, облици типа *brīstih < brīstih, cvītkih < cvītkih, vřhīh < vřhīh, jājh < jājh, čřvīh < čřvīh* могу бити и штокавски и чакавски; штокавски — под условом да се своде на старо *bristi + h, jāji + h* итд.; чакавски — под условом да су добијени према облицима типа *brūsih, būsih, čřpīh, kūsih, sīnih, vlōsih* које налазимо у источночакавским говорима и који у њима имају акценат на основи (Hraсте, ЈФ XIV 18). И тако даље.

2. Датив, инструментал и локатив множине. Ти су облици у Медулину једнаки, и свршавају се на *in* — код именица мушкога и средњега рода, и на *an* — код именица женскога рода:

(s) *kōkošan, (na) stinān, (na) glavān, (priđ) đčin, (pod) zābīn, (po) pūtin, (z) Mrčāncīn, (z) dvīn) ženān, (po) pletīn, (z) mrižan, (po) đtokin, (na) vrātīn, (z) dvīn) rukān, nogān, ženān, (z) ovcān, krāvan, vđlin, tovārin, (s) kōnjīn, (u) litin.*

Ово су, несумњиво, штокавски облици — и по томе што су изједначени и по томе како су изједначени.

Детаљи.

Облици *zābīn, pūtin, vrātīn, Mrčāncīn* своде се — у овом дијалекту — на старије *zūbin, pūtin* итд., са скраћивањем $\hat{}$ акцента после дужине; а облици *vđlin, kōnjīn* и сл. — на некадашње *vđlin, kōnjīn* итд., са скраћивањем дужине после акцента.

Медулински дијалекат као дијалекатски тип.

Медулински дијалекат, то је укрштен говор, штокавско-чакавски; штокавски по основици својој, чакавски по споредној компоненти својој.

Ја и овде, у Медулину, нарочити значај придајем гласовима *t'* и *d'*, који су у дијалекту искључиви и доследни и који су добијени, чакавизацијом, од првобитног *ć* и *đ*. Што се тиче чакавског супстрата, он је у Медулину в а ж а н и сигуран само у једном случају: у генитиву множине именица мушкога и средњега рода, где налазимо наставак *ih*. Одсуство наставка *a* у генитиву мнџине именица женскога рода не показује много: то може бити и чакавска црта и штокавска икавска особина. Преко других црта, као безначајних детаља, прелазим.

Као закључак. Медулински дијалекат — његов основни, штокавски део — имао је у својој структури првобитно ове гласове и гласовне групе: *č, ć* и *đ < *tj* и **dj, št, žd < *stj, *zdj* итд. Чакавски:

дијалекат унео је у овај систем само артикулациони поремећај: наметнуо је штокавскоме *ć* и *d*, преко гласа *t'*, свој изговор.

4. Лижњански дијалекатски тип. Ограничен је на свега једно село: Лижњан. То је велико село, одмах изнад Медулина.

У Лижњану налазимо:

- a. за прасловенско *tj, dj* — *ć, t'* и *d'*:
věč, gāče, kapotič, božič, vrīča, zaprēcati, zvrācati, pondčnica, jārič, sviča, brečič, sviča, krēčati, pečina, peč, rājčić, čete, peči, reči, tūči, mladīč, bančić, obrāčalo, mečala, Dōriči, načve, būkviči, plēča, košič, krēčati, tiču, Vodinhlič, Būrsič, Kljūnič, Miļdševič, plāčūči, vičūči, kantājuči, nōseča, vrči, māčeha, vrāčali, najvēče, plāčeni, skraćeno, nesriča, plāčati, Jelčić, zleči, ščer, pōnoči, plāčamo, nočāske, mečati, ubūči, plāča, plāčen, Brūsič, Bakrenič, Antonič, nōč || krāt'i, gūšt'i, čistót'a, zamūt'ena, smūt'en, žūt'i, teškót'a, čršt'i;
prēd'a, rōd'ena, slād'e, rid'e, blid'i, rd'u, rd'avo, rād'ati, grād'a, mlad'ūhi, trd'e, mlād'i, mlad'ušica, glōd'e, izvād'en, uvrīd'en, posūd'ena, svād'a, svād'a (se) : žēž, mež, izmēž ;
- b. за српскохрватско *tj, dj* — *t'* и *d'*:
trēt'i, net'āk, svāt'a, brāt'a, cvit'e, lišt'e, prolīt'e, kršt'ān, rod'āk, posūd'e, pāmet'on, košt'ōn, žālošt'on; али: grōzje;
- c. за групе *jt, jd* — *jt, jd*:
pōjti, dōjti, dōjde, prōjde, dōjdemo, nājdu, nājti, obājti, zājti;
- d. за групе *stj, zāj* итд. — *št, št', žd*:
klišta, štūca, olište, gūštar, gūštarica, štrpnuti, nātašte, štiplje, štrpati, uštine, ognjište, dvorište, strnište, zemljište, košište, Moštenica, štūcavica || išt'en, išt'emo, spūšt'ālo, křšt'en, oprōšt'eno, spūšt'eno, ošt'ēna, ošt'enica, počīšt'ena, išt'i; mōždami, dāžda.

Ад а. *ć* у лижњанском дијалекту, то је врло меко $\check{c} = \check{c}^{\text{e}}$; и не разликује се ни по чему од етимолошког $\check{c} = \check{c}^{\text{e}}$; *t'* и *d'* — то су потпуно чакавски гласови = *t' d'*.

Какав је распоред рефлекса *ć* и *t'* < *tj* у Лижњану?

Овакав: а. у засебним речима налазимо увек *ć*, немамо никад *t'*; б. у новом јотовању имамо увек *t'*, немамо никад *ć*; с. у такозваним алтернационим односима налазимо и један и други рефлекс; исп.: *vrāčali* (: *vrāiti*), *plāčati* (: *plāiti*), *skraćeno* (: *skrāiti*), *plāčeni, plāčen* (: *plāiti*), *krāt'i* (: *krātak*), *žūt'i* (: *žūt*), *zamūt'ena* (: *zamūiti*), *smūt'en* (: *smūiti*). Примерима *teškót'a, čistót'a* ја не придајем никакав значај: они су унесени из суседних села, која, сва, имају *t' < tj*.

Таква је фактичка ситуација. Питање је — како се она може историјски разумети. Само на један начин: укрштањем овога дијалекта, или основнога и штокавског дела његова, с неким чакавским говором. Где је то укрштање извршено — негде у Далмацији или на истарској територији — то је друго питање. Ја верујем у Истри, јер је оно, по свему судећи, новијега датума.

Конкретно: ја мислим да је лтжњански дијалекат — по пореклу и по основици својој — штокавски икавски говор, и да га треба овако анализирати:

1. он је имао *č̣, ć* и *đ*, дакле штокавске гласове; изговор гласа *č̣* пренео се врло рано и на глас *ć*; *đ* је остало штокавско;
2. он је имао групе *tj, dj < tvj, dbj* и групе *stj, zdj < stvj, zdbj*;
3. он је имао групе *št, žđ* за прасловенско *stj, zdj* итд.; и
4. он је имао облике *gušći, črščići, kračići, žučići* — сасвим у духу своје штокавске гласовне системе.

Тако је стање било пре новог јотовања. Ново јотовање унело је у фонетички систем лтжњанског дијалекта нове гласове и гласовне групе: *ć < tj* и *šč, žđ < stj, zdj*. Тако су створени у језичком осећању представника лтжњанског говора нови и живи алтернациони односи: *ć : t, šć : st*. Ти нови односи нису остали у првобитним оквирима. Они су се проширили, у извесним случајевима, и на старе алтернационе односе. Тако смо — новом везом — место старог *gušći* према *gust* добили **gušći*, место *črščići* према *črst* — **črščići*, место *kračići* према *kratak* — **kračići*, место *žučići* према *žut* — **žučići*, место *zamućena* према *zanutiti* — **zamućena* и сл.

То је — стање лтжњанског дијалекта пре његова контакта с чакавским говорима. Сад долази инфилтрација чакавског дијалекта у њ. У чему се она манифестовала?

а. У замени штокавског *ć* и *šč* чакавским *t'* и *št'* и у промени штокавскога *đ* — због паралелизма са *t'* — у чакавско *d'*.

б. У замени — артикулационо — штокавских живих алтернационих односа — *ć : t, šć : st* — чакавским живим алтернационим односима *t' : t, št' : st*. Тако смо — и због тога — у лтжњанском дијалекту добили: *gušt'i* место некадашњег *gušći*, *čršt'i* место некадашњег *črščići*, *krat'i* место некадашњег *kračići*, *žut'i* место некадашњег *žučići*, *zamu't'ena* место некадашњег *zamućena* и сл. И тако је овај дијалекат — што се гласова *t'* и *d'* тиче — почео да живи искључиво чакавским животом.

Кад овако објашњавам лтжњански дијалекат, ја полазим од три основне поставке: 1. од поставке да је ново јотовање штокавска црта, која се не може никако објаснити утицајем чакавских говора; 2. од

поставке да је ново јотовање у нашим говорима вршено много раније него што Белић претпоставља, много пре друге половине 17. века; и 3. од поставке да се новија гласовна композиција штокавских истарских говора мора објашњавати у првом реду дијалекатским укрштањем, дијалекатском мешавином, па тек онда — у другом реду — регуларним развитком гласовних црта.

И тако, да позовим: штокавци су чакавцима у Лижњану предали своје *cviće*, *léda*, с извршеним новим јотовањем; а чакавци штокавцима своје (добито од штокаваца) *cvit'e*, *léd'a*, с чакавским изговором гласова *ć* и *d'* = *t'* и *d'*. Дакле: имамо посла с обостраним, реципрочним утицајем.

Напомена. Ја нигде другде у Истри нисам наишао на овакав говор, са *ć* и *d'* за прасловенско *tj* и *dj*. Али јесам на говоре који за прасловенско *tj* и *dj* имају једне рефлексе, а за српскохрватско *tj* и *dj* — друге. То су штокавски говори залеђа поречкога, који имају *ć* и *ž* < **tj* и **dj* (*svića*, *preža*), а *t'* и *d'* < *tj* и *dj* (*net'ak*, *ljéd'a*). Говори залеђа ровињскога овде су потпуно доследни: они имају *ć* и *ž* < **tj* и **dj* и *ć* и *g'* < *tj* и *dj* (*cviće*, *leg'a*).

Ad d. Рефлекси група *stj*, *skj* (*sk^e*) и овде су лингвистички разграничени: у изолованим речима и у суфиксу *iste* налазимо само *št*, у алтернационим односима — само *šć*; *šć* немамо никад.

Код примера са *št'* треба разликовати две групе случајева. Прва група — то су облици *kršt'en*, *oprošt'eno*, *spušt'eno*, *počist'ena*, *spušt'alo*; њих можемо наћи — и налазимо готово све — и у јекавским и екавским говорима; и њих је давно и тачно објаснио Б е л и ћ: подновљеном и психолошком везом сугласника *j* с гласом *t* из групе *st* (ЈФ IV 23). Гласовни — или псеудогласовни — развитак код њих ишао је, по моме мишљењу, овим путем: *kršč'en* > *kršćen* (после новог јотовања) > *kršt'en* (после чакавизације гласа *ć*).

Друга група случајева — то су облици *išt'en*, *ošt'ena*, *ošt'eniца*. Они су овде двоструко нејасни: а. по томе што гласе *išt'en* итд. и б. по томе што не гласе *išten* итд.

Откуда у њима *št'* место очекиваног *šć*?

На фонетички развитак: *šć* > *št'* (губљењем фрикативне компоненте) не може се, мислим, ни помишљати. Против тога одлучно говоре прилике у говорима залеђа ровињскога, који имају и чувају *šć* меко и у старим и у новим везама.

Факат је ово: *št'* место очекиваног *šć* < *skj* (*sk^e*) налазимо у оним истарским штокавским говорима са *ć* < **tj* који имају у новом јотовању *t'*, *d'*, *št'* (тачно — као у Лижњану). А то су — као што смо већ рекли —

говори залеђа поречкога². У њима налазимо, на пример у Б а д е р н и, овакве облике: *net'ák, lĕd'a, lišt'e, košt'ón, išt'en, stišt'en, dašt'ica, pašt'ica, košt'ica*; па чак и *št'i, št'ěrka*. Или: у њима је — буквално — свака етимолошка група *šć* замењена данас групом *št'*. На који начин?

Нефонетичким путем: преношењем изговора групе *šć < stj, *stj (gušći > gušći > gušt'i, češći > češći > češt'i)* на групу *šć > šć > št'* (*št'* — чакавизацијом гласа *ć*).

Да су ови говори — Б а д е р н е и других села залеђа поречкога — имали некада *šć < *skj (sk*)*, показује облик *mlāhćen < mljašćen*, који је своје *šć* заменио групом *hć* пре промене *šć > šć*.

Мислим да се на исти начин објашњавају — и морају објаснити — и примери *išt'en, ošt'ena, ošt'enica* у лижњанском говору: *išćen > išćen* и — после чакавизације гласа *ć* — *išt'en*.

Како се могу разумети примери типа *ošt'ena < oščena* — место *ošt'ena* — у Лижњану, који има увек *št* у изолованим речима и у суфиксу *ište*? Само као инфилтрати, као примери унесени из икавских говора који су имали *šć* и *žd* у својој системи. Дакле, као у премантурском дијалекту.

Степен развитка акцентуације.

1. Акценат је пренесен само с крајњег отвореног кратког слога, и то увек као ' : и кад је претходни слог кратак и кад је претходни слог дуг.

а. Претходни слог је кратак:

sélo, sélu, zóve, ógnja, stéce (= истече), zóra, óca, kóšci, bréku, tiću, kóza, zmiĵa, kónji, tvója, snópi, pópi, kóĵla, dáska, kóĵli, jéna, jéno, pósla, stáza, séstra, téle, vóla, óni, dáždu, svóje, žéna, vódi, vóli, gróba, sébi, dóbro, góli, čélo, čérma, pŕča.

Кад именице типа *noĝa* стоје уз бројеве 2—4, чувају акценат у крајњем отвореном слогу:

četĵri ženĕ, đvĵ sestrĕ, trĵ kozĕ.

Биће да и у Лижњану имамо овде исто што и у Медулину: нарочиту дуалску конструкцију: *četĵri ženĕ, đvĵ sestrĕ, trĵ kozĕ.*

б. Претходни слог је дуг:

súĵno, kúĵke, vénci, bíla (= бела), glávi, díte, sviĵa, koláĵe, múka, mlad'úhi, blĵzu, srida, jánca, rážnju, jája, ovĵári, Káta, gúvno, šúĵje, mŕtva, Máte, klĵšta, brána, pŕšca, fála, débĵo, Jĕla, strĵla, díte,

² Реч је, наравно, само о говорима који имају искључиво *št* у изолованим речима и у суфиксу *ište*.

jápnò, stáblo, mlíko, óde, svítu, známo, glúha, réste, tínja, sámi, víno, máčka, míra, Dalmatínci, želímo, potégla, makarúne, mlíko, gráni, štíplji, kalúni.

2. Акцент није никад пренесен с крајњег затвореног слога — ни кад је претходни слог дуг ни кад је претходни слог кратак.

а. Крајњи затворени слог је кратак:

α. *otác, božíc, škrlát, Rač, čovík, brečć, mladíc, bančć, Osip, Ivàn, omèt, mrtvác, leměš, tombulác, mršàn, kosác, kršt'àn, trbùh, kapòt, papàr, paprèn, košć, narugljív, Menit', onèn, čేశànj, jezík, udovác, obráz, orlh, zovèn, zověš, visòk, dumbòk, širòk, zelèn, crljèn, jedàn, sviddòk, živòt, siromàh, popòn, Bakrenič, Antonič, travljív;*

β. *vènác, kúčàk, rúčàk, četrtàk, pětàk, rāžànj, nāròd, učèn, učěš, priruč, jāràm, jūnàc, tēlác, rēbàc, sūsèd, spūtèn, prljík, trēsèn, trēsěš, rěstěš, rěstèn, písàk.*

б. Крајњи затворени слог је дуг:

pedesèt, koláč, bandinēr, pačàš, net'ák, mlad'úh, ovác, umín, crník, planík, rod'ák, oduzàd, vrtín, načàv, bačàv, dasàk, sestàr, besid, sužàj, zaključàj.

3. Оба стара акцента чувају старо место у унутрашњим слоговима — увек.

Тако у томе положају налазимо:

а. " акцент после дугог слога:

vējàlo, svirlja, hràniti, žbrkàla, veštòdla, zvñùti, sūšiti, rekamiràle, obučivàle, kādilo, križàti, razgovàrati, mišli, krečati, zàbila, písati, pišite, rād'ali, vikàli, pàliti, rúčati, rúčalo, žtvilo, svršili, grēdēja, kaživàti, hlāditi, sūsèda, spuštàlo, zamūtija, vriditi, skrātija, Gābrina, mžlja, snāžija, plāčati, rūgati, pitati, Zāgrèbu, trēpàle, spomēnija, dāvàli, štipàti, slūžija, čuvàti, zgrīšija;

б. " акцент после кратког слога:

razrizati, čovika, visòken, pripàtija, skočija, zamiriti, deteton, Ivàna, uženiti, porēdan, debēja, udovica, orlhi, ognjšte, sagnijàti, četirin, ukrèsti, mečati, čistiji, uprostli, čeripnja, korenjica, planiki, nesrča, zajati, glistina, uštine, računati, siktra, Vrtljike, Dvorina, muštuluga, pripravila, zornica, jezikih, pečna, (u) lazànjàn, Ivànja, stolica, razvidilo, oskrša, kopriva, (za) govèdin, travljivo, suknjèno, spomēnje, štrpàca, čerīšnje, kolino, gusina, ošt'enica, razumili;

с. ^ акцент после кратког слога:

vesēlje, (u) valži, (na) karigi, umriti, kaživa (3. jedn.), zamūnjenoga, činjenje, ubūci (= обући), kaživan, kvintàlih, naoblàčeno, ubòjki,

ubučivaju, zarúbljeno, Mičélka, pridvòrje, povrhti, zapriti, opriti, pogriši (3. једн.), *čilinkuš, wrid'en, wida* (= уједа), *posúd'eno, pošténje*.

4. Исп. и примере за $\hat{\text{}}$ акценат у крајњем отвореном слогу после дугих и кратких слогова:

kāzà (< *kāzā*), *ostā* (*mi je*), *rūčā, držē, stinē, razumī, kostī, Pūlē, Rikē, kotā, daskē, varsinā* (= арсенал), *stazē, želī, facò, ubučivā, napisā, trepī, mūkē, kampanā* (3. једн.), *lampā* (3. једн.), *ostā* (< *ostā*).

Две напомене. Прва: акценат је пренесен с крајњег отвореног слога и пред енклитиком:

ne štīpljī me, utūci ga, ubūci se.

Друга напомена: ' акценат изговара се у Лижњану, и само у њему, често као чакавски \sim :

(*po*) *starīni, kolōra, grmljavīnja, cukovīna, čistōt'a, sviča, razgranāno, slanīna, svīnja, dobrōta.*

5. Квантитет.

Лижњански дијалекат скраћује дужине:

a. после акцента увек и без изузетка:

crnon, mlādost, polāja, kōpa, srīče (2. једн.), *žūtin, (s) mālon, kažiwa* (3. једн.), *krāve, crīkve, ūžine, bilja, skūhan, (s) mālin, rēka, plāčamo, sāki, māli, pīvi, štūca, govōru, drīgu, štīplje, pēka, vīšlji, rībe, fumāju, sāpeti, mūški, ručīcon, kōže, pāmetin, pūškon, mišaš;*

b. пред " акценатом ређе и по изузетку:

platija, prhikāti, prasāc, kihāti, mičāti, kaživāti, kupīja, življenje, osušija, četrtāk; zvrnūti, vrtīlo, vrtīli, brkīh, obrnūja.

Напомена. Примери под b. бележени су у везаном разговору. Они показују да је и Лижњански дијалекат, као медулински, захваћен тенденцијом губљења дужине испред акцента; друго ништа.

Специјалан случај — и овде као у Медулину — представљају примери с две узастопне дужине, с неакцентованом и акценатованом дужином. Шта ту налазимо у Лижњану?

Две могућности:

a. дужина се чува, а $\hat{\text{}}$ акценат се скраћује:

kāzà (< *kāzā*), *rūčā, (oko) Pūlē, (iz) Rikē, obučivā, napisā, mūkē, vlāsh* (< *vlāshīh*), *bristīh* (< *bristīh*), *pērīh* (< *pērīh*), *brkīh* (< *brkīh*), *črōvīh* (< *črōvīh*), *dēblīh* (< *dēblīh*), *stāblīh* (< *stāblīh*);

b. дужина се губи, а $\hat{\text{}}$ акценат се скраћује:

stinē, granē, strilē, rukē, travē, lihē, bradē, gredē.

Што се тиче ^ акцента у крајњем отвореном слогу, он се у Лижњанском дијалекту редовно скраћује кад не стоји пред енклитиком:

imã (< *imã*), *onũ*, *gorĩ*, *vi*, *morã*, *kampanã* (3. једн.), *onẽ*, *zemljẽ*, *kotã*, *žbaljã* (3. једн.), *stojĩ*, *vð*, *sð*, *lampã*, *trepi*, *vodẽ*, *klempetã*, (3. једн.), *ostã*, *doĩ*, *tĩ*, *znã*, *držẽ*, *razumĩ*, *bolĩ*, *kosẽ*, *rosĩ*, *žell*, *črči*, *daskẽ*, *stazẽ*; али: *ki_če*, *facb_na røge*, *ki_si*, *niki_me spominje*, *ostã_mi je*, *onĩ_je vrãg*, *pã_san*, *kã_je došla*.

Друго: ^ акценат скраћује се неки пут и у крајњем затвореном слогу; на пример у инструменталу јединице код именица на *a*:

grandn, *glãvðn*, *rukðn*, *nogðn*, *kozðn*, *vodðn*, *travðn*, *ženðn*. Ови су акценатски облици добијени на исти начин као у медулинском дијалекту.

Множински именички облици.

1. Генитив множине.

a. Код именица женскога рода. Нема никад наставка *a*:

lir, *hiž*, *žen*, *rũk*, *kõz*, *nõg*, *glãv*, *smõkav*, *čerišanj*, *krũšak*, *ovãc*, *na-čãv*, *bačãv*, *dasãk*, *pũšak*, *mriž*, *čel*, *sestãr*, *trãt*, *dic*, *mõdrn*, *ũr*, *škãr*, *crũk*, *planik*.

b. Код именица мушког и средњег рода. Има готово увек наставка *ih*:

tõpovih, *zidih* (*zidi*), *vlãsih* (*vlãsi*), *grãdih* (*grãdi*), *mĩstih*, *pũtih* (*pũti* < *pũti*), *dĩnarih*, *kũlih*, *pãstorkih*, *nõhtih*, *orlih*, *dĩdih*, *snõpih* (*snõpi* < *snõpi*), *põpih* (*põpi* < *popi*), *kalũnih*, *karatõlih*, *mãčkih* (*mãčki* < *mãčki*), *kõtlih* (*kõtli* < *kotli*), *bãkih* (*bãki* < *baki*), *brĩstih* (*brĩsti* < *brĩsti*), *bõnih*, *pastõlih* (*pastõli* < *pastoli*), *ljũdih* (*ljũdi*), *kõnjih* (*kõnji* < *konji*), *rẽdih* (*rẽdi*), *kvintãlih*, *gãžih* (*gãži*), *jezikih*, *cipih* (*cipi* < *cipi*), *pẽrih* (*pẽra* < *pẽrã*), *prũtih* (*prũti*), *balmih*, *šũljih* (*šũlji* < *šũlji*), *brkih* (*brki*), *kršt`ãnih*, *črvih* (*črvi*), *drvih* (*dřva* < *drvã*), *dẽblih* (*dẽbla* < *dẽblã*), *stãblih* (*stãbla* < *stãblã*), *Talijãnih*; али: *dãn*, *lit*.

Ово су, свакако, чакавски облици, само је код њих стара акцентуација у многим случајевима поремећена: аналогизација, заменом чакавског ~ штокавским ^ акцентом, морфологизацијом акцента у системи облика и сл. Па ипак су неки случајеви и акценатски јасни. На пример: *pũtih* не може у Лижњану ништа друго бити него чакавско *pũtih*. Даље: *šũljih* = чак. *šũljih*, *cipih* = чак. *cipih*. Или: *vlãsih* < *vlãsih* = чак. *vlãsih*, *brkih* < *brkih* = чак. *brkih*, *črvih* < *črvih* = чак. *črvih*, *zidih* = чак. *zidih*, *grãdih* = чак. *grãdih*, *prũtih* = чак. *prũtih*. За облике *stãblih* < *stãblih*, *dẽblih* < *dẽblih*, *pẽrih* < *pẽrih* код именица средњег рода исп. источничакавске

облике *būsih, kūsih, sūdih, vūcih, čripih* код именица мушког рода (Hraсте, ЈФ XIV 18).

2. Датив, инструментал и локатив множине. Ти су облици у Лижњану изједначени, и свршавају се на *in* — код именица мушкога и средњег рода, и на *an* — код именица женскога рода:

(*na*) *kōstīn, strāncin, vļāsnikin, (po) nļivan, (po) stinān, (pod) pāzuhin, (u) mōždanin, (u) črivoīn, (z) rūkān, (po) sēlin, (po) hižan, (u) rūkān, (s) kozān, (prid) vrātīn, (svin) zūbīn, (s) pūškan, (s) cīpīn, cīpin, (po) balkūnin.*

Ово су, наравно, штокавски облици, којима ни формално ни акценатски није потребан никакав коментар после онога што смо о њима рекли у померском и медулинском дијалекту. Па ипак да напоменемо: облици *vrātīn, zūbīn, cīpīn* добијени су и овде, као у Медулину, од облика *vrātīn, zūbīn, cīpīn* скраћивањем $\hat{}$ акцента после дужине. А облик *cīpīn* свакако је, акценатски, лижњанска супституција облика *cīpīn* из суседних села.

5. Валтурски дијалекатски тип. Ограничен је на свега једно село; то је Валтџра, доста велико село у источном делу побрђа пулскога.

У Валтури налазимо:

a. за прасловенско *tj, dj* — *t'* и *d'*:

vrīt'a, nēt'e, (po) domāt'u, plēt'a, strīt', mladīt'u, svīt'a, krāt'e, srlt'u, nāt've, plāt'at, gluhót'a, slipót'a, (na) sidēt', ležēt', stojēt', plāčūt', kančajut', tūt', kūt'a, božlt', pondt'i, rēt', domāt'ih, navrāt'a, radīt', praščīt', jārit', pūrit', pīplit', slavīt', pomōt', posād'eno, rod'enje, žēd', čād'e, rd'ā, rđ'a, zařd'alo, prēd'a, tūd'e, mlād'i, rđ'e, blīd'i, glōd'at, glōd'e;

b. за српскохрватско *tj, dj* — *t'* и *d'*:

cvit'e, svāt'a, lišt'e, grōžd'e;

c. за групе *jt, jd* — *t'* и *jd*:

pōt', dōt', obāt', nāt', nājden, pōjdemo, dōjden, obājdi, pōjdi, dōjdi;

d. за групе *stj, zdj* итд. — *št, št'* и *žd*:

ognjīšte, štīh, prišt, prēgršt, šténac, blišti, strnište, ollšte, kūt'īšte, štīpmu, bunīšte, kltīsta, Barbānština, Labinština, méždit, mōždani, zméždi, dāždu, daždi, daždīt || išt'en, mlāšt'e, dšt'emica, pūšt'at, dašt'ica.

Ad a. *č* и *d* у Валтури, то су чакавизирани гласови = *č'* и *d'*, као у премантурском дијалекту; *č* је умекшано = *čé*.

Ad d. Као што се из примера види, рефлекси *št* и *št'* и овде су лингвистички разграничени: *št* се јавља у изолованим речима и у суфиксу *ište*, *št'* — у такозваним алтернационим односима. Ситуација као премантурска; објашњење — као у премантурском дијалекту.

Степен развитка акцентуације.

Што се степена развитка акцентуације тиче, у Валтурском дијалекту налазимо данас овакву ситуацију.

1. Стари " акценат пренесен је увек с крајњег отвореног слога, и увек у облику ' акцената; то значи — он је пренесен у овом случају као ' акценат:

a. како на претходни дуги слог:

Pula, gláva, Lika, stina, zvizda, Rika, zima, mika, hrana, liha, grana, vila, butiga, srida, čtvo, jaje, vrime, gumno, vino, mltko, vinca, prašca, slipca, slanca, sirka, ključa, pita, busi, vagumi, kováci, klišta, koláče, lípi, cíno, kému, túkli, dáli, narésla, trése, obúče, síče, réste, dójdi, obájdi, posúdi, sapuna, miljara, svitu, natéglo, misi;

b. тако и на претходни кратки слог:

kóza, žéna, nóga, zémlja, dáska, rósa, séstra, vóda, kósa, máša, nóšnja, dóbra, postóla (2. једн.), *fažóla, snópi* (1. мн.), *kónji, pópi, gími, facóli, óni, péče, gnijje, dovédi, donési, nabéri, kónja, kóšca.*

2. " акценат пренесен је увек на претходни дуги слог; то значи — он је на претходну дужину пренесен:

a. како с крајњег затвореног слога:

rébac, vñnac, pránac, slípac, slánac, sirak, četrtak, sused, národ, gráhor, mládež, vrídan, zamáhmit, vrñit, crñit, púhat, zapúhñit, upúhñit, zamisit, kaltvat, kaživat, prolívat, zamútit, veživat, zaveživat, zakoptvat, dílit, cílit, švikat, túlit, prikrižit, svirit, kúpit, privrñit, kázat, opašvat, strípit, písat, žívit, nagrñit, dávat, obílit, obúčeš, síčeš, lihan, stínan, gránan, butigan;

b. тако и с унутрашњих слогова:

národa (2. једн.), *mládeži, suseda, gráhora, susedica, trésemo, síčemo, prédemo, zamáhñija, plátija, zábija, zapúhñila, strúdiya, zamísila, plátila, kúpila, svírija, skrátija, ohládilo, hládilo, kázala, kúpíja, mísilo, žtvilo, dávali.*

Као напомена. У радном глаголском придеву поред облика с пренесеним акцентом, који су много чешћи и обичнији, могу се чути и облици с непренесеним акцентом, који су много ређи и необичнији.

Исп. облике с непренесеним акцентом: *platila, živilo, dililo, privrniĵa, zacillila*. Ово — само као констатација.

3. Једну од најкарактеристичнијих црта валтурске акцентуације представља — и то треба нарочито истаћи — нередовно преношење акцента с крајњег затвореног слога на претходни кратки слог.

У чему је та „нередовност“?

Она је не само и толико у томе што се акценат у овом случају може и преносити и не преносити колико и нарочито у томе што степен тога преношења и непреношења није једнак у свима граматичким категоријама: једне прилике владају овде код глагола, у инфинитиву, а друге код именица, у номинативу једине.

Шта налазимо у инфинитиву?

Нимало обичну ситуацију: колико сам ја могао запазити — у валтурском дијалекту сваки инфинитив типа *lovit*, с " акцентом на крају и с кратким слогом испред тога акцента, може бити изговорен на два начина: с пренесеним акцентом, као *lovit*, и с непренесеним акцентом, као *lovĭt*. При томе: употреба облика с пренесеним акцентом и облика с непренесеним акцентом није у дијалекту ничим регулисана — има чисто факултативни карактер.

Тако сам у везаном и дугом разговору са сељацима забележио:

а. инфинитиве изговорене с пренесеним акцентом:

peštāt (3. једн. през.: *peštā*), *nosit* (*nōsi*), *finit* (*fini*), *govorit* (*govōri*), *oprat* (*opēre*), *stēplit* (*stēpli*), *mōlit* (*mōli*), *sīdit* (*sidi*), *br̄cat* (*br̄ca*), *glōdat* (*glōd'e*), *gōrit* (*gori*), *dž̄at* (*dr̄ži*), *usāhnit* (*usāhne*), *nāžgat*, *pōstīt* (*posti*), *bōlit* (*boli*), *pūštīt*;

б. инфинитиве изговорене с оба акцента: једанпут с пренесеним, други пут с непренесеним акцентом:

kōsit || *kosit* (*kosi*), *žēlit* || *želit* (*želi*), *lovit* || *lovit* (*lovi*), *rosit* || *rosit* (*rosi*), *hōdit* || *hodit* (*hōdi*), *prōsit* || *prosit* (*prōsi*), *kōpat* || *kopat* (*kopā*);

в. инфинитиве изговорене с непренесеним акцентом:

teplīt (*tepli se*), *baratāt* (*baratā*), *kantāt* (*kantā*), *igrāt* (*igra*), *orāt* (*ōre*), *daždīt* (*daždi*), *kalāt* (*kalā*), *učinīt* (*učini*), *oženīt* (*ožēni*), *ukrēst*.

Узгред буди речено: ја сам свесно и с циљем инфинитиве с пренесеним акцентом ставио на прво место — они су у дијалекту чешћи и обичнији; а инфинитиве с непренесеним акцентом на последње место: они су у дијалекту ређи и необичнији. И друго: намерно сам, исто тако, поред инфинитива ставио и 3. лице презента, које год сам нашао у белешкама: хтео сам да се види колико преношење и непреношење акцента у инфинитиву.

нитиву нема с акцентом презента никакве везе. Није, можда, потребно нарочито истицати, али јесте рећи, да оваква акценатска ситуација има и принципски значај: она показује да у истом дијалекту могу постојати у извесним граматичким категоријама, напоредо и без икаква језичког распореда, две акцентуације, стара и нова, пренесена и непренесена. Питање је само — шта све до такве ситуације доводи и под којим се условима она одржава. То је питање, али о томе — доцније.

Шта налазимо у номинативу једине код именица?

Једну ситуацију код именица без непостојаног *a*: готово редовно непренесен акценат у том облику; а другу код именица с непостојаним *a*: готово редовно пренесен акценат у том падежу.

Тако сам забележио:

a. номинативе изговорене с непренесеним акцентом, и то:

α. од именица без непостојаног *a*:

jezīk, mladīt', trbūh, oriĥ, medvīd, Božīt', Ivān, prašćīt', slavīt', radīt', siromāh, gusān, pīrān, tovār;

β. од именица с непостојаним *a*:

otāc, ovās;

b. номинативе изговорене с оба акцента: једанпут с пренесеним, други пут с непренесеним акцентом, и то: само од именица без непостојаног *a*:

čovik || čovīk, únuk || unīk;

c. номинативе изговорене с пренесеним акцентом, и то: само од именица с непостојаним *a*:

kólac, télac, šćenac, šénac, udóvac, lónac, kónac, vázan, kósac.

Потпуности ради, да наведем још: два заменичка номинатива и два заменичка датива с непренесеним акцентом: *njegòv, kakòv, uvèn, utèn*; и један придевски датив с пренесеним акцентом: *dòbren*.

Како се ова акценатска ситуација — у номинативу једине — може историјски и фактички разумети?

Прилике нису овде, ипак, тако компликоване као што изгледа на први поглед: 1. именице без непостојаног *a* имају непренесен акценат у свим облицима; отуда код њих махом непренесен акценат и у номинативу; 2. именице с непостојаним *a* имају пренесен акценат у већини падежа; отуда код њих махом пренесен акценат и у номинативу.

4. Иначе, у унутрашњим слоговима, " акценат чува увек своје старо место после кратког слога: не преноси се, у томе случају, никад на претходни слог.

Отуда у валтурском дијалекту налазимо данас искључиво:

ugnište, besida, strnište, litica, jarebica, pokrepàle, dašt'ica, udovica, mohùna, čeršnja, drugaći, olište, počmit, sinokōša, obrizat, kantàjut', porèdnen, učinila, bunište, pomòrč (= помогне), otvòrenih, narizani, Isùsovo, zornica, svetica, granica, ostàra (= остарео), furèstih, dopuštili, pošljat, nagrāt'a (= нагрхе), Mihòlja, mihòljšnjak, nedilja, potreba, debèja.

5. \wedge акценат није био у валтурском дијалекту исте судбине у положајима после кратког слога и у положајима после дугог слога: у првом случају, кад се налазио после кратког слога, он је остао на своме старом месту, није никад пренесен на претходни слог; у другом случају, кад се налазио после дугог слога, он није остао на старом месту, пренесен је на претходни слог.

Тако у овом дијалекту налазимо данас:

a. с једне стране примере типа:

speštāj, zajāt, (po) domāt'u, dasāk, klabūk, zamāhme, drži, (me) boli, sidī, pasā (= пасео), imā, kantā, kalva, kažva, morā, kosi, dažđī, uzēt, (na) sidēt', (na) ležēt', (na) stojēt', orānje, narēst, ponit, Barbānština, Labinština, forint (2. мн.), bužāk (кокошарник), kakū, jenđj, postō, fažō, kozē, zemljē, nogē, ženē, uvōn, ženōn, kosōn, nogōn, kroljōn, soljōn;

b. с друге стране примере типа:

mūke (< mūkē), trāve, stīne, hrāne, lihe, grēde, zīme, Līke, Pūle, starinje (< starinjē), Valtūre, rúkon (< rúkōn), glāvon, (mi se) blišti (< blišti), siću (< sičū), prēdu (< prēdū), réstu (< rēstū), trésu (< trēsū), privēza (< privēsā), vēza (< vēzā), švika (< švikā), čūva (< čūvā), pīsa (< pīsā), pūha (< pūhā), kāza (< kāzā), plēsa (< plēsā), vagūnin, klabūkin, zūbin (3, 6, 7. мн.), ključīn, jājin, ūstin.

6. Другу карактеристичну црту валтурске акцентуације — много мање значајну од прве — представља чување \wedge акцената у крајњем отвореном слогу: тај се акценат овде, у валтурском дијалекту, не скраћује — као што се скраћује или може скраћивати у том положају готово у свима осталим дијалектима ближега залеђа пулског.

Исп. примере:

tō, tī (= тај), uvī (= овај), unī, kī, kā, dvi, tri, (na) pō, vō, sō, postō, fažō, dā (3. пр.), znā, boli, kosi, sidī, (ne) smī, (ne) umī, drži, gori, rosi, dažđī, ni (= није), rd'ā, peštā, gnijā, grē, morā (= могао), imā, pasā, rukē (2. једн.), kozē, nogē, zemljē, ovcē, rosē, daskē, vodē.

7. У Валтури налазимо случајеве где је регуларно преношење акцента поремећено; и то код именица женскога рода с акцентом на крају. На пример: у Валтури се чују генитиви *róse, kóze, kóse*, као *múke, líhe, brázde*, и генитиви *mukê, lihê, brazdê*, као *rosê, kozê, kosê*. То је црта свих говора ове дијалекатске зоне Истре који преносе ^ акценат (изузевши, наравно, Помер). И објашњава се у свима њима на исти начин — аналогijом: на основу односа *lha, líhi, líhe: kóza, kózi, kóze* добили смо према *líhe (<lhê)* — *kóze*, а према *kozê* — *lihê*.

Множински именички наставци.

1. Генитив множине.

а. Код именица женскога рода. Увек је без наставка *a*:

rip, zvízd, vil, grêd, kôs, krâv, lôz, potrib, forint, nât'av, bíčac, gûsak.

б. Код именица мушкога и средњега рода. Има два наставка — један главни и основни = *i*, други спорадичан и редак = *ih*:

snôpi (1. мн. *snópi*), *kili, kôšci (kôšci), tëlci (télci), prašci (prašci), gřmi (gřmi), zúbi (zúbi), vðzi (vðzi), rásti (rásti), kljúci (kljúci), púti (púti), jáji (jája), krêli (krêla), kônji (kónji), vðli (vðli), búsi (búsi), vřhi (vřhi), mihi (mihi), đči, ũši, kônci (kónci), lðnci (lónci), ljúdi (ljúdi), čřvi (čřvi), šôlđi, klíšti (klíšta), litri, đřvi, lümeri, siromâhi; sêlih (sêla), jájih (jája), ljúdih (ljúdi), đnaríh, dânih*; исп.: *lit, dâh*.

Генитиви на *i*, то су штокавски облици, и своде се:

α. облици типа *zúbi, púti* на некадашње *zúbi, púti*;

β. облици типа *snôpi, gřmi* на некадашње *snôpi, gřmi*.

Ретки генитиви на *ih* могу у Валтури бити и штокавски и чакавски: штокавски — под условом да су постали дометањем придевског и заменичког *h* готовим облицима на *i*, као у неким црногорским говорима; чакавски — под условом да су унесени, као у Медулину и Лужњану, из неког чакавског дијалекта.

2. Датив, инструментал и локатив множине. Ти су облици у Валтури — једнаки, и сврашавају се на *in* — код именица мушкога и средњега рода, и на *an* — код именица женскога рода:

zúbin, (z) ústin, (z) rúkan, (u) škôlan, (po) stínan, lískan, (za) óvcan, (za) krâvan, (o) kônjin, klabúkin, kózan, (z) nógan, (o) kljúcin, (u) mîstin, (u) nîkin, sêlin, (po) gránan, (u) vagúmin, klíštin, (u) butigan, (po) pútin, kovácin.

Ови су облици у Валтури јасни — не траже никаква коментара, ни формално ни акценатски; наравно, под претпоставком да се облици

типа *zūbin, rūtin* своде на некадашње *zūbin, rūtin*, а облици типа *kōnjīn, sēlin* на некадашње *kōnjīn, sēlin*; као у осталим говорима залеђа пулскога.

Валтурски дијалекат као дијалекатски тип.

Валтурски дијалекат, то је штокавски икавски говор. И то укрштен, нејединствен говор. У њему се виде три компоненте: основна, валтурска компонента = *ć* и *d* < **tj* и **dj*, *št* и *žd* < **stj*, **zdj* итд., премантурска компонента = делимично преношење " акцента с крајњег затвореног слога на претходни кратки слог, и чакавска компонента = вероватно наставак *ih* у генитиву множине и сигурно чакавизација гласова *ć* и *d*.
Детаљи.

Валтурски дијалекат има додирних тачака с премантурским дијалектом; тако:

- a. и он преноси, делимично, " акценат с крајњег затвореног слога на претходни кратки слог;
- b. ни он нема *de* (*du*) у 3. л. презента;
- c. и он има *vinac*, као премантурски дијалекат, а не *venac*, као остали говори ове дијалекатске зоне Истре; и
- d. и он губи *h* у неким случајевима: *krù, krùva, ràst* (< *hrast*) (оваквих ће примера бити у Валтури више).

6. Ш к а т а р с к о — ш и к и ћ к и д и ј а л е к а т с к и т и п.
Говори се у два засеока у централном делу залеђа пулског. То су Шкџтари и Шикићи.

У тим засеоцима налазимо:

- a. за прасловенско *tj, dj* — *t'* и *d'*:
ht'ēr, māt'eha, kuščit', vrīt'a, plét'a, krédut', kantäjut', pláčut', svit'a, bokumit', jàrit', sľavit', Břkalit', Grăkalit', pêt', Pet'in, mläd'i, sľäd'i, blid'i, zagrâd'en, žed', rōd'en, trd'i, nasâd'ena (Ш к а т а р и);
Šikit'i, vrīt'e, pêt', nôt', (po) nôt'i, svâd'a, prêd'a, mläd'i, blid'i, sľäd'i, trd'e (Ш и к и ћ и);
- b. за српскохрватско *tj* — *t'*:
kršt'ân, svât'a, cvit'e, lišt'e, brât'a (Шк);
svât'a, trêt'i (Ши);
- c. за групе *jt, jd* — *t'* и *jd*:
nât', dôt', ubât', pôt', ût', nâjde, dôjdete, nâjdete, zâjde (Шк);
dôt', pôt', obât', nâjde, pôjde, obâjde, dôjde, nâjden (Ши);
- d. за групе *stj, zdj*, итд. — *št', št* и *žd*:
pošt'en (= побиштен), *klišt'a, strništ'e, košit'e, dašt'ica, košt'ica, išt'en, dšt'ena, hižit'e, stišten, metlišt'e, smetlišt'e, mlašten, Bar-*

bānšt'ina, Pāzinšt'ina, gūšt'ar, gūšt'arica, pūšt'a, pūšt'en; nātašt'e: nātašte, št'ūcavica: štūca, štūcavica, št'ipne, št'ipat, št'ipnut: štīpne; ognjīšte, blišti, štīr, štenāc, štāp (= уштап), (se) štāplja; dāžda, daždi, mōždani (Шк);

hižīšt'a, kosišt'e, melīšt'e, strništ'e, kliš't'a, ognjīšt'e, stīšt'en, blišt'i, mļāšt'en; dāžda, mōždani (Шн).

Ad a. *é* и *đ* у Шкатарима и Шикићима, то су чакавски гласови = *t'* и *d'*; *č* је врло меко = *č^ε*

Ad d. Распоред рефлекса *št'* и *št* у Шкатарима је овакав: млађи имају, као у Шикићима, само *št'*; старији — у неким примерима само *št'* (у већини примера), у неким само *št*, а у неким — како ко: неко *št'*, неко *št*. Мислим да се Шикићи овде не разликују од Шкатара; тј. и у њима, вероватно, има примера са *št*, само их ја нисам забележио.

Степен развитка акцентуације.

За њ су карактеристична три момента:

1. да је " акценат пренесен на претходни кратки слог само с крајњег отвореног слога;

2. да је " акценат пренесен на претходни дуги слог из свих положаја;

3. да је ^ акценат пренесен само на претходни дуги слог.

Резултат је преношења у свим случајевима исти = ' акценат.

Примери:

а. за чување " акцента:

α. у крајњем затвореном слогу:

kušeljāt, nosīt, peljāt, kosīt, speštāt, držāt, čīnīt, lokāt, nagnūt, pognūt, fumāt, kalāt, slomīt, čovik, unūk, trbūh, tovār, susēd, kuščit', lavīt', lamēš, g^arkljān, prestrlh (= стреха), Osīp, bokunīt', srakōt', sļavīt', medvid, bobriḡ, k^aršt'ān, jedān, c^arljēn, ocāt, telāc, kolāc, samāc, ovās, štenāc (Шк);

vozīt, kosīt, peljāt, peštāt, stenjāt, nagnūt, pensāt, oprēst, hodīt, kopāt, jezik, čovik, tovār, orih, Vodnjān, ocāt, otāc, ovās, telāc, janyāc, c^arljēn, poštēn, večērās, noi'ās (Шн);

β. у унутрашњим слоговима:

ovēga, čovīku, ognjīšte, udovīca, čerīšnja, besīda, dašt'lca, tovāri, h^ar-tēna, (u) kampānji, wemūlo, senokōša, zdriņjūla (= дрењина), govōru, porēdnemu, divojčīna, naoštriĵa, cidīlo, želīzo, kolīno, kantājut', hrtīna (Шк);

ogljūhūt, melīšt'e, načīnĵa, komōštar, ukrĵeĵa, grihōta, orihuh, onēga, mat'ēha, presīka, nedlĵa (Шн);

b. за преношење " акцента:

α. с крајњег отвореног слога:

stáza, sélu, uóda, róve (3. л. през.), *jéna, pópa, pléte* (< *pletě*),
donési, séstre (1. мн.), *póslí* (1. мн.), *kónja, dážda, vésló; kliš't'a,*
čriva, zvizda, líha, réste (3. л. през.), *kréde, narésła, púti* (1. мн.),
préde (< *prědě*), *tráva, fála, mrtva, jája, vínu, teplínja, starínja, kljúči*
 (1. мн.), *cvítki* (1. мн.), *děbló, vénca, múka* (IIIк);
ósta (2. једн.), (*u*) *rátu, dážda, uóla, kóza, séstra, kónji* (1. мн.),
gróba, rósa, nóga, péče (< *pečě*), *góti* (1. мн.), *snópi* (1. мн.), *kóši*
 (1. мн.), *téče, (po) nó't'i, bóde* (< *bodě*);
rěpci (1. мн.), *télci* (1. мн.), *trése* (< *trěsě*), *púta, vráta, črivo,*
stína, grána, rúka, ímo (= једемо), *múka, júha, brázda, bráda, gljú-*
ha, gréda, povrhli, grahorína, múze (< *müzě*), *mišnja, krélo, líce,*
čétrtka (IIIн);

β. с крајњег затвореног слога:

kažtvat, zapísat, rébac, plésat, svírit, jínac, máhat, zábit, četrtak,
raskídat, cépit, št'ípat, zamáhnut, cvítak, úfat, rastálit, prívooj, járam,
želénac, návoj (IIIк);
stískat, hránit, zamáhnut, máhnut, šćtnjat, ogljúhnut, raspárat, plívít,
mísit (IIIи);

γ. с унутрашњих слогова:

(*se*) *mládija, plésali, svírija, máhali, rábila, cipili, č'árniļa, rastálilo,*
preklítíli, prívooja, národa, čúvali, púhala, stégnija, žtvija, kúpíja,
zagúšija (IIIк);
Šikit'i, (u) Šikit'in, pítiati, pítaļa, zaličija, púhala, plívila, ogljú-
hnuti, prédemo (< *prěděmo*), *raspáratí, múzemo* (< *müzěmo*) (IIIн);

с. за чување ^ акцента:

pastò (< *pastō*), *imà, došà, bačâu, zagrâden, (se) laští* (< *lašti*),
zajât, zastânjeni, mihûr, donit, hrtenjâk, buhâc (IIIк);
obâjde, sviitl'í (< *svitli*), *pasâ* (= пасао), *nogòn* (< *nogôn*), *raspâraš,*
čétrti (IIIи);

d. за преношење ^ акцента:

písa (< *pisâ*), (*mi se*) *blišti* (< *blišti*), *žívi* (< *živi*), (*san*) *píta, prédu*
 (< *prědû*), (*ud*) *tráve* (< *trāvē*), *teplínje* (< *teplínjē*), *št'ípa* (< *št'ípā*),
stíska (< *stiskā*), (*ud*) *starínje* (< *starínjē*), *krédut'* (< *krědūt'*), *réstu*
 (< *rěstū*), *čúva* (< *čūvā*), *púha* (< *pūhā*), (*po*) *licin, (s pūnin) biságin,*
 (*s*) *kliš't'in, ljúdin, (na) jájin, (po) gúnin, (u) črtvin* (IIIк);

pita (< *pítā*), *púha* (< *pūhā*), (*mi se*) *blíšt'i* (< *blíšt'i*), *múke* (< *mūkē*), *tráve* (< *trāvē*), *júhe* (< *jūhē*), *stríle* (< *strílē*), *trésu* (< *trēsū*), *mízui* (< *mūzū*), *grahoríne* (< *grahorínē*), (*pod*) *zúbin*, (*s*) *kljúčín*, (*po*) *pútin* (Ши).

Две напомене.

1. \wedge акценат се у Шкатарима и Шикићима у крајњем отвореном слогу и скраћује — под једним условима, и чува — под другим условима. Чува се у везаном говору, у реченици; а скраћује — у изоловано изговореним речима — ван реченице, и на крају реченице. Тако се бар мени учинило; а не бих смео гарантовати да је баш тако. Прво, шкатарско-шикићки дијалекатски тип је сав изукрштан, представља типичну дијалекатску мешавину. И друго, ја сам у њему дужине бележио, неки пут, и у изолованим речима.

Исп. примере:

a. за чување \wedge акцената у везаном говору, дакле у реченици:

facò (*na ròge*), *kašljâ* (3. през.), (*se*) *lašti*, *leži*, *uni*, (*uđ*) *kosê*, *odê* (2. једн.), (*u*)*đ*, *sò*, *tò*, *ti*, (*ne*) *smi* (Шк);
(*u*)*đ*, *jâ*, *ti*, *vi*, *pasâ*, *mi* (Ши);

b. за скраћивање \wedge акцената у изоловано изговореним речима, дакле ван реченице и на крају реченице:

imâ, *pastò*, (*se*) *lašti*, *dažđi*, (*prez*) *nogê*, *sidi*, *ovcê*, (*u*)*odê*, *trpi*, *bižl*, *fažò*, *facò*, *rukê*, *glavê*, *kušeljà* (Шк);
ki, *kotâ*, *svitli* (3. през.), *kantâ* (3. през.), *nogê*, *kozê*, *pensâ*, *bradê*, *brazdê*, *fažò*, *mi*, *tò* (Ши);

2. И овде, као у Валтури, налазимо генитивне акценатске дублете: *lihê*, поред правилног *lihe*, *kóze*, поред правилног *kozê*. Они су добијени на основу односа *brázda*, *brázdi*: *kóza*, *kózi*.

Множински имен чки облици.

1. Генитив множине.

a. Код именица женскога рода. Нема никад наставка *a*:

krâu, *sêstar*, *komòštar*, *grân*, *lòz*, *tikau*, *njiu*, *smòkaui*, *Pet'in*, *kòz*, *ovâc*, *stin*, *zvîzd*, *lih*, *súz* (Шк);
hiž, *kòz*, *lòz*, *kòp* (Ши).

b. Код именица мушкога и средњег рода. Има два наставка: наставак *i* и наставак *ih*:

dûbi, *zûbi*, *gròzdi*, *kònji*, *vòli*, (*iz*) *vrâti*, *pòpi*, *púti*, *pùci*, *jûnci*, *têlci*, *jâji*, *bûsi*, *cipi*, *kljûni*, *kljúci*, *klâsi*, *krêli*, *dáđdi*, *grîmi*, *dêbli*, *vêslî*, *Škàtarîh*, *kònjih*, *brâuih*, *sînih*, *sêlih*, *dûbih*, *gòstih*; али: *dân*, *lit* (Шк);

brigi, Šikit'i, Škätari, rēpci, tēlci, zūbi, kljūci, pūti, rópi, kònjih, vòlih, zúbih, zídih, vòzih, tovàrih, púti, répcih, (z) vràtih, vřih, ljúdi, prázi, súdeh, dúbih, kòših, kljūcih, gnjzdi, jájih, (z) líci, gđih, snòpih (Шн).

Облици на *i* и на *ih* су типични лингвистички дублети: свака се именица може чути и с једним и с другим обликом. Објекти су ту потпуно неосетљиви: употребљавају час један, час други наставак; несвесно и механички.

Друго: облици на *ih* и овде су, као у Лижњану и Медулину, чакавизми; и формално и акценатски; формално — по наставку *ih*, акценатски — по томе што се код појединих примера види како је у њима основна чакавска акцентуација прерађена у штокавску. Тако је, на пример: *púti* = чак. *pūti*, *súdeh* = чак. *sūdi*, *kljūcih* = чак. *kljūcih*, *gnjzdi* = чак. *gnjzdi*, *jájih* = чак. *jājih*, *zúbih* = чак. *zūbih*, *zídih* = чак. *zidih*, *dúbih* = чак. *dūbih*, *sínih* = чак. *sinih*, *dúbih* = чак. *dūbih*, *ljúdi* = чак. *ljūdi* и сл.

Треће: облици на *i* и овде су, као у Померу и Валтури, штокавски, и своде се:

a. облици типа *kljūci, pūti, jáji* на некадашње *kljūci, pūti, jāji*;

b. облици типа *vòli, kònji, búsi, kljūni* на некадашње *vòli, kònji, búsi, kljūni*.

Интересантни су у овом дијалекту генитиви *grmi, dáždi, rópi*. Прво, они могу бити фонетичког порекла; тј. могу се сводити на старије *grmi, dáždi, rōpi* (од некадашњег *grmā, dáždā, rōpā* с новим наставком *i*). Друго, они могу бити добијени морфологизацијом акцента; тј. преношењем ' акцента из облика где је он историјски оправдан и у генитив множине.

2. Датив, инструментал и локатив множине. Ти су облици у Шкатарима и Шикићима једнаки, и свршавају се на *in* — код именица мушкога и средњег рода, и на *an* — код именица женскога рода:

kònjín, vòlín, govèdín, (za) ovcàn, (za) kozàn, (za) kònjín, kràvan, (pràvin) ljúdin, (na) jájin, (po) gúnin, (přid) vràtin, (si nàbra) govèdín, (přid) đcin, tovàrin, sestràn, (pod) pàzukin, (tin) vòlín, (s) cípín, (s) kljūcin, (s) kljūcin, (u) čřivín, (po) lícin (Шк);

kljūcin, (u) mòždanin, (po) pútin, vòlín, (s) cípín, (u) Škätarin, tovàrin, (po) bòškan, kràvan, (po) stinan, kozàn, ovcàn, (u) lihan, (dvin) ženàn (trin) čovikín, (s) prútin, (u) gnjzdi, čřivín, (s) prázin, (u) kupinan, (s) kljūcin, pod zúbín, (u) Šikit'in (Шн).

Ови су облици јасни, и штокавски.

Треба и овде напоменути:

- a. да се облици типа *čipin*, *licin* своде на некадашње *čipin*, *licin*; а
- b. облици типа *vōlin*, *prūtin* на некадашње *vōlin*, *prūtin*.

Шкатарско-шикићки дијалекат као дијалекатски тип.

Шкатарско-шикићки дијалекат, то је укрштен, несређен, непревreo говор. Састављен од различитих штокавских икавских дијалеката: а. од дијалеката који су у својој гласовној системи имали: $\acute{c} = \acute{c}^{\acute{e}}$, \acute{c} и $\acute{d} < *tj$, $*dj$, $\acute{s}\acute{c}$ и $\acute{z}\acute{d} < *stj$, $*zdj$ итд.; и б. од дијалеката који су у својој гласовној системи имали $\acute{c} = \acute{c}^{\acute{e}}$, \acute{c} и $\acute{d} < *tj$, $*dj$, $\acute{s}t$ и $\acute{z}\acute{d} < *stj$, $*zdj$ итд. Укрштањем тих дијалеката — уз њихову делимичну чакавизацију (*ih* у генитиву множине, t' и $d' < \acute{c}$ и \acute{d}) — добијен је данашњи шкатарско-шикићки говорни тип.

Шкатарци и Шикићи мешају: 1. краћи инфинитив, који је сасвим обичан, и дужи инфинитив, који је сасвим редак; 2. инфинитиве типа *dignit*, који су сасвим обични, и инфинитиве типа *dignut*, који су сасвим ретки; под акцентом само *nagnut*, *vrnut*; и 3. конструкције *dvā vōla* и *dvā vōli*. Преко детаља прелазим.

7. Штињански дијалекатски тип. Ограничен је на свега једно село. То је Штињан, доста велико село одмах поред Пуле на западу.

У Штињану налазимо:

- a. за прасловенско *tj*, *dj* — \acute{c} и \acute{d} :

vrīca, *rōdena*, *grādi*, *trādi*, *blīdi*, *rīda*, *plēca*, (*s*) *plēcih*, *čūk*, *čūkih*, (*š*) *čūkiman*, *čēte*, *mļādi*, *božic*, *stūci*, *ču*, *kūc*, *vrc* (= ставити), *vēce*, *ičih*, *ščerki*, *rīdi*, *pīplīci*, *smūcak*, *kūca*, *Pikunić*, *kuščic*, *pōnoći*, *tūci*, *poīden* (= поједен), *ukrēdena*, *izvāden*, *posādeno*, *ponūden*, *slāda*;

- b. за српскохрватско *tj* — \acute{c} :

(*u*) *živūcu*, *nēcak*, *cviće*, *koščōn*, *pamecōn*, *lišće*; али: *grōjze*;

- c. за групе *jt*, *jd* — \acute{c} и \acute{d} :

pōc, *dōc*, *nāden*, *dōden*, *pōdemo*;

- d. за групе *stj*, *zdj* итд. — различите рефлексе: *št*, *šč*, *žd*:

ognjīšte, *klišta*, *ščipnit*, *mōždani*, *iščen*, *ščipne*, *gūšcerica*, *gūšcer*, *gnjojišće*, *daždi*, *dažda*, *ščūca*, *ognjīšće*, *strnišće*, *nātašće*, *ščipat*, *ščipati*, *oprōščeno*, *očīščena*, *klišca*.

Ad a. Штињанско \acute{c} није право штокавско \acute{c} ; ни штињанско \acute{d} — право штокавско \acute{d} . Ти су звуци у Штињану чакавизирани; мало, али ипак — чакавизирани. Ја их бележим знацима \acute{c} и \acute{d} ; зато што им је основа штокавска; свакако више штокавска него у премантурскога t' и d' . Друго: \acute{c} је у Штињану умекшано = $\acute{c}^{\acute{e}}$, али се никад не меша са \acute{c} .

Ad b. За групу *dj* немам ниједнога примера у белешкама.

Ad d. Као што се из примера види, за групе *stj, skj (sk^e)* налазимо у Штињану готово искључиво *šč*; *št* је сасвим ретко и меша се са *šč*. За групе *zdj, zgj (zg^e)* имамо, као у осталим говорима залеђа пулскога, рефлекс *žd*.

Степен развитка акцентуације.

Штињанска је акцентуација доста мутна. Прво, у Штињану се пренесени дуги акценти смењују: ^ˆ акцент налазимо често место очекиваног ' акцента. Друго, у Штињану налазимо често " акцент место очекиваног ' акцента у случајевима где је " акцент пренесен с крајњег отвореног слога на претходни кратки слог.

Иначе — за преношење акцента у штињанском дијалекту вреде ова правила:

1. " акцент пренесен је увек с крајњег отвореног слога на претходни кратки слог, и то у облику ' (ˆ, ") акцента:

vōda, kōza, tēle, sēlo, (po) sēlu, čēlo, plēca, dōbra, sēstra, vōla, pastōli, (u) sēlu, žēna, zemlja, nōga, rébro, sēdlo, tēce, stāklo, jēna; али: *mēni, dīca, ōni, mōje, njēga, njēmu, (na) nōgi, tēplo, dōbro, dōšla, dimbōko, grōbi, ponēsla, donēsla*.

2. " акцент пренесен је увек на претходни дуги слог, опет — у облику ' (ˆ) акцента. То значи: " акцент је пренесен на претходну дужину:

а. с крајњег отвореног слога:

skūpo, pīla, žēdna, teplinja, mlīko || mlīko, gnjzda, klišta, zatūce, ljūto, hrāna, crno, spīde || spīde, rūka, glāva, brāda, brāzda, mlīko, vrīme, glīsta || glista, mūka, bižide, sidide, cīlo, črivo, strīla, crna, (na) rūki, réste, dite, krēla || krēla, pomidōri, (u) Pūlu, fāla, lipa, (na) drīmu || drīmu, trāva, bile, srīda, pōdne, (u) Rīki, črčki, (u) grādu, dāla, (na) svītu, zlēze, sirotinju, blīda, répci, krīva, stūkli, kolōve, gljūha;

б. с крајњег затвореног слога:

švirkat, dīhat, písat, plēten (< plētēn), plēteš (< plētēš), zelēnac, rébac, zōveš (< zōvēš), slānac, solīden (< solidēn), dúžnost, ideš (< idēš = једеш), črčak, čūvat, zaltvat, máčak, zdīhat, zafālit, zōven (< zōvēn), péčeš (< pēčēš), smūčak;

с. с унутрашњих слогова:

triskalo, pūhalo, gāsiti, pūhati, plīviti, ōdeka, ōndeka, prēdete, trēsete, pogrišija, zagrišija, šćipati, zmišali.

3. " акцент није пренесен на претходни кратки слог — изузевши наведени случај, кад стоји у крајњем отвореном слогу.

Тако у Штињану налазимо:

a. " акценат у крајњем затвореном слогу:

hodīt, oriħ, t^arbùh, tovàr, čitāt, kušeljàt, svidòk, božíc, puštit, medvid, odovàc, ukrèst, sidīt, jedàn, petèh, otàc, pasàt, bolit, ÷onàc, nosit, iskàt, ovcàn (6. мн.), *(na) nogàn, sestràn* (3. мн.), *ženàn* (7. мн.), *ocàt, jezík;*

b. " акценат у унутрашњим слоговима:

dobiti, udàrija, potòga, napràvila, obisila, debèja, (s) crljènin, uviman, pokòseno, svidòki, težàki, nalòžiti, nevista, gusinac, napràvljeno, prosiješ, čeršnja, odoviča, unùkin (3. мн.), *divojčina, želizo, potkòžnjaki, jarebica, kolino, motikon, ponèsti, nahoditi, ukrèja, potfga, domislja, šeniča, porèdnega, čovika, košùlji, zac^arlèni, rođija, Štinjànu, nositi, govòru, vetica, uvèga, solenjica, utoplja, jeziki.*

4. ^ акценат чува своје старо место после кратког слога — у свим случајевима:

sidi, razumìn, ovàc (2. мн.), *(s) ednìn, ovi, uzidano* (= озидано), *kokòš* (2. мн.), *umìn, sidin, težàkih, biži, zamisu* (3. мн.), *povidajte, povidamo, besid ĩ* (2. мн.), *uzèt, divojčín* (2. мн.), *pamecòn, sestàr* (2. мн.), *soljòn. niki, zabrànjeno, (ne) smf, razumiš, vodè, zemljè, farmetùn, krasàt* (2. мн.), *vetic* (2. мн.), *k^arvljòn, košcòn, đasàk* (2. мн.), *bičàv* (2. мн.), *umriti, sm^ardi, pokrì.*

5. За ^ акценат после дугог слога имам врло мало примера у белешкама. Ово би биле категорије из којих имам нешто материјала.

a. Генитив множине именица мушкога и средњега рода:

(z) ústi (< *ústi*), *(od) vràti* (< *vràti*), *(sto) pùti* (< *pùti*).

b. Генитив и инструментал једнине именица женскога рода на *a*:

gnjizde < *gnjizdè, glàve* < *glàvè, lihe* < *lihè, gràne* < *grànè, mùke* < *mùkè, rùkon* < *rùkòn, glàvon* < *glàvòn, lihon* < *lihòn*. Облици *glàvòn, rùkòn*, који се такође чују, постали су, свакако, аналогизмом.

c. Треће лице множине презента:

plètu (< *plètù*), *túcu* (< *tùcù*), *pècu* (< *pècù*), *zòvu* (< *zòvù*), *trésu* (< *trèsù*), *prèdu* (< *prèdù*).

d. Инструментал множине:

klásin < *klàsín*.

Сви ови случајеви показују — по моме мишљењу — да се Штињан у погледу преношења ^ акцента не разликује од других села ове дијалекатске зоне Истре која преносе ^ акценат на претходну дужину (Помер, Шкатари, Шикићи, Валтура итд.); тј. да и он преноси ^ акценат на претходни дуги слог.

6. Квантитет. Ту је ситуација проста:

прво, штињански дијалекат врло добро чува $\hat{}$ акценат у крајњем отвореном слогу:

ki, wɔi, tɔ, biži, vɔ, pɔ, dɔi, ni, niki, grê, (ne) smi, kâ, uni, pâ, sm^ardi, sidî, zemljê, ženê, tɔ, stoji, drži, jâ, vodê, sɔ, umi, spi;

и друго, он редовно скраћује дужине после акцената:

snâžimo (< *snâžimo*), *zɔrano, skɔpano, niki, svâki, imato, lîpši, nɔsi, rastřgan, kôžlji, zamisu* (3. мн.), (*z*) *grɔton, povidamo, smɔkav, ùlik* (2. мн.), *mišan, (z) motikon, govɔru, nimato, ribe* (< *ribê*), *ripe, zgùli, žâbe, žile, slâdi, šenice, svâdimo, (z) lipin, (u) biloj, niman, vičen, gɔdin, mlâdih, (s) prâvin, gnjizde*] (< *gnjizdê*), *prâsak* (2. мн.), *žlice, (z) livon, kɔrin, lišnjak, vrîce, rîda* (< *rîdâ*), *nɔsu* (< *nɔsû*), *mèklji*.

Множински именички облици.

1. Генитив множине.

a. Код именица женскога рода. Увек је без наставка *a*:

vrîc, rûk, nɔg, bûh, ùr, štâl, njiɔ, kûc, lôz, žâb, vetic, bestâ, ùlik, divojčîn, gɔdin, pûšak, smɔkav, krûšak, dasâk, prâsak.

b. Код именица мушкога и средњег рода. Има два наставка — *i* и *ih*:

(*z*) *ústi, (od) vrâti, (sto) pûti, sêli, vòli, sêdli, dûbi, rêpci, klâsi, grôbi, misti, sfcî, črivi, čêli, jâji, črčki;*

kɔnjih, jâjih, drvih, kljûnih, plûgih, vřgnjih, plêcih, cúkih, težâkih, prâgih, grâdih, Štinjâncih, grôzdih, tičih, ljûdih, dûbih, vðzih.

Уз облике на *i*.

Интересантни су овде облици *misti, sfcî, sêli, vòli, sêdli, grôbi, čêli*. Они „миришћу“ на прерађене штокавске неикавске облике: *mistâ, sfcâ, vòlâ, grôbâ, čêlâ, sêlâ*; тј. облике у којих је стари наставак *a* замењен новим наставком *i*. Друго: облик *stvâri* < *stvâri* (< *stvâri*) показује да у примерима *dûbi* место *dûbi* (< *dûbi*), *klâsi* место *klâsi* (< *klâsi*), *črivi* место *črivi* (< *črivi*), *jâji* место *jâji* (< *jâji*) имамо, вероватно, штињанску замену ' акцената $\hat{}$ акцентом.

Уз облике на *ih*.

Тешко је ишта поуздано рећи о генитивима на *ih* у штињанском дијалекту; зато што је Штињан приградско радничко насеље, с изразитом и непревредом дијалекатском мешавином. Могућа су два тумачења: а. или су облици на *ih* у Штињану стари — у томе случају треба их тумачити као сличне облике у медулинском и лижњанском дијалекту,

тј. као чакавизме; б. или су облици на *ih* у Штињану нови — у томе случају треба их тумачити као секундарне облике, добијене дометањем готовим облицима на *i* наставка *h* из заменичке и придевске деклинације. Мени је прво тумачење много вероватније.

2. Датив, инструментал и локатив множине. Ти су облици у Штињану изједначени, имају исте наставке. И то: наставке *in*, *an*, који су основни и општи, и наставке *iman*, *aman*, који су спорадични и ретки.

Примери:

а. за наставке *in*, *an*:

(*z*) *lāsin*, (*s*) *kōnjin*, (*mojin*) *krāvan*, *ovcān*, (*ovīman*) *ljūdin*, (*š*) *ćūkin*, *sestrān*, *ženān*, *kōstin*, *drūgovin*, (*s tin*) *ljūdin*, (*o*) *umūkin*, (*z mojin*) *ovcān*, (*po*) *sēlin*, (*po*) *njīvan*, (*po*) *krāsan*, (*po*) *pūtin*, (*po*) *zidin*, (*po*) *mīstin*, (*po*) *čēstan*, *vōlin*, (*za*) *krāvan*, (*z*) *nogān*, (*z uvīn*) *klāsin*;

б. за наставке *iman*, *aman*:

vōliman, *krāvaman*, (*š*) *ćūkiman*, (*s*) *kōstiman*, (*po*) *čēstaman*, (*po*) *mīstiman*.

Све су ово штокавски облици — и они под а. и ови под б. — који не траже никаква коментара. Треба једино напоменути:

прво, да се облици типа *klāsin* свде на некадашње *klāsīm*, с дугим и акценатованим *in*; а

друго, облици типа *ćūkin*, *kōnjin* на некадашње *ćūkīn*, *kōnjīn*, с дугим и неакцентованим *in*.

Штињански дијалекат као дијалекатски тип.

Штињански дијалекат, то је штокавски икавски говор. И то укрштен и нејасан говор. У њему се осећају шест компонената: а. основна штињанска компонента = *č*, *ć* и *đ* < **tj*, **dj*, *šć* и *žđ* < **stj*, **zdj* итд.; б. компонента са *št* и *žđ* < **stj*, **zdj* итд.; с. померска компонента = специфично — делимично — преношење " акцента на претходни кратки слог; д. штокавска неикавска компонента = генитиви типа *mīsti*, *sfcī*; е. компонента са наставцима *iman*, *aman* у дативу, инструменталу и локативу множине; и ф. чакавска компонента = генитиви множине на *ih*.

8. Јадрешачки дијалекатски тип. Ограничен је на свега једно село: Јадрешки. То је доста велико село у централном делу залеђа пулскога.

У Јадрешкима налазимо:

а. за прасловенско *tj*, *dj* — *č* и *g* (= *ǰ*):

slavič, *věč*, *pūrič*, *letūče*, *posič*, (*u*) *Šikičīn*, *ščēr*, *potdōči*, *vriča*, *něčeš*, *vřč*, *nasič*, *sriču*, *sīča*, *mečāli*, *mečāt*, *rěč*, *smāčna*, *gūdiča*, *pláčali*, *sīči*, *vriča*, *sričan*, *měčemo*, *tīč*, *pláčuč*, *kantājuč*, *nōč*, (*na*) *ležēč*,

- (*na*) *siděć, sūći* (= свући), *pěć, facolić, piplić, năćeve, kušćić, brećić, potěć, pouć* (= повући), *uč, zidiću; mlăgi, rōgen, slăgi, riđi, bliđi, tŕgi, gŕgi, žėg, žėgi, glōge, prėga, svăgeni, zvăgenega, nasăgena, sūgeno*; али: *mlăj, săje, tūje, najhūja*;
- b. за српскохрватско *tj* — *ć*:
brăća, trěci, prolće, svăća, cviće, směće;
- c. за српскохрватско *jt, jd* — *ć* и *jd*:
pōć, zăć (= изаћи) || *zăći, năć* || *năći, dōć* || *dōći, ubăć* || *ubăći, uč* || *uč* (= побећи), *dōjde, pōjdu. năjde, năjden, dōjden, ubăjden, dōjdi, ubăjdi, pōjdi, zăjdi*;
- d. за групе *stj, zdj* итд. — *šč, št* и *žd*:

(*me*) *ščipa, šćipat, šćipnit, kosišće, niđišće, strnišće, nătašće, kosi-rišće, ošćenica, išćen* (*iskat*), *mljăšće, stišće* (*stiskat*), *pretišće* (*pretiskati*), *pūšća, gūšći, daščica, koščica* || *gūšter, gūšterica, (mi se) štūca, štūcavica, štir* (= трава), *klīšta, ugnjīšte, Mūniština* (= назив њиве), *Žmiština, Barbănština, Păzinština; daždilo, mōždani.*

Ad a. *ć* у Јадрешкима, то је врло меко *ć = c^e*; *d* је специјалан глас, врло меко *đ = dⁿ*; етимолошко *č = c^e* и етимолошко *ć = c^e* изговарају се потпуно једнако, без икакве фонетичке разлике.

Ad d. Рефлекси група *stj, skj* (*sk^e*) у Јадрешкима су распоређени лексички: *šč* се јавља у једним речима, а *št* — у другим. Мешања рефлекса, као на пример у Шкатарима, овде нема; тј. нема случајева да се у истим речима изговарају оба рефлекса, *šč* и *št*.

Сасвим је природно — и у општеистарском духу — што у такозваним алтернационим односима овај дијалекат има увек рефлекс *šč*, нема никад рефлекс *št*.

Степен развитка акцентуације.

1. " акцент пренесен је у Јадрешкима на претходни кратки слог само с крајњег отвореног слога, и то — у облику ' акцента.

На пример:

uōđa, jėna, tēće (< *tečē*), *tėbi, sėlu, uōna, rōse* (1. мн.), *dōbra, kōnju, sića* (2. једн.), *uōle, pōsla, zōve* (< *zovē*), *sėla, vīhu, plėća, kōza, nōga, kōnji* (1. мн.), *vōli* (1. мн.), *dăžda, pōpi* (1. мн.), *rōsa, prasća* (*prasăc*), *kōsci* (*kosăc*), *dăska, snōpi* (1. мн.), (*u*) *Tŕstu, tīća, uōzi* (1. мн.), *plėte* (< *pletē*).

2. Оба стара акцента, и " и ^, пренесени су на претходни дуги слог из свих положаја, опет у облику ' акцента.

Тако налазимо:

a. " акцент пренесен на претходну дужину:

α. с крајњег отвореног слога:

répci (1. мн.), *klišta*, *posíče* (< *posíčě*), *Púla*, *stína*, *děbla* (2. једн.), *kmetáši* (1. мн.), *starínja*, *hrána*, *dražínja*, *réste* (< *rěstě*), *úklo* (=вукло), *Ríka*, *jája*, (*po*) *svítu*, *mlíko*, *kónce*, *doúkla*, (*po*) *kvintálu*, *grđa*, *zima*, *obúče* (< *obúčě*), (*u*) *glávi*, *túče* (< *túčě*), *púti* (1. мн.), *kljúči* (1. мн.), *gnjizda* (fem.), *tělci* (1. мн.), *glísti* (1. мн.), *stábla* (1. мн.), *pétka*, *objjdi*, (*na*) *zidiću*, *bristi* (1. мн.), *klási* (1. мн.);

β. с крајњег затвореног слога:

rěbac, *rálit*, *špárat*, *posúdit*, *dávat*, (*z*) *mlikon*, *národ*, *narátat*, *smrdit*, *umísit*, *cvítak*, *crnit*, *upálit*, *púhnit*, *četrťak*, *pétak*, *ščipnit*, *procidit*, *préde*, *brlog*, *vénac*, *súsed*, (*u*) *gnjizdan*, *préden* (< *prěden*);

γ. с унутрашњих слогова:

rálija, *prihránija*, (*u*) *Šikičín*, *posúdila*, *máhati*, *hrániti*, *žtvilo*, *posádija*, *kúpila*, *umísila*, *tákali*, *súseda*, *zábiti*, *stiskati*, *črpati*, *upálili*, *zamáhnija*, *trěsemo* (< *trěsemo*), *súsedica*;

b. ^ акцент пренесен на претходну дужину из свих положаја:

posíču, *špára* (< *špārā*), *hráne* (< *hrānē*), (*z*) *Ríke*, *múke*, (*uđ*) *starínje*, *dražínje*, *dáva* (< *dāvā*), *pláča* (< *pláčā*), *túču* (през.), *bráde*, *blíšti*, *gnjizde* (2. једн.), (*uđ*) *tráve*, *rěpcin*, *Némcin*, (*na*) *jájin*, *búsin* (3. мн.), (*u*) *kvintálin*, *dúbin* (6. мн.), *cvítkin*.

3. После кратког слога ^ акцент чува увек своје старо место:

kurúna (= ограда), *ubúka*, *zmišanih*, *življénje*, *kompir*, *umísite*, *namišate*, *premíni* (= промени), *pretišče*, *koščón*, *Barbānština*, *kozón*, (*na*) *siděč*, *sirénje*, *zamāha*, *kaživan*, *poštěr*, (*pod*) *nogón*, *uzet*, *naságena*, *mihúr*, *pumpà*, *zostà*.

Две напомене.

1. И овде се ^ акцент у крајњем отвореном слогу и чува и скраћује — под истим условима као у Шкатарима и Шикићима.

Исп. примере:

a. за чување ^ акцента у везаном говору, дакле у реченици:

uvi je blid, ovò bi dõšli, pò ùre, pò kvárta, fajð je dõbar, ki je jãči, níki su, ki kod (готово сви примери су, случајно, пред енклитиком), *poi* (= поједе), *uni*, *unà*, *kušeljà*;

b. за скраћивање ^ акцента у изоловано изговореним речима, дакле ван реченице и на крају реченице:

morà (3. през.), *imà* (= имао), *yi*, *ti*, *odè* (= воде), *zostà* (= остао), *poi*, *uđ* (= оно), *pasà* (3. през.), (*san*) *pumpà*, *biži*, *rukè*, (*se*) *svitli*, (*z*) *nogè*, *šcerè*, (*z*) *glavè*, *cvità* (3. през.).

2. И овде, као у Валтури, Шкатарима и Шикихима, налазимо генитивне акценатске дублете: *lihe, trave, grane* || *lihê, travê, granê* и *kozê, rosê, vodê* || *kóze, róse, vóde*. Јасно је да само први облици — типа *lihe* и *kozê* — одговарају степену развитака јадрешачке акцентуације, а да су други добијени аналогijом: на основу односа *stina, stíni* — *kóza, kózi*.

Множински именички облици.

1. Генитив множине.

a. Код именица женскога рода. Увек је без наставка *a*:

famêj, kampãnj, vrič, zvižd, lih, stin, krâu, načau, mùray.

b. Код именица мушкога и средњег рода. Има само један наставак — *i*:

vlâsi, zidi, dñari, kili, kvãrti, búsi (2. једн. *búsa*), (*više*) *dáni, ml-seci, kvintáli, (prez) dñvi, grãdi, cvitki (cvitka), kðnji, vðli, púti (púta), kljúci (kljúca), zúbi (zúba), črvi, glisti (glísta), cviti, jáji (jája), kréli (kréla), čiri, prãšci* (1. једн. *prasãc*), *télci (telãc), kólci (kolãc), dúbí (dúba), snðpi, prúti, brísti (brísta), križi (križa), dríni (drina), klási (klása), klišti (klísta)*; али: *úst*.

Ово су — и овде — штокавски облици, који су некад имали $\hat{}$ акценат или дужину на крајњем слогу. То значи: а. данашње *zúbi, dúbí, brísti* своди се на некадашње *zúbi, dúbí, brísti*, а б. данашње *vlâsi, grãdi, vðli, snðpi* — на некадашње *vlâsi, grãdi, vðli, snðpi*.

2. Датив, инструментал и локатив множине. Ти су облици у Јадрешкима једнаки, и свршавају се на *in* — код именица мушкога и средњег рода, и на *an* — код именица женскога рода:

(*s*) *tovãrin, (pod) brêntan, (u) kašêtan, (u) štãlan, (po) stínan, (u) litin, (u) Šikičin, (u) nediljan, (u) pinjãtan, kmetãšín, (na) kðnjín, ičín, (na) kðstín, (pod) Némcin, (z) rúcakin, (na) jájin, (tin) mùhinjan, (tin) bãčvan, (u) šòldin, (po) litin, súsedin, vðlin, kðnjín, ovcãn, (z) nogàn, (z) mojín rúkan, (u) gnjizdan (fem.), (na) nogàn, (mojin) nogàn, (na dvan) stãblín, (dvin) sestrãn, (dvan) brãtin, (s) klištin, drínin, križín, (pod) brístin, (po) bðškan, (u) brãjdan, búsin, répcin, (u) kvintálin, dúbín, cvitkin*; исп.: *nikíman, njiñman* код заменица.

Овим се облицима нема шта замерити. Они су штокавски у сваком погледу: и по томе што су изједначени и по томе како су изједначени.

Можда и овде треба напоменути:

a. да се облици типа *brístin, drínin* своче на некадашње *brístin, drínin*, а

b. облици типа *vðlin, kðnjín* на некадашње *vðlin, kðnjín*; као у осталим говорима залеђа пулскога.

Јадрешачки дијалекат као дијалекатски тип.

Јадрешачки дијалекат, то је штокавски икавски говор. И то специјалан и интересантан говор. Он је некад у својој гласовној системи имао: $\acute{c} = \acute{c}^e$, \acute{c} и $\acute{d} < *tj, *dj, \acute{s}t$ и $\acute{z}d < *stj, *zdj$ итд. Та је система, током времена и сама од себе, измењена у два случаја: а. изговор гласа \acute{c} пренео се и на изговор гласа $\acute{c} > \acute{c}$; б. изговор гласа $\acute{c} > \acute{c}$ изазвао је паралелан изговор и код гласа \acute{d} : $\acute{d} > \acute{g}$. Поред тога и без везе с тим: јадрешачки је дијалекат, вероватно рано и ван Истре, под утицајем икавских $\acute{s}\acute{c}$ -говора заменио своје првобитно $\acute{s}t$ групом $\acute{s}\acute{c}$ не само у алтернационим односима него и у изолованим речима и у суфиксу *ište* — у многим случајевима.

Ово је — по гласовима \acute{c} и \acute{g} за прасловенско *tj, dj* — у Истри усамљен дијалекат. Али није усамљен уопште. Оваквих говора има, на пример, у Далмацији. Такав је — да поменемо само њега — каштелски дијалекат; само — што је он штокавизирани чакавски дијалекат, који чува основну чакавску акцентуацију (Белић, О чакавској основној акцентуацији 33).

Као напомена. Не може се, наравно, рећи да јадрешачки дијалекат нема чакавизама; има; али су они у њему — и малобројни и безначајни; и секундарни.

9. Мунтићко — ловорички дијалекатски тип. Говори се у два засеока у централном делу побрђа пулскога. То су Мунтић и Ловорика.

У та два засеока налазимо:

- а. за прасловенско *tj, dj* — \acute{c} , \acute{z} и \acute{d} :
Munčić, něce, tūci, sići, lavčić, plácati, jàrić, gùdić, konjčić, mladīć, črvīć, srića, nesrića, vrića, vūci, rēci; šàže, krèža, prèža, mlàži, slàže, riži, gřži, trži, nasazívati, řža, zaržávilo, řžav, grážan, iža, rōden, zagrādeno, nasādena (Мунтић);
brečić, srića, srična, vrića, nesrića, pomōci, pēc, mladīć, jàrić, sinoć, Břbīci, klokočić, nocās, nōc, šci, māčeha, strići, šćérki, mēcen, mēcemo; žēža, prèža, glōže, mlàži, slàži, riži, šàže, zagrāženo, iža (= свраб), gřži, trže, nasāžena, řžina, řžavo, zaržáviti, grážan, rōdena; али: *mlāj, hūje* (Ловорика);
- б. за српскохрватско *tj* — \acute{c} :
brāca, něcak, svāca, prolīce, lišce (My);
něcak, brāca (Jo);
- с. за српскохрватско *jt, jd* — *jt* и *jd*:
nājti, dōjti, pōjti, ūjti, nājden, dōjden, pōjdi, obājdi (My);
pōjti, dōjti, nājti, obājti, obājen, dōjden, nājden, pōjden (Jo);

d. за групе *stj, zdj* итд. — *št, šc* и *žd*:

štír, ugnjǔšte, drvište, nàtašte, klišta, kosište, strnište, blišti, ošte-nica, rankumište, grabljǔšte, hižište, šténe, oštenila, ošteniti, štápati, (san se) štápa, štípati, štūcavica, štūcati, štūcan, uštípa, uštípla, olište, gūštar, gūštarica, spūšta, spūštamo || mljāšće (mljāskati), stišće (stískati), išćen (iskāti), daščica (даска), poščćen (poiskati); dážda, mǔž-dani (My);

(*na*) *siromāštini, strnište, drvište, gūštar, gūštarica, štípa, jāštarica, štír, blišti, gorīština (= планинци), Barbānština, olište, Čěraština || stiščan (stískati), křšćena, koščica (= цеваница), daščica; dažděno, mǔždami (Jo).*

Ad a. *ć* и *d* у Мунтићу и Ловорици, то су чисти штокавски гласови *ć* и *d*; *č* је умекшано = *čć*. Ово је једини дијалекат у јужној и југозападној Истри у коме се гласови *ć* и *d* изговарају потпуно на штокавски књижевни начин; тј. без икакве примесе било гласова *č* и *μ* било чакавскога *t'* и *d'*. То нарочито истичем.

Ad d. Рефлекси група *stj, skj* (*sk^e*) и овде су лингвистички разграничени: *št* налазимо у засебним речима и у суфиксу *ište*, *šč* — у алтернативним односима. Само овде рефлекс *št* налазимо и у случајевима где је за истарске прилике сасвим необичан: *spūšta, spūštamo* (: *spustiti*), *ošte-nica* (: *ošak*).

Степен развитка акцентуације.

Ситуација је иста као у Шкатарима, Шикићима и Јадрешкима. А то значи.

1. " акцент пренесен је у Мунтићу и Ловорици на претходни кратки слог само с крајњег отвореног слога, увек — у облику ' акцента.

На пример:

rósa, čélo, vóda, sélo, šténe, kóza, gími (1. мн.), *snópi* (1. мн.),
(*za*) *vóle, kótlí* (1. мн.), *kósca, óca, prásci* (*prasad*), *pópi* (1. мн.),
kósa, kónja, kónji, nóga (My);

zémlja, škóči (< *skoči*), (*na*) *sébi, kónje, dáska, zmakla, (u) nógi, (za) bréke, séstra, kósci* (1. мн.), *kózi, rěbra* (Jo).

2. Оба стара акцента, и " и ^, пренесени су на претходни дуги слог из свих положаја, наравно — у облику ' акцента. Тако да налазимо:

a. " акцент пренесен на претходну дужину:

α. с крајњег отвореног слога:

gnjízda, klišta, mastimo (< *mastimō*), *peštámo, pójdi, kosimo* (< *kosimō*), *préde* (< *prēdě*), *péće*, (< *pěčě*), *téće* (< *těčě*), *zóve* (< *zōvě*),

stina, liska, puši (импер.), *bristi* (1. мн.), *pasáde, gréda, ždripci* (1. мн.) (My);

sámca, ide (< *idè* = једе), *čriva, črípja, (na) déblu, ópca* (< *ōvcā*), *slánca, júnca, gúvno, sapúna, (u) dúgu, kréde* (< *krēdē*), *šéncá, slípici* (1. мн.), *mláda, (u) Púli, jáje, múku, stúče* (< *stūčē*), *šćérki, Máte, Íve, zidári* (1. мн.), *mlíko, stánje, iža* (= свраб) (Јо);

β. с крајњег затвореног слога:

národ, rébac, préden, ždribac, vénac, sused, péčen (< *pēčēn*), *téčen* (< *tēčēn*), *zóven* (< *zōvēn*) (My);

déblon, (pod) briston, slánac, národ, zelénac, slípac, gráhor, kúkolj, iden (= једем), *júnac, rébac* (Јо);

γ. с унутрашњих слогова:

povidati, nasádija, zaržáviló, nasažívati, razdíli, (se) štápati, uvi-dati, gúli, zalívála, cíkati, cípati, zblíti, prikidati, nasádija, zídati, posádija, národa, vrtiti, máhnuti, hrániti, písati, pocniti, plésati, vézati, čúvala, píjala, súseda (My);

narédija, mísila, pomiádija, pogúli, národa, mǝziti, zastánili, kúpili, žíviti, kúpiti, pútija, osúšile, stúčete, povídati (Јо);

б. $\hat{}$ акценат пренесен на претходну дужину из свих положаја:

písa (< *písā*), *povída* (< *povídā*), *blíšti* (< *blīšti*), *zída* (< *zidā*), (*san se*) *štápa, stíne* (< *stīnē*), (*san ga*) *uštípa, káza* (< *kāzā*), *napúha* (< *napūhā*), *múke, líske, péču* (< *pēčū*), *téču* (< *tēčū*), *zóvu* (< *zōvū*), *prédu* (< *prēdū*), *plésa* (< *plēsā*), *čúva* (< *čūvā*) (My);

črípje (< *črīpnjē*), *štípa* (< *štīpā*), *blíšti, púha* (< *pūhā*), *múke, stíne, líhe, píta* (< *pītā*) (Јо).

3. После кратког слога $\hat{}$ акценат чува увек своје старо место:

vodē, zagrádeno, nasádena, obájtí, kozón, počéti, pasā (= пасао) (My); *zamáha, umriti, stojín, nasážena, bičáju, imā* (= имао), *sapún, (se) lašti, povída, unā* (= она), *drži, gambíva, zemljē, oni* (Јо).

Две напомене.

1. И овде се покаткад $\hat{}$ акценат скрађује у крајњем отвореном слогу. Али то бива ређе и без икакве системе.

2. И овде налазимо генитивне акценатске дублете код именица женскога рода на *a* с акцентом на крају: *líhe, gréde, stíne* || *lihē, gredē, stīnē* и *vodē, kozē, rosē* || *vóde, kóze, róse*. Они се објашњавају на исти начин као у Валтури, Шкатарима, Шикићима и Јадрешкима, тј. аналогично.

Множински именички облици.

1. Генитив множине.

а. Код именица женскога рода. Увек је без наставка *a*:

krasât, rûk, kôz, sêstar, lih, stin, grân, mûh, njiy (My);
hiž, čerišanj, krûšak, smôkav, kampânj, zlic (= кашика), *ûr, mâceh,*
pûšak, čêl, kôz, krây (Jo).

б. Код именица мушкога и средњега рода. Има само један наставак — *i*:

pêtehi, sêli, ljúdi, bristi, kônji, snôpi, dúbi, zúbi, kljûci, jáji, grmi,
vôzi (My);
dúbi, Bibíci, dlnari, jûnci, sêli, grádi, débli, jáji, stvári (Jo).

Ово су и овде штокавски облици — с пренесеним \wedge акцентом с крајњег слога у једним случајевима (тип *dúbi, zúbi* < *dûbi, zûbi*) и с акцентом на основи и некадашњом дужином на крају у другим случајевима (тип *kljûci, vðli* < *kljûci, vðli*).

2. Датив, инструментал и локатив множине.

а. Код именица женскога рода. Има само један наставак — *an*:
(po) stinan, (pod) krûškan, (z) nogàn, rukàn (sic), *kozàn, ovcàn, (pod)*
mûrvan, krâvan, (o) hižan, (pod) gredàn || grédan, (pod) stinàn || stinan,
(z) gránan, (prâviman) ženàn, (žútiman) bičvan, mûhan, (z) mûhan,
(u) gnjizdan, (s) triman) ženàn, (po) liskan (My);
(z) rukàn (sic), *(z) nogàn, (po) crikvan, (u) hižan, (na) kâmpan,*
nevîstan, zlican (6. мн.), *(za) kôzan* (sic), *(za) krâvan, (s) pûnjan,*
sestràn (Jo).

Уз облике на *an*.

Известан коментар — акценатски — захтевају облици *rukàn, gredàn, stinàn* и *kôzan*. Али само на први поглед. Иначе — они су у овом дијалекту јасни: то су аналошки акценатски облици, који су постали, као поменути генитиви једине, на основу односа *stína, stíni: kôza, kôzi*.

б. Код именица мушкога и средњега рода. Ту је ситуација оваква:

а. датив и локатив имају само један наставак — *in*:

črvîn, (o) grôbin, vrtênin, (u) črtvin, (na) déblin, (o) kônjin, klištin,
národin, orlhin, (o) vðlin, (prâviman) ljúdin (My);
jezikin, brečicín, (u) črtvin, (po) stáblin, (o) répcin, (po) drûgiman
gúvvin, (u) mðjin) dánin, (mojîman) unûkin (Jo);

б. инструментал има два равноправна наставка — *in* и *i*:

(pod) kljûcín || kljûci, (pod) zúbin || zúbi, (pod) dúbi || dúbin, (pod) vo-
rli || vorlhin, (za) vðtin || vðli, (za) kônjin || kônji, (pod) nâšin) vðlin || vðli,

(*pod*) *bristi* || *bristin*, (*pod*) *drini* || *drinin*, (*pod onīman*) *kōtli* || *kōtlin*, (*pod*) *ovīman*) *bristi* || *bristin*, (*z onīman*) *ljūdi* || *ljūdin*, (*z ovīman*) *tovāri* || *tovārin*, (*s trīman*) *ljūdi* || *ljūdin* (My);

(*pod svīman*) *dūbin* || *dūbi*, (*za kōnjin* || *kōnji*, (*z*) *ljūdin* || *ljūdi*, (*s*) *kōnjin* || *kōnji*, (*pod*) *dūbi* || *dūbin*, (*za*) *govēdi* || *govēdin* (Јо).

Овакво двојство облика у инструменталу множине налазимо и у говору залеђа сењскога (Т о м л ј е н о в и ć, NV XIX 409).

Интересантни су овде — акценатски наравно — облици *kljūći*, *bristi*, *drini* (исп. генитиве *kljūća*, *brista*, *drina*). Ко зна — да се они не своде на некадашње *kljūci*, *brīsti*, *drīni*; тј. да нису по пореклу чакавски; исп. сличне облике у чакавском Заричју код Пазина: *lāsi*, *pūti* (Прилози XX 232) и у посавском говору: *nōži*, *kōlci*, *vrānci*, *rukāvi* итд. (И в ш и ћ, Rad 196, 231).

Иначе и овде:

а. облици типа *ljūdin*, *klīštin* своде се на некадашње *ljūdin*, *klīštin*;

б. облици типа *kōnjin*, *grōbin* — на некадашње *kōnjīn*, *grōbīn*;

с. инструменти типа *zūbi*, *dūbi* — на некадашње *zūbi*, *dūbi*.

Мунтићко-ловорички дијалекат као дијалекатски тип.

Мунтићко-ловорички дијалекат, то је штокавски икавски говор. И то укрштен говор. Компонован је од два основна дијалекта: а. од дијалекта са *ć* и *ž* за **tj*, **dj* и *št*, *žd* < **stj*, **zdj* итд.; и б. од дијалекта са *č* и *đ* < **tj*, **dj* и *št*, *žd* < **stj*, **zdj* итд. Отуда у мунтићко-ловоричком дијалекту налазимо: 1. инструментал множине на *i*, који је црта *č*, *ž* - дијалеката; 2. глас *đ*, који је црта *č*, *đ* - дијалеката; 3. трагове од непренесеног " акцента на претходну дужину (Л о в о р и к а), што је црта *č*, *ž* - дијалеката. И друго.

10. Мрчански дијалекатски тип. Говори се у Мрчани. То је велико село на почетку средњоистарске висоравни, на путу између Пуле и Барбана.

У Мрчани налазимо:

а. за прасловенско *tj*, *dj* — *ć* и *ž*:

vrīća, *srića*, *nesrića*, *peć*, *meću*, *mećeto*, *svića*, *kantajući*, *plāčući*, *sviće*, *mustāci*;

žēža, *glōže*, *ržavo*, *ržina*, *mlāža*, *mlāže*, *slāži*, *trži*, *glāža*, *riža*, *prēža*, *iža*, *sāže*, *riže*, *plīža*; али: *na rojēnju*, *hūje*;

б. за српскохрватско *tj* — *ć*:

lišće, *krščāna*, *něčak*, *nečakinja*, *svāća*, *cviće*;

с. за групе *jt*, *jd* — *jt*, *jd*:

nājti, *nājden*, *ubājti*, *dōjti*, *dōjden*, *ubājd n*;

d. за групе *stj, zdj* итд. — *št, šč* и *žd*:

Labiština, Barbānština, uštīpne, gūštar, štr, štūklo, štūcavica, st^ar-nište, štāp (= уштап), nātašte, (s) klišti, klišta, rankunište, blūšti, pot-hrāštite, dštēna, kosīšte, jēštravica (= јаштерица) || mljāščēn (mljāskati), stiščēn (stīskāti), iščēn (iskāti), koščīca, paščīca, daščīca; dāžda, daždēno.

Ad a. *č* у Мрчани, то је врло меко *č = č^e*. Не треба нарочито истичати — али треба изричито рећи — да се тако изговара и етимолошко *č = č^e*; тако да се та два гласа — *č̣ < č* и етимолошко *č̣* — ни по чему не разликују међу собом.

Ad b. За групу *dj* немам ниједнога примера у белешкама.

Ad d. Рефлекси група *stj, skj (sk^e)* и овде су лингвистички разграничени: *št* је рефлекс засебних речи и суфикса *ište*, а *šč* — живих алтернационих односа.

Рефлекс *šč* у алтернационим односима и овде је, свакако, икавски инфилтрат, из оних икавских говора који су у својој системи имали групу *šč*.

Степен развитка акцентуације.

1. Акценат је у Мрчани пренесен на претходни слог, кратки и дуги, само у једном случају: с крајњег кратког отвореног слога; и то увек као ' акценат.

a. Претходни слог је кратак:

sélo, vóda, nóga, kóza, vóla, vóli, dāžda, svéga, čélo, kósa, nósi (импер.), *spéči, pomózi, tēle, kónja, kónji, óni, grmi, žena, žēni, dáska, postóli.*

b. Претходни слог је дуг:

rúka, tráva, žédna, úče ' (= вуче), stína, líha, trda, múka, čriva, práscā, posúdi, grána, brázda, gláva, posiče, svítu, vína, rankúna, brístā, stína, kljúči, sáma, pútu, trúdna, síce, préde, réste, sviča, (u) hládu, cípi.

2. У свима осталим случајевима оба акцента, и " и ^, чувају своја стара места.

Тако у Мрчани налазимо:

a. " акценат на крајњем затвореном слогу:

α. *jeztk, kušet, čovik, t^arbūh, crljēn, živōt, samānj, krščān, kapūz, volān, ovčan, kozān, konjān, (s) porōn* (6. једн.), *dumbōk, (z) volōn* (6 једн.);

β. *māčāk, nārōd, nārōj, prēdēn, rēbāc, slipāc, prālōg, brístōn* (6. једн.), *(s) kljūčēn* (6. једн.), *plētēn, prēdēš, vēnāc, sūsēd, prāsāc;*

b. " акценат у унутрашњим слоговима :

*uštĩpne, usĩnac, ustãti, piturãti, pocĩniti, posũdila, v^ornũti, daždẽno, kositi, (z) rukãmi, (u) postõli, onĩma, uženĩla, križĩna, zapĩsãti, pẽ-
čẽmo, zõvẽmo, sũsẽda, skopãli, ukrẽsti, zajãti, (u) kupĩnah, (za) govẽdi,
čũvãla, utrũdila;*

c. ^ акценат у свим слоговима :

α. *vodẽ, mũkẽ, kozẽ, ovcẽ, rukẽ, granẽ, lihẽ, glãvẽ, brãzdẽ, zaškũri* (3. једн.),
bolĩ, kosẽ, (z) ũsti (6. мн.), *(s) krẽli* (6. мн.), *ljũdi* (2. мн.), *zidi* (6.
мн.), *kljũci* (6. мн.), *plẽtu, pẽku, sikũ, prẽdu, zõvu, kokošẽ, blišti, tepli,
teplĩnjẽ, debelinjẽ, svičẽ, morã* (= морао), *kantã;*

β. *umrit, nogõn, rukõn, vodõn, sestron, kozõn, ovcõn, morãš;*

γ. *Labiština, ubãjti, (na) kantridah, veseljẽ, žĩvljẽnje, rojẽnju* (= рођењу),
povidan.

Квантитет.

Мрчана одлично чува преакценатске дужине; боље од свих села јужне и југозападне Истре које сам ја обишао; кудикамо боље од Лижњана и Медулџина.

Специјалан случај — и овде — представљају примери с две уза-
стопне дужине, с неакцентованом и акценатованом дужином. Каква је
ситуација у овом случају у Мрчани?

Оваква и проста :

1. или се чувају обе дужине, и неакцентована и акценатована :

mũkẽ, stĩnẽ, brãzdẽ, (z) ũsti (6. мн.), *plẽtu, prẽdu, pẽku, sikũ, blišti,
svičẽ;*

2. или се неакцентована дужина чува, а акценатована скраћује :

(v) *Pũlẽ, trãvẽ, lihẽ, glãvẽ, zaškũri, (s) krẽli, zũbi* (2. мн.), *jãji*
(2. мн.), *(s) kljũci, pũti* (2. мн.), *zõvu, svitĩ, teplĩnjẽ;*

3. или се неакцентована дужина скраћује, а акценатована чува :

rukẽ, granẽ.

Примери под 1. и 2. имају само релативну вредност; то јест: при-
мери типа *mũkẽ* могу се чути и с " акценатом, као *mũkẽ*; а примери типа
lihẽ могу се чути и с ^ акценатом, као *lihẽ*. Примери под 3. изговарају се
само на један начин: онако како су написани.

Множински именички облици.

1. Генитив множине.

a. Код именица женскога рода. Нема никад наставка *a*.

ùlik, kôz, hiž, nôg, rùk, žên.

b. Код именица мушкога и средњега рода. Има само један наставак = *i* (*i* > *i*):

jājī < jāji, ljūdī < ljūdi, zūbī < zūbi, bristi, pūti < pūti || pūti, tēlci, klāsi < klāsi, sēli, črīvi < črīvi.

2. Датив множине.

a. Код именица женскога рода. Има наставак *an*:

nogàn, stinàn, kozàn, hižan, kràvan, ovcàn, ženàn.

b. Код именица мушкога и средњега рода. Има наставке *an* и *en*:
(*nāšin*) *ljūdan, gòstan, (mòjin) volàn, tovàren, ljūden, konjàn, (mòjin) brätan.*

3. Инструментал и локатив множине.

a. Код именица женскога рода. Нису једнаки: први има наставак *ami*, а други наставак *ah*:

(*z*) *bíčvami, (z) rukàmi, (z) nogàmi, (pod) kozàmi, črīpnjami, sestràmi, (za) ovcàmi, (za) kràvami;*

(*u*) *bíčvah, (po) hižah, (na) kantridah, (na) stinàh, (u bilih) bragèšah, (po) bðškah, (u) kupīnah.*

b. Код именица мушкога и средњега рода. Ти су облици једнаки и имају наставак *i* (*i*):

(*s*) *klišti, zūbi* (sic), (*z*) *ūsti, (s) krēli, (pod) bristi, (pod) dūbi, (z vèlikima) mustàci, (pod onīma) zidi, (s trīma) kljūči, (za) govèdi, (za) kònji, (za) vðli, (s) cīpi || cīpi, (z) jāji;*
(*na*) *bānki, (na) stòlci, (u cīnih) pastðli.*

Овде не иде у систему само инструментал *zūbi* (место очекиваног *zūbi*), који се може сводити на некадашње чакавско *zūbi*.

Мрчански дијалекат као дијалекатски тип.

Мрчански дијалекат, то је штокавски икавски говор. И то прост и јасан говор — у данашњем свом облику. Он има у својој гласовној системи: *č* = *c^e*, *č* = *c^e* и *ž* за прасловенско *tj* и *dj* и *št*, *žd* < **stj*, **zdj* итд.

Ово је типичан говор источнога крила дијалеката залеђа ровињскога. Зато се на њему овде нећемо задржавати.

Р. Бошковић

R é s u m é

R. Bošković

LES RÉFLEXES DES GROUPES *tj, dj, tvj, dvj, stj, zdj, skj, zgj* (*sk^e, zg^e*)
DANS LES DIALECTES DE L'ISTRIE DU SUD ET DU SUD-OUEST

L' auteur parle de dialectes des villages qui sont situés aux environs les plus proches de la ville de Pula: Premantura, Valdebek, Vintijan, Vinkuran, Banjole, Pomer, Medulin, Ližnjan, Valtura, Škatari, Šikići, Štinjan, Jadreški, Muntić, Lovorika, Mrčana.

Les vues générales sur les parlers ikaviens štokaviens de l'Istrie méridionale et sud-occidentale seront données après la parution de l'étude *Les dialectes de l'arrière-pays de Rovinj et les dialectes de l'arrière-pays de Poreč*.

3. — СИМБИОЗА ПРОЦЕСА И ДИФЕРЕНЦИРАЊЕ ПРАСЛ. *tj — dj*

I

Упоредна граматика словенских језика, заснивана на еволуционистички схваћеним појавама језичког развитка, придавала је велики значај диференцирању група *tj — dj* (cf. W. Wondrak, *Vergleichende Grammatik der Slavischen Sprachen* I, с. 275—277). Претходне појаве палатализације велара указују на основну карактеристику. Прва и друга палатализација, истога смера, условљене вокалским резонатором наредног слога, већ су указивале на такав значај; трећи палатализациони процес, посебан било само по ефекту или и хетерохроно, постериоран према процесу $k > c$, о чему је вођена принципски занимљива дискусија (Белић, Трубецкој; Хујер, Грицкат), давао је широко схватање опште развојне ритмике прасловенске језичке заједнице. Таква упрошћеност ритмике врло се јасно запажа из аналитичких излагања књиге С. Б. Бернштејна (*Очерк сравнительной грамматики славянских языков*, 1961), која је утолико кориснија што је изграђена на интерпретацији новијих проучавања у славистици. Питање о израженим ефектима процеса *tj — dj* има у ствари двојак значај. Оно залази у општу динамичку линију дијахроних процеса, синхронизовано са изменом природе слогова, са тенденцијом ка отвореним артикулацијама у структури говорних тактова. Друга страна тога питања односи се на хронолошке процесе диференцирања група словенских језика. У овоме погледу упоредна граматика је већ констатовала разлике које оправдавају схватање о три групе словенских језика, а те разлике су објашњаване битно фонетским еволутивним могућностима.

При одређивању мерила за тако схваћене процесе, Вондрак ставља тежиште више на разлике места образовања (палатална и постпалатална зона) него на степене фрикативности у африкатном артикулационом склопу, наглашавајући да је таква фрикативност „у једном делу“ словенске језичке територије отпочела, а тиме би био дат

импулс за даље дивергентне измене. Вондраку је таква полазна тачка могла дати бољи прилаз ка разрешавању проблема да је схваћена као синхронистички основ за дијахрони смер дискусије, али и то у потпуној конкретној слици језика изражених у дијалекатским комплексима. Међутим Вондраково еволуционистичко гледиште могло је указивати на типичне резултате само у виду изразитих генералисања са занемаривањем оних процесуалних ефеката који имају вредност кључа проблематике. Тако је за источну групу типична корелација $\acute{c} : (d)\acute{z}$ а за западну групу $c : dz$, *resp.* z . У овим случајевима упрошћавање звучних африкатних корелатива, свођење на фрикацију, фонетски и фонационо је објашњиво, јер је у звучних сугласника артикулациони импулс слабији него у незвучних. Али јужнословенска језичка група не показује заједничку интегралну корелативну црту у овоме смислу. Напротив, у оквиру јужнословенске језичке групе, по Вондраку, типично супротно су постављени рефлекси $\acute{s}t : \acute{z}d$ старословенског и бугарског језика с једне стране и с друге стране српскохрватског $\acute{c} : \acute{d}$ и словеначког $\acute{c} : \acute{j}$. Први недостатак оваквог генералисања младограматичарског еволуционог схватања слике диференцираних односа јесте непотпуност, јер је на тај начин остављена по страни управо словенско-македонска језичка територија, на којој имамо поред палатализованог велара лабилне артикулације (књиж. тип $k-\acute{g}$) још и варијанте типа $\acute{s}\acute{c}-\acute{z}\acute{g}$.

Други је недостатак еволуционистички схваћеног диференцирања прасл. $tj-dj$ управо принципске природе. При типичном еволуционом развоју диференцијалне еволутивне црте се јављају као интегралне црте за појединачне делове некадање целине, као црте које карактеришу јединство сваког дела претходне развојне језичке целине, значи као интегралне црте првостелених дијалеката. Кад би, дакле, у процесу прасловенског јотовања зубних сугласника био у питању само и типично еволуциони процес, онда би свака група словенских језика имала своју интегралну карактеристику, и то у довољно израженој мери.

Несклад у односима, и то у јужнословенској језичкој групи, а с обзиром на рефлексе прасловенског процеса палатализације, којима се раскида прасловенско језичко јединство, врло се јасно види и у књизи А. Мејеа а и А. Вајана (A. Meillet — A. Vaillant, *Le Slave commun*). Истичући ову црту као релативно нову, ови истакнути представници словенске науке о језику сматрају је као особину прасловенских дијалеката, која их стварно у принципу диференцира једне од других („on a ici l'un des traits par où les dialectes slaves se distinguent les uns des autres“, с. 94). Наглашавајући да унутрашње сагласности има

нарочито међу западнословенским језицима, они констатују да такве сагласности нема међу језицима јужнословенским („les parlés meridionaux offrent des traitements divergents“), и да су разлике међу њима сложеније него што се види према нотацији у појединим јужнословенским књижевним језицима.

Такво запажање репродукује С. Б. Бернштејн речима: „Глубокие отличия представляют южнославянские языки в отношении судьбы аффрикат восходящих к *tj*, *dj*“ (с. 228). Он разлике сматра познијом појавом, а као општу карактеристику сматра *tj*—*dj*. Он као и А. Белић разликује појаве у западној групи, и задржава се на типовима који би одговарали штокавском, чакавском, најзад хрватском кајкавском и словеначком типу. Он се задржава на појавама у источном делу јужнословенске територије. Сматра да су се ту врло рано пред африкатама јавиле предњонепчане артикулације. Допушта да се у неким говорима призвук осамосталио („В некоторых южных говорах призвук развился в самостоятельную артикуляцию“, с. 229), а у већини се изгубио. Тиме се пак даје одговор на макед. *k'—g'*.

Појаве несагласности међу јужнословенским језицима су значајније, и такво стање је још изразитије у дијалектима. Четири се језичке територије нарочито истичу поремећајима корелативности.

1. Словеначки језик показује опозитум *č : j*, на први поглед процес сличан односу у источнословенској групи (*č : ž*). Ипак постоји разлика у самом дисимилијаторском процесу *ǰ > ž* и *d > j*. Али је још много значајније, што таква континуанта (*j*) обухвата осим словеначког језика још и суседне српскохрватске дијалекте, кајкавски и чакавски, и један мали део штокавске територије (средња Босна; део Херцеговине).

2. Остављајући по страни познате варијанте африкатних елемената широке територије штокавског типа, истичу се у једном њеном делу обухваћеном средњобалканским миксоглотским процесима (у тимочко-лужничком дијалекту, центар Пирот) континуанте *č : ǰ*, дивергентне према *č : d*, иако су *č* и *ǰ* међу собом корелативне.

3. Бугарска зона, већ по студијама Ј. Милетића (*Das Ostbulgarische; Die Rhodopenmundarten*), показује недоследност (нпр. *kinà* „rätselhaftes Pronomen“ а *čine*, *kōšta* а *vigiš-vigite* итд., *Rod.* с. 59, 183, 220). Разбијеност показује нарочито расправа Ст. Стојкова *Образуване на бъдеще време (футур в съвремения български език, Езиковедско-етнографски изследвания, в йамей на акад. Сѣл. Романски, с. 239—257)*, а поводом тога упор. Влад. Георгијева *Еден особий случай на йалайтализация в български език* (Изв. на Института на български език VIII).

4. У македонској језичкој области, поред изразитог јединства језичког осећања и структуралне исте умерености, са стабилисаним фонолошким системом, — континуанте *tj — dj* показују два типа (cf. Б. Конески, *Историја македонског језика*, превод). Широка плоха има тип *k — g*, а периферне нијансе су са двојном фрикативношћу. Материјал Института за македонски језик показује у детаљима врло занимљиву слику периферних односа према средишним областима.

Несинхронизирани, међу собом независни процеси на целој диференцираној територији јужнословенских језика показују потпуну дезоријентацију у смислу еволутивног схватања. Заједничка вредност типа *k — g* даје блиску слику некадање везе: једне раскинуте и распарчане изоглосе.

Овакви дивергентни резултати не могу се објаснити нормалном еволуцијом условљеном индивидуално зачетим девијацијама и неадекватностима процеса дијахроног развоја. Веома је компликовано реконструисање прво чакавско-кајкавске блискости, да би се донекле објаснила црта „j“, а затим блискости чакавско-штокавске, да би се оправдао данашњи однос (А. Белић). За прву фазу и поред оваквих претпоставки — не добијамо одговор ни за тростепену дезагрегацију $\check{g} > \check{z} > j$ (*теја*) ни за присуство те црте у једном штокавском сектору, који се у науци желео приказивати у далекој перспективи као чакавски, мада је таква хипотеза демантована стварним фактима (Решетар; Белић).

II

Општи проблем палатализовања треба решавати са новим ставом о језику и језичким процесима, и то специфично на терену мултилатералних и хронички условљених сусрета разних језика, сусрета изражених типично супстратним односима, а много мање адстратним. Такав општи принцип нуди јединство става и јединство базе проучавања и овога проблема, у скупности опште проблематике словенских језика на балканском терену. С друге стране, специфичности појединих зона указују на диференцирања миксоглотски изазвана.

Такав став и исправно миксоглотско интерпретирање захтева да се узме као база онакво стање какво је претходило многоструким миграцијама, померањима и мешавинама дијалекатских црта, нарочито од XV века до краја XVIII века. Таква је оријентација неопходна с обзиром на продирање штокавизама ка чакавском приморју, а и за разумевање продора ијекавизама кроз икавску основу босанских

говора; за формирање дијалекатских варијаната у Славонији и Војводини; за стабилнисување нових дијалектизама у Србији.

Такав, а у међујезичким односима још и већи значај има језгро македонског језичког подручја. На овакве међудијалекатске мешавине желим да укажем у вези са својим садањим мишљењем, а нарочито поводом принципа корелативности и узрока некорелативности. Главне црте кретања уопште наглашавао је А. Белић. Конкретност такве природе у говорима Шар-планине нагласио сам у миксоглотској дијалектолошкој студији о говору Сретечке Жупе (СДЗБ VIII). Искрпно и широко обухватно др. Божа Видоески је изнео кретање македонских изоглоса према северу и североистоку (МЈ 1963) и поставио основу правилног разумевања низа новијих језичких и међујезичких процеса.

Продирући уназад према сусрету јужнословенских језика са ранијим слојевима, романизираним у разним степенима, или са другим миксоглотским карактеристикама, ја сам показао за прву епоху развитка српскохрватског језика да су у њој први језички процеси били супстратно дириговани. Тако је и „j“ илирско-романског слоја својим $di(a) > z(a)$, алб. *Zana* < *Diana*, мезап. *Θana*, односно $z > j$ — *Lazarum* „*Lazarum*“ утицало да прасл. *dj* пође ка резултату „j“ (*meja*, cf. М. Павловић, *Перспективе и зоне балканиситичких језичких процеса*, ЈФ XXII; *Une isoglosse conditionnée par le substrat*, *Prace Filologiczne*, t. XVIII, cz. I).

Друга је зона са $\check{c}-\check{g}$ тимочко-лужничког дијалекта. Расправа о томе (*Omagiu lui Alexandru Rosetti*, București, 1965) показује да су *tj—dj* еволуирали под утицајем опозитума $\check{c}-\check{g}$ у проторумунском супстрату. Трагови тога су и у систему данашњег дијалекта (*noč: veče*), као и у топонимији (*Židilje — Ğidilje*; *Ğupan, Ğera*; *Sičevo, Malča*) и у антропонимији (*Ğonić, Ğunić, Ğođa, Ğuđa* и сл.). У даљој фази румунско $\check{g} > \check{z}$ одговара извесним ономастичким елементима са каснијим асимиловањем романизираног становништва (тако: *Žerče, Žera* у Босни).

О трећој зони не мислим да ја сам говорим. У извесним специфичним позицијама може се покушати са тражењем фонетских решења за варијанте о којима говори Стојков. Али шире од тога је запажена симбиоза румунско-бугарске зоне. О тим односима говори А. Росети у својој историји румунског језика (Al. Rosetti, *Istoria limbii române* III, cf. Skok, *Osnovi romanske lingvistike* I). За групу *sc* са претпалаталним вокалима констатује $\check{s}\check{c} > \check{s}t$, као и у црквенословенском језику, а као процес дисимилације. Скок додаје да „неки научници мисле да се ова дисимилација догодила под утицајем словенског фонема“, али претпоставља и паралелни развитак у оба језика (с. 81). Емил Петро-

вићи шире развија мисао о симбиози: „Une évolution analogue parallèle est celle du groupe *sc* (*sk*) suivi de voyelles antérieures lequel tant en roumain qu' en bulgare et en serbocroate (le dialecte štokavien) est devenu *št* (*st*). Cf. lat. *pis(is)* + *em*, roum. *pește*, bulg. *iskam* mais *ište* (**iske*), scr. *iskati* mais *ištem* (**iske-*)... La langue romaine avec la langue bulgare et le serbocroate štokavien constitue une aire continue en ce qui concerne le reflet *št* (*st*) de *sk* (*sc*) + voyelle antérieure.“

Међутим, не треба губити из вида да се румунско *št*, (*niște*, *București*) слаже са буг. *svešta* из **svetja*, а да таквог слагања нема са српскохрватским континуантом. Стога се управо у македонској језичкој зони може тражити принципски одговор на питање о корелацији *šč* : *žg*, а на бази миксолингвистичких процеса.

III

Континуанте прасл. *tj—dj* јављају се у македонском као два изразита вида. С једне стране генерализујући може се рећи да имамо скоро примарну вредност изражену као *k* лабилно, односно као *g* умекшано; други вид је комплексна африката.

Прва зона представља средишни део, али се не сме заборавити да представнике са те зоне треба у далекој перспективи довести у везу са типично словенским најранијим теласем при доласку на Балканско полуострво (смер према јужној Албанији и северном Епиру, са доњим померањима). Такви рефлекси, у дискусијама према младограматичарским схватањима, водили су идентификовању тих континуанти са *ć—d*, неки су пак такво објашњење заснивали на уношењу *ć—d* са севера, у време експанзије Рашке. Такво мишљење пак, ма како имало карактер теоријских могућности, није се могло одржати. Чак и врло објективни и добронамерни истраживачи нису могли схватити двојност *ć* и *šč* односно *d* и *žd* као евентуалну усклађеност. Псводом тога В. Облак у својој опширној студији *Einige Kapitel aus der bulgarischen Grammatik* (AfsIph XVII, с. 129 и д., 430 и д.) каже за прасловенске континуанте да се нису могле развити на двоструки начин („...nicht in zweifacher Weise in *šč* (*št*) und *ć*, *žd*, *žd* und *d* entwickelten“). Даље: Novaković und Masing sehen in dem *ć*, *d* (*k*, *g*) die einheimische Laute, ohne sich über den Ursprung der anderen Vertretung genauer auszusprechen“ (с. 455). Ја сам имао прилике да изразим мишљење да опозитум *k—g* представља веома стару црту, управо конзервирану прасловенску вредност (Белићев *Зборник* 2; cf. *Slavia* XVII), необично чување врло архаичног изговора, донетог из њиховог матичног говора.

Периферне зоне, углавном, показују тип *šč*, *žg* (*svešč'a*, *vežg'i*). То су управо планински крајеви, где су и у наше доба македонски Словени били у непосредном додиру са представницима аромунског пастирског живота. Али треба избећи методолошку грешку каква би била кад би се мислило да су управо Каракачани били у симбиози са македонским Словенима у време језичког превирања. У таквој симбиози су учествовали проторомани, које нам више него симболички представљају данашње разбијене групе Аромуна.

Али за правилно разумевање некадањих процеса морамо узети основну пројекцију аромунског говорног типа.

Такво, упоредно, углавном оријентационо проучавање показује двоструку тешкоћу. У македонским словенским дијалектима, као уопште у појединим говорним зонама јужнословенских језика, имамо и мешавине дијалеката и дијалекатских варијаната, а и сасвим нове процесе. Доволно је да као пример наведемо, према поменутој Облаковој расправи, из Охрида и Прекодрима *ždž* (< *zdj*), *graždžanin*, *graždani*, иначе и *g' — d* (*tug'i*, *meg'a*, с. 455). Тако исто има и појава зависних од слабљезња артикулационог импулса и од слабљезња степена артикулационог фортитета (*ššt* наведено за Ресен; *šo* == *ššo* наведено за Велес, а и за нека друга места — *štš*, *šo*, *ješčo*, с. 454).

Македонско-аромунски говори такође показују више дијалекатских нијанси а уз то и типичне ознаке мешавине, у правцу који нас интересује. Вајганд (*G. Weigand, Die Sprache der Olympo-Walachen*) помиње неколико група Влаха у Македонији: битолска (Влахо-Клисура, Невеска), струмичка (Серез), пиндска (Пиндус, Самарина, Мезово, Каларитес), олимписка (Влахо Ливадон, Кокинопло, Феанике), албанско-епиротска (околина Мусакије и Јањине, Арванити, Фаршероти). Из већег броја добрих информативних радова о аромунским говорима поменућу Вајгандову студију са текстовима *Die Aromunen* као и Капиданове (*Capidan Megleno-Româici* (I—III 1925, 1929, 1936) и *Dialectul aromân* 1932). Међутим, овде ћемо узети за упоређење пример из Вајгандове књиге *Olympo-Walachen* управо због временске блискости са објављивањем Облакове расправе, а нарочито зато што она има карактер директног трагања за материјалом са констатовањем црта као таквих, уз интерпретирање и другог материјала.

Вајгандов материјал и његова запажања управо имају значаја за тако рано констатовање унутрашње мешавине у аромунским говорима. У односу према румунском, он констатује да *c — dz* према ром. *č — g* није општа карактеристика. Тај однос постоји, али не као општа црта територије, ни у свим примерима („es ist ein Irrtum, zu

glauben d. r. *tš*, *dž* werde im m. r. durch *ts*, *dz* vertreten. Freilich findet dies bei vielen Wörtern statt, aber weder auf dem ganzen Gebiete, noch in allen Wörtern, wo es sich obiger Regel gemäss stattfinden müste, с. 53). У Влахо-Клисури и у Самарини констатовано је поред општег рефлекса *c* (*ts*) и по неколико примера са *č* (*tš*). Међутим, у Серезу претежно је *č* (*tš*). У Крушеву је карактеристично *c*, на истоку и у струмичкој зони *č*, а у јужној Македонији мешовито (*ts*, *tš*, *tš*). Из таквих обавештења можемо закључити да је изоглоса *č* раскинута; она се успоставља ако се крушевски говор гледа локализован у перспективи москопољској, пре покрета према Битољу и Крушеву (ту би била изоглоса грчке симбиозе, cf. 55—56). Међутим, источнији говори показују мешавину с оном романском групом која је, имајући у свом систему *č*—*ǰ*, била ушла у симбиозу са словенским суперстратом источне Србије. Аналогно би било *ǰ*. Слично је са *dz/dž:j* уз непрецизан изговор *ǰ* са колебањем (cf. 56).

IV

Ова анализа у принципу показује као резултате романске палатализације управо стање слично стању какво је констатовано за јужнословенске језике. Раскинуте су изоглосе у говорима вулгарно-латинског супстрата; поједини јужнословенски језички процеси укристили су се са процесима разбијених, у извесним зонама диференцираних супстратних појава. Тако је уопште сусрет две палатализације дао изразито интересантне диференциране резултате, као што смо раније констатовали. Може се рећи да је у томе смислу најизразитији комплексан случај управо у планинским крајевима македонске зоне. Полазна тачка би била у сусрету македонско-словенског опозитума **t'* resp. **kt'* и **d' : j* са типом романске палатализације (*k' — g'*, *ske — ski*). Такав сусрет се овде испољава као тип *šč' — žǰ'*. Тешкоћа због фрикативног елемента испред дентала је неутралисана ако би се прото-аромунско *šč* прихватило као симбиозни импулс. Примери које г.о Миклошићу наводи Вајганд не дају упрошћену слику. Сем за говор Влахо-Ливада наводи *št* пред акцентованим вокалом, а *st* после акцентованог слога: *espiertu — eskiertu*, *estšertu — estšertu* (с. 57). Међутим, фонемска структура, заједно са акценатском условљеношћу, показује управо аромунску дијалекатску мешавину. Ту је само један од говора, а шири материјал даје сложенију слику. Ђорђе Паску (*Giorgie Pascu, Dicționar Macedoromân*) sub voce *știre* бележи и *scire*, *știū — sciū*, *știū — sciū*, *știū — știū*, а sub voce *nuștire* има *nusce*. Наведени материјал показује

дијалекатску диференцираност, али унеколико и мешавине (чега има понегде и у источно-македонском). Овде пак из живог говора (Петре Лиаку, 79 г., родом из Крушева) могу навести у фонетској транскрипцији *kim ešči, ĩo esku — tine ešči, ĩo šči — tine šči, noj ščim, nušči* (д. р. у његовом изговору *ni štii*). Извор колебања добрим делом треба гледати и у релативно врло новим мешавинама, а један такав случај наводи П. Скок за насеље Влашки колиби (Прилепски крај) „где летују Саракачани и Цинцари са Охрида и Периволи“ и анализира састав и порекло ту насељених породица (ГлСНД, с. 212).

Симбиозу аромунско-македонску треба гледати не у адстратним односима садањих говора једног и другог језичког типа, него у перспективи некадањих супстратно-суперстратних односа.

Један веома изразит конкретан пример налазимо управо у Облаковој расправи: *vašča* и *našča* у костурском говору. Облак истиче значај групе *šč*: „Wie stark ist in dem makedonischen Dialekte die Vorliebe für *šč* ist am besten daraus erscheinlich, dass sogar sekundäres *št*, das erst durch Ausfall von Halbvokal und Assimilation entstanden ist zu *šč* wurde. So würde fast in allen Dialecten, die *šč* haben, auch (*čyto*) *neščo, zaščo* gesprochen, im Dialect von Kostur *vašča (vašata), našča (našata)*“, оп. cit. с. 453. Ови наведени примери су много значајнији него што је то Облаку изгледало. Али ту није *vaš + (š)ča, naš + (š)ča*, већ постпозитивно појачавање аромунском заменицом *f. cea* „ова“ (*čea*), cf. *acel, acea* (Mihaileanu, *Dicționar macedoromân*, XII; G. Pascu, оп. cit. sub voce *acel*). На тај начин се у конкретном случају види и сам процес симбиозе: примајући македонско-словенски облик, удружују га Аромунци са својим *cea*, тако да је синтаксичко-семантички нов облик паралелан са македонским принципом постпозитивног наглашавања *našava, vašava*, управо *naš(ă)c(e)a, vaš(ă)c(e)a*, третирајући мак. кратко *a* као аром. *ă*.

Комплексност македонске симбиозе је у томе што показује изохроност процеса *tj* и *dj* са *stj — skj*, а паралелно са романском палатализацијом. Насупрот томе се поставља широка плоха румунско-бугарско-српскохрватског процеса *šč > št* (*București; ište, ognjište*), али са изузетком шћакавских говора, у којима процес даје резултат паралелан са македонским (*šč : št*), мада се од македонског процеса разликује неистовременошћу: у шћакавским говорима српскохрватске зоне процес типа *skjo* није био изохрон са процесом *tj — dj*. Оваква анализа и овакви закључци и са ове тачке гледишта посматрани доказују нешто познију симбиозу планинске зоне и у једном делу Илирикума.

Конкретна анализа лингвистичких ситуација отвара пут за дискусију о самим процесима с обзиром на основни постављени проблем. Тако се пре свега суочавамо са проблемом романске палатализације, о којој је већ било претходних помена. Однос палаталних и непалаталних фонационих елемената даје основну структуралну типолошку карактеристику, у првом реду за дијалекте индоевропске језичке заједнице, а затим, изразито за словенске и романске језике. Овде ћемо разгледати мишљења о односу романске и словенске палатализације, о њиховим сусретима на Балканском полуострву, о ефектима њихових сусрета уопште и посебно с обзиром на основни проблем ове ситуације.

Проблем о сусрету ова два типа поставио је на одређен начин први Петар Скок у чланку *Zur Chronologie der Palatalisation von c, g, ku, gu, vor e, i, y, i im Balkanlatein* (ZFRPh XLVI, с. 386—410). Затим је Рамовић појаве романске палатализације у јужно-словенским дијалектима Илирикума приказао као гласовне супституције у чланку *O prvotnih južsl. substitucijah za balk.-lat. k, g pred e, i* (ЈФ VI, с. 153—165), супротстављајући се објашњењима Скоковим. На то је Скок опширно разјашњавао своја мишљења заснована на новијим гледиштима. О томе питању ја сам изнео своја схватања у реферату намењеном Четвртом конгресу слависта у Москви (ЈФ XXII) и у чланку *Les substrats de l'Illyricum (Die Kultur Südosteuropas, Vorträge gehalten auf der Balkanologen-Tagung, с. 189—198)*, а затим детаљније изнео топономастичке трагове романске палатализације (č:ǰ) уопште у Илирикуму, а посебице у источној Србији. Већ је, у претходним напоменама о гласовном систему балканско-романског језика (проторумунског), окарактерисан опозитум č и ǰ, и то у источној Србији са очуваном опозитношћу: констатовао сам неколико примера у македонској зони (Ǧaula), а то је као микротопоним с југа пренето у Шумадију (пр. *njiva na džali*). У румунском језику тај фонем има вредност рум. „j“, а таквом измењеном изговору су као доказ наведени примери *Židilje* (као варијанта), затим *Žepa, Žepče, Žepina* (Босна) и др. Примери са č налазе се и на Истри (*fača* у интерференцији са *faca*, cf. *Prilog lingvističkoj geografiji Ilirikum*, APhL. VIII). Уз већ познате и више пута навођене примере, као *Brač, Rača, Mučanj*, интересантно је навести из кајкавске зоне *Velika Mučna* (**Monti-na*). У северозападним крајевима постоји тип *čapra* према *kapra*, затим *čepes* „женска капа“, тип *kača*.

Континуанта č уопште карактеристична за романске језике, некад је умешана, као опозитна фонеме ǰ варијанте. Упоредна граматица романских језика (Diez, Meyer—Lübcke) даје у општим цртама дифе-

ренцирану слику палатализације. Ново би било: констатација да је у ствари импулс дала келтска палатализација. То доказују неки ономастички елементи, нарочито топ. *Ĝera* (близу Лесковца), са значењем везаним за оронимску вредност: та реч (*jepi*) је веома честа као румунски ороним (Ј. Јордан), такође по Ј. Јордану (с. 516) ретор. *ger*, *žip*, *žip*, а такве облике потврђује Ј. Хубшмид за алпијско-ломбардијске говоре: *gip* „Wacholder“ (Johannes Hubschmid, *Substrate in den Balkansprachen, Die Kultur Südosteuropas*, с. 96).

У сусрету палатализованих фонема протороманског и периферијског српског дијалекта извршена симбиоза је утицала на артикулационо померање умекшаних *č* и *d* ка *č—g*. Такав се процес не би могао објаснити упрошћено као еволутивни; супстратна стабилност акустичке вредности фонеме овог типа била је ослонац процеса. Тај процес није синхронизован са процесом упрошћавања *stj* — *zdj*.

V

Проблем бугарског рефлекса (*št*) истиче Бернштејн као изразито одступање у поређењу са западном групом јужнословенских језика, мислећи на претходни артикулациони фрикативни елемент. Рамовш пак недвосмислено сматра да су буг. континуанте *št—žd* резултат посебног процеса. Он каже: „Dejstvo da je jedino bolgarščina razvila reflekse, ki so bistveno različni od refleksov katerekoli faze vsakega drugega slovenskega jezika (povod imamo spravku z frikativami, le v bolgarščini ni sledov o njih) govori jasno za to, da je bolg. *št* — *žd* razvito v času ko so bili bolgari geografično ločeni od drugih Slovanov“ (*Gramatika slovenskega jezika* I, с. 258). Иако је ово питање конкретније постављено у књизи Меје—Вајана, а затим радикално на другој основи и са новим схватањима о језику решавано, ипак овде наводим Рамовшево мишљење зато што се из његове формуле осећа мисао о самосталности овога бугарскога процеса, а то не искључује миксоглотско решавање проблема.

Бернштејн истиче сличност процеса **tj > štš* са резултатом процеса *stj—zdj*. Али се такво мишљење не би слагало са наведеним Рамовшевим гледиштем, мада ни Бернштејн код ових питања у ствари дискретно не одбацује Вондраково схватање.

Принципски посматрано, и апстраховано закључујући, не би било немогуће да се развије и посебно фонемски еманципује фрикативни призвук и у овом случају. Међутим то је на еволутиван начин могло бити једино у епоси која је непосредно претходила акустичком и артикулационом изједначењу ефекта *kiī' > *iī'* са ефектом *t'* (cf. А. Белић,

Српскохрватске гласовне групе јт—дј и њрасловенско кти, гти и хти, ЈФ II, 217—226). Али и са оваквом претпоставком тешко би било прихватити Берштејнову сугестију да је *št—žd* resp. *šč—žg* општа бугарска карактеристика, јер би се тако прећутно прешло преко континуанте типа *k—g*, као и преко других црта, специфичних за македонску језичку територију са периферном македонско-харакачанском симбиозом супротнo бугарско-румунској.

Међутим има довољно основа да се потражи решење у анализи паралелног процеса *stj—zđj*. Тај процес је хетерохрон према процесу *tj—dj*, и то постериоран, према Вондраковом излагању, које се не може обићи као полазна тачка. Пошто је изложио своје гледиште на процесе у западним словенским језицима, он износи ситуацију групе *stj*: „Handelt es sich um ein *stj*, so wurde daraus in den westslaw. Sprachen *šč*, das schliesslich zu *šč* führte. Zu *pustiiti* ‘schicken, loslassen’ lautete das Part. Prät. pass. ab. *puščen*, s. h. *pušten*, p. jetzt noch *puszczony*“ (с. 277). Аналогно томе: *zđj* : *žd'*. — Јасно је, дакле, да разлика ефекта континуанте указује на хетерохроност два процеса. Пољ. **tj* > *c* према **stj* > *šč* указује на буг. **tš* > **štš* с једне стране, и на **stj* > *šč'* (= *štš'*) с друге.

Али пре него што пређемо на анализу друге фазе процеса, на ишчезавање „призвука“ по Бернштејну, желео бих да истакнем још једну чињеницу довољно запажену али необјашњену. То су примери *štuždb* „fremd“, са антиципацијом *čuždb*, cf. гот. *fiuda* „Volk“, такође *tuždb* < **tudjo*. Четврта („најмлађа“) варијанта је *stuždb* > *štuždb*. Ове варијанте, које се јављају у врло старим споменицима, територијално везаним за стара средишта словенске писмености, показују колебања, те се заобилазним путем може слутити декаденција једнога процеса, у фази која омогућава варијанте и дублете. Да би се ови наведени примери могли објективније разумети, потребно је прецизирати их према самим споменицима у којима се јављају, а према тако утврђеном стању локализовати их, уколико је могуће, географски и временски. Сугестивно се намеће и питање о глагољичком знаку за „št“, јер има изгледа да се у њему открије вредност „šč“. Констатација с обзиром на ова дезидерата ипак неће утицати на правац саме дискусије. По мојим оријентационим запажањима, извесни најстарији споменици црквенословенског језика припадали би охридском типу, и ако би се у њима потврдила вредност *šč* упор. *žg*, такав би дисимилациони ужи процес указивао на временско ближе одређивање.

У сваком случају процес би могао бити везан најкасније за X век. На тај начин процес *stj—zđj* својом потенцијалном још неизгуб-

љеном вируленцијом резултата *šč* — *žg̃* открива јављање антиципационог призвука *s'* у континуантима прасл. **tj* — **dj*, дакле у источној зони јужнословенске територије: $s' + tš' > š't(š)$, resp. $ž'dž > žd(ž)$, одакле — *št* : *žd*.

Проблем о процесу *tj* — *dj* на тај би начин добио принципско решење и за источну групу јужнословенских говора, коју С. Б. Бернштејн супротставља континуантима у западној групи. „Иначе, — каже он, — шло развитие в восточной группе. Здесь рано перед аффрикатами возникли переднебные“ (с. 229). Губљење африкатског прострујног елемента сачињава и по Бернштејну посебно питање, које ће и овде касније бити узето у обзир. Али што се тиче уводне фрикације, мора се поновити да то доказује несумњиво палатализациону симбиозу бугарске и румунске зоне, постериорно у односу на романску палатализацију, која није могла утицати на формирање бугарске континуанте прасл. **tj* — **dj*. Другу структуру у источној Србији је дала синхронизација са траговима романско—балканске палатализације, али ће ту из континуанте типа **stj* палатални призвук ишчезнути, као у бугарском и румунском, и као у највећем делу срискохрватских штокавских говора.

За објашњење *šč* — *žg̃* уопште се не може узети у обзир ни процес типа макед. *kojno*, односно дијал. *lojze*, *grojze*, који се прецизније могу објаснити трансфером, индиректним еманциповањем предартикуларационе уместо постартикуларационе умекшаности: *loz* — *je* > *loz'* — *je* > *loiz'e* > *loize*. То је много млађи процес и његов домет је јако сужен (зона Јужне Мораве). Остаје, дакле, као једино примљиво објашњење: временски сусрет два процеса јоговања, при чему је процес типа *stj* стимулативно деловао.

VI

У Илирикуму, на западу, изразито вирулентне процесе налазимо у шћакавској зони. На питање континуаната прасл. типа **skj* — **zgj* у зони Илирикума мора се обратити посебна пажња, управо у вези са процесима **tj* — **dj*, који су већ окарактерисани као миксоглотски. Осврт на синхроничну ситуацију показује нам књига П. Ивића *Die serbokroatischen Dialekte*. Уз проблем диференцирања прасл. **tj* — **dj* ту се нарочито истиче стање континуаната другог палатализационог типа: „So wurde in den westlichen Teilen des Gebietes, das uns interessiert, $*d > j$, und in den östlichen Teilen wieder, wie auch in der bulgarischen und mazedonischen Sprache, vollzog sich ein anderer Wandel:

die Gruppen $*sk' = *st'$ (aus $*sk$ vor $*e$ und $*i$, $*skj$ und $*stj$) und $zg' = zd'$ (aus $*zg$ vor $*e$ und $*i$, $*zgj$ und $*zdj$) gingen über in $št$ und $žd$ “ (с. 62). Ако се узме у обзир словеначка континуанта са $šč$ у овом другом типу јотовања *krščenec*, *ognjišče* (cf. такође R. Nachtigal, *Geschichte der slovenischen Sprache*), онда слика постаје комплексна, тиме што се са словеначким резултатима повезују у варијанти континуанте $šč — žd$, компликујући однос према резултатима $tj — dj$ у западној широкој зони Илирикума. Ивић и наводи мишљење А. Белића о још једној компликации у хрватској кајкавској зони, у којој имамо место $j (< dj)$ африкату d (*Народна енциклопедија II*, под *Кајкавски дијалекти*). Такво d је, очигледно, појава словеначке језичке територије у сусрету са српскохрватском изоглосом $ć — đ$. Појава $đ$ у источном делу хрватског кајкавског дијалекта може имати и друго објашњење, само собом врло значајно. Ако је у Славонији био кајкавски тип, и из Славоније пренет на запад са континуантом $đ$, то би био индиректан а врло убедљив доказ да се у кајкавском j уместо dj јавило у изразито планинским теренима, синхронизовано са истим процесом супстратне провенијенције у чакавском и у средњој Босни и Херцеговини. Супстрат славонског подручја није пореметио еволутивни ток континуанте dj .

Процес депалатализације у правцу $št — žd$ изведен је у српскохрватском. Чакавска зона не показује у овом погледу никакав секундарни проблем. За штокавску језичку територију пак Решетар даје довољно података (*Der Štokavische Dialekt*, с. 133—136). Решетар наводи шћакавизме за чакавске говоре, и затим за говоре релативно старијег становништва, штокавско-икавског (католика и муслимана, ретко православних ијекаваца) у средњој Босни, великим делом у Херцеговини. Шћакавска изоглоса је раскидана продорима ијекаваца; са њене пак територије шћакавизми су пренети у северније крајеве (нпр. у Славонију).

Међусобно корелативне групе $šč — žd$, нису у међудијалекатској корелацији са резултатима ових група у чакавском и кајкавском, у којима је поремећена унутрашња корелација ($tj: ć; č: j$). Ово се односи на већ анализирание чињенице. Друга напомена се односи на одржану принципску корелативност са огромном територијом упрошћене фонације ($šč > št: žd > žd$). На та два питања односиће се анализа у наредном одељку. Претходно пак треба видети ефекат самога процеса и услове устаљивања тога ефекта.

Јотовање у типу $stj — skj$, $zdj — zgj$ потпуно је фонолошки условљено, и одговара општем у основи диференцираном типу процеса

у словенским језицима. Овај процес је корелативан, према типу **tj*—**ktj*: *dj* како је он донет у нова седишта, на Балканско полуострво. Прва фаза развоја је несумњиво еволутивног вида: **stj* > *s'ć* > *šč*. Овај факт указивао би на то да је процес хеторохрон и постериоран према јотовању типа **tj* и **dj*, са *j* < **dj* у извесном појасу ужем од изоглосе типа **stj* > *šč*.

Перпетуирање ових континуаната у типично планинским зонама било је стимулисано вишеструко. Индиректни резултат паралелног процеса показује судбину л. *tj*, *ct* у албанском. Норберт Јокл (*Zur albanischen Sprachgeschichte*, Архив за албанску старину, језик и етнографију I) даје објашњење за ово питање, које је Meyer—Lübke оставио отворено (*Mitt. d. Rum. Inst.*, Wien I, 31 f.). Он истиче да л. постакценатско *-ti*, *-cti*, — (*drek'* cf. *in-directio*) даје исти резултат као *-ci* у *šok'* (*socius*); а затим потврђује Педерзеново мишљење о три реда велара, и пореди у арб. и рум. групе *-kti-* и *-tj-*, што је по Пушкариу појава III века, — значи знатно ранија од доласка Словена. Сматрам пак да треба истаћи изразити вид умекшавања везан за Келте, јер према *Σκαρδώνη*, *Scordistas* (cf. A. Mayer, op. cit., s. v. *Σκαρδώνη* налазимо оп. *Šar-planina* (cf. **Sc'ard-* > **Šar-*), а *š* < *s'* је у великом делу Илирикума честа појава, не само у наведеном *šok'* = *šoc'* (cf. презиме *Šoc'*, Ц. Гора), него и *шароњање*, алб. *šenjt*, *Šurda* (K. Treimer, *Zur Rückerschliessung der illyrischen Götterwelt*, AASJE, III, 30), а ту треба додати и презимена *Škrivanić*, *Šaulić* и др. С друге стране, врло је корисно истаћи велику фреквенцију сугл. *s*, која је вредност била носилац, *factor agens* процеса јотовања у степену умекшаности.

VII

Губљење призвука фрикативности из палатализованих група улази у комплекс проблема о коме се овде расправља. Губљење африкатног призвука из групе типа *šč* (= *šts'*) и *žd* (= *ždz'*), супротно неким појавама о којима се овде расправљало, повезују језичке територије раније диференцираних језичких процеса. Тако су континуанте типа **stj* — **skj* дале **sk* на широкој плохи бугарског језика, у румунском, у македонском без периферног појаса, у српскохрватском без појаса са шћакавизмима.

Таква појава је принципски интересантна и заслужује објашњење. Обично се констатовало стање, а подразумевао се одговор на питање „како“ је извршен такав процес. Мал: одељак о југословенским изо-

гласама С. Б. Бернштејн завршава речима: „И так, если в отношении судьбы *иј* и *дј* болгарский и сербохорватский языки существенно различаются, то в отношении *сѣј*, *скј*, *здј*, *згј* глубоких различий нет“ (ib. 229). Управо већ диференцирани језици и то не истога типа повезани су једном цртом која у свима њима показује значајну фреквенцију у употреби.

Констатације иако не доносе решење могу нам врло корисно указивати на пут за објашњење процеса. Одговор да је у тим случајевима извршено једноставно упрошћавање артикулационих импулса не треба спорити; али је такав процес у суштини само последица правога подстрека. За процес депалатализације треба тражити објашњење у стању консонантског система, у структуралном односу консонантизма оба језика, гесп. дијалекта који су обухваћени процесом. Широка северна, делимице и средња зона Балканског полуострва показују супротност према руском као и према пољском језику с обзиром на консонантску структуру и акустичке ефекте. Општа умекшаност консонаната пред палаталним вокалским елементима развила се изразито у два поменута словенска језика, па умекшаности има и у типовима палаталних група које нас овде интересују. Супротно таквој ситуацији у језицима односно дијалектима са упрошћеним некад палаталним групама налазимо у довољној мери изражну стабилност консонантског система: скоро опште неутралне, фонолошки „нормалне“, а то значи средњег типа фонемске вредности. Ја сам такву тенденцију нормализације истакао у језичко-историјском уводу *Примера* за историју српскохрватског језика. Такво се стање види и из наведених студија. Између осталих црта навешћу стабилизацију *w : v* (cf. M. Pavlović, *La valeur et les processus des phonemes v : w, Orbis Scriptus 1966*), затим нормализовање *l*, губљење умекшаности у *r*, свођење умекшаних артикулација уопште са ретким дијалекатским минималним одступањима, или са развијањем пуне умекшаности (*l : lj*). Такву стабилизацију и поларизацију карактерише А. Белић : „Прасловенско умекшано *r*, које даје у овим говорима *rj*, налази се у свима говорима овог дијалекта. Али је могуће нарочито на истоку, да има и говора без ове особине. Стари умекшани сугласници *љ*, *њ* (добивени од *lj* и *nj* у прасловенском језику), или прелазе у неумекшане гласове или развијају испред себе *j*, прелазећи у тврде гласове“ (NE II, 225). Ова слика о кајкавском има општи значај, чак и за случај развијања *v* испред *и* („*y*“).

Процес депалатализације у правцу *žit—žd* изведен је у српскохрватском језику индиректно и дестимулативно.

Потврду стабилног фонемског система за један, иако мали део супстрата имамо у тези проф. Ж. Муљачића о дубровачком романском говору (*Dalmatinski elementi u mletački pisanim dubrovačkim spomenicima 14 st.*, Rad 307, с. 237—330). То важи и за велџетски (cf. Bartoli, *Das Dalmatische I—II*). То потврђује и драгоцени дијалекатски материјал М. Деановића о говору Ровиња (*Avviamento allo studio del dialetto di Rovigno*). Сав тај заиста релативно новији или чак врло нов материјал добија своју вредност кад се упореди са ономастичким материјалом и старим илирским траговима (А. Мауер, op. cit.; cf. Р. Скок, *Studije iz ilirske toponomastike*, AASJE I, 1—26; К. Ошћир, *Illyro-Thrakisches*, ib., 78—137).

Дестимулативна кочница карактерише и македонску зону. Блаже Конески о томе каже: „Депалатализација неких консонаната је битна појава у развоју македонског консонантизма. Она не само што је захватила више консонантских фонема, већ се одразила и у неким променама у гласовном виду (*Историја македонског језика*, превод, Београд 1966, с. 93). Конески сматра, и с разлогом, да је „процес одређивања консонаната отишао најдаље у македонском језику.“ За македонски језик конкретно и принципски уопште, значајно је запажање Конескога о неизохроности процеса депалатализације. Он с правом у овоме смислу истиче $\text{ʌ} > \text{ʁ}$ у вези са ишчезавањем умекшаности у примерима *шѣдѣ*, *оѣцѣ*, *мѣжѣ* већ у XII веку).

Консонантизам оваквог типа карактерише и бугарски и румунски језик.

VIII

Зоне у којима су очуване групе *šč* — *žg̃* с једне стране и са друге стране *šč* — *žd* слажу се по перпетуирању африкатске природе. О судбини првог типа македонско-аромунске симбиозе моћи ће се поставити одређенија слика у дијахроној перспективи ако се претходно покуша установити однос *šč* — *žd* зоне западних крајева према *č* — *g̃* и **tj* — **dj*, а где није сачуван палатализован вид типа *stj* — *skj*.

Да би се објасниле многоструке и комплексне миксоглотске појаве у Илирикуму, треба се задржати на условљености језичке функције, а овога пута конкретно на пасторалној лексици, карактеристичној за обе ове зоне, обухватајући и источну Србију, која, карактерисана проторумунским супстратом, чини допуну јужног огранка, управо македонско-аромунске симбиозе. Пре свега у самом називу римске провинције Далмације налази се дублетна форма *Dalm-*, *Delm-*, са базом

ил.-алб. *delë*, „о вца“ и вокалском алтернацијом *a : e* (А. Mayer, op. cit. GM EW, s. v. *delë*). Врло бројни трагови ономастике типа „boviana“ поред апелатива *baka*, *bakulja*, *bašica* (за овцу која даје много млека), през. *Vakoč* (Рисан) а *Valčić* (и. Србија), cf. *Vakarelski* (Бугарска), топ. *Bobovac* (cf. *Bubatus*, Босна), а *Bukulja* (без икакве везе са „буква“, Србија) cf. ир. *bo*, кимр. корн. *buck*, брет. *buch* „Kuh“ (WH I, s. v. *bos*), *bašura* говеђи бураг, испран, који се зими носи преко чарапа, NE I). Из области млекарства карактеристично је поминути през. *Lapčević* (Стари Влах) и локалитет *Lepteriја* (Соко Бања), cf. рум. *lăpătrie* (ct > pt). Тако исто на обе стране налазимо базу ром. *berbe- и то у називу предела *Breberina* у значењу „овчарски крај“, што одговара називу „Далмација“. Та је реч неизохроно асимиллована, јер поред *breberi* (cf. WH II, s. v. *vervek*), имамо из с. Далмације пример *verberi* у значењу „не говори разговетно“, контам. *verberare* + + *vervex* (b : v), у аром. *birbec* (Pascu I). У источној Србији *vrevi* значи „говори“, а *vrevi* имамо и у македонском са нијансама „лармати, галамити“, у дијал. „говорити, причати“ (*Речник на македонскиот јазик*). Најзад треба навести веома карактеристичну реч, која се употребљава једино у планинским крајевима са алтернацијом *b : v*, с метатезом и без метатезе: *benebreke*, *benevreke*, *brenevreke* и сл. (*Речник САНУ*), у чијем хибридном склопу налазимо вар. *bene* (= л. *bini* „је zwei“, WH I), гал. *braca*, у значењу „чакшире“ тј. две широке ногавице. Та се реч налази и у источној Србији — *benevreke*, *benevreci*, а тако исто *branavekēt* у Каракачана, а и у сев.-алб. *benevrek*, *bėrnabrekė*, *bernavekēt* (Барић), затим *brekė*, *brakaçe*, *brakesha*, *bran(d)aveke* (Лукај).

Постојало је јединство ових лексемских изоглоса и њихових варијаната, као и извесних структурних појава. То се мора узети у обзир. То јединство раскинуто је продором Јужних Словена на Балканско полуострво (cf. K. Juriček, *Die Romanen in den Städten Dalmatiens während des Mittelalters*; S. Dragomir, *Vlahii și Morlacii*). Ово врло јасно приказује Јован Цвијић (*Метанасијазичка кретања и њихови узроци и последице*. — Насеља и порекло становништва, књ. 12, Београд, 1922, с. 64). Ово је врло значајно са етнографске тачке и доказује некадању језичку континуираност основе *šč* — *žg* и *šć* — *žđ* зоне. Једино, по мојим дијалекатским испитивањима, треба истаћи да су већ при првим продорима јужнословенског становништва романизирани старинци избачени и у правцу истока у планине. У даљем пак излагању Цвијић живо и рељефно приказује кретање и наизменичне фазе асимиловања, чији би се видови могли назвати: пасивни и активни, асимилациони и асимилрајући.

При овим процесима асимилације били су носиоци језичких процеса романизације у знатној мери и далеки потомци Келта, поромањени (Власи). Они су у ствари носиоци романске палатализације и стимулсања извесних а доживљавања других процеса у сусрету са јужнословенским језицима. Они су већ одавно асимиловани, и то релативно рано, делом и пре формирања словенских државних организација. Најзначајнији доказ овоме је стварање књижевног језика од стране словенских просветитеља Ђирила и Методија, чија је мати, како неки мисле, била словенског порекла. Као Солуњани („сви Солуњани добро говоре словенски“) они су дали израза језичком обиљу са доследно стилизованом структуром. Најкасније асимиловање извршено је у XVIII в. (то се односи на Моровлаке, Морлаке), а једино су нови процеси асимилације Влаха досељених из Ердеља и Румуније у XIX веку (Унгурани, Царани). Али топонимија даје врло убедљиву слику назива типа *Влах*, пл. *Власи*: с једне стране су називи у Босни, Херцеговини, и они се продужују у Словеначку, а са друге стране су планине Сврљига, Висок под Миџором, Запаље са влашким топонимима (*Vlasina*, *Vlasotince* и др.), хватајући се Малеша, Беласице, Пинда (cf. M. Pavlović, *Les traces des Celtes en Illyricum*. Proceedings of the Eighth International Congress of Onomastic Sciences 1966 (приложена карта топонимије типа „Влах“).

Све ове појаве посматране металингвистички дају довољно основа да се извесни процеси у јужнословенским језицима схвате као појаве међујезичких широких и ужих јужнословенских симбиоза.

Континуанте прасл. *tj* — *dj* нису се формирале као еволутивно опозитна вредност према типовима западнословенске и источнословенске континуанте. У јужнословенским језицима континуанте ових вредности, изражене процесима језичких сусрета, изгубили су диференцијални значај на новим теренима; оне су само дивергентни резултати међујезичких процеса. Такве шире или уже изоглосе, некад раскинуте или међусобно преплетене, нису утицале на типолошка померања. Оне такође нису утицале ни на основну језичку карактеристику. И поред повезивања изоглосом *št*, румунски и бугарски језик очували су романски односно словенски карактер. Шћакавизми нису значили прекид са процесима српскохрватског језика и у његовој другој великој епоси. Исто тако супстратом изазване или подржане изоглосе нису прекигле заједничку ритмику македонско-словенске језичке заједнице.

Међутим оваква реалистичка приказивања језичке динамике у македонским процесима, а у односу на структурност језичких вредности и језичких изражаја, допуштају да се уоче одређени принципи

миксоглотских усклађивања. Од тих принципа били би најзначајнији: 1° о корелацији и о миксоглотији као узроку корелационих поремећаја; 2° о свежини и вирулентности процеса као активног стимуланса; 3° о изохроности и хетерохроности процеса. Томе треба додати оно што се односи на природу супстрата и на лексемске радијације (cf. мој реферат *Les dialectes et les principes de la mixoglottie*. Actes du deuxième Congrès International de dialectologie, Marburg 1965).

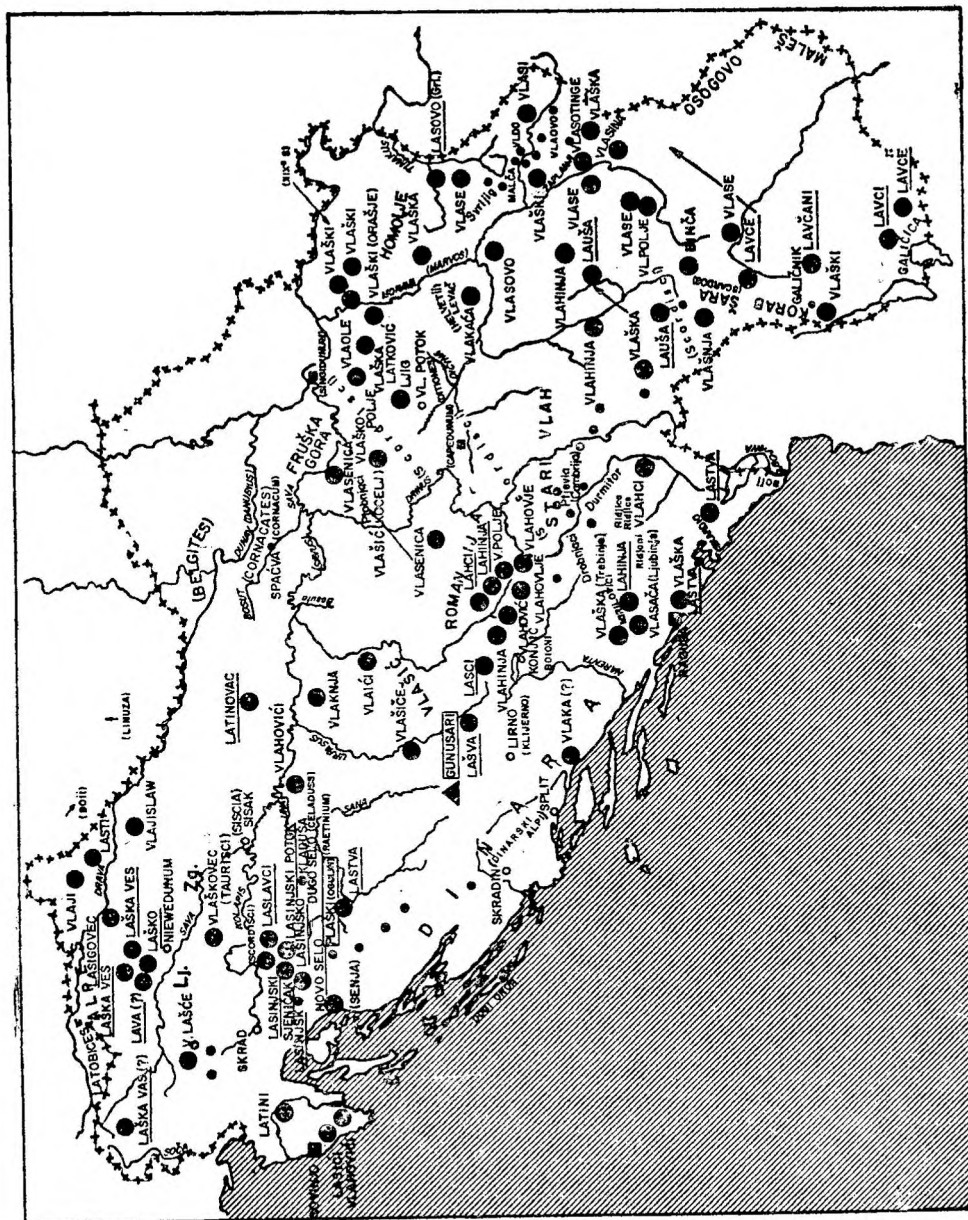
LES PROCESSUS DE MIXOGLOTTIE ET LES CONTINUANTES DU PALÉOSL. *tj—*dj

R É S U M É

Les continuantes paléoslaves *tj—ktj*, *dj* représentent en même temps les isoglosses integrantes du slave de l'Est, resp. du groupe slave occidental. Au contraire, les langues des Slaves du Sud n'ont pas un caractère pareil: elles offrent „des traitements divergents“ (A. Meillet — A. Vaillant, *Le slave commun*, p. 91). Or, n'étant pas possible d'expliquer les résultats des processus de ces traits par l'évolution interne, l'auteur le fait par la mixoglottie. Le manque de corrélation dans la langue serbocroate concerne le rapport du *đ* štokavien et du *j* čakavien, lequel embrasse le kaïkavien croate et aussi le slovène kaïkavien, mais de plus une partie du štokavien (cf. *Une isoglosse conditionnée* par le substrat, *Prace Philolog.* t. XVIII, cz. 1, 89—94). L' auteur reprend ensuite la discussion concernant les *ć* : *đ* dans la Serbie de l'Est, provoqués par l'effet du substrat protoroumain (cf. *Omagiu lui Alexandru Rosetti*), expliquant à ce propos la symbiose du bulgare et du rotmain (*št*), à laquelle il oppose la symbiose des parlers limitrophes macédoniens et de l'aroumain des mêmes contrées (type *šć* : *žg*). Il cherche à constater un parallélisme des processus *tj—dj* avec celui du groupe scr. *stj—zdj*, ce qui indirectement explique la désagrégation et la perte de la frication. — Enfin, il examine les coïncidences des parlers ścakaviens dans les contrées montagneuses en Illyricum et des parlers du type *šć—žg* macédonien et aroumain; étant donné que les deux types n'ont pas perdu la frication, l'auteur explique ce fait par la situation géographique du protoroumain avant l'invasion des Slaves du Sud. Ces deux régions représentent les focus de la palatalisation romane, étant donné que ces contrées avaient été caractérisées par la présence d s Celtes, dont les traces sont assez nombreuses en Illyricum (Communication de l'auteur au VIIIe Congrès des sciences onomastiques à Amsterdam). Ce sont les toponymes caractéristiques du type „Vlah“ pl. „Vlasi“, qui soutiennent cette explication.

Une étude de la mixoglottie aussi complexe permet à l'auteur de faire valoir les principes qu'il a posé dans sa communication au Deuxième Congrès international de la dialectologie générale (Marburg). Le premier principe concerne la corrélation qui suit d'une manière générale l'évolution génétique; les faits d'une corrélation dérangée indiquant en principe la mixoglottie, ensuite le dynamisme qui conditionne les processus synchroniques s'expriment par la virulence des processus isochrones de l'assimilation ethnique; les autres principes se rapportent à la nature du substrat, aux caractères du substrat et du superstat et aux faits de radiation des lexèmes.

La symbiose *šč'* — *žg'* ouvre la question de la valeur phonétique de la ligature „št“ : „šč“ en alphabet glagolitique.

Топонимија типа „Влах“

ЗНАЧЕЊЕ АОРИСТА ИМПЕРФЕКТИВНИХ ГЛАГОЛА

Аорист имперфективних глагола не само да је данас у српскохрватском језику редак, него је и врло необичан чак, уколико се на њега наиђе. Међутим, у народним умотворинама, нарочито у песмама, где су употребу његову често налагале метричке потребе, тога облика има знатно више. А то је и сасвим разумљиво када се зна да је он у време постајања народних умотворина у нашем језику уопште свакако био у широј употреби и да га још увек има у народним говорима оних крајева где је постало највише наших класичних народних песама¹. Исто тако честа, или још и чешћа, употреба аориста имперфективних глагола у језику Вукова и Даничићева превода Библије објашњава се утицајем језика с кога су ти преводи вршени. Али и поред тога, већ код писаца који су особине језика народних умотворина и језика Вукова и Даничићева превода Библије скоро без резерве преузимали — све мање налазимо аориста имперфективних глагола, тако да је до данас из књижевног језика, па и из разговорног језика већих српских и хрватских културних центара, тога облика скоро потпуно нестало. И због тога управо нема довољно јасног осећања његовог значења, и није га било, сасвим поузданог, ни код најзначајнијих граматичара српскохрватског језика. То се може закључити на основу онога што су о значењу тога облика мислили управо ти граматичари, међу њима: Т. Маретић, Љ. Стојановић, А. Мусић и А. Белић (поређали смо их оним редом којим су се ози значајни синтаксичари нашег језика бавили питањем аориста

¹ За ту употребу у постојбини предака Вука Караџића в. *Говор Пиве и Дробњака*. Јужнословенски филолог XVII, 88, а исп. с тим и: *Говор Источне Херцеговине*. Српски дијалектолошки зборник XIV, 174 и *Мачвански говор*. Српски дијалектолошки зборник XVI, 272—273. У старијим новоштокавским говорима, и екавским и ијекавским, овај облик је још чешћи у употреби. Потарде за његово постојање у овим последњим налазимо у дијалекатским монографијама: *Црмнички говор*. Српски дијалектолошки зборник IX, 545, *Староцрногорски средњокашунски и љешански говори*. Српски дијалектолошки зборник XV, 199 и *Новојазарско-сјенички говор*. Српски дијалектолошки зборник XVI, 128.

имперфективних глагола). Врло је занимљиво да је сваки од њих друкчије дефинисао значење овога облика. А у свакој од тих дефиниција има по нешто тачно, али се ни једна од њих не може у целини прихватити. У учењу о нашем језику, у удбеничкој и другој језичкој литератури, одржавала су се углавном одређеније формулисана мишљења Т. Маретића и А. Белића, и то више мишљење овог последњег. Маретићево, скоро одбачено, мишљење поново је покушао оживети А. Стојићевић² и неки млађи истомишљеници, док су се други, међу њима и потписани³, у новије време више придржавали Белићева гледишта. Међутим, бавећи се и даље системом глаголских облика, њиховим функцијама и посебно функцијама и значењем аориста имперфективних глагола, ми смо дошли до уверења да нико од лингвиста досад није тачно утврдио то значење. А ово је свакако потребно учинити, тим потребније што се, ни када је реч о књижевном језику, не може мимоићи аорист несвршених глагола, зато што га, ма било то и врло ретко, налазимо и код покојег класичног српског и хрватског писца и што га, штавише, чујемо, дакако опет ретко, и у данашњем комуникативном језику, каткад и у већим културним центрима нашим, ако и само код оних представника што су осећање за употребу облика аориста несвршених глагола понели из неког народног говора као завичајног. Зато ћемо се овде поново позабавити питањем значења аориста имперфективних глагола и поред тога што је овај часопис (у књ. V) донео две запажене расправе, А. Мусића и А. Белића, посвећене искључиво овоме проблему и размотрићемо наравно и мишљења која су у тим расправама изнесена, као и она на која се ова два аутора осврћу.

Многозаслужени и свакако врло знаменити граматичар српскохрватског језика Т. Маретић на два места у својој великој Граматици говори о употреби аориста имперфективних глагола у томе језику. У одељку облика (на стр. 193) он констатује „Аорист се највише твори од перфективних (тренутних) глагола, али доста често и од имперфективних (трајних); томе би се могло навести мноштво потврда, али ће бити доста неколико“, па ту тако и наводи само примере: *„Буди се чудити и говорећи* (Еванђ. по Матеју 8, 27). — *Ја говорих јавно свијету* (Књига о Јову 18, 20). — *Који с њим једосмо и њисмо њо васкрсењу његовом* (Дела апостолска 10, 41). — *Стефан Лазаревић*

² А. Стојићевић, *Значење аориста и имперфекта у српскохрватском језику*. Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Razred za filološke in literarne vede. 3. Ljubljana 1951, стр. 96.

³ У расправи *Око значења аориста* (Наш језик, књ. VIII н. с., 129) и Граматици српскохрватског језика за средње школе, Нови Сад 1954, 405.

ѿ о м а г а Турцима ѿкорѣиши Бугарску (Даничићев превод Мајковљеве Историје српскога народа, 105). — *Како су ѿајно кришени и како се хранише у ѿусѣињи и ѿише* (Даничићев превод Писама о служби божјој, 315). — *Послужите као ѿѿо г о в о р и с ѿ е* (Даничићев превод II књ. Мојсијеве 12, 31). — *Кад дијелих мегдан са Турчином* (нар. песма). — *А р г а ѿ ѿ в а х ѿри године дана и ја вукох дрвље и камење* (исто). — *ѿѿо нам сѿари од нас бољи бише ѿе их ѿаше боље ми л о в а ш е и везири боље дариваше* (исто). — *Ви међу собом убисѿва ч и н и с ѿ е , ви један дио браће своје ѿ р о г о н и с ѿ е* (С. М. Љубиша, 11). — *Њихове рабѿе ниѿѿа им не корисѿише* (Исти, 188).

А у одељку синтаксе истога дела с позивом на оно што је пре рекао и што ми малочас дословно наведосмо каже: „Зна се да се аорист гради и од трајних глагола. Овде ћу само додати да аорист [мислио је имперфективних глагола] значи исто што и имперфекат, на нпр. *ѿлейѿох* исто што *ѿлеѿиѿах* и т. д. — Што ћу овдје говорити о аористу тицаће се готово све тога времена од тренутних глагола, јер је он у својој пороби много развијенији неголи је аорист од трајних глагола“⁴. Не би се могло рећи да у ове две Маретићеве оцене употребе аориста несвршених глагола има неке противуречности када на једном месту тврди да се он доста често гради од тих глагола, а на другом — да је употреба аориста свршених толико развијенија од употребе несвршених глагола, па ће даље говорити само о значењу и функцијама тога облика првих глагола. С обзиром на језичку грађу на основу које је Маретић радио своју граматику, он је с правом налазио да се аорист „доста често“ употребљава и од имперфективних глагола. Ми смо већ навели народне умотворине и Вуков и Даничићев превод Библије. А к овима можемо још додати Даничићев превод Мајковљеве Историје српског народа, као и дела неких Вукових и Даничићевих непосредних следбеника у којима, доиста, како ћемо ниже видети, има примера аориста несвршених, мада ни тамо ни изблиза не колико аориста свршених глагола. А уосталом, Маретић је налажењем да аорист имперфективних значи исто што и имперфекат и изношењем те за њега научне чињенице, себе разрешио обавезе да о њему даље говори. Међутим, сама његова констатација да је *ѿлейѿох* по значењу истоветно са *ѿлеѿиѿах* врло мало значи. Њу је свакако требало поткрепити доказима, а њих Маретић у приличном обиљу примера које је имао пред собом, ни у језичкој грађи према којој је писао своју Граматику, није могао много наћи. А међу онима што их је у својој Граматици на цитираном месту навео као доказ за употребу

⁴ Т. Maretić, *Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga jezika* 1931, 529.

аориста имперфективних глагола само један би био такав. Али га је Маретић, на жалост, дао у таквом облику (у зависној реченици — *кад д и ј е л и х мегдан са Турчином*) из каквог се, без дела реченице на који се односи, и не може тачно одредити значење аориста. Међутим, из десетина⁵ и десетина⁶ примера аориста имперфективних глагола што их А. Мусић наводи⁵ у само два од њих аорист доиста има значење имперфекта. То су примери из народних песама: *Кад ја њи р а ж и х брајша Андријаша, ја се десих у њвојему двору* и *Кад д и ј е л и х мегдан са Турчином, онда мене љуба обранила*, где се аористом *њражних* означава радња која се вршила у прошлости за време у коме се вршилац те радње д е с и о у двору свога саговорника, а аористом *дијелих* (мегдан) радња за време које је љуба о б р а н и л а онога што је делио мегдан — и у првом и у другом случају: оно исто што би се могло казати облицима имперфекта та два глагола, с којима би наведени стихови гласили: *Кад ја њи р а ж а х брајша Андријаша, ја се десих у њвојему двору* и *Кад д и ј е љ а х мегдан са Турчином, онда мене љуба обранила*. Ми не бисмо смели тврдити да је Маретић мислио на ове и евентуалне друге овакве примере (уколико је на њих наишао) кад је тврдио да ова два облика имперфективних глагола имају исто значење. Да је он мислио на ове или друге с овим идентичне примере, он би их свакако и навео као поуздан доказ за своју констатацију о једнакости значења аориста имперфективних глагола и имперфекта. Много је вероватније да је он полазио од чињенице да оба ова претеритална времена имперфективних глагола означавају радњу што је трајала у једном времену прошлости које се има на уму, и то је за њега било довољно да их сматра глаголским временима истог значења. Ми, истина, не можемо ни као А. Мусић, у мало пре наведеној студији, поставити питање зашто се радије не би употребио имперфекат него аорист када би та два облика исто значила. Доста је поводом тога и само принципски подсетити на честу употребу по два или више језичких средстава различног облика у истој функцији и с истим значењем, за шта нам као потврда могу послужити и малочас наведени примери истоветности значења аориста и имперфекта, када би у њима био узет други облик место првога. Али независно од ових случајева и када не би били малобројни (а ми и не претпостављамо да су они сасвим усамљени), — о једнакости имперфекта и аориста имперфективних глагола уопште се не може говорити, нити се може одржати Маретићева дефиниција о значењу овога последњег облика.

⁵ У студији *Aorist imperfektivnih glagola u srpsko-hrvatskom jeziku*, на стр. 31—41. књ. V Јужнословенског филолога, где је та студија објављена.

Аористом несвршених глагола означава се вршење радње за једно одређено време у прошлости. У потврду за ово навешћемо сада само неколико примера реченица с тим обликом као што су: *А р г а њ о в а х њири године дана и ја в у к о х дрвље и камење* (нар. песма). — *А њо слуша дужде од Млешака... и с л у ш а ш е хиљаду Латина* (исто). — *Ка-йетан им је бацао уже, а они се ч у д и ш е његову њослу* (Л. Лазаревић, Целокупна дела, 262), где се (у првом од њих) и тачно каже (ово не наравно обликом аориста него прилошком одредбом *њири године дана*) колико је онај што говори у прошлости а р г а т о в а о и в у к а о дрвље и камење, или се (у другом) констатује да с у с л у ш а л и хиљаду Латина за време у које је слушао дужд од Млешака, односно (у трећем примеру): да с у с е они ч у д и л и капетанову послу док им је овај бацао уже. И тако углавном у свим примерима које ћемо још наводити, па и у свим примерима употребе аориста имперфективних глагола. И имперфектом се, како је несумњиво тачно утврђено⁶, означава радња која се у прошлости у одређеном времену вршила, али која је у томе времену била у току, још текла у време када је друго што било⁷, док су у том истом значењу врло ретки случајеви употребе аориста. Ми сматрамо да га он има у два мало пре наведена случаја, јер налазимо да се, у првом од њих, тражење Андријаша вршило и иза тренутка у коме се тражилац десио у двору онога коме говори и да је, у другом, љуба обранила делиоца мегдана с Турчином у једном од тренутака трајања мегдана, када овај још није био завршен. Тај ток вршења радње и даље од фиксираних тренутака у прошлости и чини једну од значајних компонената значења имперфекта, а он је у значењу аориста имперфективних глагола врло ретко присутан. И у томе је једна од битних разлика ова два претеритална времена имперфективних глагола. А њу Маретић није уочио, нити је налазио икакве разлике у њихову значењу. И то чини крупан недостатак његове дефиниције значења аориста имперфективних глагола.

Сасвим супротно Маретићу, Љуб. Стојановић доказује да аорист означава један тренутак глаголске радње и да „код имперфектив-

⁶ А. Мусић, *Прилози проучавању времена у српскохрватском језику*. Глас Српске академије наука СХХI, 128, СХХIII, 78. и СХХVI, 110, с којим исп. и потписаног: *Око значења имперфекта*. Зборник Филозофског факултета IV-2. Београд 1959, 141.

⁷ То је тачно запазио још Вук Караџић и изнео то у својој Писменици, стр. 51-52. А као на битан моменат за значење имперфекта и савремени бугарски граматицари указују на несвршеност радње која се њим казује у фиксираном моменту у прошлости (Л. Андрейчин, Н. Костов, Енџо Николов, *Бугарски језик*. Софија 1960, 242.

них глагола тај тренутак који се аористом исказује јесте тренутак свршетка глаголске радње⁶⁸. За разлику од А. Белића⁶⁹, који је у таквом мишљењу налазио скоро сасвим тачну оцену значења аориста имперфективних глагола, ми сматрамо да је оно потпуно погрешно.

Ово се схватање Љ. Стојановића значења имперфективних глагола не би могло прихватити, већ ни зато што се по њему инсистира на свршености радње, коју, како ћемо ниже видети, ипак не можемо негирати у извесним случајевима, али која није битна за ово време имперфективних глагола. Оправданост пак схватања да се обликом аориста тих глагола означава само један, ма био то и тренутак свршетка радње, искључује се самим видом тих глагола, који значе трајање њима исказане радње у сваком облику, па и у аористу. А најзад и Стојановићеви примери с аористом несвршених глагола јасно говоре против његове дефиниције. Чак и у примеру с аористом глагола *моћи* који, како ћемо нешто ниже видети, може бити и свршен и несвршен: *Од тога часа не м о г о ш е чељад ни њолак јестии колико су дойле јели* (нар. приповетка) — *не моглоше* никако не значи свршен тренутак могућности него њено извесно, сасвим је свеједно колико дуго, трајање. А већ у реченици: *О браћо, за бога! Ми х о д и с м о њо гори и њо сваким местима и дању и ноћу, б и с м о с е с људима и у д а р а с м о на куле и дворе и ни ода шћа с е не њ о њ л а ш и с м о до ноћас од мртвих људи* — само последњи (*не њолашисмо*, од четири у њој употребљена облика аориста, значи свршен тренутак радње, управо целу радњу (тачније рећи стање) свршену у једном тренутку јер је то аорист свршеног глагола, а сва три претходна: *ходисмо*, *бисмо се* и *ударасмо* значе вршење радње у прошлости (свакако за говорно лице у одређеној прошлости) — дакако вршење неодређеног трајања јер су то аористи имперфективних глагола. Аористом имперфективних глагола се, дакле, ту означавају радње које су се вршиле у прошлости, али се више не врше, што ће рећи да аорист означава радње чије је вршење завршено или свршено. И то је несумњиво наводило А. Белића да у Стојановићевој дефиницији значења аориста имперфективних глагола уочи вредност на коју ће наслобити своје свакако савршеније и тачности ближе схватање, али којему се ипак могу и морају учинити приговори. Ми ћемо покушати да покажемо због чега. Али ћемо се, пре тога, задржати на не много старијем мишљењу А. Мусића о аористу имперфективних глагола.

⁶⁸ Љ. Стојановић, *Значење и ујојреба глаголских времена*. Јужнословенски филолог II, 191.

⁶⁹ А. Белић, *Аорист и имперфективних глагола*. Јужнословенски филолог V, 177. и 178.

Мусићево мишљење, рекло би се, судећи бар по једном делу његове дефиниције, не разликује се много од Стојановићева. Он само каже да „аорист и онда када му је глагол имперфективан... значи да се радња имперфективнога глагола у прошлости и звршила“ (по Стојановићу свршила, а по Мусићу извршила, а то је, мање-више, све исто). Али оно што је код Мусића друкчије, а свакако и тачније; он додаје да „то код имперфективне радње значи да се не само вршила [мисли се аористом тих глагола означена радња] него и свршила, дакле, да је прошла читава, од почетка од свршетка“¹⁰. Међутим, у претежном броју случајева о извршењу аористом имперфективних глагола означене радње — како смо то узредно, доказујући нетачност дефиниције Љ. Стојановића, већ констатовали — не може се говорити, иако има и случајева где се уз вршење радње подразумева и завршетак тога вршења, односно обављање целе радње од почетка од краја. Упућујући на већи број примера које ћемо ниже навести да се на основу њих читаоци увере у ово што тврдимо, поново ћемо указати на она три примера које смо већ навели као доказ за неоснованост Маретићева схватања о једнакости значења аориста имперфективних глагола и имперфекта, на: *Аргашовах три године дана, Слушаше хиљаду Лайина и Чудише се његову йослу*, у којима се говори о вршењу радњи у прошлости за одређено време, али не и о завршености тих радњи. А када би се, уосталом, значење аориста несвршених глагола сводило на извршеност, по Мусићу, или свршеност, по Стојановићу, то би значило да се то значење овога глаголског времена не разликује од значења глаголског вида, да се управо значење аориста несвршених глагола своди на значење вида, што иначе не мисле ни Мусић ни Стојановић.

И прихватање мишљења А. Белића о функцији имперфективног аориста¹¹, по коме он значи вршење једне радње и прекид, што ће рећи ограничење тога вршења, — опет упућује на сродност његову с видским значењем, коју Белић иначе стално и у истој својој расправи, где на показани начин дефинише значење аориста несвршених глагола, на више места побија. Јер треба имати на уму да није само извршеност, одн. свршеност моменат који карактерише перфективни глаголски вид, него исту ту карактеристику садржи у себи и ограничење тока радње у односу на имперфективни глаголски вид, који означава ток радње, ток процеса, без икаквог ограничења. Истина Белић, с разлогом,

¹⁰ А. Мусић, *Aorist imperfektivnih glagola u srpsko-hrvatskom jeziku*. Јужно-словенски филолог V, 27.

¹¹ Изнесено у Јужнословенском филологу V, 173, 177. и 179.

непрестано истиче да се цело временско значење аориста везује за прошлост, док категорија вида не зна за разлике у временским периодима већ је она иста за сва три периода, једнака за садашњост и будућност, као и за прошлост. Функције аориста несвршених глагола, међутим, не претпостављају никакво истицање прекида, иако се гдекоме можда чини да се без тога овај аорист подудара са значењем имперфекта, како је то — ми смо већ показали — нетачно мислио и изрично тврдио Т. Маретић и како мисле они који ту иду за њим.

Повлачећи разлику између аориста имперфективних глагола и имперфекта, ми смо као карактеристику значења овога првог облика истакли означавање вршења радње у прошлости за извесно одређено време, али такво вршење које је и престало у прошлости, док се о престанку вршења радње у имперфекту не може говорити, нити то имперфекат укључује у своје значење. И то је, мислимо та ограниченост аористом имперфективних глагола означене радње на одређено време у прошлости, унеколико давало за право А. Белићу да говори о означавању аористом несвршених глагола не само вршења него и прекида радње. Ми смо, то бар за себе можемо рећи, идентификујући ово двоје и акцептирали Белићево мишљење о значењу аориста имперфективних глагола и донедавна се њега придржавали. Али не треба губити из вида да се често такав исти прекид мора подразумевати и перфектом означене радње, па ипак ни Белић, ни ма ко други, не говори о томе да би перфекат имперфективних глагола означавао поред вршења радње у прошлости и њен прекид. Нити има места да се о њему говори колико када је реч о перфекту, толико ни када се дефинише значење аориста имперфективних глагола, јер се са оба ова времена означавају и радње које су се вршиле од њихова почетка до краја, дакле без икаквих прекида (примере за то ћемо навести ниже). А и утврђеност времена за које се вршила имперфективним аористом означена радња даје утисак не само њеног прекида, о коме говори Белић, него и њене завршености, односно свршености, које осећају А. Мусић и Љ. Стојановић.

Завршеност, односно свршеност, радње не намеће се као присутна у значењу аориста бар неких несвршених глагола само тиме већ још више могућношћу употребе таквих глагола са значењем перфективним. О употреби глаголских облика са значењем вида друкчијег од онога што се садржи у основи њиховој говорено је више пута на овоме месту¹². Али се с таквом изменом вида не употребљавају глаголи

¹² А. Белић, *О глаголима са два вида*. Јужнословенски филолог XXI, 1—13. У истом часопису књ. XXII И. Грицкат у расправи *О неким видским особеностима српскохрватског глагола*, стр. 65—130, даје читав низ примера и већег броја несвршених глагола који се у одређеним ситуацијама употребљавају са свршеним значењем.

у само једном било ком облику, у перфекту, за који А. Белић, на сад цитираном месту, даје пример глагола *йисаџи*, или само у аористу, већ и у другим облицима, управо у свима облицима осим оних чија је употреба, с обзиром на њихову природу, могућа једино од имперфективних глагола. Ми ћемо овде указати и на употребу релативног презента опет несвршеног глагола *йисаџи* у Вукову примеру: *Кад му йоџом Карађорђије йише да Турке пошаље у Београд, одговори му да их је послао у Видин, — где йише управо значи најише, или тачније — јави йисмом.* Али то никако не значи да се било које од ових времена употребљава са значењем глаголског вида, већ да глаголски вид каткад условљава одређена језичка ситуација. То је, уосталом, за неке случајеве и сам Мусић добро осетио и нарочито истакао, наводећи за ово примере, а дајући и углавном јасну интерпретацију њихову¹³. Већ примере дво-видских глагола типа: *целиваџи, дариваџи, јесџи, йиџи, обедоваџи, везаџи*, као у случајевима: *И одмах йрисџуџивши к Исусу рече: Добро јуџро, рави! и џјелива га* (превод Новог завјета, Еванђ. по Матеју 26, 49), *Ја йоџроших йџри џовара блага док да ривах свасџи и йунице* (нар. песма), *А Ана усџа йоџџо једоше и йише у Силому* (I Сам. 1, 9) и сл. — и не треба узимати у обзир јер је јасно да су они овде употребљени с перфективним значењем.

Посебно се, и свакако, мора говорити о другим случајевима као што су: *Па узеше књиге сџаросџавне, џе џа џише велике молџиве и држаше велика бденија за џџри дана и џџри ноћи џарне* (нар. песма). — *Ми дворисмо џара од малена, од малена йаке од голема, не могосмо добра издворџи.* — *Другу свеџи вргоше йџриликү: Од Ђурђева до Мџџрова дана све барјаџи крвави и доше вџи Србије йо небу ведроме.* — *Кад имасџе седам кула блага џе знадосџе уйрављаџи благом* (исто). — *Молџше се џџри бијела дана и џџри џавне ноћи без йресџанка, молџше се и умолџше се.* — *А џо слушадужде од Млеџака, два сокола два дуждева сина и слушаше сџоџџину Лаџина.* *Кад ја: џџраж и браџа Андријаша, ја се деси у двору џвојему.* — *Шџо бијаху Немањџи сџари, џароваше, йа и йреминүше.* — *Ал' се шуре џеби насмџаше у јеглени ружно говорише? Ал' шурњаје џебе не дворџше.* — *Ни легоше ни санка имаше.* — *Пише*

¹³ В. у расправи *Aorist imperfektivnih glagola* (JФ V), стр. 30, Мусићеве примере и његово тумачење, које гласи „Они ме *џуџе* не може значити само то да су вршили радњу глагола *џуџџи* него да су је и свршили“, за које је потребно дати прецизнију и управо једино тачну формулацију, а наиме да *џуџе* овде значи — *оџуџе*. Највише таквих случајева дала је и објаснила И. Грицкат у малопре цитираној расправи посвећеној овоме проблему.

вино *ѿри* бијела дана док се рујна *ѿ*најише вина. — Кад дођоше двору *ђ*евојачком, *ѿу* с је д и ш е *ѿри* бијела дана, а *чеѿврѿи* данак усѿадоше. — С *ѿ* а ј а царе *леѿњи* дан до *ѿ*одне не би л' гди ко *чеду* изишао, ал' *никога* чуѿи ни *видеѿи*. — Ти ме баѿи на дно у *ѿ*амницу, *ѿе* р о б о в а х и *ѿ*амницу *ѿ* р ѿ љ е х. — Хајде да ухв*ѿ*имо вјеру с *ѿ*обом: да нам не чиниш зла, као *ѿ*то се ми *ѿ*ебе не доѿакосмо и као *ѿ*то ми *ѿ*еби само добро чинишмо. — И изишавиши у *ѿ*оле б р а ш е винограде своје и г а з и ш е грожђе и в е с е л и ш е се. — Тако *о*ѿколише синове Венѿаминове, г о н и ш е их, *ѿ* л а ч и ш е их од Менује до Гаваје к *ѿ*ѿоку. — Онда изиђе горе и *ѿ*реломивши хлеб — окуси, и довољно г о в о р и до саме зоре и *ѿ*ако *о*ѿише. — Како је *о*ѿац ваш *ѿ*тари за кога ми г о в о р и с ѿ е? — И *ѿ*оѿто му од дана на дан г о в о р и ш е и не *ѿ*ослуша, јавише Аману. — С в и р а с м о вам и не и г р а с ѿ е, ж а л и с м о вам се и не ј а у к а с ѿ е. — М о л и х се за ово *дијеѿте* и *ѿ*ѿуни ми Госѿод молбу моју. — И р и д а ш е и *ѿ*лакаше и *ѿ*осѿише до вечери за Саулом. — И *ѿ*римише сви Јудејци да чине *ѿ*то су *ѿ*очели и *ѿ*то им *ѿ* и с а Мардохеј. — И *ѿ*о к а з и в а се много дана онима *ѿ*то и з л а з и ш е с ѿ им. — Ови *ѿ*оследњи један сахаѿи р а д и ш е и изједначи их. — А кад бијаше дан рођења Иродова, и г р а к ѿи Иродијадина *ѿ*ред ѿиме и угоди Ироду. — Овце *ѿ*воје и козе *ѿ*воје најаловише се, а овнове из *ѿ*ада *ѿ*вога не је д о х. — И ево сад знам да више нећеѿте видјеѿи мојега *ѿ*ца ви сви *ѿ*о којима *ѿ* р о л а з и х *ѿ*роѿоведајуѿи... — А ѿуди *видеѿи* ч у д и ш е се и х в а л и ш е бога. — И узимајуѿи јело *ѿ*ѿред себе с л а ш е ѿима, и Венијамину доѿаде *ѿеѿи* *ѿ*ѿѿа више него другима. — И *ѿ*одиже Давид и народ који бијаше с ѿим глас свој, и *ѿ*лакаше док већ не м о г о ш е *ѿ*лакаѿи. — Од *чеѿврѿ*ога дана до овога часа ја *ѿ*осѿи х. — А онај *ѿ*то *ѿ*рими *ѿеѿи* *ѿ*аланаша *о*ѿише *ѿе* р а д и с ѿима и доби још *ѿеѿи* *ѿ*аланаша. — Али ни судија својих не с л у ш а ш е... брзо зађоше с *ѿ*ѿѿа којим и д о ш е оѿи ѿихови. — И *ѿ* р а ж и ш е га, али се не нађе (Из Вукова и Даничићева превода Библије) — и доста бројни други примери које заједно с овима налазимо наведене у Мусићевој расправи (на стр. 34—41. Јужносл. филолога књ. V), у којима су сви означени облици аориста употребљени свакако с несвршеним значењем¹⁴. Облици

¹⁴ Ако се у овим и оваквим случајевима и не би у свакој прилици могла искључивати и завршеност аористом означене радње, коју свугде осећа А. Мусић, ипак се са сигурношћу може рећи да се она не означава овим обликом несвршених глагола у последњим и ѿима сличним примерима. А иза ове констатације је и саввим беспредметно говорити откуда у значењу тога облика оно чега у ствари у ѿему нема, откуда тј. у ѿему компонента означавања завршености радње, коју Мусић објашњава да је добивена некаквом аналогном или како он каже о томе значењу

аориста у свима њима семантички имају исту вредност коју би ти глаголи имали да су употребљени у облику перфекта. *Чаши и ш е велике молишве и др ж а ш е велика бденија* у погледу ограничења трајања не значи апсолутно ништа друго већ што би значило *Чиши а ли су велике молишве и др ж а л и велика бденија* — да су употребљени облици перфекта, мислимо, место аориста. Али синтаксички ту има једна осетна дистинкција, на којој ћемо се ниже задржати. А поготову стилски овде постоји уочљивих разлика; казивање обликом аориста несумњиво је нешто експресивније; њим песник (и приповедач) износи догађаје које доживљава — не физички наравно већ у својој песничкој машти, мада се не може говорити о јачини експресивности осећања радња означених аористом имперфективних глагола која би била равна оној што се изражава истим тим обликом перфективних глагола, нити се у овоме случају ни изблиза осећа уживљавање говорног лица у аористима означене радње, на начин као кад излаже догађаје тим облицима свршених глагола. И може се рећи да је експресивност аориста имперфективних слабија од аориста перфективних глагола у истој сразмери у којој се први ређе употребљава од другог. А ни метрички употреба перфекта, наравно, у овим случајевима не би могла задовољити, не само бројем слогова и размером метричких стопа већ ни ритмичношћу уопште. И то унеколико умањује вредност ових примера, у којима је уз то најчешће, како смо већ горе нагласили, тачно одређено време за које су се вршиле аористом означене радње. Одређено је, мислимо, другом каквом напоредном радњом као у примеру: *А шо*

имперфективних глагола „да долази од значења што га има аорист онда кад му је глагол перфективан“ (*Aorist imperfektionih glagola u srpskohrvatskom jeziku*, Јужносл. филолог V, 27), продужавајући мало даље: „Аорист имперфективних глагола створила је, дакле, невоља што нема перфективних, који би имперфективним посве одговарали, па се место њих сами имперфективни међу у аорист, који им према случају кад је глагол перфективан, мијења значење, толико, да значе и извршење, т. ј. не само вршење, него и свршетак имперфективне радње“ (стр. 38). О незаснованости таквог схватања говори и чињеница што код самог Мусића на истоме месту налазимо не само недоследности већ и противуречности, када, нпр. „он наводи примере за употребу аориста имперфективног глагола *јављашти*, који према себи има перфективан глагол *јавиши* с истим основним значењем. Слабу страну Мусићеве наведене расправе у томе огледу речито је баш овим аргументима (в. Јужнословенски филолог V, 179) и доказао А. Белић, који је, како сам каже, и подстакнут неслагањем с Мусићем да сâм напише и у истом броју ЈФ неколико десетина страна иза Мусића, са углавном истим насловом, објави расправу о значењу аориста имперфективних глагола, којом је он дотично питање знатно померило унапред, али га ни он јамачно није сасвим скинуо с дневног реда, ако се уопште у било којој науци може говорити о дефинитивном и потпуном решењу ма кога научног проблема.

слуша дужде од Млеїака... и с л у ш а ш е (подразумева се за време када и дужд) *сїоїшину Лаїїна* или неком прилошком одредбом, као у горњим примерима: *Од Бурђева до Миїрова дана* и доше крвави барјаци); *један саїи* (радише ови последњи); *їри бијела дана* (пише вино); *много дана* (показива се); *до вечере* (ридаше, плакаше и постише за Саулом); *довољно до саме зоре* (говори); *од малена до голема* (дворисмо цара); *леїњи дан до їодне* (стаја цар); *и за їо време* (не могосмо издворити добра); *їри године* (аргатових); *од чеїврїтог до овог дана* (ја постих) или на какав сличан начин. Али, с једне стране, треба имати на уму да су се почев од Вука Караџића доскора проблеми књижевног језика код нас проучавали управо на овом језичком материјалу, као најодабранијем. Затим, код самог Мусића, у његовој студији, има и неколико примера имперфективног аориста из Даничићева превода Историје српског народа, као што су: *У їоме ударе Млечићи на Задар и Мирко се свади са Андријом, їе Угарска не има кад мислиїи о Вукану.* — *И заїїо їа новина немаше їоїребне їоїїоре, їа се їородични рачуни још дуго ј а в љ а ш е у роду Немањину.* — *Њему їомогоше зейски власиїели коїи будући сїароседеоци ї о к а з и в а ш е не једанїуїї да имају їраво мијешаїи се у дјела цијеле Србије.* А на примере употребе аориста имперфективних глагола наилазимо и у народним приповеткама, између којих ћемо ми као врло карактеристичан навести онај што га је одабрао и Љ. Стојановић и што смо ми већ овде наводили: *О браћо, за Бога! Ми х о д и с м о їо гори и їо сваким мјесїиима и дању и ноћу, б и с м о с е с људима и у д а р а с м о на куле и двореве и ни ода шїа се не уїлашисмо до ноћас од мрївних људи.* Има дакако и писаца XIX, па и XX века који, иако ретко, употребљавају и облик аориста несвршених глагола. Тако у Мажуранићеву спеву поред већ наведеног читамо и стих *Нийї би за їо барбаром вас звали шїо ви м р о с її е док су они сїали*, или у песми Б. Радичевића Девојка на студенцу: *Дуго крчаг руку диго..., рука д р х її а... крчаг доле ... оде на две на їри їоле.* А ми смо лично трагајући нарочито за овим обликом у језику Лазе Лазаревића, и не случајно, баш у његову језику, у једној приповеци његовој, поред горе већ навођеног — *Кайїеїан баци уже момцима, коїи се ч у д и ш е његову їослу* (Целокупна дзла, 262) нашли још свега три таква примера: *На шїо му момци и агенїї са урођеним госїодсїивом сїраних држављана, врло україко и осорно о д г о в а р а ш е* (Исто, 250). — *Кайїеїан сїајаше гоїгово цео дан на једном месїу їодбочивши се на сабљу. Лице му беше окренуїїо сїрани с које лађа долази, а очи уморно и несїално б л у д и ш е око једног месїа* (Исто, 251) и *Они брзо їрећоше їреко мосїа, їравећи месїа*

другим *йуџицима* који се *г у р а ш е* заједно са својим *йрџи* љазима (Исто, 261)¹⁵. И у могућности смо најзад да наведемо и свега три примера из језика И. Андрића: *Али ево где исписах цело ово огромно писмо и не могах да оћинем до само йрви дан* (И. Андрић, Стазе 1963). — *О, колико се йуџа йако в р а ћ а х кући расйресен, раздражен разговорима и йогледима* (Ех ponto, 1920, 74). — *Не ч и т а х нишйа од господина Доналдинна до ове књиге, али ми се чини да ме не вара слух* (Књижевни југ I, 1918, 86)¹⁶.

У вези с аористом у првом од последња три примера може се наметнути питање да ли је у њему аорист глагола *моћи* употребљен да означи оно што се могло, односно што се није могло, у једном тренутку или у току одређеног временског размака, да ли је, тј., тај облик употребљен с перфективним или имперфективним значењем. За нас се, међутим, и поред тога што се глагол *моћи*, иако у основи имперфективан, може употребљавати и са свршеним значењем, — то питање у овоме случају не поставља јер се у наведеној Андрићевој реченици с аористом *не могах* изричито каже да говорно лице није могло описати оно што је хтело за време док је писало и исписало „цело огромно писмо“, а не само за један тренутак тога времена. Овде, у овоме примеру, мислимо, штавише, имамо врло илустративан случај за објашњење значења аориста имперфективних глагола који говори да се њим означава радња у одређеном времену у прошлости и за утврђени временски размак.

А проблем значења аориста овога и других неких глагола непотпуног значења, као што су *хйеџи*, па *смейџи*, *знаџи*, *умейџи* и сл. захтева да се на њему посебно и нешто дуже задржимо. Иако су сви ти глаголи, заједно и с глаголом *моћи*, несвршеног глаголског вида, у језичкој пракси не можемо ни за један њихов облик, осим оних наравно који се употребљавају само од имперфективних глагола, па ни за облик аориста са сигурношћу одредити да ли се њиме означава један свршени тренутак или трајање онога што се њима каже. Двовидски карактер глагола *биџи* давно је констатован у науци о језику¹⁷. А и овде наведени глаголи,

¹⁵ На овим примерима ми смо пре неколике десетине година покушали да ти своје тумачење значења имперфективног аориста, које се унеколико, мада не сасвим, разликује од тумачења што га овде дајемо; в. Наш језик V (1940), 97—108.

¹⁶ Само та три примера нашао је Ж. Станојчић у језику свих Андрићевих дела, који је он обрадио у својој дисертацији *Jezik i stil Iva Andrića* (Beograd, 1967) и говори о њима на стр. 220.

¹⁷ Као такав овај глагол означен је у већини речника српскохрватског језика. Уза њ већ и Даничић у Рјечнику Југославенске академије ставља ознаку и перфективности и имперфективности. Зато ми и сматрамо помало излишним чешћа каснија расправљања о томе да ли је овај глагол свршеног или несвршеног вида.

у вези с употребом и у једном и у другом виду, привлачили су пажњу, управо с обзиром на значење аориста. На тој страни облика неких глагола, поред осталих и глагола *хити* и *моћи*, задржава се и А. Мусић¹⁸. А о аористу свих овде наведених глагола говори се и у једној посебној расправи објављеној недавно у познатом љубљанском славистичком часопису *Slavistična revija* под насловом¹⁹ који сам собом открива свакако погрешно схватање да њихов аорист има функције глаголскога вида. У тој расправи њен аутор (Ј. Вуковић) једне примере с аористом ових глагола добро анализира и гдегде тачно констатује да се тек у реченици, тј. у контексту, може одредити да је облик њихова аориста употребљен са значењем свршеног или са значењем несвршеног вида. Али је нетачна тамо изнета тврдња да ти глаголи „видско значење имперфективне основе задржавају само онда када је трајање бележено каквим изразом којему је у природи да значи временске границе у којима се врши глаголска радња“²⁰. Нема, дакако, никакве сумње да у примеру *Кад ме њишаиш право да ти кажем: Које слуге њослије дођоше, све се теби слуге удворише, све си слуге, царе, оисенио, а ја ти се удвориш не могах, мене, царе, и е х ти је оисениш за младосиш и лејоше моје* — сама прилошка одредба за *младосиш* и *лејоше моје* јасно не говори да аорист у сложеном предикату *не хше ме оисениш* не означава трајање *хшења*. То аутор тачно интерпретира. Али се ми с њим не можемо сложити да се међу примере типа: *Кад х ти је до см о заминуш иза оне окуке палеије испред нас вук*, где и по нашем мишљењу аорист *хшједосмо* означава тренутну готовост, — могу уврстити и случајеви као што су: *Ја х ти је до о х да му дам девојку, али га она не х ти је никако* и *Да см једосмо онда ударш на Нијемце, можда бисмо их и испјерали из града*, за које се такође у овој расправи каже да су аористи у њима употребљени „у свршеном глаголском виду“. Хтење, односно расположење да се девојка да за некога није било тренутно, као што ни смелост, тј. одлучност, управо неодлучност, да се удари на Немце, о којој се у другом примеру говори, није била везана само за један моменат, него су и прво и друго расположење имали свој ток трајања, дужи или краћи — то није од значаја,

Поготову су она излишна данас када су у Речнику Српске академије наука осим оснака свр. и несвр. уз тај глагол дати и бројни примери за потврду како имперфективности тако и перфективности његове.

¹⁸ *Aorist imperfektivnih glagola*. Јужнословенски филолог V, 36. и 37.

¹⁹ *Posebna vidska vrednost aorista kod ponekih glagola starija u srpskohrvatskom jeziku*. *Slavistična revija*, časopis za literaturno zgodovino in jezik. Ljubljana X, 1—4 (1957).

²⁰ У истој расправи на стр. 247. часописа у коме је објављена.

тож аористи *хѣједох* и *смједосмо* у ова два примера на којима се задржавамо немају перфективно већ имперфективно значење. Тако исто, супротно мишљењу према коме се у примерима: *Не смједох да га будим*; *Не хѣједох га дираѣи да ме ѣи ѣослије не би шѣо резилмо*; *Не хѣједох му ѣроѣивуријечѣи, знам да он ѣо не воли*; *Не хѣједох ни да га гледам, ѣолико ми бјеше омрзнуо*; *Бјеше магла гусѣа као ѣѣјесѣо, ѣа не умједосмо да нађемо ѣуѣи*; *Не умједоше ни говорѣи са мног, како су се збунили*; *Не знадосмо ми зашѣо су дошли* и сл. — значење аориста односи се на један момент субјективног стања, субјективног расположења²¹, ми сматрамо да се аористима означавају расположења извесног трајања у прошлости, онако исто као да су та расположења означена обликом перфекта. И у основи је неодржива теза да глаголи о којима је реч употребом у аористу мењају вид своје основе, и да само у извесним случајевима у контексту и у овоме облику могу бити несвршног глаголског вида. Пре се, међутим, може тврдити обрнуто — иако имперфективни основом својом, ови глаголи, као и више других уосталом, у контексту могу означавати и један тренутак радње, односно стања. А најтачније је казати да се само у одређеној језичкој ситуацији може одредити да ли се аористом тих имперфективних глагола означава тренутно стање, односно тренутна воља или способност субјекта да нешто у једном тренутку *хоће, може, сме, уме, зна* или то *хоће, може, сме, уме, зна* за дуже време. Аорист ових глагола, истина, оставља утисак да се њим означава само тренутно стање, односно расположење. На то би упућивала и околност што су од тих глагола, нарочито од глагола *моћи* и *хѣѣи*, доста чести аористи и у новијем нашем језику, где су иначе ти облици осталих имперфективних глагола — да и поново нагласно — изузетно ретки, где их управо више скоро никако и нема. Тако смо ми забележили у Мртвим капиталима Ј. Козарца: *Уѣријеше сву снагу како би из сваког дрѣѣја ѣезичних црѣа на лицу, из сваког ѣрѣѣја очију могле разабраѣи које се мисли...* у њеној глави рађају — *но не могоше нишѣа ѣрочѣѣѣи* и *Зар ѣѣме шѣо ви не хѣједосѣе нешѣо видјѣи шѣо је ѣако, очевидно било*; у Цјелокупним дјелима I П. Кочића: *Они не могоше краве ѣродаѣи*, и у Дошљацима М. Ускоковића: *Ја не могодох заусѣавѣи сузе и седеѣи ѣоред ње бризнутих у ѣлач. — Он не могоде да заусѣави реч која му се оѣрже с усѣа. — Кремиѣ се не смеде умѣѣи у ову беду. — Не смеде ѣоѣи к Зоркиним враѣима. — Хѣједох јој даѣи медицину, али она не могоде да ѣрзгѣа. — Најзад се мораде умѣѣи госѣодин Сѣајѣѣ. — Засѣаде ѣред ѣѣм ѣогледом и не могоде задржѣи дубок уздах који јој се ѣрѣѣ*

²¹ На истом месту, стр. 246.

вори у речи. — Не х и њ е д е доу с и њ и њ и да се разговор њ роду њ и да ље. У првом примеру аористом не мо го ш е — не ка же се да се само у тренутку ни је мо г ло, не го да се ни је мо г ло док су они на ко је се мисли по с ма т ра ли др х та је ц р та на ли цу и тр е п та је о ч и ју и док су пр а ти ли ра ља ње мисли из гла ве о не ш то су је по с ма т ра ли. А у дру го ме се аористом не х и њ е до с и њ е (не ш то ви де ти) — кон с та ту је да се не ш то за из в е с но в ре ме ни је х те ло ви де ти. У тре ћ ем (из Ко чи ња уз е том при ме ру) аористом се ка же да к ра ву ни су мо г ли про да ти не за је дан тр е ну та к, не го за из в е с но в ре ме; а за тим у да љ ем (сад У с њо ко ви ње ву) при ме ру ни је те ш ко у о ч и ти да, на пр о т и в, она ј о ко ме је р е ч у је д н о м тр е ну т к у ни је мо га о за у с та в и ти су зе не го је б р и з ну о у пла ч, као ш то у на р е д н о м ни је мо га о да за у с та в и р е ч ма да му се она от р г ла са у са на — у је д н о м тр е ну т к у, да кле. Ме љу тим, у јо ш да љ ем при ме ру: Кре м њ и њ ни је и ма о с ме ло сти (с ва ка ко не ш то д у ж е је ни је и ма о) да се у м е ш а у бе ду, а на и с ти на ч и н оп е т за не ш то д у ж е в р е м е ни је и ма о с ме ло сти да по ље к Зо р ки н и м в р а т и ма. И с то та ко, аорис т и ма х и њ е де (да ти ме ди ц и ну) и она не мо га де (да је про гу та) — на с то ја ње да се ме ди ц и на да и не мо гу њ н о с т да се ме ди ц и на про гу та ни су б и ле, и ли бар ни су мо ра ле б и ти тр е ну т не. У сва ком слу ча ју, као је ди на мо гу њ н о с т за од ре љ и ва ње ви д ске вред но сти о с та ју је з и ч ке си ту а ци је у ко ј и ма се упо т ре б ља ва ју об ли ци аорис та тих гла го ла, ш то зна чи да они ве ћ пре ма сво јо ј при ро ди иду у слу ча је ве ко ј и ма се ви д од ре љу је из је з и ч ке си ту а ци је, не са мо у аорис ту не го и у дру гим гла го л с к и м об ли ц и ма, у св и ма тим об ли ц и ма ос им им пер фек та, ин ди ка т и в н о г пр е з е н т а и гла го л с ко г при ло га са да ш њ е г, ко ј и х у с а в ре м е н о м ср п с ко хр в а т с к о м је з и ку ни ка ко не мо же б и ти од св р ш е н и х гла го ла. И то ј а с но го в о р и да гла го л с к и ви д и гла го л s ко в ре ме ни је до пу ш те но ме љу с об но м е ш а ти, иа ко се не мо же спор и ти да они у сво ј и м зна че њ и ма не ма ју и до ди р н и х та ча ка. У о с т а л о м, као ш то ми ко ј и сто ј и мо на с та но в и ш ту да су гла го л s к и ви д и гла го л s ко в ре ме раз ли ч и те ка те го р и је, та ко и лин г в и с т и ко ј и су у из в е с н и м слу ча ј е в и ма, на р о ч и то у од ре љ и ва њу зна че њ а аорис та и им пер фек та, и де н т и ф и ко в а ли гла го л s к и ви д и гла го л s ко в ре ме, у но в и је в ре ме се бар де лим и ч но о г р а љу ју од так во г св о г с х в а та њ а²².

Када напред навођеним примерима из књижевног језика додамо оне што су бележени у појединим народним говорима који чине основицу

²² Један од њих, руски аспектолог Ю. С. Маслов, у расправи *Системы основных понятий и терминов славянской аспектиологии*. Вопросы общего языкознания. Издательство Ленинградского университета 1965, 56, изричито наглашава да се међу аористом и имперфектом, с једне, а свршеним и несвршеним глаголским видом, с друге стране, не може ставити знак једнакости.

књижевног језика: *Зимовасмо оне зиме у Рису; њаде велики снијег, ња не могосмо овце њрејави њи*²³. — *Доста се њричасмо, ја рекох њио сам знао.* — *Гобњасмо се њо суду за ове баре*²⁴. — *Ко њо њрича?*²⁵. — *Радисмо код њега њри дана и њи њиа нам не даде.* — *Дијелисмо зло и добро.* — *Тријесмо и мучисмо се њри године.* — *Ти ме њи у ње, Андрија, за ону њи њиу.* — *Сад нам њричаше да му је кућа изгорела*²⁶. — *Иде ли на њијацу?* — *Иога њасмо се за орање, ма залуду*²⁷ — јасно је да није допуштено не узимати у обзир ове облике у савременом српскохрватском језику. А на основу свих тих примера — како оних што их налазимо у народним умотворинама, који су доказ нешто чешће употребе аориста имперфективних глагола у ранијим вековима, када су те умотворине настајале, па и када су бележене и објављиване, тако и у примерима из Вукова и Даничићева превода Библије, који сведоче о нешто већој распрострањености имперфективног аориста у библијским текстовима превођеним са старословенског језика (који опет не мора бити верна слика језика македонских Словена из времена када је Библија на њ превођена, него унеколико и утицај грчкога језика, с којег је превођена), тако и у примерима из језика писаца и у овим што су их у најновије време у народу бележили проучаваоци појединих народних говора — долазимо до поузданих закључака да аорист имперфективних глагола не само семантички него и синтаксички има вредност перфекта, друкчију ову другу од њега што се аористом имперфективних глагола, како рекосмо, означава радња везана за одређено време у прошлости, док се перфектом означава било кад у прошлости (како одређеној тако и неодређеној) вршена радња — да се аористом имперфективних глагола, то јест, означава време извесног трајања радње у прошлости. Поред тога се, често, подразумева и извршење те радње. Али је свакако и у тим случајевима за значење аориста имперфективних глагола битно вршење радње у прошлости, о чему сведочи и околност што је Вук Караџић тај аорист у Новом завету преводио знатно ређе обликом аориста, а чешће обликом перфекта, у оба случаја — са истим значењем. А то је врло занимљиво упоредити с превођењем тога облика на руски језик, у коме га је, уколико је потребно узети баш глаголски облик, могуће преводити једино перфектом²⁸. А што је још занимљивије, и врло карактеристично за

²³ Јужнословенски филолог XVII, 89.

²⁴ Српски дијалектолошки зборник XIV, 174.

²⁵ Исто, књ. XVI, 272.

²⁶ Исто, књ. XVI, 128.

²⁷ Исто, књ. XVI, 199.

²⁸ И. К. Бунина, *Система времен старославянског глагола*, Москва, 1959. 129.

ретку употребу аориста имперфективних глагола у новијем српско-хрватском књижевном језику, поготову језику градских средина, Вук је такве аористе преводио и на сасвим други начин. Тако он реченицу: *приде чловѣкъ богаты отъ Ариматѣя именовъ Иосифъ ѿже и оучи сѧ оу Исуса* (Еванђ. по Матеју, XXVII, 57) преводи са: *Дође човек богат из Ари-маѿеје по имену Јосиф који је ипак ође био ученик Исусов*, а реченицу која долази непосредно иза ове и која у старословенском језику гласи: *съ пристѣль къ Пилату проси тѣла Исусова* — Вук преводи на свој језик: *Овај ѿрисиуиши к Пилаѿу замоли га за тијело Исусово*. У првоме случају, дакле, место *учи се* Вук каже *био је ученик* — свакако за једно одређено време у прошлости, а у другом месту *ѿриси* (тј. моли), дакле, место од несвршеног узима аорист од свршеног глагола *замоли* — свакако зато што овај глагол иде међу оне који се у облику несвршеног глагола *молити* и иначе у српскохрватском језику може употребљавати са значењем *замолити*; исп. с оним што је речено у ставу где наводимо имперфективне глаголе који се употребљавају с перфективним значењем.

А, што је много значајније, и од несвршених глагола који се у одређеним ситуацијама не употребљавају у овоме или ономе другом облику, аорист може значити и радњу која се не само вршила већ и завршила. Бар у говорима који још знају за употребу аориста имперфективних глагола рекло би се, и обично је кад се каже, рецимо: *И до с ѿ е ли ви онда у Београд? И до с мо ми, бога ми, и борависмо ѿмо чѿѿава два мјесеца*. Или: *В о д и с ѿ е ли ви дјецу на ѿѿовање? В о д и с м о како да не* итд. А ово, и у једном и у другом, и у свим сличним случајевима, значи не само: вршисте ли, него и: извршисте ли ту радњу — управо оно исто што се нешто чешће каже и што је можда обичније да се каже перфектом (исп. *Ј е с ѿ е ли онда ишли у Београд ... Ј е с ѿ е ли в о д и ли децу на ѿѿовање?*). И уопште се може рећи да аорист имперфективних глагола има исто значење с перфектом, да као и перфекат, наиме, значи вршисте радње у прошлости. Разлика између ова два претеритална времена је, то смо већ рекли, пре свега стилског, па у-неколико и семантичког, а уопште не синтаксичког карактера. Зато је и разумљиво што је и у савременом српскохрватском језику дошло до потискивања употребе аориста имперфективних глагола од стране перфекта, управо до скоро потпуног ишчезавања првог облика из употребе и до његове замене перфектом—перфектом, дакако, а не ни једним другим претериталним временом. Посебне синтаксичке функције аориста преузела су друга језичка средства. А стилска су средства обично у другој епоси или другој средини, па и код других писаца истог временског периода, често друкчија. Одвећ је јасно да су она

данас у нашим главним културним центрима, где углавном књижевни језик коначно добија своју физиономију, другачија него што су била у време постојања наших наредних умотворних у срединама где су ове настајале. Отуда се и осећање за значења аориста имперфективних глагола није свагда у потпуности сачувало.

А према томе да ли се радња вршила у временском периоду говорења, а пре тренутка констатовања, или у неком другом времену, ми и у употреби аориста имперфективних глагола разликујемо: индикативни аорист, који имамо у првом, и релативни, какав је аорист у овоме другоме случају. Када ћемо имати један од ових случајева, а када други — не одређује се самим обликом аориста већ другим језичким средствима.

Да бисмо то показали узећемо прва два примера из Андрићева језика и овде их поново навести: *Али ево где исписах цело ово њисмо и не могох да оишем до само први дан и Колико се љуља њако в р а њ а х расиђресен, раздражен разговорима и погледима.* У првоме од њих реч је о нечему што се могло, односно што се није могло остварити у времену говорења, пре тренутка констатовања те чињенице; временски се ту, дакле, радња одређује према времену говорења, и зато је то индикативно употребљен аорист. У другоме се примеру говорно лице пита „Колико се пута в р а њ а х?“ — не сада, у временском периоду говорења, него у некој другој прилици, што значи да се радња овде временски одређује према том другом времену, а не према ономе у коме се говори, и да ту имамо релативну временску употребу аориста. И за сваки други случај, држећи се овога мерила, можемо утврдити да ли је аорист имперфективних глагола употребљен индикативно или релативно. Индикативно је свакако употребљен и трећи Андрићев пример јер лице обликом *не читаш* констатује да *д о с а д а* није читало ништа од г. Доналдзанија, да није, тј. ту радњу вршило у времену говорења а пре тренутка саопштавања. Међутим, у примерима из Л. Лазаревића, па у оним из превода Даничићева Мајерчљеве Историје, и у многим другим примерима за приповедање догађаја из прошлости употребљен је опет аорист временски везан за неко друго време, а не за време говорења, а наиме — релативни аорист.

М. Сивановић

Резюме

М. Стеванович

ЗНАЧЕНИЕ АОРИСТА НЕСОВЕРШЕННЫХ ГЛАГОЛОВ

В работе указывается на недостатки — неодинаковые по своему характеру — в понимании настоящего значения аориста несовершенных глаголов, которые мы находим у более ранних исследователей этого вопроса — Маретича, Стояновича, Мусича и Белича; эти недостатки объясняются неимением таковой формы в языке тех, которые ею занимались, и отсутствием соответствующего языкового чутья. Проводится точная граница между аористом несовершенных глаголов и имперфектом, не замеченная Маретичем. Также оспаривается справедливость того, чтобы сущность значения этого аориста искать либо в совершенности („свршеност“, согласно Стояновичу), или в выполненности, осуществленности („извршеност“, согласно Мусичу), либо в ограниченности действия (Белич), так-как все подобные определения указывают на видовой характер формы аориста, который автор статьи отрицает с помощью ясных доказательств. Он подчеркивает, что, поскольку аористы некоторых несовершенных глаголов могут действительно означать и моментальное действие, этот факт несколько не дает повода для отличья этой формы от остальных глагольных времен, от релятивного настоящего, например, или перфекта, которыми также, в определенных временных обстоятельствах, можно обозначить единичный момент в протяжении действия несовершенного глагола. Автор выводит заключение, что аорист упомянутых глаголов стоит ближе всего к форме перфекта, отличаясь от последней тем, что им обозначается действие (или состояние) связанное с каким-то определенным временем в прошлом, тогда как перфект значит действие, совершившееся или совершившееся в каком бы то ни было прошедшем периоде.

ПРЕФИКСАЦИЈА КАО СРЕДСТВО ГРАМАТИЧКЕ (ЧИСТЕ) ПЕРФЕКТИЗАЦИЈЕ

(НАЧЕЛНА РАЗМАТРАЊА И САВРЕМЕНА СРПСКОХРВАТСКА ГРАЂА)

I

§ 1. Богата литература о овој теми, везана за разне словенске језике, укључујући и постојеће прегледе написаног, ослобађа потребе да се посебно разјашњавају појмови, да се од темеља изграђују ставови и изналазе термини за њихову обраду. Скоро свако могућно становиште већ је формулисано, потребно је само одредити се и, можда, прецизирати. С друге стране, ова разрађеност проблема утолико пре обавезује да се изнесу чињенице и о српскохрватској граматичкој префиксацији, овом приликом само у оквиру једног мањег рада.

О префиксима у српскохрватском као о категорији досада се исцрпније говорило само у делима ширег садржаја и значаја¹. Тананих запажања о виду и с тим у вези о префиксима има у студији и у додатку о литератури које је дао Ђ. Грубор². Овај аутор је као први у србохрватистици изнео нека запажања, до којих су дошли и неки угледни страни лингвисти; његова би студија имала још већу вредност да није писана сувише егзотичним стилем и да сувише упорно не наглашава нека ауторова гледишта. Специјалне монографије о префиксима, сличне оној која већ постоји за један од југословенских језика, за македонски³, још нема.

¹ Т. Маретић, Граматика хрватскога или српскога књижевног језика (изд. 1963, Загреб) 411—419; А. Белић, Савремени српскохрватски књижевни језик II, Наука о грађењу речи (1964, Београд) 293—322; М. Стевановић, Савремени српскохрватски језик (1964, Београд) 453—468, као и у неким школским граматицама.

² Аспектна значења I, Рад ЈАЗУ 293, 5—234; II, Рад ЈАЗУ 295, 81—284.

³ Р. Угрнинова, Значењата на глаголските префикси во македонскиот јазик, пос. изд. Института за македонски јазик 2 (1960, Скопје) 1—126. За словеначко подручје, у оквиру већег дела о творби речи, постоји рад А. Бајеца, Predlogi i pred-

Овде ће се говорити само о једном од питања везаних за префиксацију, о ономе које је назначено у наслову рада. Међутим, на почетку је потребно указати са којих се општих аспектолошких позиција даље износи проблем и грађа.

§ 2. Глаголски вид је необична појава у словенској лингвистици, јединствена по једној својој, и то баш главној особености. Наиме, сви Словени употребљавају ту категорију на начин који сведочи о њеној искристалисаности, а не о некој фази настајања или превирања или сродирања. Па ипак, ни најизоптренији лингвистички мозгови међу њима, као ни међу њиховим несловенским колегама, не могу коначно да се сложе у дефиницији самога вида. Разлог лежи у томе што је словенски вид, с једне стране, веома разрађена граматичка категорија, у којој се јасно виде два поларитета, перфективност и имперфективност; с друге стране, његова морфолошка остварења су несобично хетерогена, и са много лексичког проопратног елемента.

Што се тиче перфективности и имперфективности, треба се сложити с мишљењем да су то два начина на које се износи протичање радње. Перфективност изражава радњу комплексивно, а имперфективност је њена опозиција, она је некомплексивно исказивање радње. Такво или најсличније томе схватање усвојили су многи проучаваоци словенскога вида (сам термин потиче, колико миам је познато, од П. Размусена). Истина, наведена опозиција није дефинисана у оба своја члана, али се чини да је за имперфективни вид боље избећи експлицитну дефиницију⁴. Опозиција перфективност : имперфективност није апсолутна; ма шта се узело као типично за један члан, то присуствује као нетипично, потиснуто, и у другом. Несумњиво је да у перфективном виду доминира квантифицирајући (у широком смислу речи) момент, а у имперфективном квалифицирајући.

§ 3. Стварање видске двојности је у великој мери потреба сваког глаголског садржаја у словенским језицима, израз онога што се зове Systemzwang, премда не увек подједнако јаког и не увек разрешеног. Али је разноликост поступака којима се та потреба задовољња без на-

роне, Dela SAZU, razr. za filol. in liter. vede 14 (1959, Љубљана) 1—142. У овој документованој студији, где аутор на почетку само укратко показује свој став према проблему прелажења предлога у префиксе, даје се даље грађа по појединим предлозима, уз обраду префикса тамо где су они створени, као и одговарајућих предмета у другим врстама речи.

⁴ Нпр. Ј. Маслов, Вопросы глагольного вида в современном зарубежном языкознании, зборник Вопросы глагольного вида (1962, Москва) 20 и многи други аутори.

расте у језику: ту налазимо и синтетизам и аблаут и суфиксацију и префиксацију. Генерално средство ни за перфектизацију ни за имперфектизацију није створено. При томе суфикс *-ну-*, који служи за перфектизацију, није сасвим чист од лексичког наоса, јер се њиме у највећем броју случајева добива и нешто друго, семелфактивност или моментаност⁵; суфикс *-ва-* (*-ава-*, *-ива-*) који служи за имперфектизацију доноси са собом и итерацију; префиксација је врло раширено средство перфектизације, али се у том процесу искористићава чисто лексички материјал, чак и онда кад промена лексике, уз перфектизацију, уопште није циљ. Ако смо свесни поменутог видског Systemzwang-a, не би требало да придајемо свуда претеран значај лексичкој измени, већ би било потребно да схватимо употребу таквих средстава као излаз по нужди, при коме лексичка страна може веома да избледи па и да нестане или, с друге стране, да се наметне нашим тумачењу захваљујући контексту. Ово се тиче и суфикса *-ну-* и *-ва-*, али првенствено неких случајева префиксације, о којима ће даље и бити речи.

§ 4. У погледу става према самој могућности постојања граматичке (чисте, „празне“) перфектизације, ограничићемо се на то да декларишемо пристајање уз оне који верују у њу (Полдауф, Копечни и многи други), и поред скепсе многих других еминентних стручњака (као што су Маслов, Исаченко и др.). Начин на који се даље интерпретира грађа може да умањи неке замјерке на рачун такве концепције. Треба приметити да они који — често уз јаке разлоге — одбијају да ову лексикотворну („словообразуюћу“) појаву тумаче као граматичку, ипак признају потпуну избледелост или празнину префикса у поједином глаголима, шир. у често цитираном *написаши* или *урадиши*, као да њихова тврђа допушта изузетке; или бар не дају убедљиве доказе да такви глаголи као *написаши* и *урадиши* нису примери граматичке перфектизације. Овим се дезавуише сам критички, а број таквих „изузетака“, при одређеном посматрању семантике глаголских оснџва, може веома да се умањи.

Оно што подразумевамо под граматичким парњаштом објаснићемо укратко. За значење глагола *написаши* према *писаши* доста се често употребљава израз „результативност“, са оградом да се то не узима у класичном смислу једног од Аретових глаголских ликова⁶. Опширно задр-

⁵ Исп. Ј. Маслов, Роль так называемой перфективации и имперфективации в процессе возникновения славянского глагольного вида, IV Междунар. съезд славистов, Доклады (1958, Москва) 6. Таква функција суфикса *-ну-* није генерализована, тако да мишљена о одсуству те функције у њему (Копечни, Богуславски) нису лишена основе.

⁶ Лик је српскохрватски превод за Aktionsart, постаć, способ действия, који је дао А. Велић. Тим се термином служи у македонском и Р. Утринова, op. cit.

жавање на овој дефиницији (или некој другој) није толико битно. Сви имамо у виду исту појаву, и стога прећутно сви мислимо једнако (можемо се не слагати само у теме да ли таква појава уопште постоји или не у идеално чистом облику), међутим формулишемо различито, углавном зависно од сопствене концепције вида. Онај ко се изјаснио за одређену концепцију мора се даље изјаснити и у том смислу да „чисти“ видски парови представљају самим тим и „најчистију“ примену садржаја те концепције. Ако је, дакле, имперфективни основни глагол некомплексиван, његов граматички парњак је комплексивна варијанта њега самог. На овом месту потребно је само мало детаљисање. Наиме, под граматичкиношћу у видској корелацији ми подразумевамо и оне односе који се могу представити симболиком *писати*, *писати*, *писати* — па *написати*, као и оне где је постигнуће тог „резултата“, тј. комплексивирање радње имперфективног глагола употребом перфективног, несрашчлањиво у својем процесу: *радовати* — *обрадовати* (не може бити говора о *радовати*, *радовати*... — *обрадовати*)⁷. Поводом првог односа треба још рећи да у њега могу ступити, на перфективној страни, и пантивни и тотивни глаголи у смислу Груборове класификације⁸, уколико задовољавају друге услове, дакле и *написати* (према писати), које обухвата било целу акцију било њен део (написати цео чланак или пола чланка), а и *сковати* (према ковати), које обухвата увек само целу акцију (не може се сковати пола секире). Идући по другом принципу Груборове поделе, који засеца и у пантивност и у тотивност, граматичких парова може бити међу креативним глаголима (пант: *градити* — *саградити*; тот: *месити* — *умесити*) и међу трансформативним (пант.: *браити* — *обраити* смокву; тот.: *стирати* — *остирати*)⁹.

§ 5. Проучавање нашег питања довело је до сазнања да у овој области, као уосталом често у лингвистици, тражење чврстих критерија представља позитивно стремљење, али не даје увек задовољавајуће резултате.

Много пута је понављано али није до краја успело наглашавање да као доказ чисте, тј. граматичке перфектизације помоћу префикса треба да служи одсуство секундарно имперфектизованог, „трећег“ члана: ако, дакле, поред *писати* — *написати* не постоји **написивати*,

⁷ Исп. код М. Теленкове, Несоотносительные глаголы несовершенного вида в современном русском языке, Ученые записки Моск. гос. пед. института 132 (1958) 144—145; инсистирајући на томе да перфективни видски парњак треба да значи резултат до којег је поступно довела радња имперфективног, она не признаје видско парњаштво типу *радовати*—*обрадовати*.

⁸ Оп. cit. 12, 22 и д.

⁹ Оп. cit. 13, 16—17, 20—21.

то значи да су *йисаџи* — *најисаџи* чисти корелати; разуме се, и обратно — ако је негде засведочено *одаџиваџи*, то значи да *гаџиџи* — *одаџиџи* нису чист видски пар. (Из аргументације било у чију корист требало би увек изостављати привидне случајеве, као нпр. рус. *смотреть* — *по-смотреть* — *посматривать*, јер у други и трећи члан префикс *по-* не улази с истим значењем.) Македонски и бугарски језик, са готово неограниченом могућношћу прављења трећих чланова¹⁰, на први поглед обарају само постављање таквог критеријума. У бугаристици је критеријум нађен у томе што у случају граматикалности односа између првог и другог члана трећи може да стоји само у приповедању и у итеративном значењу, а не и у правој садашњости¹¹. Мерило је, како се признаје, и за сам бугарски језик колебљиво¹². Принципијелна снага тог мерила ремети се и таквом чињеницом, да је у једном периоду историје чешког језика било врло много секундарно имперфективизованих глагола, па се њихов број касније смањило¹³; таква појава, која сведочи о стварању и нестајању склоности ка имперфектизацији, једва да може истовремено сведочити и о неким померањима у значењима префиксираних глагола који се имперфектизују.

Познато је, сем тога, и одсуство трећег члана при неједнаком лексичком садржају првог и другог.

Често се говори о незнатним семантичким или стилским разликама између првог и трећег члана, као што су, рецимо, *гаџиџи* и *одаџиваџи*¹⁴. О могућностима стилског нијансирања заиста сведоче и такви примери као што су сх. *мреџи* — *умреџи* — *умираџи*, где се први члан од трећег разликује по архаичном одн. поетичном призвуку. У овом смислу оцене могу бити и врло субјективне. Поменуто ситне семантичке или стилске разлике, доведене понекад и до праве синонимичности два имперфективна глагола, проузрокују, разуме се, и постепено губљење из језика једног од њих, о чему говоре српско-хрватски случајеви (*йиџиџи* — *йриџиџи* — *йриџиџи*) и разни други, често навођени у литератури.

¹⁰ За бугарски је то добро познато. О македонском в. код Р. Угринове, *op. cit.* 13 и д.

¹¹ К. Иванова, Десемантизацијата на глаголните представки в съвременния български книжовен език (1966, Софија) 32 и д.

¹² *Op. cit.* 33.

¹³ Св Иванчев, По някои въпроси от развитието на видовременната система в славянските езици, Български език 13 (1963) 368—369.

¹⁴ Нпр. А. Тихонов, Заметки о вторичной имперфективизации глаголов с чисто видовыми приставками, Славянский сборник, Труды Узбекского гос. университета, н. с. 92 (1958, Самарканд) 74. Он нарочито наглашава стилске преливе.

Они који сматрају да чисто перфектизације нема упоређују, нпр., *гајити* и *одајивати* и запажају у трећем члану терминативност, перспективност, „предельность“¹⁵, чега сасвим нема у првом. То би значило да је тај призвук терминативности, перспективности ушао већ и у средњи члан, у перфективизовани основни глагол, јер је томе доказ трећи, који са другим треба да је апсолутно идентичан у лексичком смислу. Међутим, одговорићемо ми, префиксно значење се у ствари сасвим неутралнише приликом грађења чистог средњег члана, док је имперфективизовање већ моз процес, са својим законима, праћен и ипаче изроњавањем неких нових модената. И *долазити* може, нпр., имати, поред саме видске карактеристике, и примесу значења покушаја одн. безуспешности, што се не налази у *доћи*, али га ипак и најригорознија учења сматрају частим граматичким корелатом глагола *доћи*. Перспективност, која одиста може да „лебди“ у *одајивати*, јесте елемент који је за перфективну аперцепцију (*одајити*) сасвим природан, који не умањује цену „чистоту“, и који не треба схватити као неки од глаголских ликова; док се у секундарној имперфективности он може да осети (захваљујући и даље присутном префиксу) као мала семантичка надградња, јер му у тој сфери није природно место.

Поричући ваљаност доказивања помоћу присуства или одсуства трећег члана, А. Богуславски указује на још један танани процес који се уплиће у ову деривацију. Он то показује на руским глаголима *есть* — *свѣсть*, где се граматикалност односа, по његовом мишљењу (с којим се слажемо), не помућује фактом да у *свѣдать* постоји и значење „уништавати“ (трошењем, тј. јелом): такво значење може постојати већ и у самоме *свѣсть*, тако да овај средњи члан, имајући у себи јаку лексичку двозначност, стоји једанпут у чистом видском односу са *есть*, а други пут са *свѣдать*¹⁶.

Треба узети у обзир и то да у језику могу спонтано да ничу имперфективизовани чланови тога тројства, без забелешке о томе у било којем од постојећих речника. Вероватно се неће употребити ни *напи-

¹⁵ Нпр. Ј. Маслов, Значение данных болгарского языка для общей теории славянского глагольного вида, Славянское языкознание (1963, Москва) 206—214; Заметки о видовой дефективности, Славянская филология (1964, Ленинград) 85—86, и другде код истог аутора и код других.

¹⁶ Перфективные глаголы в русском языке, Slavia 32 (1963, Праг) 26—27; Prefiksacja czasownikowa we współczesnym języku rosyjskim (1963, Вроцлав—Варшава—Краков) 103.

сивати или *урађивати, али није искључена употреба глагола као, нпр., *одгајивати*, *насајувивати*, пре него што их запази лексикографија¹⁷.

§ 6. Један од видова егзактизације метода јесте и презентирање доказа из одређених, цитираних речника или писаца, али не и преко тога. Као што смо мало пре видели, баш у овој теми постоји категорија речи која није на потребан начин нотирана по речницима. И они који педантно бележе изворе свога аспектолошког експертирања обично делају да су морали узимати примере и из новина, из живог говора, из сопственог сазнања и сл. Лексикографски апарат неоспорно треба употребљавати при разради овакве теме; али ми прихватимо — ако се тако сме рећи — и приватну лексикографију, незабележена тумачења, па и толико пута проскрибовано у науци осећање за значење речи (подразумева се: за њено савремено значење) зато што знамо да речнице, не располажући свим контекстима, не описују ни све семантичке прелине.

Није реткост при истраживањима овакве врсте да се истраживач лати чак и осећања за историју речи, или, рецимо, за историју префиксног значења, не пратећи је, или немајући могућности да је прати на писаном материјалу. Са овом темом свакако је повезана на извештан начин чињеница да су значења префикса еволуисала од просторних ка временским и ка другим значењима апстрактног карактера. Међутим, без упознавања са старом грађом боље је клонити се неких прецизнијих закључака у томе правцу, ма колико они логични изгледали; на жалост, само они језици који имају за собом дужу историју писаног изражавања на сопственој основици (не на умртвљеној традиционалној, нити на унетој са стране), могу да пруже науци сведочења о животу префикса. Имамо у виду два типа испитивања префиксних значења у њиховој еволуцији: теоријска и конкретна¹⁸. У чистој спекулацији изгледа врло вероватно

¹⁷ „Потенцијална возможность етих образований значительно шире их реальной зафиксированности в словарях и даже в картотеках больших словарей“ (Ј. Маслов, Значење даних болгарског језика... 211).

¹⁸ Теоријски је томе доста пажње посветио, нпр., Д. Матејев: Елементитџ пространство и време въ историята на глаголитџ видови значения, *Slavia* 14 (1936—1937) 1—42; са нешто измењеним ставовима: Семантика на глаголитџе представки и нейното отношение към видовото значение на глаголитџе, *Известия на Института за български език* 1 (1952) 65—91. О постепеном изблеђивању префиксне семантике говори се у делу Ф. Копечног, *Slovesný výd v čestíně, Rozpravy Československé akademie věd* 72, seš. 2 ř. spol. věd (1962) 114—133, на начин који је принципијелно најближи нашем даљем излагању. У студији А. Бајеца, *Předlogi in předpone...* еволуција значења од предлога ка префиксима и даље у самим префиксима показује се на материјалу који је у могућности да пружи слоготачко књижевно наслеђе,

да је *умрејџи* према *мрејџи* постало на тај начин што се умирање схватило слично као појава *врејџи* — *уврејџи*, тј. „мрењем нестати“, нешто као „испарити“, и да је то етимолошко оправдање префикса *у-* у тој сложености; доказа за то немамо. Убедљиво је и следеће тумачење поводом префиксације у глаголима типа *разљуџиџи се*, *разжесџиџи се*: „Необходимо вспомнить мифологическое представление чувства в образе жидкости, разлитой по организму“¹⁹). Управо онај језик о коме је писао аутор цитираних речи омогућио је детаљно испитивање некадашњег непосредног изражавања, према писаним споменицима од 11. до 17. века, тако да се из интересантне студије Ј. Бахмутове²⁰ сазнаје да је тек у периоду формирања савременог руског језика створена чиста видска корелација код глагола типа *разљуџиџи*, *развеселиџи* путем употребе префикса *раз-*²¹. Грађа у овој руској студији показује да су се у разним периодима поједини префикси, као средства за стварање чистог видског парњаштва, везивали уз глаголе по критеријима скопчаним са неким појединостима самог глаголског значења, са његовом деноминативношћу или друкчијим пореклом, с врстом његовог објекта итд.

Писано наслеђе српскохрватског језика не даје много могућности за такво истраживање, поготову не његова источнија половина, а сем тога ни у оквирима могућнога оно није у овој прилици било предузето. Зато се даље, при изношењу грађе по префиксима, указивање на развојни пут префиксних значења даје само у општим и највероватнијим цртама.

§ 7. Најзад, у вези са схватањем да граматички видски парови (уопште) могу бити облици истога глагола, тј. да сви облици глагола *бацајџи* и *бацџиџи* или *џрејџисивајџи* и *џрејџисајџи* могу да се сложе у једну опширнију парадигму (слично неким случајевима у грчком и латинском језику), јавља се, разуме се, и сврставање глагола типа *џисајџи* — *најџисајџи* под исти глагол, уколико се поборник таквог схватања истовремено слаже и с тим да се путем префиксације може добити чисто видско парњаштво²². Консеквенције су нешто предалеке, јер признајући

као и на материјалу из речника других словенских језика, више по реду који налаже логика ставри, него по евентуалним некадашњим, данас увелико затрпним реалним фактима.

¹⁹ В. Виноградов, Русский язык (1947, Москва—Лењинград) 536.

²⁰ Развитие видовой соотносительности в русском языке — Видовые пары, образованные путем префиксации (1962, Казань) 1—41.

²¹ Op. cit. 35.

²² То и чини, нпр., Виноградов, op. cit. 498—499. Његово мишљење подржава И. Мучник, О видовых корреляциях и системе спряжения глагола в современном русском языке, Вопросы языкознания 6 (1956) 92—106.

синонимичност првог и трећег члана у неким случајевима тројства типа *гајити* — *одгајити* — *одгајивати*, принуђени смо да онда и сва три глагола схватимо као један. Осим тога, сасвим је добро познато да многи глаго и не улазе целим семантичким опсегом у граматичку парност, тако да нпр. глагол *љубити* у значењу „давати пољупце“ треба да са глаголом *пољубити* чини једну парадигму, али исти глагол у значењу „волети“ треба да има парадигму упола мању; међутим, *љубити* је у оба случаја ипак исти глагол (не два хомонима), те правило о промени тога глагола постаје непрактично, иако не и неприменљиво. А као што се већ видело, у овој области има доста случајева на граници између непотпуне и потпуне лексичке подударности или искључиво стилског разликовања, па би сврставање или несврставање морало зависити чак и од субјективних фактора, како је то напред речено. Међутим, најважнији аргумент против свођења два (или три) видска корелата у једну глаголску реч остаје, разуме се, у сфери разумевања саме природе вида. За нас двојаки вид није *функционисање* једног, истог глаголског значења, него су то два значења; није двојако гледање на исту радњу (то би пре одговарало стању ствари у романским или германским језицима), него двојако лексичко остваривање.

Уосталом, ово је питање, тако рећи, формалне природе кад је реч о нашој теми, и ниуколико није везано за остале анализе у вези с њом.

II

§ 8. При разгледању грађе уочавају се два основна момента.

1. До чисте перфектизације основног имперфективног глагола може долазити захваљујући одређеној коинциденцији између лексичког значења тог основног глагола и изабраног префикса.

2. а) Приликом чисте перфектизације неким префиксом догађа се да тим актом буде захваћен само један значењски одсек основног глагола, док је — ради постизања истог циља — за други одсек потребан други префикс, или за друге одсеке други префикси, или, најзад, може постојати у истом глаголу и такав одсек који не подлежи перфектизацији, као што има и целих глагола који се на тај начин не перфектизују. б) Приликом чисте перфектизације догађа се да тим актом буде захваћен само један значењски одсек префикса.

Нити су префикси при остварењу те граматичке појаве пореклом асемантични, нити постоји само један префикс за све случајеве.

То ствара код неких теоретичара сумње — да ли се наведене чињенице уопште могу увршћивати међу граматичке појаве. Сматра се

да сам факат семантичког одбира граматичког средства онемогуђује граматикалност процеса. На ове сумње може се одговорити следеће. И при грађењу компаратива од основног придева или при грађењу прилога од придева пази се на семантику речи од које се полази: од извесних семантичких категорија придева на настају компаративи, од других не настају прилози. Ипак се не пориче граматикалност таквог поступка, иако му недостаје механичност. Исто тако, ако се посматра, нпр., грађење прошлог времена у француском или у немачком језику, види се да се као средства за тај чисто граматички поступак употребљавају глаголи који ван те улоге имају своја значења, („имати“ или „бити“), као и то да се не употребљава за грађење прошлог времена само један помрћни глагол (чак ни код истог глагола, нпр. у случају фр. *monter*), него два, зависно од семантике глагола који се конјугира. Али ни та семантичка активност у једном средству које приступа глаголу ради чисто граматикалних циљева не омета нас да грађење француског или немачког перфекта сматрамо граматичком појавом. Карактеристика префиксне перфектизације лежи у томе што је ту моменат изборности, и то веома разноврстан, присутан на обема странама; и на страни материје над којом се врши граматичка промена, и на страни средства којим се она врши. Ово је само принципијелни поглед на питање о томе да ли се наша појава може сматрати граматичком; о разграничењу лексичкога и граматичкога у префиксној перфектизацији говори се даље.

Поводом те изборности, и посебно поводом семантичке коинциденције глаголског значења и одабраног префикса у случајевима чисте перфектизације треба се пре свега подсетити на то да и при „нечистој“ перфектизацији, при којој се значење основног глагола лексички мења, префикс „води рачуна“ о потенцијалним лексичким оријентацијама у глаголу коме приступа, а и глагол, зависно од свог значења, привлачи себи било просторно било апстраховано значење префикса. Неколико примера наведених у литератури добро поткрећују изнету мисао. (Овде се не упуштамо у то — какви су шири контексти ових ставова.)

1. Пример је елементаран и објашњава, у ствари, суштину лексичке, „нечисте“ перфектизације. „Возьмем, на пример, предложение *Franek niesie drzewo* „Франек несет дрова“. Очеvidно, здесь имеется в виду, что Франек либо выносит (*wynosi*) эти дрова откуда-нибудь, либо куда-нибудь их вносит (*wnosi*), либо приносит (*przynosi*), либо переносит (*przenosi*) и т. д. Если в данном предложении речь идет о том, что Франек выносит дрова... в этом случае используется глагол *wynieść* как совершенный корредят несовершенного *nieść*; если Франек, скажем, переносит дрова... то мы употребляем совершенный глагол *przenieść*

и т. д. ... В подобных случаях выступают пары не полностью соответствующих друг другу глаголов, как *nieść : wynieść, nieść : przynieść* и т. д. ...“ (Е. Кошмидер, *Nauka o aspektach czasownika polskiego w zarysie* (1934, Вилно); преведно у зборнику *Вопросы глагольного вида...* 112).

2. „Глагол... долить соотносится со значениями глагола лить „заставлять жидкость течь во что-то или на что-то“: *лить чай в стакан — долить чая в стакан*: но нельзя соотносить лексически, скажем, *лить пушки — долить пушки, лампа лила мягкий свет — лампа долила мягкий свет*“ (Б. Головин, *Словообразовательная типология русских приставочных глаголов, Славянское языкознание* (1959) 147).

3. У својој студији „О функциях глагольных приставок в русском языке“ (*Slavia* 12 (1933—1934) 323—324) А. Стендер-Петерсен износи идеју да глагол *ехать* може добити уза се префикс *при-* у његовом локалном значењу: *приехать*, а глагол *кончить* у преносном: *прикончить*.

§ 9. Већ је давно изнета мисао да до чисте перфектизације долази онда ако се на имперфективни глагол дода такав префикс који својом лексичком страном може да означи извршење („комплексивирање“) семантичке оријентације тог имперфективног глагола. Показано на простом примеру: префикс *на-* има лексичко значење распрострањања по некој површини. Радња *писаши* се тако и изводи; извршити ту радњу јесте, тако рећи, „распрострети до краја писање“, зато сложеница *написаши* то и значи, дакле префикс, сем обележја перфективног вида, не уноси у њу никакво за сам глагол ново лексичко значење, као што би унео у *написши*. Разуме се, префикси могу касније да се прожму функцијом граматичког перфектизовања и да приступају с том функцијом и другим глаголима, који не дају смисаоног повода за такву везу.

Идеја је у овом виду назначена у раду М. Веја, *Les préverbes „vidés“ en tchèque moderne, Revue des études slaves* 29 (1952) 82—107. Њу је касније поново изложио и разрадио И. Полдауф у чланку *Spojování s předponami při tvoření dokonavých sloves v češtině, Slovo a slovesnost* 15 (1954) 49—65; ту сазнајемо да је своју основну мисао исти аутор исказао још 1942. год. у једном данас мало приступачном часопису, а да је и овај каснији чланак био написан пре Вејовог, само не и штампан. Сем тога Полдауф преузима једну Вајанову мисао, изречену узгред још 1947. год.: есенцијално значење глагола сложеног с префиксом може исказивати сам префикс, док глагол означава само пригодну околност (*circonstance accessoire*). Полдауф опширно разрађује схватање да празни префикс уводи глагол у једну апстрактнију семантичку категорију, да га „потчињава“, „супсумира“ једном ширем значењу,

што би, показано на нашој грађи, значило да префикс *s-* уводи глаголе *күйиши*, *шесниши*, *печалиши* у категорију са општијим значењем сједињавања, где су *скуйиши*, *сшесниши*, *сшечалиши*, као и други, само посебни случајеви.

Треба приметити да се овде налазе уклопљене, заправо, две идеје: о превлачењу глагола у неку ширу категорију, што не мора да се односи само на случајеве потпуног слагања префиксног и глаголског значења, и о самом том слагању, из којег резултира чиста перфектизација. Посматрајући то двоје уједно, Полдауф долази до свога учења о префиксима — класификаторима: у показаном случају *s-* је класификатор, јер перфектизујући глаголе *шесниши*, *печалиши*, он не чини ништа друго него их — тако перфектизоване — класификује, смешта у одређену категорију.

Такво разумевање чисте перфектизације било је касније дорађено и прецизирано у Полдауфовој полемици са Ф. Копечним²³, који је и сам прихватио главну мисао. Детаљисања је било око тога да ли при оваквом семантички релевантном функционисању префикса у процесу перфектизације може бити речи о томе да је појава лишена лексичке измене и — опет — у коликој мери постојање имперфектизованог „трећег“ члана говори нешто о њеној лексичности одн. граматичности. Нама овде, разуме се, није циљ да препричавамо све аргументе. Истичемо само оно што је важно за нашу сопствену даљу концепцију, која је такође блиска основним поставкама Веја, Полдауфа и Копечног.

Дилема о томе да ли су случајеви типа *шесниши*—*сшесниши* лексички или граматички мучила је оне проучаваоце који су се држали оваквих схватања. Било је одговора, у духу изнете теорије, да префикс у перфектизованом парњаку остаје практично без свог лексичког значења које се неутралише, да је он ту у ствари сувишан²⁴. Или: нешто од лексичког значења његовог остаје, али се то индивидуално у овом случају изједначава с општим, конкретније с апстрактнијим, и може се стога игнорисати²⁵.

²³ Ф. Копечни, *Dvě nové práce o prostě vidových předponách v češtině* [о Вејовом и Полдауфовом раду], *Slovo a slovesnost* 17 (1956) 28—35; Исти, *Les fonctions de la préfixation verbale en tchèque moderne*, *REtSl* 33 (1956) 84—97; И. Полдауф, *Ještě k „prostě vidovým předponám“ v češtině*, *Slovo a slovesnost* 17 (1956) 169—172; Ф. Копечни, *Odpověď J. Poldaufovi*, *Slovo a slovesnost* 17 (1956) 172—174. О истом питању расправља се и у цитираној студији Копечног, *Slovesný vid v češtině*, 90 и д.

²⁴ К. Схонефелд, *The So-called „Préverbes vides“ and Neutralization*, *Dutch Contributions to the IV Int. Congress of Slavists*, 1—3.

²⁵ С. Григорјан, *Несоотносительные приставочные глаголы совершенного вида в современном русском языке* (рукопис); цитирано према: К. Иванова, *op. cit.* 20.

§ 10. Тешкоће око логичког разрешавања овог питања могле би се, по нашем мишљењу, умањити када би се у концепцију Веја—Полдауфа—Копечног о сливању глаголског и префиксног значења при чистој префиксацији одлучније унела једна коректура. Наиме, ма колико се говорило о супсумпцији, неутрализацији, сливању, у свим излагањима ипак остаје идеја о томе да префикс ступа у нову перфективну сложеницу некако „интервенционистички“: изгледа тако као да префикс уводи основни глагол у неку ширу категорију сродних глагола уз улогу а к т и в и р а њ а припадности нпр. глагола *сјесниџи* групацији где су и *скуџиџи* и *сјечалиџи*, или да му сужава, специјализује значење приликом перфектизације и сл. Ако се тако посматра, онда се доиста и може посумњати у саму природу чисте перфектизације, јер свако модификовање приликом чина перфектизације искључује граматичност тога чина. Међутим, ствар постаје јаснија ако се јаче нагласи да се одбацује модификујућа а прихвата само маркирајућа улога префикса. Префикс није класификатор значења него само катализатор једне појаве: када се жели перфектизовати неки глагол, зна се тачно које се значење жели перфектизовати (било оно једино или једно од присутних у имперфективном глаголу); за то се одабере најсродније префиксно значење, — и једна граматичка радња се обави без лексичких интервенција. Ако треба исказати чисто перфективно значење глагола *тјесниџи*, узима се префикс (јер се то чини помоћу префикса), и то таутологичан, одн. таутологични значењски одсек тог префикса, да у нову реч не би придобило неко ново лексичко значење, које се не тражи. (Могућност аналошког ширења префикса и на неадекватне глаголе, разуме се, остаје.) Да ли се при том и даље осећа лексичко значење тога префикса, у овом случају префикса *с-*, за појаву је сасвим ирелевантно. Морало се осећати лексичко значење глагола *choŕq* и *imafь* употребљених у некадашњем словенском футуру, па је ипак тај футур био већ граматичка категорија.

Таквом схватању сасвим се приближава Копечни. Он подвлачи: више чистих перфективних корелата према истом имперфективном ставра се зато, што се бар у перфективном деривату могу реализовати различне значењске нијансе, које у основном имперфективном глаголу остају неиспољене²⁶; сваком значењу имперфективног глагола одговара посебан префикс за перфектизацију²⁷. То је управо оно што ми желимо рећи; али се томе не придаје ранг концепције, а даље излагање о томе да у глаголе *ikončit*, *skončit* и *zakončit* префикси *и-* и *за-* уносе извесне

²⁶ Dvě nové práce . . . 30; Slovesný vid . . . 93—94.

²⁷ Odpověď I. Poldaufovi, 173; Slovesný vid . . . 94 и д.

модификације значења (*s-* је најчистији)²⁸ опет враћа дискусију у област тражења и објашњавања лексичке улоге префикса.

Основни имперфективни глагол је најчешће полисемантичан, и његовој неморфологисаној полисемији одговара полиморфија у корелативном перфективном гласлу с префиксом. Тако, глагол *йумйаџи* крије у себи и значење „пумпати из чега“ и „пумпати у нешто“. У првом случају његов је корелат *исйумйаџи* (и нема разлога да се говори о нечистоти корелације, ако се уважи да се желело перфективизовати управо значење „пумпати из нечега“); у другом случају корелат је *найумйаџи*. Ни *из-* ни *на-* немају потребе да било како сужавају, модификују или уводе у неки надред глагол *йумйаџи*: они га само, сваки на свој начин, откривају, облички реализују његову полисемију. Имперфективни глагол (без префикса) осликава радњу у њеном току без специјалног наглашавања смера: на исти се начин врши пумпање и кад се пумпа *из*, и кад се пумпа *у*, и нема потребе говорити о томе, нарочито ако се то зна из контекста. Кад се радња приказује перфективно, није разлог додавања префикса у томе да се смер сад обавезно мора показати; могло би се и ту проћи без демаскирања, а зна се да се у неким другим случајевима видске парности (у аблаутском или суфиксном) тако и дешава. Али, пошто се перфективизација врши баш префиксом као средством коме најмање препрека стоји на путу (јер су аблаутски односи веома умртвљени, а суфикс *-ну-* придаје већином лик моментаности), сасвим је природно да су из арсенала префикса, иначе снабдених и лексичким значењима, узме онај који ће, без колизије, прионути уз оно значење основног глагола о којем се ради²⁹.

Расправљање о чешким глаголима *ukončit*, *skončit*, *zakončit* и *dokončit* наставак је Агреловог скретања пажње на пољске глаголе *ukończyć*, *skończyć*, *zakończyć*, *dokończyć*, *ukończyć* и *wukończyć*. Ови глаголи не једном су давали повода да се говори било о томе да префикси, и поред велике избледелости, уносе сваки своју нијансу значења у те сложенице, било о томе да исти глагол може привући више префикса за чисту перфективизацију. У принципу је тачно и једно и друго. У српскохрватском језику могу се навести случајеви као *йорасџи*, *израсџи*, *нарасџи*, *одрасџи* према *расџи*, или *сковаџи* и *исковаџи*, *ис-*

²⁸ Ibidem.

²⁹ Као један од „префикса“, додат уз цео глагол или уз једно његово, по праву млађе значење, може фигурирати и *degré zéro*. В. И. Грицкат, О неким видским особеностима српскохрватског глагола, ЈФ 22 (1957—1958) 65—130. Ту се доказује да савремени српскохрватски језик на овај начин у знатнијој мери развија двоаспектност у глаголима.

појити (се) и *распојити* (се), *сачувати* и *очувати*, *закочити* и *укочити*, *завонити* и *повонити*. И без посебне анализе намеће се следећи закључак. Уколико је глаголски садржај потпуно исти, префиксирање разним префиксима одиста може да означи, сем перфектизације, и извесну неједнакост извршења тог глаголског садржаја. Међутим, овде то није случај, јер се и под самим *раси* подразумевају у разним приликама разни глаголски садржаји. Нпр.: расти из нечега, добивати све веће димензије; или: расти да би се достигла „одраслост“, зрелост; или: расти с перспективом постизања већег раста, висине. Добро нађени, коинцидентни префикси сваки за себе просто перфектизују такве неједнаке садржаје.

§ 11. При нашој концепцији постаје јасна и могућност прављења „трећих“ чланова уз чисту граматикалност односа између првих и других. Често контекст није довољан да укаже на који се семантички прелив основног имперфективног глагола мисли, па се уместо њега употребљава секундарни имперфектизовани. *Брани* — *одбрани* је чист пар, али се *одбранивати* употребљава да би се истакло да није у питању *брани* — „не дозвољавати“.

§ 12. Предложена концепција о граматичкој перфектизацији, ако се не размотри до краја, омогућује западање у грешку која би се састојала у томе да се и неко ново лексичко значење, настало у префиксираним глаголу, прогласи чистим перфективним парњаком основног, по тој логици што основни глагол носи у себи такав исти семантички смер. Наиме, *ићи* може значити „ићи ка нечему, с циљем да се дође до нечега“, и зашто онда не прогласити *доћи* за његов видски парњак? Изгледа да је Грубор био близак чак и таквом схватању, јер је у поглављу „Аспектни парови (двоје)“ рекао: „Само је дакле онај пф. гл. пар фацентивноме (имф.) који показује с фацентивним гл. исту радњу од почетка до краја, у цјелини и у дијеловима... Може бити и више пф. гл. који су парови имперфективноме, на пр. *вући до куће* — *довући*; *вући из јаме* — *извући*, *вући преко моста* — *превући*; — у томе случају, видимо, мора фацентивни гл. имати различна ограничења која одговарају пф. глаголима“³⁰. Овде треба бити врло опрезан. Треба имати на уму да једна од одлика чистог видског двојства јесте идентичност не само изречених или помишљених, него чак и могућних допуна уз оба глагола, поред идентичности радње. Ми одиста асоцирамо исти објекат, и на исти начин, при помену *ирижити* и *сиржити* (земљу), *ирижити* и *исиржити* (јело). Али садржина допуне није иста у *ићи* (то је само

³⁰ Аспектна значења I, 161.

„ка нечему“, „у једном правцу“) и у *доћи* (није „у правцу“, преовлађује асоцијација пресеченог правца, „до нечега“). Исто тако ни *радићи* и *одрадићи* не издржавају пробу по овом критеријуму, иако би, према основним поставкама, глаголу *радићи* и био смисао *одрадићи*; али је у *радићи* објекат сам рад, а у *одрадићи* — назначена мера, време рада (одрадити своје, одрадити два сата) или надокнада за рад (одрадити плату). При помену глагола *красићи* јавља се у првом тренутку асоцијација са *украсићи* као видским парњаком. Али ако је говорнику страна да каже „Дечак краси собу ружама“ а природно му је „Дечак је украсио собу ружама“, и ако му је, опет, обично „Руже красе собу“ (медијално), док у исказу „Руже су украсиле собу“ глагол звучи активније и придаје извесну персонификацију појму „руже“ — парњаштво није право.

Копечни у својој француској студији такође позива на сличну опрезност у примени Полдауфове методе, указујући да нпр. *darovat* — *obdarovat* не могу бити пар јер је уз први глагол допуна *někomu něso*, а уз други *někoho něčim* и сл.³¹ Очигледно је да смо ту на трагу једне посебне проблематике — проблематике једнакости не само лексичког потенцијала него и потенцијала целог рекцијског окружења код чистих видских парњака, о чему би се морало расправљати много детаљније.

Одабирајући случајеве који не смеју бити посматрани као чисти видски корелати, нарочиту пажњу треба обратити на ону групу глагола коју Грубор назива *verba saeca*³². Он о њима каже: „Тражити — наћи, молити — измолити... Ту пф. гл. показује успех фациентивнога, али је питање да ли он показује и његово извршење...“. На крају анализе: „Пф. гл. измолити значи дакле: извршити радњу мољења сву од почетка од краја — с успјехом; — као што пф. гл. наћи значи: извршити радњу тражења сву од почетка до краја — с успјехом“³³. Према Грубору испада да је *измолити* чисти видски парњак глагола *молити*. Без обзира на подробно доказивање, ми се с овим не можемо сложити, јер код глагола типа *гађајти*, *молити*, *итражити* њихова евентуална комплексивност није у чињеници поготка или добијања; тога може и бити и не бити. Погодак или добијање, тј. успех, јесте спољни фактор (ванглаголска

³¹ Les fonctions de la préfixation... 89—90; исто у Slovesný vid... 96. Указивање на то да као парови не могу фунгирати један прост и један рефлексивни глагол толико је умесно да о њему не треба ни дискутовати. Исп. и И. Полдауф, *Spojování s předponami*... 51 и д.

³² Аспектна значења I, 41—42.

³³ Оп. cit. 161—162.

резултативност), сличан ономе који имамо у глаголу *найий̑ай̑и* према *ий̑ай̑и*, а то се никако не сме сматрати атрибутом саме перфективности.

§ 13. Споменули смо узгред, а и познато је, да постоје имперфективни глаголи (одн. глаголска значења) који се не могу перфектизовати без лексичке измене; уједно, постоје и перфективни глаголи који се не могу имперфектизовати.

Глаголи који не подлеже чистој перфектизацији разматрани су и дефинисани много пута. То су, на првом месту, глаголи названи курзивни, нетерминативни, статални (стативни), типа *желейти*, *стајайти*, *сјавайти*, *волейти*, *крей̑айти се*, чија радња не иде ка сопственом исцрпљивању, чијим се остваривањем ништа не приближава циљу. Њихов принципски значај у целом комплексу питања око перфектизације видео је већ и Грубор³⁴, а најбоље је изнео Полдауф³⁵, придајући њима и њиховој опозицији (према њему: нелинеарни и линеарни глаголи) карактеристику нечега што стоји на граници између лексичке и граматичке области у језику. И у Полдауфовој студији, као и у више других, додаје се да је отпор чистом перфектизовању условљен и емоционалном компонентом у глаголској семантици, нпр. руски глаголи *клянчить*, *попрошайничать* не могу се перфектизовати; српскохрватски примери били би *гумайти*, *зверайти*, *макљайти*, *й̑ай̑ишти*, *чей̑ушайти*; *крадуцкайти*, *й̑ијуцкайти*, *црша-райти* итд. Тумачи се да у емоционално обојеним глаголским значењима преовладава квалитет вршења радње над самом радњом. То објашњење подсећа и на другу категорију *imperfectiva tantum*, на глаголе квалификативног значења, тачније на квалификативна глаголска значења, која не говоре о вршењу одговарајуће радње већ о професионалном пребивању у њој. Тако нпр. глагол *й̑исайти* у значењу „бити писац“ или глагол *гледайти* у значењу „бити чувар, гајитељ“ (гледати голубове) немају чистих видских корелата. С тим у вези налази се и метафоричност и фразеолошки карактер израза у којима фигурира глагол, што све такође омета развијање видске парности (сх. гледати на север, на југ, о прозорима; солити памет). То су, једном речи, такви глаголи одн. таква глаголска значења која не садрже „предодређеност да буду схваћена и перфективно“³⁶. Сем тога, указује се и на неке формалне (фонетске) сметње при грађењу корелата, па и на секундарност глаголског образо-

³⁴ Op. cit., нпр. 7—9, 96.

³⁵ Podíl mluvnické a nauky o slovníku na problematice slovesného vidu, Studie a práce lingvistické I (1954, Ppar) 200—223.

³⁶ X. Келн, Die Entstehung des slavischen Verbalaspektes, Scando-Slavica 4 (1958) 308—313; цитирано према: Вопросы глагольного вида...281.

вања; наиме, ако је глагол изведен од именице или узвика или сл.³⁷ (сх.: *брадвѣиѣи*, *жсиочѣиѣи*, *лојѣиѣи*, *ѣаочѣиѣи*, *ѣаваниѣиѣи*; глаголи типа *ѣрѣо-риѣиѣи се*, *ѣуѣѣо.ѣиѣиѣи* и сл.), он се не перфектизује.

Поједини случајеви видске дефективности сасвим се уклапају у изнету концепцију о суштини чисте перфектизације. Зато ће се, као допуна излагању о појединачним префиксима и њиховом везивању с глаголима у перфективне сложенице, показати и случајеви истих глагола, чија се једна значења дају превести у граматичку перфективност, а друга не.

III

§ 14. Примери са тумачењима који се даље наводе не представљају грађу прецизно поцрпену из неког одређеног речника или ког другог извора, нити претендују на потпуност. Они су дати као илустрација схватања које се овде заступа, а уколико су неки случајеви — можда баш сложенији — прескочени, то није учињено зато да би се заобишле тешкоће, него из немања могућности да се рад проширује.

На постојећа тумачења у српскохрватским граматикама и другим делима где се додирује проблем префиксације неће се указивати.

Поћи ћемо најпре од префикса у чијој природи уопште претеже лексичко значење.

§ 15. На првом месту ваља споменути да има два префикса код којих изблеђивање до чисте граматичке функције није могло бити констатовано. То су *до-* и *над-*. *До-* има конкретна просторна значења, као и једно јасно изражено врменско — привођење радње крају. *Над-* има искључиво просторно значење, са могућним фигуративним.

§ 16. *Под-*. Овај префикс има, поред осталог, значење вршења радње испод предмета, с тим да предмет изгуби основицу, да се поквари, сруши и сл. (*ѣодриѣиѣи*, *ѣодлокаиѣи*). Али извршење радњи рити, локати и др. — узимајући их лексички, без логичких импликација — није поткопавање објекта, зато *ѣодриѣиѣи*, *ѣодлокаиѣи* нису чисти видски корелати основних глагола, већ лексички обогаћене сложенице. Међутим, радњи *миѣиѣиѣиѣи* крајњи циљ, исход и јесте да до краја поколеба, корумпира објекат, стога је *ѣодмиѣиѣиѣиѣи* његов видски корелат, разуме се с померањем префиксовог значења у фигуративност, што принципски не мења ствар.

³⁷ М. Теленкова, К вопросу о несоотносительных глаголах несовершенного вида в современном русском языке (1955, Москва) (рукопис); цитирано према: К. Иванова, *op. cit.* 55.

При-. Сличним резонованњем долазимо до закључка да ако се глагол *иџсаиши* узме у значењу припасивања сабље (не опасивања кајиша), његов је видски парњак *ириџсаиши* (са значењем префикса као у *ири-вући*). *Прииџишомиши* је парњак глагола *иџишомиши* (нешто ређег у употреби): питомљењем привући. Исти је случај код *иримамиши*, поготову у случају медијалне вредности основног глагола (цвеће нас мами — цвеће нас је примамило), док за активно *мамиши* (мами пса шећером) корелат може бити и *намамиши*.

У- (< *вѣ-*). И у сложеницама с овим префиксом видимо да је опредељење за њега условљено специфичним значењем основног глагола. *У-* има конкретно просторно значење залажења у унутрашњост, у дубину; када се такво значење сложи са одговарајућим глаголским, постигне се чиста перфектизација: *резайши* (утискивати шаре или слова, а не: оштрили, дељати или сл.) — *урезайши*; *ронийши* (све дубље залазити под површину, а не: скривати се под водом) — *уронийши* (у другом смислу: *заронийши*). Глагол *бројайши* има и једну не сасвим књижевну употребу: сматрати некога нечим, сврставати (бројимо га у добре писце); према њему стоји, и то књижевно исправнији, глагол *убројайши*.

Уз-. Употреба тога префикса у српскохрватском није жива (не рачунајући специјалну улогу у футуру II). За руски језик наводи се (за *воз-*, *вз-*) „результативность, законченность действия, часто в соединении с оттенком основательности... взбесить... вскипятить, взмьлить, взрыхлить, вспахать, вспенить“³⁸. У неким од показаних глагола присуствује и наглашавање почетка радње или увођење објекта у неко стање (као што је у сх. *узљуишиши*), као и моменат уздицања, надизања; остаје чињеница да је српскохрватски лишен ове могућности граматичке перфектизације, која је ипак несумњива у „вскипятить“ и др. Могло би се указати на глагол *ускраишиши* према нешто ређем семантички одговарајућем *краишиши*, у који је префикс *уз-*, са једним од својих основних значења покрета, повлачења уназад (као код *узмаћи*), ушао као елеменат граматичке перфектизације.

§ 17. Нешто већу разноликост, односно учествовање са више сопствених семантичких варијетета, показују случајевни префиксирања са *од-*, *раз-*, *иџе-*, *иџо-*.

³⁸ Грамматика русского языка Академии наук СССР I (1960, Москва) 578—579. А. Богуславски, Перфективные глаголы... 24, с правом критикује овакво третирање префикса *вз-* у споменутој граматици. Његова примедба да се побројане нијансе садрже већ у самим глаголским основама има принципијелан значај и добро је да се она има у виду и при расправљању о другим примерима префиксације.

§ 18. *Од-*. Са аблативним значењем (као у *одвући*) ступа у везу са *гајити*; добива се: гајењем превести нешто од првобитног стања до потребног. Како то и јесте остварење семантике основног глагола, сложеница *одгајити* постаје његов видски корелат. У фигури исти такав пар представљају *хранити-оихранити*. Највероватније се овај однос, услед смисаоне блискости, преноси на интранзитивно *расити-одрасити* и *јачаити-одјачаити* (мање књижевно). Аблативност префикса *од-* искоришћена је и у сложеници *одбраниити* према *браниити*, која по пореклу треба да значи: бранећи одвојити, одлепити, сачувати нетакнуто. У *оикравити* значење се добива сливањем овог префикса, с његовом семантиком ослобађања од стеге, препреке, везаности (као у *оийуситиити*, *одрешити*), и глагола *кравити*, чији процес баш и стреми ка томе. Исто то, само у медијалности, имамо код пара *мекнути-одмекнути*.

Раз-. Основна је семантика растављање, центрифугалност. Ако у глаголском садржају лежи стремљење ка таквом циљу, префиксом *раз-* оно ће бити доведено до извршења. Делење на раздвојене делове: *удити-разудити*, *черечити-рашчеречити*, *комадаити-раскомадаити*, *кокаити-раскокаити*. Размицање делова: *ширити-раширити*, *кречити-раскречити*, *чейити-рашчейити*. Стављање на разне стране, разношење, разбацивање: *крчити-раскрчити*, *чујавити-рашчујавити*. Стварање распада, расплинућа, размекшавања, дезинтеграције или олабављивање веза: *шочити* (дрво) *-расшочити*, *шойити-расшойити*, *кравити-раскравити*, *јарити-расјарити*. Повећање броја, размножавање: *гранити-разгранити*, *шлодити-расшлодити*. И најзад, у апстрактном значењу, увећавање, распаљивање, код другог или код себе, разних осећања или духовних стања: *гневити-разгневити*, *жесити-ражесити*, *срдити-расрдити*, *веселити-развеселити*, *мазити-размазити*, *јарити се-разјарити се*, *горойадити се-разгоройадити се*.

Пре-. Семантика прелажења или премештања, превлачења преко нечега, с једног на други крај, погодна је да се неутралише у чисту видску функцију приступајући уз такве глаголе као што су *сећи* (са основном аперцепцијом сечења на делове, а не површног засецања, одсецања и др.) — *йресећи*, *шоловити-йрешоловити*, *крижасити-йрекрижасити*; у фигури: *кришити-йрекришити*. Глагол *селити* има подзначења: пресељавати (некога, нешто) на друго место и исељавати из нечега; у првом случају корелат је *йреселити* (у другом *иселити*). Семантика прелажења преко објекта развија се код овог префикса у појачајно значење: прелажење преко целог објекта, свих његових делова, целог скупа појединих чланова. Стога се према *бројити*, када се мисли на израчунавање збира посебних јединица (бројати паре) поставља свршени глагол

йребројаџи. Појачајност остаје као компонента овог префикса, те у споју са *сахнуџи* (о извору, који избија кроз мноштво отвора, пукотина, земљиних пора; не о биљци) он даје *йресахнуџи*.

Постоје и могућности лаког наношења посебне префиксове семантике на основно глаголско значење — чиме се, разумљиво, крши принцип чистог граматичког односа између два парњака: према *кориџи* свакако је чистији парњак *укориџи*, док у *йрекориџи* присуствује још и једва осетни призвук ограђивања од објекта, „прецртавања“, „прекривавања“ његовог поступка, или — можда — обухватања целог објекта (тј. целе укорене особе, целог њеног понашања) тим укором. Готово је сасвим изгубљено лексичко значење префикса, а ако га још има, оно је слично последњем од наведених, у примеру *судџи* (доносити коначно мишљење, одлуку о неком, нечем) — *йресудџи*³⁹.

Про-. Семантика овога префикса није разграната — то је продирање кроз нешто, али се при чистој перфектизацији јављају разнолики случајеви. Сасвим је конкретно остварење основног глаголског значења код *буџиџи-йробуџиџи*, *решџиџи-йрорешџиџи*. Служећи се аналогичном са глаголом *йродубџи* (направљеним, вероватно, од корена дуба не од неправилне варијанте *дубџи* према *дуйџи*), али не узимајући у обзир полазну семантику продирања кроз предмет него само увећања једне димензије у њему, језик ствара *дужџи-йродужџи*, *шириџи-йрошириџи*, па чак *леџиџи-йролеџиџи* (са увећањем особине а не димензије). — Семантика пробијања из унутрашњости ка површини, ка видљивој страни: *клиџиџи-йроклиџиџи*, *цветџиџи-йроцветџиџи*, *кључџиџи-йрокључџиџи*. Семантика протурања нечега према унутрашњости: *гуџиџи-йрогуџиџи*, *ждераџи-йрождераџи*. Семантика провлачења, провођења: *кријумчариџи-йрокријумчариџи*, *књиџиџи-йрокњиџиџи*. — Пренесена семантика продирања кроз нешто духовним процесом, разумевањем и сл.: *чиџиџи-йрочиџиџи*, *шумачиџи-йрошумачиџи*, *судџиџи* (давати своје објашњење, анализирати) — *йросудџиџи*. „Продирање“ кроз некога, „прожимање“ његово неким поступком, процесом: *будџиџи-йробудџиџи*, *клеџиџи-йроклеџиџи*. И најзад, као што ће се показати и код других префикса, из случајева као што су горе набројани издваја се сама функција граматичког перфектизовања, уз занемаривање захтева за значењском везаношћу префикса и глагола, мотивације њиховог срastaња: *шеџиџи-йрошеџиџи*, *славџиџи-йрославџиџи* (мотивисаност везе остаје

³⁹ Богуславски, op. cit. 20, тумачећи Масловљево казивање о минималним изменама значења које уносе префикси (и за које Маслов сматра да се не могу подвести под чисту перфектизацију), примећује да су то, заправо, асоцијативно-психолошки а не семантички моменти.

једино у томе што основни глаголи значе, мада сасвим секундарно, провођење извесног времена у нечему, те префикс *ѿро-* подсећа на то). Такви су и неки случајеви глагола *dicendi* (они глаголи којима се, поред семантике изговарања речи, обележава и начин изговарања): *шаѿуѿаѿи-ѿрошаѿуѿаѿи*, *стигеѿаѿи-ѿростгеѿаѿи*, *мрмѿаѿи-ѿромрмѿаѿи*; у њима, можда, има сличности и са случајем *клијаѿи-ѿроклијаѿи*.

§ 19. Даље ће се размотрити префикси који при релативно већем или мањем богатству својих конкретних просторних или временских значења развијају све веће и разноврсније могућности функционисања при чистој видској перфектизацији: то су *из-*, *за-*, *на-*, *ѿо-*, *с-*, *о-*, и *у-*.

§ 20. *Из-*. Конкретно значење вађења, црпења, избацавања из нечега слива се са следећим глаголима, дајући семантику њиховог пуног остварења: *вадиѿи-извадиѿи*, *чуѿаѿи-ишчуѿаѿи*, *цедиѿи-исцедиѿи*, *ѿумѿаѿи* (воду из резервоара) — *исѿумѿаѿи*, *ѿрѿиѿи-исѿрѿиѿи*, *ѿѿераѿи* (некога или животињу) — *исѿѿераѿи*, *камчиѿи-искамчиѿи*; слично је: *ѿраѿиѿи* (онога који одлази, који се удаљава) — *исѿраѿиѿи*, а и *брисаѿи-избрисаѿи*, где је семантика вађења прерасла у семантику одстрањивања уопште. Даље имамо случајеве где је у центру исказа објекат над којим се врши вађење његовог дела, средине, садржине: *ѿразѿиѿи* (собу) — *исѿразѿиѿи*. Објекат настаје тако што се он сам, тако рећи, вади „из блока“, што се са њега одстрањује непотребно, те он изроњава као израђевина: *клесѿи-исклесѿи*, *резѿи-изрезѿи*; фигуративно: *мозгаѿи-измозгаѿи* (неко решење). Или обратно, објекат се ствара тиме што се из околне масе вади садржина, па је он сам та настала празнина: *дуѿиѿи* (нпр. пећину) — *издуѿиѿи*. Случајеви кад субјекат из своје унутрашњости издваја или истура нешто: *лучиѿи-излучиѿи*, *ѿлазиѿи-исѿлазиѿи*, *ѿѿриѿи-исѿѿриѿи*, *кезиѿи-искезиѿи*. Субјекат се цео истура, те се посматра његово коначно заузимање новог положаја: *ѿредњаѿиѿи-исѿредњаѿиѿи*, *ѿречиѿи се-исѿречиѿи се*. Нешто излази, одилази сасвим, губећи се, тако да се аперцепира као ишчезло: *ѿуриѿи* (из нечега, а не: по нечему, кроз нешто) — *исѿуриѿи*, *киѿеѿи-искиѿеѿи*, *вѿѿриѿи* (нпр. о мирису) — *извѿѿриѿи*, *хлаѿеѿи-исхлаѿеѿи*, *чилиѿи-ишчилиѿи*; до ишчезавања долази друкчијим процесом, али остаје језичка аналогија: *ѿрулеѿи-исѿрулеѿи*, *гореѿи-изгореѿи*.

Исти префикс има и друго значење, удаљено од онога које је напред анализирано. За ову семантичку дивергенцију карактеристично је то да у руском народном језику у префиксу *из-* не живи значење вађења или излажења из нечега (оно је представљено префиксом *вы-*), и није нам познато могу ли се руски глаголи споменутога значења са

из-⁴⁰ тумачити друкчије него црквенословенизми. Значење које је једино заједничко српскохрватском и руском *из*- јесте вршење до постигнућа циља, до исцрпљивања могућности одн. интереса за радњу. Разумљиво је да у већини случајева, прилазећи основном глаголу, префикс снабдева глаголску сложеницу том лексичком модификацијом; али има основних глагола који на извесне начине и значе напредовање ка таквом циљу, те се уз њих описана лексичка функција префикса *из*- растапа у граматичку: *шибајти* (у смислу извршења казне) — *шибајти*, *шћући-исћући*, *мрцварити-измрцварити*. Тако исто, природа радње може бити таква да се објекат цео снабдева неким обележјима, по површини или скроз, да постаје друкчији захваљујући темељној измени: *шачкајти-исшачкајти*, *шијарити* (прекривати линијама) — *шијарити*, *иљити-исиљити*, *крзати-искрзати*, *кривити-искривити*. Примењујући неки хемијски или физички поступак може се објекат довести до жељеног стања: *ијржати-исијржати*, *ијећи-исјећи*, *ијити* (нпр. маст) — *исијити*, *цетити* (хартију, а затим — без улагања воље — одело) — *исцетити*, *ијеглати-исијеглати*, *гребенати-изгребенати*, *муљати-измуљати*⁴¹. Слично томе, примењује се одређени метод на живо биће: *вежбати* (пса) — *извежбати*, *муштрајати-измуштрајати*, *лечити-излечити*, *целити-исцелити*, *ијрезити-исијрезити*. То исто, изгледало, налазимо и у *кушати-искушати*, *грити* (критиковати) — *изгрити*, где је објекат над којим се врши процедура такође живо биће. Такво жаришно значење има понеке огранке. Нпр., постизање (активно или медијално) пожељног, повољног атмосферског стања: *ведрити* (се) — *изведрити* (се), *лејшати* (се) — *излејшати* (се); или потребног изједначања, уклањања разлика и сметњи: *једначити-изједначити*, *равнати-изравнати*; долажење до траженог резултата математичком или сличном радњом: *рачунајати-израчунајати*, *меријати-измеријати*; до исцрпљивости: *корисити-искорисити*, *рабити-израбити*.

Готово сасвим или сасвим без мотивације, механичким поступком, овај префикс перфектизује још неке глаголе: *ијричати-исијричати*, *губити-изгубити* (можда према *губити се-изгубити се* као *испарити*), *вршити-извршити*.

⁴⁰ који, према цитираној руској академијској граматици, 583, „носят книжный характер“. Исп. и Б. Љапунов, Семасиологические и этимологические заметки в области славянских языков: приставка из, *Slavia* 7 (1928—1929) 754—765.

⁴¹ Није искључено да се у руском, аналогно превођењу литерарног *из*- са *вы*-, као *изгнать* > *выгнать*, *избрать* > *выбрать*, преводи понекад и ово *из*-, те префикс *вы*- добива његове карактеристике. Каже се: *вымьить*, *высушить*, *выгладить*, *выпечь*, *выбелить*.

За-. Код овог префикса постоје барем три у великој мери дивергентна значења, свако са својим подзначањима: залажење иза нечега, заустављање, тј. утврђивање, често потенцирано, и отпочињање. Прва два учествују у граматичкој перфектизацији. Нпр., *сукаџи* (рукаве; нешто ређе у књижевној употреби), у смислу завртања једног прегипа иза другог, има перфективни корелат *засукаџи*. Извршавање радње обухватањем дела објекта или целине, помоћу делимичног залажења, завлачења за њега: *качиџи-закачиџи*, *грлиџи-загрлиџи*; преносно: *йленџи* (узимати, присвајати) — *зайленџи*. Залажење под површину, за границу видљивости или извесности: *рониџи-зарониџи*, *луџи-залуџи*. То исто значење налазимо, веома апстраховано, у смислу смештања на сигурно место, учвршћивања „иза“ међе која чува од губљења, растурања: *белеџи-забелеџи*, *йамџи-зайамџи*⁴². Ако је то тачно тумачење мисаоног процеса из времена када су се ове одн. овакве сложенице стварале, ту би био мост између првог, показаног значења префикса и следећег од три споменута: објекат помоћу радње постаје затворен, онемогућен у растварању, даљем кретању, цепању, кварењу, уништавању итд. Такав је смисао глаголских садржаја у *гаџи-загаџи*, *йечайџи-зайечайџи*, *шараџи-зашараџи*, *јздаџи-зауздаџи*, *крџи-закрџи*, *лейџи-залејџи*, *лемџи-залемџи*, *йреџи-зайреџи*. Препречивањем, заклањањем постиже се одбрана, посматрана било из перспективе онога што се ставља под одбрану (*шџи-зашџи*), било из перспективе онога од чега се врши одбрана (*бранџи* у смислу не дозволити — *забранџи*, нпр. приступ). Стварање препреке еволуише значењски у уништавање објекта за који је она неиздржљива: *давџи* (око врата) — *задавџи*, *гуџи-загуџи*; у крајњој консеквенцији тог развоја: *клаџи-заклаџи*.

Тражено фиксирање неког новог стања може бити различите природе. Путем снабдевања, испуњења (а не посипања) објекта физичким одн. хемијским састојцима, деловима, честицама: *йаџи-зайаџи*, *шећерџи-зашећерџи*, *сладиџи-засладиџи* (може се нешто и пошећерити, јер је то снабдевање састојком по површини, али не и *посладити, него само засладити, јер је слађење прожимање објекта); *медџи-замедџи*, *квасџи-заквасџи*, *сирћџи-засирћџи*, *кисџи-закисџи*, *крџи-закрџи*, *магџи-замагџи*. Путем снабдевања новим својством, уношењем модификације у објекат: *брџи* (нешто) — *забрџи*, *мрсџи-замрсџи*, *йуџи-зайуџи*, *шлџи-зашлџи*, *ва-*

⁴² Уп. рус. занести (в записную книжку) — прибележити, врло сродно у језичком осећању са занести в мастерскую — однеги, дотурити у радионицу (и тамо оставити).

риџи-завариџи, њарложџи-зањарложџи, чарџи-зачарџи (чаролијама; ако је реч о чарима, дражима—*очарџи*). Превођењем објекта у дружичји статус: *калуђериџи-закалуђериџи, њоџи-зањоџи, владичџи-завладичџи*; по смисаоној аналогiji: *редиџи-заредиџи*. Из могућних медијалних аперцепција ових значења (зашиљити се, закалуђерити се) настаје исти модел перфектизовања и код правих медијалних глагола: *кржљџи-закржљџи, рђџи-зарђџи, гнојџи (се) — загнојџи (се)*.

Прелазећи на случајеве граматичке перфектизације помоћу овог префикса која је лишена етимолошке мотивисаности, морамо споменути да има примера који би се могли посматрати као такви, али у којима може да се назре и почетносвршени моменат: *инаџи се — заинаџи се, шкиљџи-зашкиљџи, ложџи-заложџи, њреџи-зањреџи, сџраџи-засџраџи, чудџи се-зачудџи се*. Чисти од овог момента јесу: *касџи-закасџи, мајџи се-замајџи се, јамџи-зајамџи*. Најзад, постоје и случајеви приступања овог префикса двовидским глаголима одн. двовидским глаголским значењима, тако да се он ту одиста може сматрати сувишним, уколико није реч о дијалекатским областима где двоаспектност показаних глагола није развијена: *џиџи-заџиџи, моџи-замоџи, звонџи (у вези с вратима, телефоном) — зазвонџи*⁴³.

На-. Овај префикс, с основним значењем које се налази и у предлогу, развијао је своју првобитну семантику у два супротна смера: ка деминуцији и ка аугментацији. И његово основно значење, као и два изведена, кадра су да у погодним везама послуже за граматичку перфектизацију. Има глагола чије се остварење састоји у томе да се на површину објекта нанесе боја, слој нечега или да се створи какав други визуелни ефекат, промена: *мазџи-намазџи, руменџи-наруменџи, гараџи-нагараџи, киџи-накиџи, кинђуриџи-накинђуриџи, гиздаџи-нагиздаџи, џминкаџи-наџминкаџи, сџунџи-насџунџи, ружџи-наружџи* (и преносно), *фраџи-нафраџи, џџкаџи-наџџкаџи, џџфраџи-наџџфраџи*. Објекат може бити и оно што је нането на површину, јер осмишљеним вршењем такве радње оно почиње да представља жељени резултат: *џсаџи-наџсаџи, џкраџи-наџкраџи, дрљџи (ружно писати) — надрљџи, шарџи (шару, а не: хартију) — нашарџи, џриџи-наџриџи, сликаџи-насликаџи*.

⁴³ Исп.: „В XIX в. ... процесс уточнения видовой корреляции [у русском языке] выражался в создании средств формального выражения значения вида, т.е. в создании видовой пары у глаголов с так называемым „двувидовым“ значением“, Н. Авилова, Изменения в системе глагола, зборник Глагол, наречие, предлоги, союзы (1964, Москва) 10—11.

Сврха радње може бити у томе да се живо биће као објекат на-тера да ступи на нешто, или — чешће — у преносном смислу, да уђе у неку ситуацију: *шерайии-нашерайии* (нпр. на даске, али обично фигуративно), *хушкайии-нахушкайии*, *шенишайии-нашенишайии*.

Има и таквих глагола у којима је перфектизација помоћу овог префикса значењски немотивисана, али присуствује призивок деминуције, чиме се чиста граматичност поступка донекле замућује: *шалитии сенашалитии се*.

Обрнуто, разни огранци аугментације, потребне снабдевености, сатисфакције радњом фигурирају доста образложено у разним типовима граматички перфектизованих сложеница. Може се снабдети објекат новом особином утицањем на његову сопствену физичку природу или наношењем на њега одн. уношењем у њега страних предмета, примеса: *ошшришии-наошшришии*, *жуљайии-нажуљайии*, *борайии-наборайии*, *зубийии-назубийии*, *обручайии-наобручайии*, *оружайии-наоружайии*, *гнојитии* (земљу) — *нагнојитии*, *ђубришии-нађубришии*. Исто то, само не са именом особине или предмета који се у објекат уносе, него апстрактног појма у основи глагола: *множисии-намножисии*. Вршењем радње увећати до потребне мере количину: *брайии-набрайии* (воће), *џабирчишии-наџабирчишии*, *шришайии-нашришайии*, *низайии-нанизайии*, *ређайии-наређайии*, *шалојисии-нашалојисии*, *шочийии-нашочийии* (воду). Аперцепира се објекат који се до потребне мере пуни нечим: *џунийии-наџунийии*, *крцайии* (нпр. кола) — *накрцайии*, *шоваришии* (лађу) — *нашоваришии*, *џумшайии* (гумени точак) — *наџумшайии*. У довољној мери дати хране одн. пића: *џојшии-наџојшии*, *храншии-нахраншии*, *џишайии-наџишайии*, *крмишии-накрмишии*, *зобийии-назобийии*. У пренесеном и нешто помереном смислу: развити у објекту осећање или стање: *љушйшии-наљушйшии*, *једшйшии-наједшйшии*, *секирашйшии-насекирашйшии*, *магарчйшии-намагарчйшии*. Причинити нешто (у нашим случајевима само негативно): *шшешйшии-нашшешйшии*, *шкодшйшии-нашкодшйшии*, *удшйшии-наудшйшии*, *џакосшйшии-наџакосшйшии*.

И сам субјекат се увећава до извесне границе (физички): *џушйшии-наџушйшии*, *бубришйшии-набубришйшии*, *бујайии-набујайии*. Субјекат може неки свој део, свој орган довести у друкчији положај, придати му друкчији изглед: *мришйшйшии-намришйшйшии*, *џршйшйшии-наџршйшйшии*, *џушйшйшии-наџушйшйшии*, *чуљшйшйшии-начуљшйшйшии*. Промене на органима или на целом телу могу се посматрати и као субјектова акција, како смо навели, али и као стање: *косшрешйшйшии* (се) — *накосшрешйшйшии* (се), *мргодшйшйшии* (се) — *намргодшйшйшии* (се), *рогушйшйшии* (се) — *нарогушйшйшии* (се), *јешйшйшии* се — *најешйшйшии* се.

У функцији перфектизовања без етимолошке провидности искоришћен је префикс *на-* у овим примерима: *џравшйшйшии-наџравшйшйшии*, *чиншйшйшии-*

*начинићи, квасићи-наквасићи, ложњићи-наложњићи, учићићи-научићићи. Не-
потребно је додавање префикса ако се глагол осећа као двовидски:
сйрадаићи-насирадаићи.*

По-. Нијансе овога префикса у великој су мери расуте и истанчане, тако да у граматицама словенских језика, у поглављима која се њиме баве, нема уједначености у тумачењима путева његовог семантичког развоја и његових садашњих значења. Код глагола интересантних за нашу проблематику јављају се понеки случајеви где се искоришћава једно од његових исконских значења, једнако значењу предлога: вршење радње по површини предмета. У даљем гранању преплићу се и сливају и остала — дистрибутивно, ингресивно, као и значење умањења, уништења, ликвидирања, свршетка.

Излагање горње стране објекта посипању, преливању: *шкроићићи-иошкроићићи, солићићи-иослоићићи, злаићићи-иозлаићићи, сребрићићи-иосребрићићи*, слично и *илдвјићићи-иоилдвјићићи*; усмеравање објекта на површински слој нечега: *сејјићићи-иосејјићићи, садијићићи-иосадијићићи*; уклањање објекта са површине: *косићићи (траву) — иокосићићи, жесићићи-иожесићићи, месјићићи-иомесићићи, кјуијићићи-иокујијићићи*; из таквог уклањања развило се и значење ликвидирања уопште, уношењем у себе или разбацивањем, отуђивањем: *ијићићи-иојијићићи, јесићићи-иојесићићи, зобаићићи-иозобаићићи; ипроијићићи-иоипроијићићи, харчијићићи-иохарчијићићи*. Уништење може имати и неке друкчије видове. Одвајање од подлоге: *сећићи (дрво) — иосећићи*; поремећење материјалног, физичког склада: *хабаићићи-иохабаићићи*; поремећење унутрашњег реда, устројства: *ремеијићићи-иоремеијићићи, мешаићићи-иомешаићићи, бркаићићи-иобркаићићи, кварјићићи-иокварјићићи*; нестанак са површине, са одређеног места или уопште: *ионуићићи-иоионуићићи, безаићићи-иобећићи, гинуићићи-иогинуићићи*.

Једно од веома апстрахованих значења префиксових јесте фактитивност. Префикс *ио-* служи као живо и продуктивно средство граматичке перфектизације код оних глаголских значења чији је смисао развијање особине у другоме или у самоме себи, и то најчешће придевски или именички изражене особине, узете у основу глаголске речи. Тако се, с једне стране, може утицати на то да се у објекту развија, да нараста нека карактеристика: *горшаићићи (нешто ређе у употреби и настало, највероватније, депревербацијом) — иогоршаићићи, мујијићићи — иомујијићићи, мамјићићи (чинити бесним) — иомамјићићи*; с друге стране, да сам објекат постаје оно што се глаголском основом казује: *робјићићи — иоробјићићи, сесиријићићи — иосесиријићићи, синјићићи — иосинјићићи*, слично томе и *сйројијићићи (чинити од војничкџ строј) — иосйројијићићи*. Или се особина разраста у самом субјекту, код интранзитивних глагола: на првом месту, код свих који значе добивање неке боје или колористичке промене уопште:

белети-иобелети, црвенети-иоцрвенети итд., затим *шамнети-иошамнети*, *бледети-иобледети*; затим и кад су у питању различите друге особености, изгледи, стања: *дивљати-иодивљати*, *беснети-иобеснети*, *лудети-иолудети*, *брљавићи-иобрљавићи*, *грбнети се-иогрбнети се*, *гурнети се-иогурнети се*, *дражати-иодражати*.

Долази се до глагола у које префикс *ио-* уноси чисту перфективност без етимолошких мотива. Код неких међу њима утврђујемо присуство тачке довршења: *ређати-иоређати*, *мусти-иомусти*, *иети-иоieti*, *мирићи-иомирићи*, *делићи-иоделићи*, *множићи-иомножићи*, *расићи-иорасићи*, *киснути-иокиснути*. Веома је заступљена и дружнја категорија, где перфективни корелат не значи ништа друго него пунктуализовани облик саопштења о радњи: *ласкаћи-иоласкаћи*, *бунити-иобунити*, *љубити-иољубити*, *миловаћи-иомиловаћи*, *служити-иослужити*, *слаити-иослаити*, *слушати* (примати упутства, наређења) — *иослушати*, *желећи-иожелећи*, *хараћи-иохараћи*, *хвалити-иохвалити*, *чешаћи-иочешаћи*, *мислићи-иомислићи*, *ранићи* (рано устајати) — *иоранићи*, *мирисаћи* (активно) — *иомирисаћи*, *нудити-ионудити*, *зајмити-иозајмити*, *вући* (нпр. конопац) — *иовући*, *сведочити-иосведочити*, *шћедети* (некога) — *иошћедети*, *грешићи-иогрешићи*, *шрудити се-иошрудити се*, *сипарати се-иосипарати се*, *журићи-иожурићи*, *сидети се-иосидети се*, *срамити се-иосрамити се*. Као трећи случај, после завршености и пунктуалности, може се додати и почетност, тј. група глагола, у чијој се чистој перфектизованости примећује призвук ингресије: *колебаћи-иоколебаћи*, *сумњати-иосумњати*, *лакомићи се-иолакомићи се*, *гордити се-иогордити се*.

Овај се префикс припаја не само уз нека глаголска значења која фигурирају у језику и као двовидска, него чак и уз праве перфективне глаголе, у којем је случају његово присуство паразитско: *сипрадаћи-иосипрадаћи*, *уздаћи се-иоуздаћи се*, *вући* (потез у игри) — *иовући*, *шћући* (непријатеља) — *иошћући*, *звати* (некога да дође) — *иозвати*, *звонити* (на врата) — *иозвонити*; *сипавити-иосипавити* (у ранијим епохама несвршен глагол у основи), *дићи-иодићи*, *маћи-иомаћи*.

С(а)-. Оба значења овога префикса, позната и у предлогу, иначе веома неслична између себе и разрађена у разним типовима сложенца, служе и при граматичкој перфектизацији: значење уклањања, збацивања са нечега, и социјативно значење (са честом девијацијом у сажимање, свођење на тачку и према томе „понирање“ у самога себе, ишчезавање⁴⁴).

⁴⁴ Ово се запажа и у латинском *con-*: *concapere* — издупсти, *concidere* — исећи, упропастити, *consumere* — појести, сатрти, *conficere* — довршити, истрошити, уништити; *conclusio* — закључак, крај и сл.

Прво значење примењено је при формирању глагола *крићи-сакрићи*, *ирићи-сиррићи*. Даља развој оваквог спајања није запажен.

Социјативно значење префикса одиграло је своју улогу при формирању неколико врста перфектизованих глагола. У значењу приближавања делова већ и иначе здружених или спојених: *ишеснићи-сшеснићи*, *грчићи-згрчићи*; зближавања, згомилавања нечега што није припадало целини: *јаирићи-сиарићи*, *кујићи-скујићи*, *иљечалићи-сљечалићи*, или медијално: *јаијићи се-сјајијићи се*, *кључаји се-скључаји се*; осмишљено, планско састављање елемената ради прављења одређеног предмета: *вићи* (гнездо) — *савићи*, *градјићи-саградјићи*, *зидатићи-сазидатићи*, *клејајићи-склејајићи*, *ковајићи-сковајићи*, *шијићи-сашијићи*, *кројијићи-скројијићи*, *кријићи-скријићи*, *кријаријићи-скријаријићи*; таква радња може бити не само физичке него и хемијске природе, или аперцепирана уопштено, одн. као духовно достигнуће: *кувајићи-скувајићи*, *варијићи-сваријићи*, *гоштовиићи-згоштовиићи*, *ишворијићи-сшворијићи*. Елемент конзервисања присуствује у: *чувајићи-сачувајићи*. У медијалности достизање потребног степена развоја: *зрејићи-сзрејићи*. Пошто у многим овим радњама постоји пропратна представа о заокругљавању, свођењу, сабијању у затворену целину, појављује се и семантика умањења, постепеног или потпуног уништења. Умањење: *ишањијићи-сшањијићи*, *крајијићи-скрајијићи*, *иљошијићи-сљошијићи*, *мањијићи* (ређе у употреби) — *смањијићи*; медијално: *мршајићи-смршајићи*. Карактеристично је непостојање таквих сложеница са значењем обрнутог процеса: *свећати, *здебљати, *здужити, што показује да се асоцијације стварно крећу у приказаном правцу умањивања и свођења на нулу. У вези са развијањем и достизањем особине која није из сфере смањења, кварења могу се навести неколико бројних глагола са значењем топлотне промене: *грејајићи-згрејајићи*, *млачијићи-смлачијићи*, као и *мекшајићи-смекшајићи*. Стварање нереда, поремећаја, ломљење, сатирање: *брљајићи* (кварити) — *збрљајићи*, *бркајићи-збркајићи*, *гуњсвајићи-згуњсвајићи*, *гњечиићи-згњечиићи*, *ишеиљајићи-сшеиљајићи*, *мушијићи* (уносити пометњу) — *смушијићи*, *крхајићи-скрхајићи*, *кришијићи-скришијићи*, *мрсијићи-смрсијићи*, *ломиићи-сломијићи*, *мрвијићи-смрвијићи*, *мождиићи-смождиићи*, *млејићи-самлејићи*, *млавијићи-смлавијићи*, *дробиићи-здробиићи*, *зсвакајићи-сазсвакајићи*. Потпуно уништење: *ишрајијићи-сшрајијићи*, *ишржијићи-сшржијићи*, *иалијићи* (чинити да нешто нестаје у ватри) — *сйалијићи*, *жећи-сажећи*. Постоје радње чији ток води ка претварању објекта у оно што значи основа деноминативне глаголске изведенице, при чему је то најчешће нешто стегнуто, укочено, што не подлежи даљим изменама: *врсијајићи-сврсијајићи*, *борајићи-зборајићи*, *ледијићи-следијићи*, *каменијићи-скаменијићи*; медијално: *коријићи се-скориијићи се*, *ишврднујићи се-сшврднујићи се*, *мрзнујићи се-смрзнујићи се*; тако се посматра и наступање

таме, невидљивости: *мркнутии се-смркнутии се, мрачиити се-смрачиити се* (а не *зданити се, *сасветлити се или сл.). Негативност као елемент ових образовања искоришћена је при перфектизацији глагола: *грозити се-згрозити се, гадити се-згадити се*.

Лишено је сваке мотивисаности додавање овог префикса у примерима *чекаити-сачекаити, лагаити-слагаити*.

О(б)-. Префикс показује основно значење обухватања, окружавања, од кога су веома удаљена два друга његова значења: додира, окрзнућа и оптерећења, снабдевања до пуне мере⁴⁵.

Извршити радњу, физички, око нечега: *идсаити* (појас) — *ојасаити, њервазити-ојервазити*. Створити око предмета слој, променити му површину, првобитно с разних страна, а затим с нагласком на целовитости површине: *белиити* (ако се аперцепира баш тако, тј. бојити околно или свуда) — *обелиити*, слично и *црниити-оцрниити*, и са другим називима боја у основи, уколико се радња врши на показани начин; *бојити-обојити, фарбаити-офарбаити, каљаити-окаљаити, мрчити-омрчити, шугаити* (другога) — *ошугаити, крџити* (са свих страна) — *окрџити, смолиити-осмолиити, росити* (нешто) — *оросити, влажџити-овлажџити, лужџити-олужџити, кречџити-окречџити, њејелиити-ојејелиити*. Обрнуто — лишавати спољног омотача, скидати делове с неколико страна објекта: *љушиити-ољушиити, гулиити-огулиити, круниити-окруниити, комиити-окомиити, њесаити* (скидајући дрво околно) — *оњесаити* (чиме се ствара нов, тражен предмет), *џрцаити-оџрцаити, черуџаити-очеруџаити, џиџаити-оџиџаити, бриџаити-обриџаити, џребиити-оџребиити, млаџити-омлаџити, џлевиити-оџлевиити*; пренесено: *џљачкаити-оџљачкаити, глобиити-оглобиити*. По предмету се може вршити радња која има свој изразито позитивни смисао: најчешће је то довођење његово у ред скидањем нечистоће, што се развија у дотеривање уопште, а понекад процес који има друкчији карактер, било да користи било да шкоди. Тако имамо: *џраити-оџраити, куџаити-окуџаити, чеџкаити-очеџкаити, рибаити-оробаити, чиџити-очиџити, бриџаити-обриџаити, чеџаити-очеџаити, смудџити-осмудџити, шуриити-ошуриити*.

И следећа три глагола би могла да се сврстају у исту категорију, јер им је сличан смисао — наносење промене на површину предмета, међутим њихове се радње врше по правилу само с једне стране, тако да се префиксово значење мора тумачити друкчије: *греџити-огреџити, џрљиити-оџрљиити, зледиити* (нешто ређе) — *озледиити*. Овде је искоришћено

⁴⁵ По пореклу су то два различита индоевропска предлога, сливена у један словенски. В. код Фасмера, Етимолошки речник руског језика s. v. o-.

значање додиром, истоветно са значењем које често лежи и у предлогу: очешати се *о* зид. Ово је значење префикса слабо примењено при граматичкој перфектизацији, јер је мало глагола који дају основа за сједињавање с њим.

Најшири развој добило је спајање глагола са *о(б)-* у трећем од поменутих значења. Оптеретити (у првом реду физички), учинити објекат носиоцем нечега: *штеретиити-оштеретиити*, *седлаити-оседлаити*, *самариити-осамариити*, *йрашиити* (биљку) — *ойрашиити*; семантика снабдевања објекта лежи и у глаголској творевини *женитиити-оженитиити*. Натоварити на објекат нематеријално оптерећење, снабдети га рђавом репутацијом: *сумњичиити-осумњичиити*, *йањкаити-ојањкаити*, *срамоиити-осрамоиити*, *клеветиити-оклеветиити*, *брукаити-обрукаити*, *кривиити* (некога) — *окривиити*; у контрасту с тиме: *йравдаити-ойравдаити*. Придати, „прикачити“ предмету вредност, изразити га новчано у било ком финансијском аспекту: *цениити-оцениити*, *цариниити-оцариниити*. Снабдети објекат нечим као особином, својством, прожети га неком унутрашњом карактеристиком: *крейиити-окрейиити*, *челичиити-очеличиити*, *лабавиити-олабавиити*, *мечииити-омечииити*, *сакатиити-осакатиити*, *крњииити-окрњииити*, *скрнавииити-оскрнавииити*, *слейиити-ослейиити*, *спажииити-оспажииити*, *соколиити-осоколиити*, *храбриити-охрабриити*, *сушиити-осушиити*, *хладииити-охладииити*; у истој сфери се налази: *йусйоиити-ојусйоиити*, као и *кумиити* (чинити кумом) — *окумиити*. Крајње апстраховано такво значење префикса видимо у *жамлиити* (покојника, са спољним манифестацијама, према обичајима) — *ојамлиити*. Примећује се да код неких од ових сложеница фактитивност није комплетна, да се особина у објекту развија само у извесној мери (у томе се види веза са семантиком додиром, окрзнућа), што зависи од глаголског значења по самој његовој природи (крњити-окрњити) или по латентном смислу који му се придаје (мекшати-омекшати; а може и: умекшати). Снабдевање особином може бити интравертирано, па се стварају медијални глаголи сличне семантике. Стварање физичке, видљиве особине на себи (што везује овај тип за први од анализираних, где се говори о извршењу радње по површини): *мистиити-олистиити*, *лињииити-олињииити*, *красиити се-окрасиити се*, *губаиити се-огубаиити се*. Стварање својства, унутрашње особине или органске карактеристике: *краћииити-окраћииити*, *мекнуиити-омекнуиити*, *йлићииити-ојлићииити*, *йујииити-ојујииити*, *грубееиити-ојрубееиити*, *слабиити-ослабиити*, *мршавиити-омршавиити*, *млтијавиити-омлтијавиити*, *јачаиити-ојачаиити*, *стијареиити-остијареиити*, *мајториити-омајториити*, *килавииити-окилавииити*, *немееиити-онемееиити*, *глувееиити-оглувееиити*, *слейееиити-ослейееиити*, *ћоравиити-оћоравиити*, *гладнееиити-огладнееиити*, *јседнееиити-ојседнееиити*. Међу глаголима који се перфектизују помоћу префикса

о(б)- издваја се група са значењем: донети на свет младунче, плод, дакле, „снабдети се“ младунчетом, типа *мациџи се-омациџи се*; појава прелазности, тј. „омацити маче“ мора се сматрати секундарном. Такви су још гаголи *йрасиџи се-ојрасиџи се*, *шйениџи се-ошйениџи се* и извештан број других: ту иду и *коџиџи се-окоџиџи се*, *мресиџи се-омресиџи се*.

У случају овог префикса долази се на крају до његове сасвим формалне граматичке улоге, уз неке бледе трагове семантичке мотивације или и без тога: *грезнуџи-огрезнуџи*, *јужсиџи-ојужсиџи*, *сиориџи-осиориџи*, *мрсиџи се* (јести мрсно: нешто ређе у повратној форми) — *омрсиџи се*, *свеџиџи-освеџиџи*, *чуваџи-очуваџи*, *шриџи-ошриџи*, *йлесџи-ойлесџи*, *йкаџи-ойкаџи*, *йараџи-ојараџи*, *радоваџи-обрадоваџи*, *йсоваџи-ојсоваџи*, *држаџи* (говор, реч) — *одржаџи*.

У- (< *ои*)⁴⁶. Од свих префикса овај последњи је најтежи за анализу и за класификацију семантичких прелива, јер је језичко осећање у односу на њега угушено, сем неке опште представе о усмеравању и уклањању; а ни веза са предлошким значењем („код“) на основу данашњег језичког стања не може бити разјашњена. Треба имати у виду још једну особеност овог префикса, наиме да се и у његовом основном фонду, као и код у- < *въ-*, садржи међу осталима значење смештања у нешто или полирања унутра, под површину, тако да се он, без осврта на историјске прилике, може лако помешати са својим данашњим хомонимом. Код глагола *шриџи-ошриџи*, међутим, не помаже ни историјски одн. компаративни апарат, јер је семантика речи новија, па у питању може бити и једна и друга припадност. За потврду реченога наводимо значење префикса у- у руском језику. Даљев речник тумачи: „... выражает... вмещение (в строку не упишешь, это не уложится)“. S. v. угрузить: „Угрузнуть = огрузнуть, загрузнуть, погрузнуть, несколько или вовсе“, дакле огрезнути или потонути. S. v. умакать: „Умакнуть... во что, обмакнуть, обмакнуть. Умакнуть перо“. S. v. уносить (корен као код занозить): „Воткнуть, всадить“. Српскохрватски глагол *ушриџи* може бити преведен на руски и као „впихать“ и као „упихать“. Разумљиво, разлика између у- < *въ-* и овог огранка значења у- < *ои-* постоји, пошто је у

⁴⁶ Бележимо префикс овако, јер то у већини наших случајева стварно представља његово порекло, а и ради упрошћавања једног питања које је на овом месту немогућно рашиљавати: наиме, префикс у-, са значењем снижавања и умањења, може бити и наследник некадашњег *р-*, које је засведочено у стсл. *ждолъ*, *жвозъ* и даље у рус. *удол* (долина, низија), *увоз* (прелаз преко воде, скела). Подаци код Фасмера s. v. у-.

другом случају нагласак на удобном, комплетном, „херметичком“ смештању, док је први индиферентан према тој нијанси.

Значење давања правца, усмеравања видимо у примерима: *ууићи-ићи* (ретко у употреби; у српскохрватско-немачком речнику Ристића-Кангрге: „в. упућивати“; вероватно депревербативно) — *ууићићи, ирићићи-уирићићи* (на леђа). Усмереним покретом уклонити неки предмет: *брисаћи* (сузу) — *убрисаћи*; уклањање иде до пуног уништења објекта: *шаманићи-ушаманићи, гушићи-угушићи, давићи-удавићи, шоићи-ушоићи* (cf. рус. утопить, а не *втопить), *гасићи-угасићи, ифнући* (свећу) — *уифнући, иулићи-уиулићи, морићи-уморићи, нишићи-унишићи*; исто тако јавља се ишчезавање самога субјекта: *ифнући-уифнући, шонући-ушонући* (рус. утонуть). Врста уништавања јесте и кад се предмет приграби за себе одн. учини неупотребљивим за другога: *ловићи-уловићи, браћи-убраћи, шишедићи-ушишедићи, шајићи-ушајићи*.

Из случајева који значе уклањање на одређени начин, лексички изражен глаголском основом (угушити — спровести над неким акцију гушења, учинити да услед гушења умре), износи се моменат фактитивности, који се обилато примењује при творби чистих видских парњака, када то основна семантика изискује. Фактитивност је код овог префикса потпуна, доведена до норме: *гачаћи-угачаћи, гладићи-угладићи, кроићи-укроићи, шоилићи-ушоилићи, круићи-укруићи, малићи-умалићи, мекшаћи-умекшаћи, сиићи-усиићи, шанчаћи-ушанчаћи, каљаћи-укаљаћи, јаловићи-ујаловићи; вошићи-увошићи, масићи-умасићи, сирићи-усирићи, коврчаћи-уковрчаћи; јединићи-ујединићи, множићи-умножићи, двосиручићи-удвосиручићи* (и са другим бројевима у основи). Фактитивност окренута на сам субјекат, као ингресивност: *дебљаћи* (гојити се) — *удебљаћи, илеснивићи се-уилеснивићи се, буђаћи-убуђаћи, црвљаћи се-уцрвљаћи се*. Друкчије постављену фактитивност налазимо код глагола који значе стављање у оквире, у одређене форме; примери веома наводе на помисао о префиксу *вз-*, али не треба губити из вида присутну овде семантику темељитог умештања, устројства, које налазимо и у „контролним“ руским глаголима „усади́ть“, „устрои́ть“: *јармићи-ујармићи, коричићи-укоричићи, жлебићи-ужлебићи, калујићи-укалујићи, иласићи-уиласићи, главићи-углавићи, хайсићи-ухайсићи*. Објекат се и на друге начине доводи у везу с именичким појмом чије је име у основи прелазног глагола: *служићи* (некога) — *услужићи, гостићи-угостићи; оријачићи се-уоријачићи се; ћарићи-ућарићи*; случајеви су разнолики, али као да их уједињује семантика позитивног циља, удобности, користи.

Фактитивност се у неку руку истанчава кад у основи глагола не лежи именички појам, дакле кад није деноминација у питању; остаје

ипак значење „учинити ,некаквим’ или довести у неко стање“: *шловити-ушловити*, *широјити-уширојити*, *шавити-ушавити*, *шабити-ушабаити*, *грејити-угрејити*, *цвелити-уцвелити*, *шлавити-ушлавити*, *шешити-ушешити*. Медијално: *венути-увенути*; покрајинско и старо *штити-уштити*. Даљи ступањ апстраховања представља значење „начинити нов објекат радњом“ (а не: усадити особину или стање у постојећи објекат): *месити-умесити*, *мушити* (нпр. мајонез) — *умушити*. Последњи степен граматикализовања овог префикса представља за синхроно језичко осећање његова функција у глаголима као што су *корити-укорити*, *мити-умити*, *босити-убосити*, *радити-урадити*, *чинити-учинити*, *шамити-ушамити*, *снити-уснити*, *мреити-умреити*; уз двовидско глаголско значење: *штити-уштити*.

IV

§ 21. Проучавајући могућности граматичке перфектизације глагола путем додавања префикса долазимо до употпуњења лексиколошких знања и о самим глаголима. Овде ће се разматрати изванредан број глагола по следећим карактеристикама:

1. Глаголи чија се разна значења одн. разне нијансе, разне аперцепције истога значења преводе у граматичку перфективност помоћу разних префикса;

2. Глаголи чија се једна значења дају превести у граматичку перфективност, а друга не.

Начелна могућност постојања таквих појава потпуно је објашњива на основу онога о чему се говорило напред.

§ 22. 1. *Бранити*: штитити од напада — одбранити; не дозвољавати — забранити. *Бројити*: израчунавати збир — избројати; израчунавати збир указујући на сваку посебну јединицу, именујући је — пребројати; сматрати за некога или нешто — убројати. *Варити*: побављати храну — сварити; спајати технолошким процесом (делове метала) — заварити. *Гнојити*: ђубрити земљу — нагнојити; пунити се гнојем — загнојити (исто и у повратној форми, у оба вида). *Крајити*: чинити краћем — скратити; забрањивати — ускратити. *Кресати*: добивати ватру — укресати; сасецати — окресати; говорити (оштре речи, истину) — скресати. *Кречити*: затварати пролаз — закречити; ширити (ноге) — раскречити. *Кривити*: чинити кривим — искривити; проглашавати кривцем — окривити. *Кршити*: ломити — скршити; нарушавати (ред, пропис) — прекршити. *Кушати*: пробати (нпр. своју срећу) — окушати; испитивати, стављати на пробу (другога) — искушати. *Лепшати*: чинити лепшим — лепшати; лепшати се: постајати лепши (природно, не дотеривањем)

—пролепшати се; ведрити се (о врмену) — излепшати се. *Ложишћи*: подразумевајући објекат „пећ“ — заложити; подразумевајући објекат „ватра“ — наложити; непрелазно — обоје. *Мекшајши*: чинити мекшим — умекшати; постајати мекши — оmekшати. *Множишћи*: чинити да буде више него што је било — умножити; израчунавати производ (као резултат математичке радње) — помножити; множити се: појављивати се у већој количини него пре — намножити се; исто, подразумевајући да се то врши расплођавањем, рађањем — размножити се. *Мојшајши*: на клубе — намотати; у завежљај, чвор — смотати. *Мрсишћи*: чинити запетљаним, сложеним — замрсити; запетљавати до немогућности распетљавања, до упропашћавања — смрсити. *Мутишћи*: чинити мутним — помутити; мешати — умутити. *Плодишћи*: вршити оплођење — оплодити; размножавати — расплодити. *Пречишћи*: стављати препреку — препречити; ометати — спречити; пречити се: истурати се као препрека — испречити се. *Пумишћи*: у нешто — напумпати; из нечега — испумпати. *Селишћи*: из нечега — иселити; из једног места у друго — преселити. *Сећи*: уопште — посећи; раздвајати сечењем на делове — расећи; прелазити преко предмета секући га — пресећи. *Тераши*: на нешто — натерати; у нешто — утерати; из нечега — истерати; од нечега — отерати. *Тојши*: чинити течним — растопити; прекривати течношћу — потопити; прожимати течношћу — натопити; топити се: давити се — утопити се. *Тоцишћи*: гризењем уништавати — расточити; обрађивати на тоцилу — оточити. *Тући*: млатити (физички), ударцима кажњавати — истући; побеђивати — потући. *Чинишћи*: нешто материјално, видљиво — начинити; нешто нематеријално (поступак) — учинити. *Штедеши*: скупљати новац — уштедети; не излагати некога (непријатностима, напорима) — поштедети.

§ 23. 2. *Гледаши*: примати утиске чулом вида — погледати; трудити се (гледаћу да дођем) — нема чисте перфективности. *Клонишћи се*: избегавати, измицати — уклонити се; спуштати се, ближити се заласку (нпр. о сунцу) — нема. *Љубишћи*: давати пољубац — пољубити; волети — нема. *Млаишћи*: тући — измлатити; трести (воћку) — омлатити; млатити се: лутати, губити време — нема. *Муваши*: мешати, петљати — смувати; гурати — нема⁴⁷. *Пленши*: узимати плен, трофеј — заплениити; очаравати — нема. *Праишћи*: ићи уз некога ко долази, до његовог одласка — испратити; придруживати уз нешто (коментар, поглед) — пропратити; ићи уз некога (уопште) — нема; свирати пратњу

⁴⁷ Према *гурати* природан парњак би био *гурнути*. Суфикс *-ну-* не мора у сваком примеру уносити значење једнократности или тренутности, као што је и било напред речено. Међутим, прво, овде је реч само о префиксној перфектизацији; друго, споменимо узгред да само стављање *гурнути* у опозицију према *гурати* појачава итеративни карактер у несуфиксираним парњаку.

(на музичком инструменту) — нема. *Прашићи*: оплођавати прахом — опрашити; дизати прашину — нема. *Равнаћи се*: постајати раван — изравнати се; оријентисати се — нема. *Резаћи*: са објектом „писаљка“ — зарезати; усецати, гравирати — урезати; правити нешто резањем — изрезати; деловати непријатно на кожу (ветар реже) — нема. *Росићи*: влажити росом — оросити; падати у виду росе — нема. *Слушаћи*: извршавати наређење — послушати; примати утиске чулом слуша — нема (у овом значењу нема паралелизма са случајем гледати — погледати: послушати значи провести извесно време у слушању; погледати — обавити радњу гледања). *Сукаћи*: завртати (рукав) — засукати; увртати — усукати; избијати (о пламену) — нема. *Тулићи*: гасити — утулити; завијати (о вуцима) — нема. *Хвајаћи*: грабити, ловити — ухватити; моћи примити у себе (нпр. буре хвата десет литара) — нема. *Ценићи*: одмеравати, доносити суд — оценити, проценити; поштовати — нема. *Шибати*: тући шибаме — ишибати; јако падати (о киши) — нема. *Шкиљити*: гледати полузатворених очију — запкиљити; слабо светлети — нема. *Шпартати*: цртати линије — ишпартати; шетати се тамо-амо — нема.

§ 24. Овакве појаве добро су познате свим словенским језицима и много су детаљније истражене другде него у овој студији у вези са српскохрватским материјалом. Испитујући морфолошку различитост граматичке перфектизације истих глагола И. Мучник наводи да од једанаест значења руског глагола *бить* шест значења могу имати граматичке корелате, при чему префикси *по-* и *про-* учествују у по две корелације⁴⁸. Велики део студије К. Иванове о десемантизацији бугарских префикса управо је и посвећен таквим случајевима у бугарском језику.

§ 25. Није потребно наводити даље примере из других језика, јер оно што нас једино може интересовати у вези с њима јесте њихово евентуално давање повода за сумње у концепцију Веја, Полдауфа и Копечног, од којих би је ваљало одбрани. Наиме, нужност претпоставке о томе да су приликом граматичког перфектизовања учествовали веома танани инструменти за изналагање најчистијег споја префиксног и глаголског значења, као и неједнакост поступка код разних глагола уз постизање сасвим истих ефеката, могле су наводити на мисао да је такав пут сувише заобилазан, и да ствари стоје друкчије: да не одлучује глаголска семантика о томе који ће префикс бити изабран, него префикс својом семантиком омогућава баш овакво а не друкчије тумачење једног општијег глаголског значења⁴⁹.

⁴⁸ О видовых корреляциях... 97—98.

⁴⁹ А. Исаченко, Грамматический строй русского языка в сопоставлении с словацким. Морфология II (1960, Братислава) 165; цитирано код К. Иванове, *op. cit.* 40. Сличне сумње износили су и други.

Али на то постоји одговор. Прво, зашто не признати да у речима — у нашем случају у глаголима — доиста има прелива значења за које се лексикограф чак можда и не би одлучио да их издваја или спомиње у речнику (нпр., у нашој анализи: начин на који се нешто б р о ј и или с е ч е, да ли се ч и н и нешто материјално или нематеријално итд.)? Друго, зашто овим глаголским микрозначањима одрицати право на једну општу тежњу словенског глагола, на стварање видске двојности, кад у њима нема оних карактеристика које се том двојству противе? Никако се не сме губити из вида чињеница (која ће се можда временом доказати за још неке области функционисања глаголских речи) да се поједини значењски сектори *истиог* глагола понашају у оноликој мери самостално колико и посебни глаголи: своју самосталност они доказују, нпр., неједнаким партиципирањем у двоаспектности, наиме има доста глагола — у српскохрватском и другде — који су имперфективни у једним својим значењима а двовидски у другим, како је то напред и напоменуто⁵⁰. И најзад — језику се не сме порећи способност да у области творбе речи налази веома адекватна средства; при чему се у разним епохама прибегава разним средствима, која или надиру или се пригушују и гасе, али творевине разних епоха остају и даље у језику, измењане међу собом и често синхронично немотивисане⁵¹.

И. Грицакѝ

⁵⁰ В. белешку под текстом бр. 29.

⁵¹ У поменутој студији Развитие видовой соотносительности... Бахмутова показује, нпр., да се за перфектизацију значења „непрерывного возрастания качества“ раније употребљавао префикс *о-* (одешеветь), а *ѝо-* само за ознаку промене боје (побелеть), уз присуство *о-* и *у-* и у тој категорији (обелеть и убелеть); затим су се вршила померања, па је преовладао префикс *ѝо-* у примерима који значе развој материјалног квалитета уопште (помолодеть), док се у глаголима који казују развој нематеријалне особине раширио *о-* (онеметь) (6—8). Таквог историјски документованог материјала има у овом раду много, и он може да служи као добар аргумент у корист концепције о историјски изменљивом, фином и спекулативно непредвидљивом магнетизму између префикса и унутрашњих прелива глаголских значења.

Резюме

И. Грицкат

ПРЕФИКСАЦИЈА КАК СРЕДСТВО ГРАМАТИЧЕСКОЈ (ЧИСТОЈ)
ПЕРФЕКТИВАЦИЈИ

В статье рассматривается префиксация, служащая средством грамматической перфективации, на материале сербохорватского языка.

Автор присоединяется к пониманию совершенного вида как комплексивного, а несовершенного как некомплексивного выражения действия. Он также разделяет точку зрения, согласно которой чистая, т.е. грамматическая перфективация возможна. Отсутствие или присутствие вторично имперфективированного, „третьего“ члена (*одгајивајџи* рядом с *гајџи*—*одгајџи*) не может служить доказательством степени грамматичности рассматриваемого явления, также как и факт, засвидетельствованы ли соответствующие глагольные пары или „тройки“ в словарях или нет, и какие определения им в них даны. Автор допускает проверку на основании собственного языкового чутья, но несколько более скептически относится к высказываниям об исторической эволюции приставочных значений, поскольку нет налицо конкретных данных из памятников письменности. Он не согласен с тем, чтобы формы *гајџи*—*одгајџи* или *одгајџи*—*одгајивајџи* (либо все три) считать формами одного глагола.

Материал излагается в духе концепций Вея, Польдауфа и Копечного, примененных в свое время к чешскому глаголу. Чистая перфективация имеется в том случае, когда значения основного глагола и приставки коинцидируют. Уточнение, вносимое здесь, состоит в том, что перфективируемый глагол необходимо понимать как полисемантическую единицу, с потенциальными, но часто не выказанными лексическими оттенками, к которой приставка приступает как катализатор (не классификатор), создавая полиморфию в перфективированном. Такой подход способствует лучшему пониманию присутствия „третьих“ членов и их роли, и не противуречит известным фактам частичной или полной видовой дефективности. С другой стороны, он кроет в себе опасность, заключающуюся в том, чтобы видеть чистую видовую парность и в тех случаях, где ее фактически нет; поэтому необходимо особенно внимательно анализировать глагольное управление и все лексические импликации, которые должны быть тождественны у обоих членов пары.

В последней части работы излагаются сербохорватские глаголы по приставкам. В конце делается следующий вывод. Глагольным микроразличиям, таким, которые часто и не находятся в поле зрения лек-

сикографии, нужно признать право (признаваемое глаголам в целом) на создание чистых видовых соответствий, так как их к этому принуждает специфический Systemzwang славянского глагола. Глаголы вообще отличаются тем, что их отдельные семантические секторы могут действовать как самостоятельные глаголы; так, например, двувидовость констатируется нередко лишь в одном секторе. Одновременное присутствие в современном языке префиксированных глаголов из разных эпох и создающееся таким образом участие одних и тех же префиксов в разных функциях и разных префиксов в одной и той же, так же как и различные проявления аналогии, приводят некоторых исследователей к утверждению, будто приставки всегда вносят лексические изменения в сложный глагол. Такое положение нельзя считать достаточно обоснованным.

TADEUSZ LEHR-SPLAWIŃSKI

(TWÓRCZOŚĆ NAUKOWA I DZIAŁALNOŚĆ ORGANIZACYJNA)

1. Sławistyka poniosła ciężką stratę: w dniu 17 lutego 1965 r. zmarł nagle w Krakowie znakomity uczony, nestor polskiej sławistyki, długoletni profesor Uniwersytetu Jagiellońskiego, wszechstronny organizator sławistycznego życia naukowego, inicjator wielu przedsięwzięć w dziedzinie sławianoznawstwa w Polsce, wychowawca kilku pokoleń sławistów, Tadeusz Lehr-Splawiński.

Urodzony 20 IX 1891 r., po studiach w zakresie filologii słowiańskiej, klasycznej i historii w Uniwersytecie Jagiellońskim, gdzie w 1913 r. uzyskuje doktorat filozofii (Studia nad akcentem pomorskim), po naukowym pobycie w Wiedniu, u Vondráka, w 1917 r. habilituje się w Krakowie (Ze studiów nad akcentem słowiańskim), a w 1919 r. zostaje profesorem filologii słowiańskiej w Poznaniu. W trzy lata później opuszcza Poznań, z którym jednak przez całe swoje życie zawsze pozostawał w bliskich kontaktach naukowych i przenosi się na Katedrę Filologii Słowiańskiej Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie, gdzie rozwija żywą działalność i tworzy lwowską szkołę sławistyczną w ciągu niedługiego, bo zaledwie siedmioletniego tam pobytu (1922—1929). W roku 1929 obejmuje Katedrę Filologii Słowiańskiej w Uniwersytecie Jagiellońskim, gdzie prowadzi szeroką działalność naukową, dydaktyczną i organizacyjno-naukową, która to działalność rychło swym zasięgiem wykracza poza ośrodek krakowski (uniwersytecki i związany z Polską Akademią Umiejętności, potem Polską Akademią Nauk) zarówno przez kontakty ze swymi wychowankami, którzy obejmują katedry w kilku uniwersytetach polskich i za granicą, jak też przez osobisty udział T. Lehra-Splawińskiego w ogólnopolskim życiu naukowym w zakresie językoznawstwa słowiańskiego i sławianoznawstwa w ogóle.

Z wyjątkiem okresu 2. wojny światowej, na której początku T. Lehr-Spławiński, ówczesny Rektor Uniwersytetu Jagiellońskiego, aresztowany przez hitlerowców w listopadzie 1939 r. wraz z innymi profesorami Wszechnicy Jagiellońskiej przebywa w obozie koncentracyjnym w Sachsenhausen, profesor kontynuuje swoją działalność aż do chwili śmierci. Nie przerwał całkowicie pracy nawet w czasie okupacji, bo niezależnie od pracy naukowej, którą podjął po powrocie z obozu w Sachsenhausen (w czasie wojny pisze m. in. swoją książkę *Język polski. Pochodzenie, powstanie, rozwój oraz Początki Słowian*), prowadził też zajęcia dydaktyczne (wykłady i seminaria) dla studentów filologii polskiej i słowiańskiej w zorganizowanym w ramach Uniwersytetu Jagiellońskiego tajnym nauczaniu w latach 1943 i 1944¹.

W latach powojennych równoległe z pracą naukową pełni szereg funkcji kierowniczych, organizacyjno-naukowych, już to w Uniwersytecie Jagiellońskim jako jego pierwszy powojenny rektor, równocześnie kierownik Katedry Filologii Słowiańskiej, dyrektor Studium Słowiańskiego a potem Instytutu Językoznawstwa w Uniwersytecie Jagiellońskim, już to jako przewodniczący Komitetu Słowianoznawstwa PAN oraz Komisji Słowianoznawstwa Oddziału PAN w Krakowie, przewodniczący Polskiego Komitetu Sławistów, kierownik stworzonej przez siebie pracowni Słownika prasłowiańskiego w Krakowie, dyrektor a później kurator Instytutu Zachodniego w Poznaniu, redaktor czy współredaktor wielu organów słowianoznawstwa polskiego. Funkcje przewodniczącego w organach Polskiej Akademii Nauk i funkcje redaktorskie sprawował nadal po 1962 r., tj. po przejściu na emeryturę w Uniwersytecie Jagiellońskim, stale naukowo twórczy przygotowywał m. in. nowe wydanie książki *O pochodzeniu i praojczyźnie Słowian oraz o misji Cyryla i Metodego*. Prac tych nie danym Mu było, z wielką dla sławistyki stratą, ukończyć: nagła śmierć przerwała trudy życia naukowego wielkiego uczonego.

2. Dorobek i osiągnięcia naukowe Profesora Tadeusza Lehra-Spławińskiego są wielkie i wielostronne. Badania zmarłego sławisty szły w kilku kierunkach, dotyczyły zarówno podstawowych zagadnień ogólnosławistycznych, jak też poszczególnych grup językowych i języków słowiańskich, zachodzących między nimi związków i to nie tylko

¹ Por. o tym w książce pt. *Alma Mater w podziemiu. Kartki z dziejów tajnego nauczania w Uniwersytecie Jagiellońskim w latach 1941—1945*. — Praca zbiorowa. Zredagowali Maria i Alfred Zarębowie. Kraków 1964.

ściśle lingwistycznych, lecz także w szerokim ujęciu historyczno-kulturalnym². Bibliografia prac zmarłego obejmuje ponad 400 pozycji³.

A. Już w młodości zajął się uczony wyjaśnieniem skomplikowanych zagadnień akcentuacyjno-intonacyjnych w słowiańszczyźnie i począwszy od swej pracy doktorskiej pt. *Studia nad akcentem pomorskim (z mapą MPKJ VI, 1913, s. 359—451)*¹ poprzez swą tezę habilitacyjną *Ze studiów nad akcentem słowiańskim (Kraków 1917)*, wielokrotnie temat ten później podejmował w szeregu rozpraw i artykułów takich jak, żeby wymienić ważniejsze, *O prasłowiańskiej metatonii (Kraków 1918)*, *O jakości intonacji słowiańskich (RS/2, 1922, s. 254—294)*, *De la stabilisation de l'accent dans les langues slaves de l'ouest (RES III, 1923, s. 173—192)*, *Najstarsze prasłowiańskie prawo cofania akcentu (SGJR II, 1928, s. 85—100)* i niedawno temu ogłoszonych, np. *Z rozważań o powstaniu akcentuacji połabskiej (SFPS III, 1963, s. 73—102)*.

Drugim problemem, który pasjonował T. Lehra-Splawińskiego jest kapitalne zagadnienie etnogenezy Słowian. Problemem tym zajmował się nasz uczony przez całe swoje życie: od opublikowania pierwszego na ten temat artykułu pt. *Kilka uwag o praojczyźnie Słowian (STLw IV, 1924, s. 62—65)* aż po lata ostatnie stale powracał do tego zagadnienia, którego najpełniejsze ujęcie dał w pracy *O pochodzeniu i praojczyźnie Słowian (Poznań 1946)* oraz w cyklu: *Początki Słowian, Prasłowianie (Kraków 1946)*. Biorąc za podstawę wyniki badań różnych dyscyplin, historii, językoznawstwa, onomastyki (zwłaszcza nazw wodnych), prehistorii i antropologii postawił T. Lehr-Splawiński hipotezę o zachodniej kolebce Prasłowian, w dorzeczu Odry i Wisły, oraz o późniejszym dopiero przesunięciu się ich na obszary wschodnie, nad Dnieprem. Prace dotyczące etnogenezy Słowian są wielkim osiągnięciem zarówno ze wzglę-

² Życie i działalność naukową i naukowo-organizacyjną prof. T. Lehra-Splawińskiego przedstawiają następujące artykuły: W. Kuraszkiewicz, *Czterdziestolecie działalności naukowej Tadeusza Lehra-Splawińskiego*, PZ VII, nr 7/8, 1951, s. 601—609; T. Milewski, *Badania Tadeusza Lehra-Splawińskiego nad kontaktami słowiańsko-germańskimi*, ibid., s. 593—600; Z. Klemensiewicz, *Dwie rocznice prof. Tadeusza Lehra-Splawińskiego*, JP XXXI, 1951, s. 193—196; T. Milewski, *Tadeusz Lehr-Splawiński jako lingwista*, PS III, 1952, s. 21—26; J. Widajewicz, *T. Lehr-Splawiński jako historyk* ibid., s. 7—20; Z. Stieber, *Tadeusz Lehr-Splawiński jako sławista i polonista*, JP XLII, 1962, s. 1—7; С. Радева, *Два юбилея на видни полски езиковеди (Акад. Талеуш Лер-Сплавински и акад. Зенон Клеменсевич — 70-годишнини)*, БЕ XII, 1962, кн 3, I, с. 246—248; P. Zwoliński, *Tadeusz Lehr-Splawiński jako badacz języka polskiego*, Por. J 1965, z. 3 (223), s. 97—101.

³ Por. A. Siudut, *Bibliografia prac naukowych Tadeusza Lehra-Splawińskiego 1911—1950*, PZ VII, nr 7/8, 1951, s. 610—624 oraz J. Rusek i Z. Wagner, *Bibliografia prac Tadeusza Lehra-Splawińskiego za lata 1951—1961*, *Studia linguistica in honorem Thaddaei Lehr-Splawiński*, PWN 1963, s. 7—18.

⁴ Por. Wykaz skrótów na końcu niniejszego artykułu.

du na nowe ujęcie zagadnienia, jak też z uwagi na szeroką podbudowę dowodową. Stanowią one znakomity przykład syntezy naukowej wielu dyscyplin, świadcząc zarazem o szerokości horyzontów badacza.

Jest rzeczą zrozumiałą, że uczonego zmierzającego do wykrycia praojczyzny Słowian zainteresuje też problem języka prasłowiańskiego i jego związków z innymi językami indoeuropejskimi. Zainteresowaniom tym dawał wyraz T. Lehr-Spławiński w takich pracach, jak Kilka uwag o nosówkach prasłowiańskich (RS X, 1931, s. 116—137), O tzw. przestawce płynnych w językach słowiańskich (PF XIV, 1929, s. 635—643), O mieszanu prasłowiańskich połączeń *telt* z *toIt* w językach północnosłowiańskich (PF XV/2, 1931, s. 345—361), Próba datowania tzw. II palatalizacji spółgłosek tylnojęzykowych w języku prasłowiańskim (SFPS I, 1955, s. 375—383; rozwinięcie wcześniej poruszonego zagadnienia w RS IV, 1911, s. 141—148), O dialektach prasłowiańskich (SPSSF, 1932, s. 577—585), Powstanie, rozrost i rozpad wspólnoty prasłowiańskiej (PZ VII, z. 3/4, 1951, s. 350—378), Szkic dziejów języka prasłowiańskiego (SFPS III, 1958, s. 243—265), Wspólnota bałto-słowiańska a problem etnogenezy Słowian (SA IV, 1954, s. 1—21), Kilka uwag o stosunkach językowych celtycko-prasłowiańskich (RS XVIII/1, 1956, s. 1—10) i in.

Uczony nie ograniczył się przy tym wyłącznie do systemu gramatycznego, zajmował się też zagadnieniami słownictwa prasłowiańskiego, o czym świadczą prace, np. Les emprunts latins en slave commun (Eos 1929, s. 705—710), Dziedzictwo prasłowiańskie w słownictwie współczesnych języków słowiańskich (KRMZS, 1934, s. 70—72) wreszcie koncepcja Słownika prasłowiańskiego realizowanego pod kierunkiem tego uczonego w Zakładzie Słowianoznawstwa PAN w Krakowie⁵.

W bliskim związku z problemem etnogenezy Słowian pozostają zainteresowania onomastyczne T. Lehra-Spławińskiego. Dane nazewnicze wykorzystywał on w szerokim zakresie w swych pracach o praojczyźnie Słowian, sam poświęcił tym zagadnieniom szereg rozpraw dotyczących nazw wód i miejscowości, jak też nazw osób i plemion, np. Rozmieszczenie geograficzne prasłowiańskich nazw wodnych (RS XXI/1, 1960, s. 5—22 + mapa), O pochodzeniu nazwy rzeki Nysa (JP XXV, 1945, s. 45—47), O nazwie pomorskiego grodu Wolin — Julin u ujścia Odry (RG VII/VIII, 1935, s. 37—43), Jeszcze raz Gniezno czy Szczecin w regeście dokumentu Dagome Judex (SO XX, z. 2, 1960, s. 85—89), Dąbrówka czy Dobrawa (JP XVII, 1932, s. 104—109), Nazwy ludów i plemion słowiańskich (SSS, Zeszyt

⁵ Por. T. Lehr-Spławiński i F. Sławski, Z pracowni słownika prasłowiańskiego, RS XX/1, 1958, s. 3—15 i w redakcji wymienionych Słownik prasłowiański. Zeszyt próbny, Kraków 1961, stron 66.

dyskusyjny, Wrocław 1958, s. 75—77), Znowu o nazwie S ł o w i a n (JP XXVIII, 1948, s. 140—146), Z onomastyki Słowian lechickich (Onomastica IV, 1958, s. 289—297) i in.

W centrum uwagi uczonego badającego problemy języka prasłowiańskiego, jego struktury, wspólnoty, wzrostu i rozczłonkowania znalazły się oczywiście zagadnienia pokrewieństwa języków słowiańskich, kształtowania się grup językowych oraz struktury poszczególnych języków słowiańskich. Zagadnieniom tym poświęcił T. Lehr-Splawiński szereg znakomitych opracowań, czy to ogólnych, takich jak Problem ugrupowania języków słowiańskich (BPTJ XIV, 1955, s. 112—121), czy też dotyczących odrębnych grup językowych i poszczególnych języków słowiańskich.

Prace T. Lehra-Splawińskiego o akcentuacji pomorskiej pociągnęły za sobą jego trwałe zainteresowanie językami zachodniosłowiańskimi, przede wszystkim, ale nie wyłącznie, językami i dialektami nadbałtyckimi. Z tego kręgu zainteresowań powstają zasadnicze prace o języku dawnych Połabian, takie jak (poza wspomnianymi już z dziedziny akcentuacyjno-intonacyjnej) Zapożyczenia dolnoniemieckie w języku połabskim (MPKJ VII, 1920, s. 271—318), O działaniu analogii w koniugacji połabskiej (SO I, 1921, s. 186—193), Z deklinacji połabskiej (PLB 1921, s. 171—174), Głosownia połabska w porównawczej gramatyce słowiańskiej W. Vondráka (SO III/IV, 1925, s. 400—420), Przyczynki do gramatyki i słownika języka połabskiego (SO VI, 1927, s. 1—25), których ukoronowanie stanowi kapitalna Gramatyka połabska (Lwów 1929, s. XV + 278), jedyne do tej pory przedstawienie systemu językowego połabszczyzny w oparciu o zapisy szczątków wymarłego na przełomie XVII i XVIII w. języka Drzewian.

Dalszym ciągiem tego kręgu zainteresowań uczonego są z jednej strony prace o związkach języka Połabian z innymi językami zachodniosłowiańskimi, np. Mowa dawnych Połabian w stosunku do grupy językowej pomorsko-polskiej (SO I, 1921, s. 121—159), Szczątki języka dawnych słowiańskich mieszkańców Rugii (wspólnie z J. Łęgowskim. SO II, 1922, s. 114—136), O narzeczach Słowian nadbałtyckich (PIB XIV, 1934, s. 251—297), O dawnych narzeczach Słowian Pomorza Zachodniego i ziem przyległych (Konferencja Pomorska, Warszawa 1956, s. 21—36) i inne, z drugiej zaś prace nad etymologią połabską (por. SO V, 1926; SO VIII, 1929) urzeczywistnione w wydaniu wspólnie z K. Polańskim pierwszego zeszytu Słownika etymologicznego języka Drzewian połabskich (Wrocław—Warszawa—Kraków 1962).

Oprócz prac dotyczących ogólnych zagadnień zachodniosłowiańskich, takich jak Prasłowiańskie *jb-* w językach zachodniosłowiańskich (RS VIII,

1918, s. 152—156), Les voyelles nasales dans les langues léchites (RES VI, 1926, s. 54—65) (tu też należy cytowany już artykuł De la stabilisation de l'accent dans les langues slaves de l'ouest) dał T. Lehr-Spławiński szereg prac z zakresu języka czeskiego i polskiego.

Z zagadnieniem podziału dialektycznego prasłowiańskiego języka łączy się opracowanie pt. Tło historyczne ugrupowania gwar czeskich (RS XVII/1, 1952, s. 9—27 + mapa), inne prace bohemistyczne odnoszą się do stosunków kulturowo-językowych polsko-czeskich, o czym będzie mowa osobno.

Prace polonistyczne są tematycznie różne. Znaczna ich część wiąże się z zagadnieniami języków Słowian nadbałtyckich (por. wyżej), np. Zachodnia granica kaszubszczyzny w wiekach średnich (SO XVI, 1937, s. 139—150), Najstarsze nazwy plemion polskich w obcych źródłach (JP XLI, 1961, s. 263—268), sporo rozpraw i artykułów porusza wybrane zagadnienia polszczyzny współczesnej i okresów dawniejszych (Kilka uwag o klasyfikacji głosek polskich, JP XI, 1926, s. 33—40); Reform der polnischen Rechtschreibung, SRU 1936, s. 381—385; Przyczynki do polskiej morfologii historycznej, STLw VI, 1926, s. 60—62), często na szerszym tle słowiańskim (Jedna z izofon północno-zachodnio-słowiańskich. Formy typu w P o l s z c z e itp., SO X, 1931, s. 153—159). Tu też wspomnieć trzeba o świetnym opracowaniu języka Bogurodzicy (Prace historyczno-literackie ku czci Ign. Chrzanowskiego, Kraków 1936, s. 85—107). Wiele jest artykułów wyjaśniających formę i etymologię wyrazów, np. Pochodzenie i rozpowszechnienie wyrazu k r ó l w polszczyźnie i w innych językach słowiańskich (PF XII, 1927, s. 44—53), O pochodzeniu wyrazu t y d z i e ń (JP XIII, 1928, s. 12—14), Staropolskie i gwarowe d z i s i a (JP XVI, 1931, s. 147—148), Pol. c h ł o n ą ć, o t c h ł a ń (JP XXIV, 1939, s. 40—45) i in. Istotny jest udział T. Lehra-Spławińskiego w dyskusji o pochodzeniu polskiego języka literackiego, w której kilkakrotnie zabierał głos, por. Problem pochodzenia polskiego języka literackiego (Przegl. Współcz. V, t. XVIII. z. 53, Kraków 1926, s. 322—333, pod tym samym tytułem w Studiach Staropolskich III, 1956, s. 18—29), Jeszcze o pochodzeniu polskiego języka literackiego (JP XXXVII, 1957, s. 1—19).

Znaczny jest wkład T. Lehra-Spławińskiego w wyjaśnianie stosunków polsko-innosłowiańskich, i to nie tylko gramatycznych, o czym już wyżej była mowa, ale też językowo-kulturalnych, do czego za chwilę powrócę.

Szczególnym osiągnięciem w zakresie polonistyki są dwie większe prace: Nowy słownik języka polskiego (pod redakcją T. Lehra-Spławińskiego), zawierający dane historyczne, dialektyczne, etymologiczne, niestety z powodu wybuchu wojny niedokończony (wyszedł w Warszawie tom I w 1938 i

pierwszy zeszyt tomu drugiego w 1939) oraz jedyne do chwili obecnej całościowe, choć w zarysie, przedstawienie historii polszczyzny, pt. *Język polski. Pochodzenie, powstanie, rozwój* (dwa wydania: 1947, 1951 oraz tłumaczenie na język rosyjski, 1954).

Bogatą twórczość polonistyczną uzupełniają podręczniki oraz liczne recenzje.

Języki wschodniosłowiańskie stanowią poważną grupę prac T. Lehra-Spławińskiego. Na czoło wysuwa się tu syntetyczne ujęcie rozwoju i wewnętrznego zróżnicowania języków ruskich w rozprawie *Stosunki pokrewieństwa języków ruskich* (RS IX/1, 1921, s. 23—71) i ogólne przedstawienie ich rozwoju w pracy *Słowianie wschodni* (Kraków 1946), potem idzie szereg rozpraw i artykułów dotyczących języka ukraińskiego, np. *Z fonetyki małopolskiej* (PF VIII, 1916, s. 361—380), *Drobiazgi z morfologii małopolskiej* (Ks. Pamiątkowa O. Balzera, II, Lwów 1925, s. 495—502), krytyczna recenzja gramatyki ukraińskiej Smal-Stockiego i Gartnera (RS VII, 1914—15, s. 74—111) wyjaśniająca wiele zasadniczych nieporozumień o stosunku języka ukraińskiego do innych języków słowiańskich, dalej rozprawy o języku rosyjskim, np. *Z rozważań o pochodzeniu rosyjskiego języka literackiego* (JR II, z. 1, 1949, s. 9—15) oraz prace o tematyce językowo-kulturalnej.

Liczne są też prace odnoszące się do południa Słowiańszczyzny. Obok ogólnego ujęcia w artykule pt. *O wzajemnym stosunku języków południowosłowiańskich* (S'TLw IV, 1924, s. 111—112) oraz w pracy pt. *Słowianie południowi* (Kraków 1946) ważne miejsce zajmują prace dotyczące języka staro-cerkiewno-słowiańskiego a zwłaszcza kulturalnego tła i znaczenia misji Cyryla i Metodego, o czym za chwilę.

B. Na osobne omówienie zasługuje ważny dział, mianowicie związków kulturalnych między różnymi językami słowiańskimi oraz historia kształtowania się poszczególnych literackich języków słowiańskich, początki oświaty i piśmiennictwa u Słowian, którym to zagadnieniom T. Lehr-Spławiński poświęcił znaczną część swojej twórczości. Wychodząc od faktów językowych i kojarząc je umiejętnie z faktami historycznymi, historyczno-literackimi i historycznokulturalnymi w ogóle dał uczony szereg znakomitych opracowań dla różnych języków słowiańskich. Z ważniejszych wymienimy tu dotyczącą wszystkich języków słowiańskich pracę pt. *Zarys dziejów literatur i języków literackich słowiańskich* (część historycznoliteracką opracował A. Brückner, Lwów 1929), potem dla poszczególnych języków, mianowicie dla polszczyzny: *Język polski jako zwierciadło kultury narodu* (Szkic z dziejów..., Lwów — Warszawa 1938, s. 5—45), *Element prasłowiański w dzisiejszym słownictwie polskim* (przedruk w *Rozprawach*

i szkicach..., Warszawa 1954) i syntetyczną pracę *Język polski* (p. wyżej); dla języków ruskich: *Zagadnienie języka kulturalnego Rusi przedchrześcijańskiej* (RS XVI, 1948, s. 152—162), *Najstarsze zabytki mowy potocznej na Rusi* (JR VII, z. 3, 1954, s. 5—9); dla języka rosyjskiego: *Puszkina w dziejach rosyjskiego języka literackiego* (JR II, z. 3, 1949, s. 23—30), *Z rozważań nad pochodzeniem rosyjskiego języka literackiego* (JR II, z. 1, 1949, s. 9—15); dla języka ukraińskiego: *Dzieje języka ukraińskiego* (wspólnie z S. Hrabcem i P. Zwolińskim, Warszawa 1956).

Początki piśmiennictwa słowiańskiego, misja Cyryla i Metodego, jej dzieje i znaczenie dla kultury słowiańskiej były przedmiotem szczególnego zainteresowania uczonego. Poświęcił tej tematyce wiele rozpraw i artykułów, których część zebrał i ogłosił w *Rozprawach i szkicach z dziejów kultury Słowian* (Warszawa 1954, II: *Początki oświaty i piśmiennictwa u Słowian*, s. 149—189), osobno publikując *Żywoty Konstantyna i Metodego* (obszerne) (*Przekład polski ze wstępem i objaśnieniami oraz z dodatkiem zrekonstruowanych tekstów staro-cerkiewno-słowiańskich, indeks wyrazów*, Poznań 1959).

Do referowanej tematyki należą też prace o związkach kulturalno-językowych zachodzących między sąsiadującymi z sobą językami słowiańskimi. Zasadnicze znaczenie ma tu przede wszystkim praca pt. *Związki kulturalne polsko-czeskie do końca wieku XVI* (w książce zbiorowej T. Lehra-Spławińskiego, K. Piwarskiego, Z. Wojciechowskiego *Polska a Czechy. Dziesięć wieków sąsiedztwa*. Katowice—Wrocław 1947: przedruk partii opracowanej przez T. Lehra-Spławińskiego w *Rozprawach i szkicach...* op. cit., s. 189—234) oraz wcześniejszy artykuł *Wzajemne wpływy językowe polsko-czeskie* (*Szkice z dziejów...*, op. cit., s. 91—104). Podobne opracowanie dla sąsiedztwa wschodniego stanowi artykuł *Wzajemne wpływy polsko-ruskie w dziedzinie językowej* (*Szkice z dziejów...*, op. cit., s. 104—127).

C. Historia slawistyki zajmuje w dorobku T. Lehra-Spławińskiego poważne miejsce. Znajdziemy tu wiele prac przedstawiających dzieje slawistyki i jej dorobek naukowy nie tylko w Polsce, ale i w innych krajach słowiańskich: osobne opracowanie pt. *Zarys dziejów słowianoznawstwa polskiego* (Kraków 1948) poprzedzone szeregiem artykułów (wybrane zamieszczono w *Szkicach z dziejów...*, op. cit., oraz w *Rozprawach i szkicach...*, op. cit.), *Slawistyka krakowska w X-leciu PRL* (*Zeszyty Naukowe UJ nr 9, Fil. 2*, 1956, s. 187—194), *Polski dorobek badawczy w zakresie językoznawstwa słowiańskiego po drugiej wojnie światowej* (wspólnie z A. Zarębą, Beogradski slavistički sastanak, Belgrad 1957, s. 289—310) itp.

Przedstawienie działalności naukowej uczonych—slawistów, już to w artykułach rocznicowych, już to w nekrologach stanowi ważny przyczynek do his-

torii sławistyki. Takie artykuły, jak Józef Dobrovský a jazykoznavstvo polskie... (Sborník statí k stému výročí smrti J. Dobrovského, Praga 1929, s. 107—113), Lubor Niederle jako slavista (Światowit XX, Warszawa 1948, s. 17—24), Jan Czekanowski jako slavista (PZ X, z. 11/12, 1954, s. 661—664), czy nekrologi poświęcone M. Murce, A. Brücknerowi, M. Małeckiemu, K. Nitschowi, M. van Wijkowi, J. Mikkoli, J. Rozwadowskiemu, S. Szoborowi, M. Vasmerowi, A. Beliciowi i innym (część przedrukowana w zbiorach pt. Szkice z dziejów..., op. cit., s. 177—209 oraz Rozprawy i szkice..., op. cit., s. 289—309) są cennym wkładem do dziejów sławianoznawstwa.

Tu też wspomnimy o artykułach charakteryzujących stan sławistyki i omawiających jej zadania i plany, jak np. Słowianoznawstwo polskie. Stan obecny i zadania na przyszłość (PS I, 1949, s. 3—24), Zadania i plany organizacyjne jazykoznavstwa polskiego na lata najbliższe (BPTJ XI, 1952, s. 130—143) i in.

3. Równoległe z bogatą twórczością naukową rozwijał T. Lehr—Spławiński ożywioną działalność organizacyjno-naukową i dydaktyczną. Oprócz funkcji kierowniczych, o których już była mowa, był nasz uczonec inicjatorem czy współinicjatorem wielu przedsięwzięć naukowych i organizacyjnych. Z jego działalnością łączy się założenie Studium Słowiańskiego, potem Instytutu Językoznavstwa Uniwersytetu Jagiellońskiego, Instytutu Zachodniego w Poznaniu, Komitetu Słowianoznawstwa PAN, Komisji Słowianoznawstwa Oddziału PAN w Krakowie. Brał udział jako redaktor czy współredaktor w wydawaniu wielu czasopism i wydawnictw ciągłych, takich jak Biblioteka Studium Słowiańskiego UJ, Prace Komitetu Językoznavstwa i Słowianoznawstwa PAN, Prace Komisji Słowianoznawstwa Oddziału PAN w Krakowie, Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej, Rocznik Sławistyczny, Pamiętnik Słowiański, Język Polski, Słownik Starożytności Słowiańskich, Przegląd Zachodni itd.

W okresie 45-letniej działalności profesorskiej nie tylko wykształcił dziesiątki sławistów polskich i z innych krajów, ale stworzył całą szkołę sławistyczną.

Szerokość zainteresowań T. Lehra-Spławińskiego i zrozumienie potrzeb sławistyki wpłynęły zasadniczo na rozwój sławianoznawstwa polskiego nie tylko w zakresie lingwistyki, lecz także dyscyplin pozajęzykoznawczych.

Duże zasługi położył uczonec w przygotowaniu podręczników. Opracował ich sporo. Z ważniejszych wymienić należy znany Zarys gramatyki języka staro-cerkiewno-słowiańskiego na tle porównawczym (4 wydania, ostatnie wraz ze składnią Cz. Bartuli, 1959), Gramatykę języka polskiego (wspólnie z R. Kubińskim, siedem wydań, ostatnie 1957), wydaną też w wersji

czeskiej (z I. Šaunová, Praga 1934) i litewskiej (z E. Šveikauskaitė, Kowno 1935), Gramatykę języka czeskiego (1950), Gramatykę historyczną języka czeskiego (z Z. Stieberem, 1957), Gramatykę historyczną języka polskiego (z Z. Klemensiewiczem i S. Urbańczykiem, 2 wydania 1955 i 1964), Gramatykę języka rosyjskiego (z W. Gałęckim i W. Jakubowskim, osiem wydań, ostatnie w 1957), Przegląd i charakterystyka języków słowiańskich (z W. Kuraszkieviczem i F. Sławskim, 1954), Wybór tekstów do historii języka rosyjskiego (z W. Witkowskim, 1965).

4. Bogata twórczość naukowa T. Lehra-Spławińskiego, ożywiona jego działalność organizacyjna i profesorska doczekały się należytej oceny ze strony współczesnych. Oprócz różnych funkcji kierowniczych oraz godności uniwersyteckich (dziekana i rektora Uniwersytetu Jagiellońskiego) i akademickich, które mu ofiarowano w uznaniu jego właściwości intelektu, zdolności organizatorskich i wypływających z głębokiego humanizmu i wielkiej kultury osobistej zalet charakteru, życzliwości dla ludzi i umiejętności współżycia z nimi, wyróżniono uczonego wieloma odznaczeniami i zaszczytami. T. Lehr-Spławiński był doktorem honoris causa Uniwersytetu w Sofii i Uniwersytetu Karola w Pradze, członkiem Akademii Nauk Polskiej, Bułgarskiej, Serbskiej, Niemieckiej oraz Jugosłowiańskiej Akademii Nauk i Sztuk w Zagrzebiu, członkiem wielu towarzystw naukowych w Polsce i za granicą. Przyznano mu wysokie odznaczenia: krzyż komandorski Orderu Odrodzenia Polski i krzyż komandorski czechosłowackiego Orderu Białego Lwa, bułgarski Order Cyryla i Metodego I klasy.

Dwukrotnie obchodzono też w Polsce jubileusze uczonego: raz w 1951 r. na 60-lecie życia i 40-lecie pracy naukowej, drugi raz w 1961 r. na 70-lecie urodzin i 50-lecie pracy. Poświęcono mu w związku z tymi jubileuszami różne wydawnictwa (oprócz szeregu artykułów omawiających działalność jubilata), jak Pamiętnik Słowiański III, 1952 oraz specjalną księgę jubileuszową pt. *Studia linguistica in honorem Thaddaei Lehr-Spławiński* (1963). Jest ona odbiciem szerokości zainteresowań uczonego przez różnorodną tematykę artykułów ujętych w 6 działów: I. Językoznawstwo ogólne i indoeuropejskie (s. 19—59), II. Dział ogólnosłowiański i prasłowiański (61—157), III. Język staro-cerkiewno-słowiański (159—208), IV. Języki południowsłowiańskie (209—289), V. Języki wschodniosłowiańskie (287—331), VI. Języki zachodniosłowiańskie (333—507) z wydzieleniem w ich obrębie podgrupy: A. Język polski (333—453) oraz B. Inne języki zachodniosłowiańskie (455—507).

Dowodzi też ona pozycji prof. T. Lehra-Spławińskiego w nauce światowej, jego z nią szerokich i ścisłych związków, a także uznania dla uczonego. Prace w księdze drukowane pochodzą od językoznawców, slawistów z całego świata, szczególnie oczywiście liczne są z krajów słowiańskich, w tym też z Jugosławii, jak artykuły Milki Ivić, *Dativus respectivus* i *sinonimi-*

čne konstrukcije u slovenskim jezicima, M. Pavlovicia, Les processus linguistiques et la mixoglottie, J. Vukovicia, Prilog proučavanju deseterca u srpskohrvatskoj narodnoj poeziji, P. Ivicia, Paralele poljskome „pochylenie“ na srpskohrvatskom terenu.

Dowodem trwałej wartości prac naukowych T. Lehra-Spławińskiego są czterokrotne wydania zbiorowe jego dzieł: Szkice z dziejów rozwoju i kultury języka polskiego (Lwów—Warszawa 1938), Rozprawy i szkice z dziejów kultury Słowian (Warszawa 1954), Studia i szkice wybrane (Warszawa 1957) oraz Od piętnastu wieków (Warszawa 1961).

Dorobek naukowy Prof. T. Lehra-Spławińskiego jest wielki: wielotematyczny, oparty o głęboką erudycję, dotyczący węzłowych zagadnień słowianoznawstwa, przez syntezę wielu dyscyplin przekracza znaczenie ramy językoznawstwa. Plon pracy naukowej oraz działalności organizacyjnej i profesorskiej uczonego trwale wszedł do osiągnięć nie tylko slawistyki polskiej, ale kultury polskiej i słowiańskiej w ogóle.

Wykaz skrótów.

BE = Български Език, София.	PWN = Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
BPTJ = Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego, Kraków.	PZ = Przegląd Zachodni, Poznań.
JP = Język Polski, Kraków.	RES = Revue des Etudes Slaves, Paryż.
JR = Język Rosyjski, Warszawa.	RG = Rocznik Gdański.
KRMSZ = Księga Referatów II Międzynarodowego Zjazdu Słowistów, Warszawa 1934, Sekcja I — Językoznawstwo.	RS = Rocznik Sławistyczny, Kraków.
MPKJ = Materiały i Prace Komisji Językowej PAU, Kraków.	SA = Slavia Antiqua, Poznań—Wrocław.
PF = Prace Filologiczne, Warszawa.	SGJR = Symbolae grammaticae in honorem Johannis Rozwadowski, Kraków I/II, 1927—1928.
PIB = Pamiętnik Instytutu Bałtyckiego, Toruń.	SO = Slavia Occidentalis, Poznań.
PLB = Prace lingwistyczne ofiarowane J. Baudouinowi de Courtenay, Kraków 1921.	SPSSF = Sborník prací I Sjezdu slovanských filologů v Praze, Praga 1932.
PorJ = Poradnik Językowy, Warszawa.	SFPS = Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej, Warszawa.
PS = Pamiętnik Słowiański (Kraków), Wrocław.	SRu = Slavische Rundschau, Praga.
	SSS = Słownik Starożytności Słowiańskich.
	STLw = Sprawozdania Towarzystwa Naukowego Lwowskiego.

Alfred Zaręba

О ПОРЕКЛУ СЛОВЕНСКИХ АКЦЕНАТСКИХ ТИПОВА

ОСВРТ НА СТУДИЈУ СОВЈЕТСКОГ АКЦЕНТОЛОГА
В. М. ИЛИЧА-СВИТИЧА

I. Студија совјетског акцентолога В. М. Илича-Свитича о пореклу акцената балто-словенских имена¹ иде у ред фундаменталних истраживања о пореклу балто-словенске акцентуације, и по свој прилици представља једно од најзначајнијих дела из те области. За задатак својих истраживања И.-С. је узео утврђивање односа акцентуације имена (именица, придева, бројева) у балт. и слов. језицима према акцентуацији ие. прајезика каква се реконструираше на основу података староиндијског, грчког и германских језика, међусобно у значајној мери сагласних.

Сасвим је оправдано засновати таква истраживања на односу немотивисаних имена, јер су ту акценатски односи најконзервативнији, а морфолошка подударња овде су много потпунија него у мотивисаним речима и у конјугацији. Основана је и ауторова оријентација на лексичко упоређивање речи из појединих категорија, а не на упоређивање самог система, јер системи и за знатно краће време могу добити и сасвим супротан лик (уп. словеначку привидну „окситонију“ типа *poljē-poljā* и „баритонију“ типа *reši-rēšēt*). Такође је при оваквом упоређивању неопходно ограничење на речи не само истог корена, него и исте првобитне основе. Држећи се тих критеријума, И.-С. је прикупио и обрадио значајан фактографски материјал и дошао до веома интересантних закључака.

II. Општије акцентолошке концепције и теорије у оквир којих И.-С. смешта своја истраживања углавном су ово:

— Де Сосирову теорију (потискивање акцента на следећи слог нарочитог квалитета) И.-С. прихвата у оном облику у којем ју је формулисао сам де Сосир — тј. као појаву у балтијским језицима; њено

¹ В. М. Илич-Свитиц: Именная акцентуация в балтийском и славянском — Судьба акцентуационных парадигм. Москва 1963. Стр. 1—178.

проширење на словенски прајезик, напротив, не признаје — тј. прихвата закључак до кога су дошли Ј. Курилович и К. Станг².

— И.-С. прихвата претпоставке по којима слов. и балт. хетеротоне (речи са маргиналним, помичним акцентом, тј. комбинацијом иницијалног и финалног типа) представљају продужење не. типова са помичним акцентом, који су морфолошким процесима проширени и модификовани у балто-слов. Модификација би се састојала у морфол. преосмишљавању не. односа баритоније (неиницијалне) у јаким и окситоније у слабир падежима консонантских основа, који засведочују грч. и ст.-инд. језик, у однос иницијалног и финалног акцента, својствен балт. и слов. језицима.

— И.-С. је склонии да разлике дугих ненаглашених слогова посматра као разлике у квантитету (хронолошки условљене) него као интонационе разлике (уп. стр. 81. и 156).

— Фонетским акцентом слогова са прадужином И.-С. сматра само прасл. стари акут (""); за примере као *сѣн*, *дѣр*, *гѣву* (са прадужином у основи) усваја Мејеову претпоставку — да они показују аналогиско ширење циркумфлекса код првобитно акутованих хетеротона.

— За прасловенске новоакутске акценте прихвата претпоставке да су добивени рецесијом (протеротонијом).

Треба напоменути да су ово концепције за које се И.-С. изјашњава понекад у сасвим кратким, узгредним напоменама и да њихова провера није ни постављена као задатак његове студије.

III. Како је познато, литавски језик, као најбољи репрезентант балтијске акцентуације, показује четири акценатске парадигме — једну са доследном баритонијом, а три са особеним акценатским кривуљама (помицањем акцента у парадигми). Ова четири типа своде се на два (баритоне и хетеротоне), само што се у оквиру сваког од њих разликују основе са не. дужином (тј. са литавским „акутом“) и основе са не. кратким вокалом, који је у лит. задржан као кратак вокал или продужен (лит. кратки акценат и „циркумфлекс“). Сем тога, акценатска кривуља не. кратких основа модификована је у неким облицима де Сосировом апотонијом, тако да су се у односу на основе са прадужином појавиле нове варијанте (*barytona impura* и *heterotona impura*).

На основу упоредних података за не. прајезик реконструишу се такође два типа: баритоне и тип који И.-С. назива помично-окситониј-

² J. Kurilowicz : Le problème des intonations balto-slaves, RSI X (1931), 75—80, Ch. S. Stang : Slavonic accentuation, Oslo 1957, 15—20.

ском парадигмом (код тематизованих основа доследна окситонија, а код коренских и сугласничих акценат варира између наставка и последњег слога основе). На питање о односу двају индоевропских и двају балтијских типова различито се одговарало, често и са доста оскудним фактографским материјалом. Спровевши значајна лексичка упоређивања балтијског и староиндијско-грчко-германског акценатског материјала, И.-С. долази до ових закључака:

1) Старе *крајке основе* (ие. кратки монофтонг или кратки дифтонг) директно продужавају ие. стање: лит. баритоне (заправо *barytona impura*) одговарају ие. баритонима, а лит. хетеротоне (и овде *heterotona impura*) — ие. помично-окситонијском типу. Слика је донекле замућена каснијим померањима, која начелно представљају прераду баритона у хетеротоне, што И.-С. објашњава већ ранијим подударњем у падежима где је код хетеротона био иницијални акценат и нарочито тим што су се де Сосировом апотонијом добиле нове додирне тачке два типа. Такав правац померања потврђује се упоређивањем савременог стања са акцентом старијих споменика, такође упоређивањем архаичнијих и прогресивнијих дијалеката; тако идентификован, он омогућава да се код речи колебљиве акцентуације баритонија начелно може узимати за архаичније стање.

а) За око 60 анализираних примера ие. баритона И.-С. налази у лит. десетак примера са доследном баритонијом и преко четрдесет речи колебљивог акц. типа; за неколико примера нису засведочени ни трагови баритоније, а код придевских *о*-основа баритонијски тип је готово потпуно елиминисан.

б) Према ие. помично-окситонијском типу наведени лит. материјал веома доследно, са занемарљивим бројем колебљивих акцената и одступања, иде по хетеротонијском типу. Ово је веома важно за основаност читаве претпоставке о чувању ие. типова, јер *доказује* начелну једносмерност лит. иновација и оправданост критеријума И.-С. да се колебљиви акценат основа са пракраткоћом узима као старија баритонија.

2) Код *основа са старијом дужином* (било прајезичком, било „трифтоншком“, типа *bit < oiet*) стање је знатно друкчије. Овде у лит. постоји и тенденција супротног правца — у неким говорима се уопштава баритонија, а у неким хетеротонија. То „знатно смањује вредност литавских података“ и упућује да се као основни ослонац узима летонски језик, који у дугим слоговима начелно чува рефлекс старих типова. Заснивајући тако своју анализу, И.-С. налази три категорије балтијских примера:

а) Према ие. баритонама са старијом дужином било којег порекла — превојном (аблаутском, алофонијском), непревојном, трифтоншском — И.-С. налази балтијске баритоне (са акутом у лит. а у лет. са ~).

б) Исти балтијски тип долази и према ие. помично-окситонијском типу, али — према претпоставци Хирта и Бонфантеа коју прихвата и И.-С. — само у основама са неаблаутском (такође не трифтоншском) дужином, за коју се претпоставља да је настала испадањем „ларингала“ (*grīcā < grīHcā* и сл.). Овде бисмо, дакле, имали давнашње преношење акцента на претходну дужину, које И.-С. претпоставља и за словенски језик и сматра га прајезичком дијалекатском појавом (тако се објашњавају неке појаве у Ригведи³ и у келто-италској грани ие. језика⁴).

с) Преостали део ие. помично-окситонијског типа одражава се у облику балт. хетеротона са акутом (у лет. прекинута интонација, ^).

Према изложеном, општи закључак до којег И.-С. долази у погледу порекла балтијских имена јесте да се ие. баритонија начелно чува, с тим што је у неким позицијама модификована де Сосировом апотонијом; ие. „помично-окситонијски“ тип у балтијском се јавља као помични тип (хетеротоне), изузев што су основе са неаблаутском правдужином прерађене у баритоне. На основу овако идентификованог критеријума И.-С. даље употребљава балтијски материјал за реконструкцију ие. стања при разматрању порекла словенских акцената.

IV. Међутим, на основу истраживања И.-С. за словенски акценат односи према индоевропском нису тако једноставни. Те закључке разгледаћемо нешто подробније.

1) За имена са ие. *крајикоћом* код различитих типова основа однос према ие. акценту доста је различит.

а) За *а*-основе И.-С. долази до закључка да ие. „помично-окситонијски“ тип одговара словенским хетеротонама. Такав однос И.-С. претпоставља за ове прасл. речи:

bordà (ак. *bōrdō*), *ovsà* (ак. *ǫvьср*), *polsà* „узорани појас земље“, *zola* „пепео“, *rosà*, *snzà*, *čēnà*, *rpkà*, *grēdà*, *zimà*, *tolkà* „моба“, *nogà*, *kosà*, „власи“, *krxà*, „мрва“, *soxà* (од ие. *bhordhā* и сл.).

[1°]

³ Н. Sköld : Zur Akzentzurückziehung auf Akutsilben, ZSlPh IV (1927), 143.

⁴ В. А. Дыбо : Сокращение долгот в кельто-италийских языках и его значение для балто-славянской и индоевропейской акцентологии. Вопросы славянского языкознания 5, Москва 1960, 9—34.

Ие. баритоне прерађене су према И.-С. у слов. окситоне:

lěxà (ак. *lěxǝ*) „леја“, *vьdovà, bləxà, тьglà, kosà* (оруже), *čьrtà, krupà* „прекрупа“ и „град“, *osà, lǝkà* „кривина, завој“, *gvězdà, medjà, čerdà* „стадо“ и „низ“, *volkà* „влака“, *čevà* „цев“, *pěstà* „ступа, аван“ (од ие. *lōisā* и сл.). [2°]

Одступање од таквог односа И.-С. види у свега два примера: *zētjà* (ак. *zētjǝ*, што се не слаже са лит. баритонијом), где се може претпостављати утицај паралелне *i*-основе *zety* — и *đogà* „дуга“ и „дуга“ (ак. *đogǝ*, што се не слаже са лит. хетеротонијом). Треба. међутим, признати да велика измешаност окситона и хетеротона код *a*-основа у слов. језицима у многим случајевима не дозвољава сигурно идентификовање прасл. типа. Посебно треба напоменути да за основе са редукованим вокалом у корену подаци из јужнијих српскохрватских говора изгледа да немају диференцијалне вредности, јер овде постоји јака тенденција прерађивања ових основа у баритоне, вероватно једнако за прасл. окситоне и хетеротоне (*буха, суза, снаха, сџаза, игла, игра*); то треба довести у везу са условима регенерације коренског вокализма (утицај облика у којима је континуирано чуван јаки полугласник).

б) Према ие. *o*-основама мушког рода *оба* акц. типа И.-С. налази само слов. хетеротоне:

tūrǝ, „дивљи бик“, *xǝdǝ, sǝkǝ, vǝlkǝ* „влак“, *měxǝ, migǝ, gǝlsǝ, rǝxǝ* „неред“, *strǝpǝ* „кроста“, *dǝxǝ, gǝrnǝ* „ковачки виган“, *iǝkǝ, drǝgǝ, vǝrnǝ, pělnǝ* „шлен“, *kǝrbǝ* „котарица“ (од ие. *tourós, sodós* итд.). [3°]

lǝkǝ, bǝgǝ, zǝbǝ, vǝzǝ, věčerǝ, vǝlsǝ, čěrpǝ, vǝlkǝ, sǝnǝ, grǝmǝ, lǝgǝ „дегало“, *gǝjǝ* „благостање“, *bǝdǝ, čěpǝ, pǝrxǝ* „прашина“, *rǝgǝ, sněgǝ, gǝrdǝ* (од ие. *lónkos, bhógos* итд.). [4°]

У неким чак. говорима (Сусак, североисточна Истра) среће се двојак акценат мушких хетеротона (*zǝp-zǝbǝ/mix-mixa*, где И.-С. налази значајна подударања са два ие. типа: *glas, hod, mex, plen* без промене акц. у ген. (одговарају ие. окситонама), а *zub, grad, rog, luk, sneg, sep, vlas* са окситонијом у ген. (одговарају ие. баритонима); у овим примерима И.-С. види архаизме са прерадом ие. баритоније аналогном оној коју смо видели код *a*-основа.

Среће се и изван број примера у којима према *o*-основама *m*. рода у другим ие. језицима (са баритонијом или са непознатим акцентом) у слов. налазимо окситоне *m*. рода:

gǝnǝ „узорана бразда“, *rǝjǝ, drǝgǝ* „полуга“, *strǝkǝ*. [5°]

И.-С. објашњава ове примере претпостављајући да су напоредо са образовањима м. рода постојале и паралелне баритоне ср. рода; видећемо касније да према анализи И.-С. ие. баритоне ср. рода чине основни састав слов. мушких окситона.

с) За *o-neutra* основано се претпоставља ие. миксотонија, тј. акценат множине супротан јединском. Према закључцима И.-С. ове основе доживеле су у прасл. доста особен развој.

Према слов. окситонама (у јд.) И.-С. налази ие. окситонију (такође у јд.) и кратак вокал у основи:

però, *otrò* „унутрашњост, утроба“, *sidlò*, „замка, петља“, *dnò*, *gnèzdò*, *jèdrò* „језгро, семе“, *gvrò* „ковачко огњиште“ и „жеравица“ (од ие. *peróm* или *pteróm*, *ontróm* и сл.). [6°]

За множину ових именица И.-С. претпоставља прасл. *perá* | *pèra*, *otrá* | *òtra*, тј. факултативне неоакутске акценге. Исту акценатску слику налазимо код *pluraria tantum* према ие. образовањима са множинском баритонијом (тј. већ помињана прерада ие. баритоније, јер се овде не може претпоставити утицај једине):

jètrá | *jètra*, *vortá* | *vòrta*, *plutjá* | *plúja* (< *éinterá*...). [7°]

Одступање И.-С. налази само у једном примеру:

sòto (број) према ие. *k'rtóm*. [8°]

Према ие. баритонама (у јд.) *o-neutra* И.-С. налази читав низ слов. окситона *мушког* рода:

sítz (плетарска биљка), *pòdz*, *dvòrò*, *tòrnò*, *lònz*, *mòlx* „маховина“, *vònz* „нешто спољашње“, *čèrdz* „ред“, *čèrnz* (врста суда и део огњишта), *dèrnz* „дрен“, *ščítz*, *pírstz*, *vòskz*, *pèstz* „оруђе за мрвљење (ступа)“, *prídz* „оно што се дода, дометне“ (од ие. *séitom*, *pódom* итд.). [9°]

На основу ових примера И.-С. изводи убедљив закључак да су ие. *barytona neutra* (*o*-основе) у слов. прерађене у окситоне м. рода. И.-С. претпоставља да је ово уследило због промене послеакценатског завршетка -ом у -ъ, а да до подударана са ие. баритонама м. рода није дошло јер су оне већ пре тога прелаза биле пришле хетеротонама (услед подударана акцената у неким облицима). Примере у којима ие. баритоне (у јд.) *o-neutra* одговарају слов. окситонама *средњег* рода И.-С. посматра као обнављање завршетка -о на основу задржаног граматичког *средњег* рода:

čerslò „раоник“, *pluid* „пловак“ (< *kérislom*, *plóutom*). [10°]

На исти начин¹ И.-С. објашњава¹ колебања између м. и ср. рода која су засведочена код знатног броја слов. окситона:

černò | *čèrnz*, тако и *pèst-*, *tòrn-*, *ud-*, *žezl-*, *kolt-*, *pakl-*, *xalst-*, *zvon-*, *pètr-*, *boln-*, *čexl-*. [11°]

На основу констатованог односа И.-С. претпоставља да се и за оне слов. окситоне м. рода где изостају акц. паралеле у другим ие. језицима, али где има основа да се претпостави старије образовање ср. рода — може узети да потичу од ие. баритона (ср. рода):

slòjъ, gròbъ, stòlъ, dèlъ, stògъ, plàtъ „сплав“, *sérnъ* „иње“, *xvòstъ* „реп“
и „вретено грозда“.

[12°]

На сличан начин И.-С. претпоставља да се случајеви где слов. окситонама м. рода одговарају балт. баритоне м. рода (у балт. је ср. род пришао мушком) — могу сматрати рефлексима старих образовања ср. рода са баритонијом у јд. (упркос томе што нема директних података о првобитном роду):

sòmъ, gròdъ „хум“, *kórtъ* „пут“ (мултипл.), *glístъ* „глиста“,
čbòrъ.

[13°]

У зависности од изнесене претпоставке о пореклу слов. окситона *o-neutra*, И.-С. слов. хетеротоне ср. рода сматра прилично хетерогеном групом. Неке случајеве сматра каснијим успостављањем једине према формама *pl. tantum*:

dròvo, kròsno (према *dròvá, krosná*).

[14°]

За тросложне речи сматра да није било прераде ие. баритоније:

èzero (*ǰèzera*), *òlovo* (*òlovъ*).

[15°]

Такође за хетеротоне на *-jo-* (за које нису нађене паралеле у ие. језицима) претпоставља да потичу од ие. баритона:

mòrje, pòlje, gòrje „жалост“, *vètje* —

[16°]

док за пример *plektjè* сматра да потиче од старе окситоне. Уп. и примере под [33°] и напомену 5.

d) Сведочанства прераде ие. кратких баритона у слов. окситоне (док ие. окситоне дају слов. хетеротоне) И.-С. налази и код других типова основа. Код придева се некадашња граница два типа доста несигурно чува; ипак се за изванредан број примера може установити поменути однос ие. и слов. акцента (мада има и одступања):

bòsъ, sùxъ, šùjъ, rùdъ (< *bhosós* итд.) ;

[17°]

òstrъ, nòvъ, mèdъ „средњи“ (< *ak'ros* и сл.).

[18°]

Слов. *и*-основе тешко је оделити од *о*-основа, јер су се облици већ у прасл. измешали. Допуњујући претпоставку К. Станга (одн.нешто измењену Нахтигалову) И.-С. претпоставља да се старе *и*-основе (хе-

теротонијског типа) одликују нарочитим односом акцента јд. и мн. у српскохрватском, руском и украјинском (рус. *ѝлод-ѝлода-ѝлоды*, *дуб-дуба-дубы* — слично и укр., сх. *ѝлѝд-ѝлѝда-ѝлѝдови* *дѝб-дѝба-дѝбови* — тј. различито и од хетеротонијских *о*-основа: *bǫgъ*, *vǫisъ* и од окситона на *-и*-: *vǫlъ* и сл.); по Стаџу (и И.-С.) овакав акценат настао је под утицајем окситоније у ген. и лок. јд. *и*-основа. Овакве акц. односе И.-С. налази код свих речи:

mědъ, *rědъ*, *plǫdъ*, *tǫrgъ*, *dǫlъ*, *sādъ*, *dǫbъ*, *stānъ*, *lědъ*, *žirъ*, *vālъ*. [19°]

У погледу односа према ие. акценту и овде се засведочује горе претпостављени однос (мада су слов. окситоне овде малобројне):

sǫkъ „грana“, *tǫrkъ* „трак“, *mědъ* (слит., али не и ст.-инд. и грч.), *lědъ* (< *k'onkús* итд.); [20°]

vǫrxъ, *bǫbrъ* (< *uǫsus*, *bhēbhrus*). [21°]

Код *и*-основа хетеротонија је у слов. готово доследно уопштена, тако да се налазе само неколике окситоне које се дају довести у везу са ие. баритонама:

sědmъ, *ǫstmъ*, *ǫgnъ*, можда и *ǫstъ*. [22°]

За *ѝ*-основе И.-С. такође претпоставља слов. окситонију према ие. баритонији:

želŭ (ген. *želŭve* < *želŭve*, ак. *želŭvъ*) „корњача“, *mrkŭ*, *lokŭ* (од ие. *ghélŭs* итд.), [23°]

док према ие. помично-окситонијском типу налази трагове слов. хетеротоније:

svekrŭ (ак. *svěkrŭvъ*) < *sŭek'rŭs*. [24°]

е) Стање код основа на *-os/es-* и *-mŭ/men-* И.-С. објашњава супротно општој концепцији о односу прасл. и ие. типова, тј. словенску хетеротонију изводи непосредно из ие. баритоније:

něbo, *věrmę* (ген. *věrmene*), *jŭme* (од ие. баритона); [25°]

pletę-pletěne — „можда слов. иновација“; [26°]

сх. *врѣме-врѣмена*, укр. *ім'я-імені* — контаминација та два типа. [27°]

Стање код основа на *-r-* потврђује општу претпоставку И.-С.:

sestrā (ак. *sestrŭ*) < *sŭésŏr*; [28°]

dǫktī (ак. *dǫkterŭ*) < *dhugatēr*. [29°]

ф) За ие. основе на *-ē-*, где ст.-инд. и грч. сведоче о нарочитом типу помичног акцента (баритонија у „јаким“ падежима, окситонија у „слабим“), И.-С. претпоставља балто-словенско уопштавање бари-

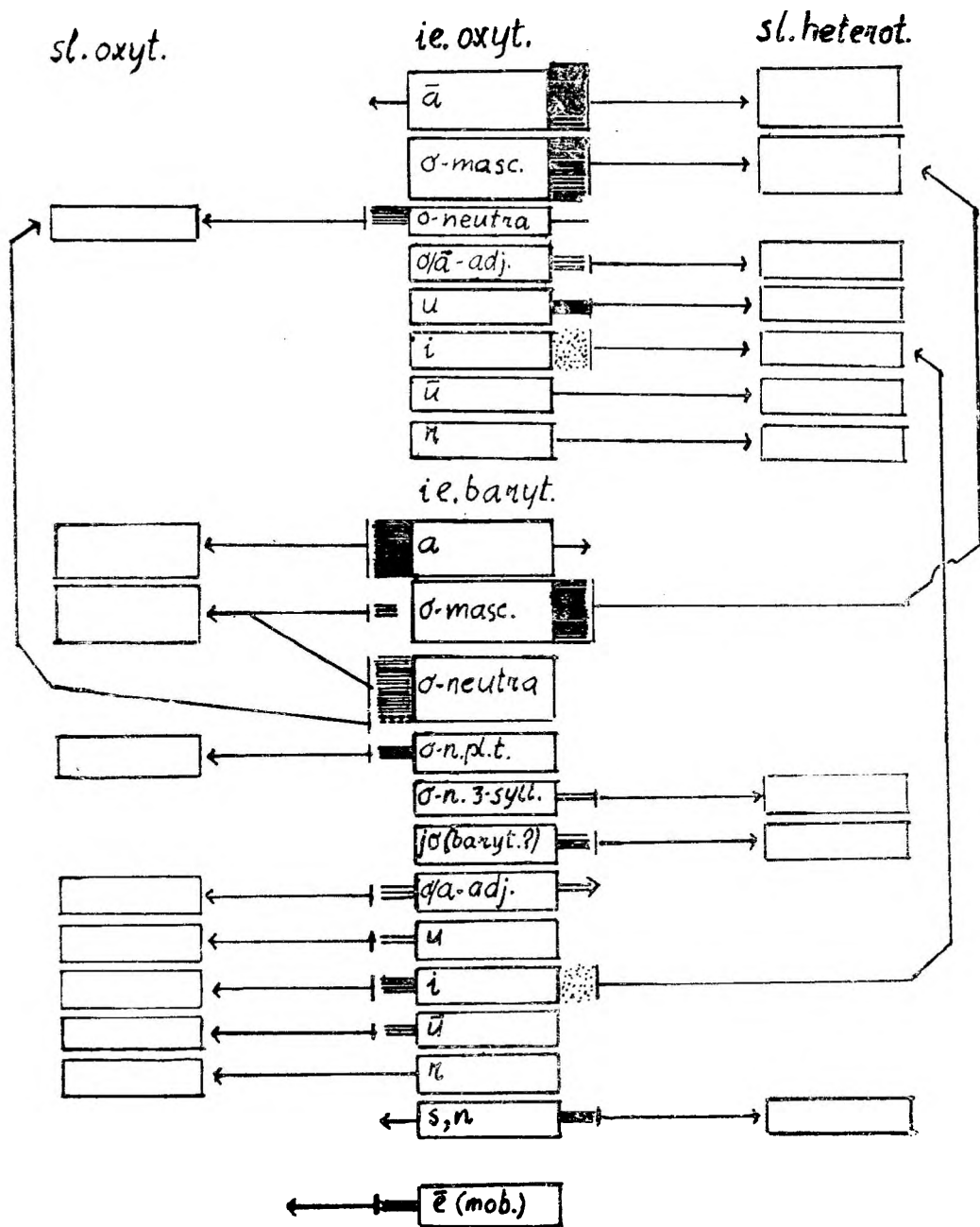

Схема развоја ie. brevia према закључцима Илича—Свитича

тоније, која је касније у слов. претпостављеним потискивањем акцента прерађена у окситонију:

mǫrŭ (ак. *mǫrŭvъ*), *pŏtъ* (према ст.-инд. *mánthā*, *pánthās*). [30°]

Сумирајући резултате И.-С. -еве анализе основа са ие. краткоћом видимо да он од своје опште концепције о преради ие. баритона у слов. окситоне и ие. „помично-окситонијског“ типа у слов. хетеротоне одступа у овим случајевима: окситонију код *o-neutra* изводи непосредно из ие. окситоније; хетеротоне *jo-neutra* изводи из ие. баритона; хетеротоне на *-mǫ/men-* такође изводи из ие. баритона. Још треба напоменути да акценат баритона и иницијални акценат хетеротона третира као акценат исте природе (тим подударењем објашњава прелазак ие. баритона *o-masculina* у хетеротонијски тип).

2) Међу именима са старом дужином И.-С. разликује ове случајеве:

— индоевропске баритоне (без обзира на врсту дужине) задржавају у прасл. (као и у балт.) баритонију, тј. слов. праакут на основи: *ŭva vŭlna*, *tŭlъ* „потилџак“, *lŕto*, *bŕrmę*, *znŕmę*, *brŕtrъ* (од ие. *ēiŭā* итд.); [31°]

— истог су прасл. (и балт.) акценатског типа ие. окситоне ако им је у корену неаблаутска (и не „трифтоношка“) дужина:

grŭva, *dŭmъ*, *pŭrъ* (уродица), *jŕto*, *dŕlgъ* (прид.), *pŕlnъ*, *mŕti*, *dŕverъ* од ие. *grŭwā* итд.; [32°]

— у осталим случајевима ие. окситоне одговарају прасл. (као и балт.) хетеротонама (овде И.-С. претпоставља слов. „метатонију“ — тј. прераду акута у циркумфлекс на основу аналогije):

nŕgъ, *smŕrdъ* „смрад“, *golwŕ* (ак. *gŏlvŭ*), *tŭkъ* „маст“, *lŭgъ* „луг“, *jŕje*, *mŕso*⁵, *jŭnъ* (од ие. *nŏghŏs* — са аблаутском дужином, *smŕrdŏs* < *smŕrŏdŏs* и сл.). [33°]

Код основа са старом дужином постоје и извесна разлижења слов. и балт. података:

— код *o-neutra* у низ случајева летонски има акценат карактеристичан за балт. хетеротоне, а у слов. имамо баритонију, што И.-С. сматра летонском иновацијом (елиминисањем ие. миксотоније у корист множине):

sŭto, *krŕslo*, *lŭko*, *vŕko* „поклопац“, *ŕrdlo* „рало“; [34°]

⁵ И.-С. претпоставља исто порекло и за остале слов. хетеротоне ср. рода са старом дужином: *tŕsto*, *jaro* „пролеће“, *lŕdo* „угар, ледина“, *vŕno* „свадебни дар“, *pivo*, *sŕno*, *zolto* (од *tŕstom* и сл.).

— нека неслагања запажају се и код *и*-основа (према балт. баритонама стоје слов. хетеротоне):

s̃jnt̃ (али у ст.-инд. окситона, насупротив балт.), *vid̃s̃*, *k̃j̃j̃s̃*
„маљ“; [35°]

— остала неслагања појединачног су карактера: *ž̃lñà* (слов. окситона — лет. хетеротона), *solñà* „слана“ (исто), *ž̃ila* (лет. хетеротона), *r̃b̃rṽs̃* (балт. и ст.-инд. баритона).

V. Пре него што пређемо на разматрање И.-С.-евих закључака треба дати неке начелне напомене.

1) Судаћи по сигурније идентификованим појавама у слов. акценту, преношење акцента према почетку речи може бити углавном двојако:

— Асимилационо преливање наглашености на претходни слог (прототонија), које се у суштини мало разликује од других видова регресивне асимилације: и овде је заправо антиципација одређених изговорних елемената, у овом случају висине и јачине тона (одн. карактеристичне амплитуде и фреквенције треперења гласних жица). По себи је разумљиво што ова асимилација може јаче захватити ближи (други) део преакценатског слога, тако да је пренесени акценат обично узлазне природе (шток. *gl̃áva*, *ṽd̃da* < *gl̃āṽā*, *ṽd̃ā*, прасл. *bik̃s̃* < *bik̃s̃*, словеначки *r̃ẽčeš̃* < *r̃ẽč̃eš̃* итд.). Отуда се парадигма са узлазним акцентом може третирати као парадигма са акцентом који стоји за један слог даље — ако други елементи акц. система на то упућују.

— Појава секундарног акцента услед слабљења старог (уопште или зависно од квалитета и положаја старог акцента). Овде имамо смену акцената, а не асимилационо подешавање суседних слогова, а међу најтипичније случајеве спада замена окситоније прототонијом — услед посебне склоности првог слога развијању секундарне наглашености и склоности последњег слога редукционим процесима. Овде не треба очекивати узлазни акценат, али треба јасно изражен динамички, експираторни карактер новог акцента⁶.

2) Мање је прозиран механизам преношења акцента унапред, према крају речи (апотонија), али и овде треба првенствено мислити на асимилацију (прогресивну); у овом случају очекивао би се као непосредни резултат опадајући карактер слога са новим нагласком, који би

⁶ Веома илустративну аналогију срећемо у Доњој Подравини у Хрватској, где је финални акценат уклоњен прототонијом, при чему нови акценат према опису Б. Клаића (ЈФ XV, 182—183) „пада кудикамо дубље“ него традиционални силазни. В. опширније у Српском дијалектолошком зборнику XV (Београд 1965), 31—33.

се могао прерадити у узлазни даљим померањем наглашености у истом правцу⁷.

3) При асимилативним померањима акцента може се очекивати напоредно истосмерно померање фонационог врхунца и на слоговима са којих није пренесен акценат. Могло би се, нпр., доводити у везу словеначко добро чување (и развој) узлазних акцената са потискивањем силазних акцената на наредни слог, или узлазни карактер литавског „циркумфлекса“ са де Сосировом апотонијом, или — с друге стране — протеротонија у неким шток. говорима са прерадом прасл. новог акута у циркумфлекс.

4) Уопште говорећи, објашњење фонетске природе нових акцената треба тражити првенствено у механизму њиховог настајања. При томе не треба губити из вида с једне стране фонетски карактер наглашености и њену подложност неким процесима карактеристичним и за остале гласовне елементе (редукција, асимилација, па и нека врста дисимилације), а с друге стране функцију акцента, тј. законитост да реч не може остати без акцента (ако то није условљено положајем у реченици), тако да се при редукцији старог акцента неминовно развија нови⁸. Нарочито за узлазне акценте вреди принцип да они по правилу представљају једну фазу померања наглашености (што не значи да се они не могу понескад и веома дуго одржати без битније промене); у односу на силазне и динамичне акценте узлазни акценат је начелно „обележени“ члан. Сем тога, треба имати у виду да се при фонетским променама акцента као непосредни резултат са више вероватноће може очекивати акценат посебне природе (наравно, у даљем развоју и упрошћавању фонолошког система долази и до изједначавања са акцентима другачијег порекла).

5) С обзиром на то, изгледа да се при разматрању развоја прасловенске акцентуације коначно треба одрећи идеје о фонолошки релевантној интонационој разлици ненаглашених слогова („акутовани“ и „неакутовани“ ненаглашени слогови). За објашњење природе прасл. акцената таква претпоставка је непотребна; уосталом доста је тешко и замислити изговор вишесложне речи која би истовремено имала и акценат на одређеном слогу и фонолошки релевантне интонације на ненагла-

⁷ Може се и овде помишљати на неку врсту смене акцента, наиме — карактеристични фонациони успон који наступа после постакценатског пада могао би се ојачати на рачун примарног акцента; у овом случају не би био неочекиван узлазни карактер новог акцента.

⁸ В. Срп. дијал. зборник XV, стр. 31. и 35.

шеним слоговима. Уместо о „акутованости“, треба говорити о квантитету у хронолошкој перспективи (разни слојеви дужина: прајезичке, „трифтоншке“, словенске дифтоншке и сл.). И.-С. се доста одређено држи таквог критеријума, што треба поздравити као допринос ослобођењу од једне методолошке заблуде.

б) При анализи уједначавања акцента у разним граматичким бројевима треба имати у виду релативну фреквенцију условљену семантиком (нпр. за речи као *йрси*, *ребро* утицај множине може бити пресудан, док је код речи семантичког типа *злаіо*, *йросо* тај утицај занемарљив). И.-С. води рачуна о овом принципу (видели смо да посебно разматра речи pl. tantum), али мислим да се у том правцу може ићи и нешто даље.

VI. Стиче се утисак да је И.-С.-ева анализа појединачних корелација уопште узето објективна и поуздана колико је у овој области реално могуће. Рекло би се, међутим, да се за неке појаве које открива његова анализа могу дати нешто д р у к ч и ј а о б ј а ш њ е њ а, која у крајњој линији чине прихватљивијим основне поставке његове студије.

1) Определејујући се за фонетски карактер претпостављене апотоније — при чему је неопходно показати зашто она није захватила и иницијалне акценте хетеротона — И.-С. прибегава објашњењу које је по свој прилици недовољно: да је до апотоније долазило у комбинацијама са проклитиком, тј. да се фонетским путем потискивао само унутрашњи акценат. Кад се има у виду велика фреквенција номинатива и зависних падежа без предлога, тешко је претпоставити да би комбинације с предлогом могле изазвати толико крупне промене акценатских односа; с друге стране, такво објашњење искључује примену аналогног правила код глагола, где има појава за које је И.-С.-ево правило добро дошло (В. А. Дабо је са великом убедљивошћу показао да глаголи са баритонијом и са неоакутском рецесијом иду у исти генерални тип⁹). Отуда је неопходна претпоставка — која се намеће као *услов* прихватања И.-С.-еве апотоније — да је иницијални акценат хетеротона био *друкчије* *йрприоде* него акценат баритона.

2) Извођење балто-словенске хетеротоније из прајезичких појава помичног акцента једва да је могућно. Помичност ие. акцента засведочена је само у архаичним образовањима која су већ у прајезику морала изгубити продуктивност — а сем тога остаје мотивисана степеном вокализма у корену и наставку. Продуктивност тих односа могла би се

⁹ Вопросы языкознания — 1958, 6, стр. 55—62. и 1960, 6, стр. 113—119.

оčekивати само за ране фазе тематизације ие. корена — али да је помичност тада широко спроведена, тешко би било објаснити њено касније потискивање (о којему сведоче ст. -инд. и грч. језик). С друге стране, преношење акцента на проклитику представља квалитативно нову појаву, коју је тешко извести из помицања акцента између наставка и последњег слога основе — какво је заправо засведочено за ие. прајезик, и то само за неке морф. типове. Значајан је и факат да неки од тих типова за које се претпоставља да су послужили као прототип балто-словенске хетеротоније (основе на \bar{e} , в. под 30°) — у балт. и слов. и не показују помични акценат.

3) Треба, дакле, претпоставити прераду ие. окситоније у балт. и слов. хетеротонију, другим речима: фонетско повлачење крајњег акцента на први слог — под одређеним условима. Те услове је данас тешко утврдити, али би се рекло да највеће могућности даје претпоставка да се акценат повлачио са крајњег дифтонга¹⁰ кад није био на његовом последњем елементу (-*an*, -*ou*, -*oi* и сл.). Овде би се могле тражити и друкчије формулације, и говорити нпр. о дифтонзима опадајуће интонације, чиме се приближавамо претпоставци Ф. Седлачека¹¹ — само што то повлачење за балт. језике не треба узимати *умесйо* де Сосирове апотоније, нити са њим искључивати апотонију у словенском. Највећу препреку оваквој претпоставци изгледа да представља одсуство прототоније у ген. множине, о којему је тешко судити због неједначености наставка у ие. језицима¹².

Резултат ове прототоније би био акценат опадајуће интонације, али вероватно са израженијом динамичном, експираторном природом него примарни акценти; у тој његовој нарочитој природи треба видети узрок одупирању процесима апотоније.

4) Постоје неке битне разлике слов. и балт. помичног акцента које се не дају објаснити познатим законитостима. Ту најпре долази ном. јд. имена на -*os*, *us*, -*is*, где насупрот балтијској окситонији имамо

¹⁰ Или можда под одређеним условима и са унутрашњих слогова, у што овде не можемо улазити. Може се мислити и на улогу традиционалних различитих интонација наглашеног слога.

¹¹ Fr. Sedláček: *Přívuk podstatných jmen v jazycích slovanských* (Праг 1914), 176; претпоставки о слов. иницијалном акценту као резултату прототоније има и код низа других испитивача.

¹² Могло би се помишљати на утицај законитости својствених реченичком акценту с обзиром на то да неки наставци у множини имају донекле аглутинативни карактер или карактер партикула, другим речима — тражити одраз исте појаве о којој сведоче образовања као *jeseněsь* < **jeseněs*: *jěsenь* или шток. *овдѣка*.

слов. иницијални акценат. Исти однос засведочен је у дат. и лок. мн. (словеначки *možet, kostet*, староруски *ó громехъ, княземъ, на ѿলেখъ, ѿ временехъ* и сл.¹³); слов. иницијални акценат у овим облицима нарочито је доследно засведочен за хетеротоне *pl. tantum (ludi, děti, oči)*, што веома убедљиво сведочи о његовој архаичности. Некадашњи паралелизам са балт. акцентуацијом потврђује ситуација код *a*-основа, где се не срећу појаве прототоније у поменутиим облицима.

Изгледа да је неопходно овде претпоставити фонетско (прототонијско) повлачење акцента, тј. ранију дезакцентуацију једног дела крајњих полугласника (условљену њиховим пореклом), изван које би остао бар полугласник који потиче од комбинације са назалом (ген. мн., ном.-ак. јд. ие. *barytona neutra* → *oxyt. masc.*); с обзиром на дифтоншку природу ових комбинација, таква хронолошка разлика у слабљењу крајњег полугласника не би била неочекивана. На овај начин лакше би се објаснило неколико појава:

- разлике према балтијском у ном. јд. и дат. и лок. мн.;
- експанзивност хетеротонијског типа код имена на *-os, us, -is*;
- чак. однос *zūb-zūbā* (в. под IV. 1b) и чињеница да при прелазу

barytona neutra у м. род није дошло до изједначења са истим акц. типом м. рода¹⁴.

Можда би претпостављена хронолошка разлика у слабљењу крајњег полугласника помогла и да се објасни однос *rodokъ* (ном. јд.): *rdokъ* (ген. мн.), који је иначе врло тешко објаснити.

5) Дужина неког слога није разлог да тај слог буде узлазан. Према томе, за узлазни карактер акцента слов. баритона треба тражити посебно објашњење. У контексту резултата И.-С.-еве анализе рекло би се да нам се објашњење управо нуди: прерада акцента ие. баритона у праакут може бити резултат процеса паралелног и истосмерног са И.-С.-евом апотонијом¹⁵.

¹³ Станг, о. с., 76, 84, 88.

¹⁴ Претпостављени прелазак *-om > ь* (са променом рода као последицом) не мора се обавезно везати за поста акценатски положај— могуће је да се одређена промена боје вокала изврши и под акцентом посебне врсте (овде новим, апотонијским). Иначе, природно је претпоставити да је управо прелазак именица ср. рода у м. род убрзао изједначавање старих типова мушког рода (тежња упрошћавању настале трихотомije). Ном. јд. — као централни падеж, изузетно велике фреквенције — могао је бити довољан диференцијални моменат који је определио правац померања код ие. *barytona masculina brevia*; с друге стране, под утицајем зависних падежа могле су се поједине лексеме изједначити и са ранијим *barytona neutra* (уп. примере под 5, т. IV).

¹⁵ Овде су начелно могуће две претпоставке о току и механизму те прераде. Прва: метатонија (померање фонационог врхунца у оквиру истог слога); у овом случају би требало примити И.-С.-ево објашњење рецесије *grīvā > grīva* (можда

Овим престаје потреба (и оправданост) да се акценти као *nǎgъ*, *sŷnъ*, ак. *gǎlvę* објашњавају аналогизом (тј. да је некадашњи акут замењен циркумфлексом у помичном типу — Меје и др.). Такви акценти су са великом доследношћу — већом него што би се очекивало код аналошких процеса — спроведени не само код именица, него и код глагола (в. на наведеном месту код Дибоа), и њихово објашњење аналогизом представља заправо слабу карику у најпознатијим акцентолошким теоријама.

б) Идентификовању И.-С.-евог правила као одређеног фонетског закона веома сметају изузеци које он допушта: *peŕd* и сл. (в. под 6⁰) непосредно од ие. окситона; *mǎrje* (16⁰) од ие. баритона, супротно истом слов. типу са старом дужином — *jǎje* и сл. (33⁰); *věrmę* (25⁰) такође од ие. баритона; слично И.-С. објашњава прераду ие. *barytona masc.* у слов. хетеротоне. Мислим да ова одступања није неопходно допуштати.

Основно објашњење које се овде нуди јесте чињеница да је ие. миксотонија *o-neutra* (различит тип акцента у јд. и мн.) елиминисана у словенском; природно је да је правац слов. уједначења парадигме могао бити различит код појединих речи, зависно од релативне фреквенције једине и множине, тако да се међу слов. окситонама *o-neutra* морају очекивати речи различитог старијег акцента. Изгледа да је окситонија (словенска, од ие. баритоније) начелно била експанзивнији однос, и да је основни правац уједначења ишао у корист окситона (карактеристично је да су готово све слов. хетеротоне *o-neutra* такве семантике да утицај множине може бити занемарљив: *prǎso*, *větje*, *zǎlto* итд.). На тај начин, састав слов. типова *o-neutra* може бити хетероген:

— слов. окситоне: од ие. окситона под утицајем баритонијске множине; од ие. баритона у случајевима где је облик ср. рода могао бити обновљен на основу конгруенције (уп. под 10⁰, 11⁰);

— слов. хетеротоне: од ие. окситона кад је уопштен акценат једине; поједини случајеви можда од ие. баритона где је уопштен множински акц. тип;

ту иде и *nogǎxъ* < **noghāsú* — за разлику од *dūsěxъ* или *dūsěxъ* < **dousoisú*, или прасл. однос *-ica*: *-ikъ* и сл.): веома старо повлачење акцента на дужину најстаријег слоја. Друга: да је И.-С.-ева апотонија спровођена и у дугим основама, а да је њихова „баритонија“ резултат касније рецесије (уп. шток. дијал. ген. јд. *glǎve*: *kosě/kosě* и сл. — Смедерево, П. Ивић: *Die serbokroatischen Dialekte*, Хаг 1958, 230); у овом случају могло би се повлачење *grǎva* < *grǐvǎ* померити у знатно каснији период (независно од балтијског), објашњавајући разлике *grǎva*, *šǐla*: *jǎje*, *sŷnъ*, *prǐrvъ* неједнаким правцима морфол. уједначавања у парадигми.

— разилажења са летонским (*sīto* и сл., в. 34⁰) не би се морала тумачити једносмерно (као лет. иновације), него као неједнак првац уједначавања парадигме у појединим случајевима.

Код основа на *-m̃/men-* типови *bērm̃e* и *plem̃ē-plem̃ēne* сасвим су у складу са И.-С.-евим правилом (ако се оно формулише као одређен фонетски закон — да је стари ие. акценат са кратких слогова померен за један слог унапред) и паралелном прерадом ие. акцента на дугим слоговима. Објашњење изискује слов. хетеротонија, *vērm̃e* (или *verm̃ē?*) — *vērmene*, јер у овом морф. типу није засведочена ие. окситонија; овде се може рачунати или са непотпуношћу података о прајезичкој ситуацији, или са изравнавањем према множини (ако је и овде постојала ие. миксотонија).

За основе на *-os/es-* не би се морало прибегавати овом објашњењу ако прихватимо претпоставку о ранијој, прототонијској дезакцентуацији редукованих завршетака.

VII. Према изложеном, мислим да би И.-С.-еве основне поставке биле прихватљивије ако се модификују у смислу онога што је горе речено и да би са њима била више у складу следећа општа схема развоја ие. акцента у прасловенском (односно предсловенском) езику¹⁶:

1) Прилажење дела ие. дугих окситона баритонама (протеротонија условљена предакценатском дужином одређеног порекла)¹⁷:

[*gri: vā:]* > [*grī: va:]* и сл. (уп. под 32⁰).

2) Слов. и балт. прототонија у неким окситонијским облицима (постанак балто-слов. помичног, хетеротонијског типа — модификовано правило Седлачека); услове је тешко одредити, али изгледа да је бис јод значаја дифтоншки карактер крајњег наглашеног слога:

ак. јд. [*bhordhā: m*] > [*bhórdha: m*], ак. јд. [*sodōm*] > [*sódom*], ак. јд. са предлогом [*po-k'mtōm*] > [*pó-k'mtom*] (в. 1⁰, 3⁰, 7⁰, 8⁰, 16⁰, 17⁰, 20⁰, 24⁰, 29⁰); ак. јд. [*smorədōm*] > [*smó: rdōm*] > [*smó:rdom*], ак. јд. [*gho: lyā: m*] > [*ghó: lya: m*] итд. (уп. 33⁰).

¹⁶ Означимо — сасвим условно (искористићавајући уобичајене надредне знаке) — примарни ие. акценат (такође резултат рецесије у типу *grīvā*) са [˘], прототонијски акценат са [ˆ], резултат И.-С.-еве апотоније са [<], стару дужину са [:]; коначни прасл. акценти означени су уобичајеним знаковима (праакут " , циркумфлекс ˆ итд.). Реконструкција фонетског лика речи сасвим је схематска и условна.

¹⁷ Ако ово у слов. није знатно касније промена, уп. напомену 15.

3) Словенска апотонија (И.-С.-ево правило) — потискивање ие. акцента са кратких слогова:

[*bhōgos*] > [*bogós*], [*lōnkos*] > [*lonkós*], ген. јд. [*bhōgo:-*] > [*bogá:-*], [*ǵidhēȳa:*] > [*vidová:*], [*ptēra:*] > [*p(t)erá:*], [*nōktis*] > [*noktís*], [*nēbhos*] > [*nebós*] итд. (уп. 2°, 4°, 5°, 9°, 10°, 18°, 21°, 22°, 23°, 26°, 28° и др.);

— паралелна прерада ие. акцента на дугим слоговима у словенски протоакут:

[*ě:īa:*] > *iva* итд. (в. 31°, 32°).

4) Словенска прототонија — прва дезакцентуација редукованих завршетака (-os, -us, is, -u...):

[*sodōs*] > *xódъ*, [*ob dousoisū*] > *ó dusěxъ*, [*bogós*] > *bōgъ* (али и даље ген. *bogá* итд.), [*lonkós*] > *lōkъ*, [*nebós*] > *nēbo* (одн. *nēbъ*), [*noktís*] > *nōt'ъ* (али и даље ген. *no't'ъ*) итд. (уп. 3°, 4° и др.).

5) Неоакутска рецесија *аѡѡѡнијског* акцента:

— са крајњег редукованог вокала у позицијама незахваћеним дезакцентуацијом из претходне тачке:

[*dvoróm*] > *dvòrъ*, [*tirnóm*] > *tírnъ*;

— са унутрашњег полугласника:

[*nogíka:*] > *nòžьka*, [*ronkíka:*] > *ròčьka* или сл.;

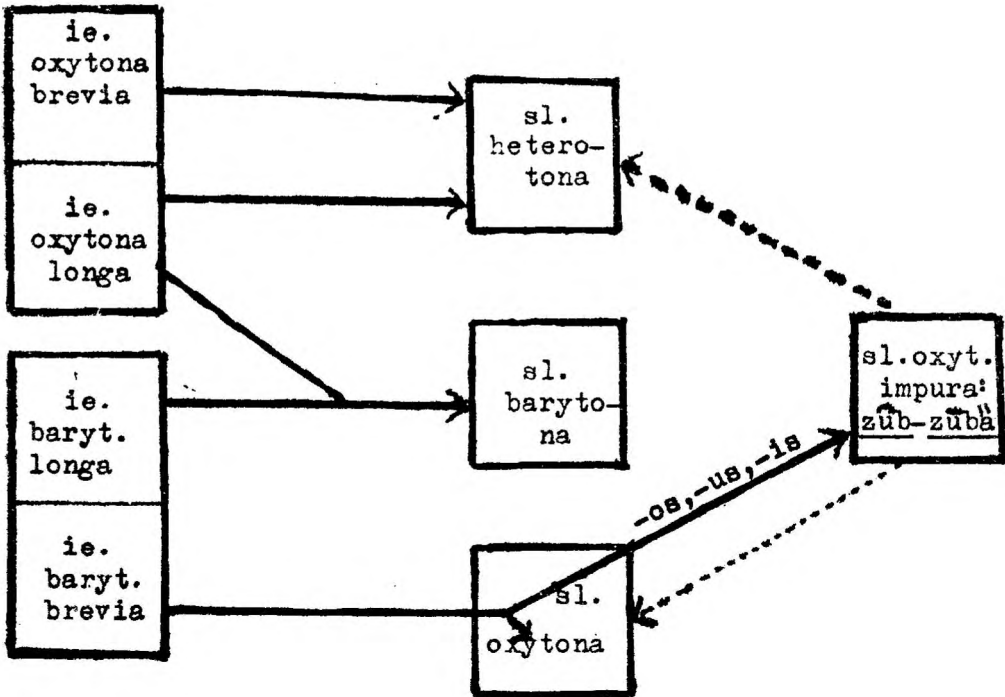
— у неким позицијама са крајњег вокала (можда прасл. дијалекатска појава):

ном. мн. [*p(t)erá:*] > *pèra*, инстр. мн. [*bogí:*] > *bògu* (али остаје *poljá* или *poljà* < [*poljā:*]);

— у неким позицијама са слога испред крајњег полугласника (можда оног полугласника који није био подложен прототонији под 4?): ген. мн. *potókъ* > *pòtokъ*, *nāródъ* > *nárođъ*(?).

Тиме смо дошли до стања какво се реконструише за последњу фазу прасл., с тим што се акценат добивен обема прототонијама одражава као прасл. силазни акценат (˘ или ˘˘, с обзиром на коначни прасл. квантитет), док се у осталим случајевима срећу акценти акутског карактера (ако искључимо проблем неоциркумфлекса).

У ствари, у изложеној схеми имамо само привидно велики број разних промена у прасл. Као општа тежња јасно се изражава помицање фонационог врхунца према крају речи. Прототонија, међутим, остаје резултат посебних појава везаних за крај речи — одн. редуције; у томе има заједничких елемената и са трећом појавом ширег домашаја —

неоакутском рецесијом, за коју изгледа да је била недовршен процес у тренутку дељења слов. прајезика¹⁸. С обзиром на велике временске распоне и већи број разних фонетских промена акцента не би био неочекиван.

Изложене претпоставке омогућују да се утицај аналогije на уобличавање прасл. акценатских односа сведе на мање размере него што се то често узима; рекао бих чак — да се сведе на реалне размере, на ону меру коју је оправдано очекивати у једном полиакценатском систему. Наиме — у једноакценатском или двоакценатском систему утицај ана-

¹⁸ Овде није обухваћена прототонија наведена горе под 1. Према И.-С. то је дијал. процес ие. прајезика, и строго узето не би ни ишла у историју слов. прајезика; чак и ако је датирамо знатно касније (после апотоније, в. напомену 15), она не би знатно реметила општу тежњу с обзиром на специфичну условљеност предакценатском дужином и с обзиром на то да би дошла у време кад су померања наглашености према крају речи већ достигла коначни облик и да при крају прасл. епохе почиње долазити до израза супротна тенденција (макар и условљена одређеним фонетским околностима).

логије може бити знатно јачи него нпр. у четвороакцентском систему, јер је број додирних тачака разних типова у обрнутој сразмери са бројем акцената. Сем тога, према горњој схеми ограничава се донекле улога разлике у квантитету, која је у неким акценатским тероријама вероватно прецењена. Приложени графикон приказује основни однос не. акценатских типова према прасловенским, какав резултира из наведених претпоставки (нису одвајане прасл. дуге и кратке основе у истом типу; морф. уједначавања показана су испрекиданим линијама).

VIII. Мислим да изложена схема са И.-С.-евим правилом у основи омогућава објашњење неких појава којима је иначе тешко одредити порекло. У огледу који следи показаће се неке могућности примене те схеме (ово је само један низ претпоставки као илустрација могућности примене наведених правила, што наравно не искључује и друкчија објашњења).

1) Привидна дисоцијација прасл. финалног акцента — недоследност неоакутске рецесије (*poljà: sèla, lovíšb: ndsišb*) — објашњава се претпоставком да се преносио само секундарни, апотонијски акценат (можда и он не у свим прасловенским дијалектима): *poljà* < [*poljä:*], *sèla* < [*sedlá:*].

2) Колебања типова ген. јд. *pet'i* (ст.-рус. *печѣ*, чак. *сѣрѣ*) поред *pè't'i, zòbà* (чак. *zùbà*) поред *zòba* могу бити резултат мешања типова — прилажења окситона хетеротонама за које смо претпоставили да је настало услед прототонијске дезакцентуације крајњег полугласника: *not'i* < [*nokt'i-*] < [*nòkt-*], а *ndt'i* према *ndt'ь* < *nòt'ь* < [*noktís*].

3) У тројству *ròžèxъ / ròžèxъ / rozéxъ* (сл. и у дат. мн.) прва два члана могу бити резултат истог мешања типова под као 2: *xòdèxъ* < [*sodoisû*], *ròžèxъ* < [*rogóisu*] < [*rò-*]; трећи члан може се различито објашњавати (недоследношћу неоакутске рецесије, утицајем а-основа, а може му се оспоравати прасл. порекло сводећи такве рефлексе на утицај ген. мн. на лок. мн. у одређеним словенским говорима).

4) Акценатско двојство у простом и сложеном презенту прасл. основа на сонант (неоакутска рецесија у сложеном, окситонија у простом облику) сасвим добро се објашњава ако се за сложени облик пође од не. енклизе: *рòčmešъ* < [*pokíne-*] < [*pò-*]; у простом презенту (бар у неким лицима) имали бисмо не. окситонију. Готово исти случај имамо код глагола типа *liti* (овде би прости облик, где поред широко засведочене окситоније долази шток. *lǐjēm*, вероватно указивао на разлику у акценту појединих лица).

5) Претпоставком о ие. енклизи (ненаглашени глагол иза наглашеног прилога — префикса)¹⁹ и И.-С.-евим правилом могле би се објашњавати још неке појаве неподударања акцента простих и сложених облика:

— шток. *lōvīiti*: *ūlovīiti*, шток. дијал. *īechēiti*: *isīdēchēiti* и сл. (у простом облику ие. окситонија, с тим што је у 1. лицу јд. долазило до прототоније²⁰);

— можда се и доследност акцента на основи презента код итератива типа *do-nositi* (за разлику нпр. од каузатива)²¹ своди на рефлекс префиксног акцента захваћеног апотонијом (прости глаголи типа *nositi* стоје овде у подређеном односу према сложенима, што проистиче из итеративне функције: *nesti* → *donesti* → *donositi* → *nositi*);

— и код именица са префиксом срећемо неке разлике према простим образовањима (*rohòdъ*: *xòdъ*, *pòbъza*: рус. *нелъзя*) којима се може тражити објашњење у истом правцу: *rohòdъ* < [*rohòd-*] < [*pō-*] (*xòdъ* < *xòdъ* < [*sodòs*]), *pòbъza* < [*políga:*] < [*pō-*]²².

6) Неки односи који су навођени као доказ за деловање де Сосирове апотоније сасвим су у складу са И.-С.-евим правилом: *bāviti* — *ložiti*, *-lāziti* — *nositi*, *vidēti* — *virtēti*, уп. и *krāsti* — *peŕi* (*krādoxъ* — *pekòxъ* и сл.). Ови односи, заједно са узајамношћу баритона и окситона коју је за имена показао И.-С. а за глаголе Дибо, показују да се примена де Сосировог правила на прасл. не може просто одбацивати не претпостављајући неки друкчије формулисани процес који би доводио до разлике у месту акцента зависне од ие. квантитета — упркос томе што се показало да примени де Сосировог правила на словенске хетеротоне нема места.

IX. Остаје, наравно, знатан број акценатских појава којима је тешко дати сигурније објашњење. Посебно је сложен проблем идентификовања разних акутских типова, који се на основу места у морфолошко-акценатским системима и засведочених рефлекса углавном групишу у три случаја:

¹⁹ Ту претпоставку потврђују прилике у староиндијском, широка заступљеност префиксног акцента у литавском, па и неке појаве у грчком језику. Уосталом, веома је вероватно да је управо такав акценатски однос имао знатног удела у срastaњу ие. адверба са глаголом у прасловенском и формирању словенског видског система.

²⁰ В. староруске потврде код Станга.

²¹ В. ЈФ XXVI, 265—266.

²² Факат да се код слож. глаголских именица слов. акценат на основи најдоследније јавља кад је у основи вокал *o* мора имати веома старо порекло. У складу са овде изложеном претпоставком то би значило да је ие. акценат на префиксу био посебно карактеристичан за образовање са превојним степеном *o*.

— Протоакутски тип на *индоевројским* дугим слоговима, који нема паралелног акцента на кратким слоговима (него је код паралелних образовања са краткоћом акценат за један слог даље): *bāviti*, *-lāziti*, *mātī* (: *ložiti*, *nošti*, *sestrā*). У западном делу јужносл. језика овај акценат се у низу облика претвара у циркумфлекс.

— „Двоакутски“ тип, тј. разне позиције у којима је на *јрасловенским* дугим слоговима засведочен акценат акутског карактера али различит од другог неоакута — и паралелно акутски акценат на прасл. кратким слоговима: кајк. (Бедња) *nāčne—rōčne*, шток. старије *ūodbrādak—ūodgādak*, *ovřišina—ogřebina*, шток. *mlāhji—bōlji* и др. Ове акценте тешко је разликовати с једне стране од праакута (и овде се у неким позицијама среће нови циркумфлекс, понегде чак и на прасл. кратким слоговима: бедњ. кајк. *potōkov*, *mnōgi* и сл.), а с друге стране од двојног (са очуваном разликом у квантитету) неоакутског типа.

— Неоакутски тип, паралелно на дугим и кратким слоговима, али са различитим рефлексом: *vōlčišь—nōšišь*, *bykь—kōny*, *lica—sēla*. Овде се начелно не среће прерада акута у неоциркумфлекс (уп. ипак бедњанско кајк. *vōlja*, *kōra*, *slōga*).

Најсложеније је идентификовати фонетско-квантитативну природу акцената „двоакутског“ типа и условити је позиционим и генетским околностима. Овде имамо различите случајеве финалног акцента (*nogā*, *ženā*, *selō* и др.), затим примере где се може претпоставити рецесија са унутрашњег полугласника: *nāčne-* или *nāčne-!rōčne-*, можда и комп. *mōldzš-* или *mōldzš-!bōljš-* (од [*nakine-*] < [*nā-*], [*mōldusj-*] < [*mōld-*] и сл.?), најзад — примере у којима би акутски акценат могао бити апотонијског карактера: *rovōrtьkь* или *rovōrtьkь* (< *rovōrt-*] < [*rō-*] ?).

С друге стране, неки неоакутски модели најлакше би се објаснили ако бисмо у њима видели апотонијски акценат — пре свега однос *plesti!oplēsti*, *trēsti!otrēsti* (на који упућује српскохрватска ситуација), где би акценат сложених облика могао бити уместо старог префиксног, прерађеног апотонијом; такође би се доследно присуство неоакута код итератива лакше разумело ако се пође од не. префиксног акцента (с обзиром на доминантну улогу сложених облика код итеративних основа). Тешко је, међутим, објаснити несагласност *otrēsti!*/шток. *ūdvrāitak*, *ōgrlica*, *mēkij* — сем ако претпоставимо различиту судбину квантитета на пенултимим и на слоговима даљим од краја речи; несагласност као шток. *ūdvrāitij* (< *rovōrt-*) и *ūdvrāitak* вероватно онемогућује да се у оба случаја види апотонијски акценат.

Тешкоће задаје и објашњење порекла и хронологије неоциркум-флекса, затим кајкавског дугог акута на прасл. кратким слоговима (само код имена, не и у конјугацији²³), такође мало очекивана неоакутска позиција о којој сведоче шток. тип *zâstava*, кајк. *zâhvala* и чешка дужина (уп. са кратким префиксом шток. *ïððloga*, кајк. *pòdloga*).

Те тешкоће, међутим, нису мање ни ако се пође од других познатих акцентолошких концепција, и упркос њима може се рећи да словенска апотонија у И.-С.-евој формулацији може послужити као добра основа за истраживања о прасл. акценту и за објашњење вликог броја словенских акцентских појава.

1965.

Мишир Пешикан

Резюме

М. Пешикан

О ПРОИСХОЖДЕНИИ СЛАВЯНСКИХ АКЦЕНТУАЦИОННЫХ ПАРАДИГМ

— ПО ПОВОДУ ИССЛЕДОВАНИЯ В. М. ИЛЛИЧА-СВИТЫЧА —

Рассматривая проблемы происхождения акцентуационных парадигм балто-славянских имен, выдвинутые в труде В. М. Иллича-Свитыча, автор в I—IV разделах изложил главные выводы исследований И.-С., а также общие акцентологические концепции, в рамки которых введены эти исследования.

Переходя к обсуждению проблем, затронутых в работе И.-С., автор в V—VII разделах провел некоторые принципиальные наблюдения и изложил несколько иную концепцию развития прасл. акцентуации.

1.

1) Судя по более надежно установленным явлениям в славянском ударении, оттягивание ударения к началу слова может происходить, в основном, двояким образом:

— Ассимиляционное переливание ударения на предшествующий слог (протеротония) — процесс в сущности очень схожий с другими видами регрессивной ассимиляции: и здесь происходит антиципация

²³ В. приказ Једвајевог описа бедњанског говора у ЈФ XXVI.

определенных элементов произношения, а именно высоты и интенсивности тона (т. е. характерной амплитуды и частоты колебаний голосовых связок). Само по себе понятно, что эта ассимиляция может в большей мере охватить непосредственно соседнюю (вторую) часть предупредного слога, вследствие чего оттянутое ударение обычно является восходящим (шток. *gláva*, *vóda*, прасл. *bykъ*, слов. *rečesъ* и т. п.). Поэтому в парадигме с восходящим ударением можно видеть более древнюю парадигму с ударением на последующем слоге, — если только другие элементы акцентуационной системы с этим согласны.

— Появление вторичного ударения вследствие ослабления старого (вообще или в зависимости от качества и позиции старого ударения). Здесь нет ассимиляционного приспособления смежных слогов, а происходит смена ударений, типичным случаем которой является замена конечного ударения начальным (как следствие особой склонности первого слога к развитию вторичного ударения и склонности последнего слога к редуцированным процессам). В подобных случаях не следует ожидать восходящего ударения, но ярко выраженный динамический, экспираторный элемент нового ударения является здесь вполне естественным.

2) Труднее выяснить механизм отталкивания ударения к концу слова (апотонии). И здесь, кажется, следует учитывать возможность ассимиляции (прогрессивной) с нисходящим характером нового ударения как непосредственным результатом передвижения, но нельзя исключить и иного вида процессов (см. примечение б).

3) При ассимиляционных передвижениях ударения возможны и параллельные процессы передвижения точки звуковой кульминации в рамках подударного слога, неохваченного переносом ударения. Например, возможно связывать сохранение (и развитие) восходящих ударений в словенском языке с отталкиванием нисходящих ударений на последующий слог, или восходящий характер литовского „циркумфлекса“ с апотонией Сосюра, или — с другой стороны — оттягивание ударения в штокавских говорах с переходом прасл. нового акута в циркумфлекс.

4) Вообще говоря, объяснение фонетических особенностей новых ударений надо искать прежде всего в механизме возникновения этих ударений. При этом нельзя терять из вида, с одной стороны, фонетический характер ударения и его способность подвергаться некоторым процессам, характерным и для других звуковых элементов (редукция, ассимиляция, также и своего рода диссимиляция), а с другой стороны, функцию ударения в речи, т. е. закономерность,

в силу которой слово не может утратить ударения (поскольку это не обусловлено особым местом слова в предложении), так что при редукации старого ударения непременно возникает новое. Относительно восходящих ударений особо следует отметить, что они, как правило, представляют собой определенную фазу передвижения ударения (это не значит, что они не могут сохраняться без существенных изменений иногда в течение очень продолжительного времени); в соотношении с нисходящими и динамическими ударениями они, в принципе, являются „отмеченным“ членом. Кроме того, надо иметь в виду, что при фонетических передвижениях ударения с большей вероятностью можно ожидать качественно новое ударение (конечно, бывает и так, что в процессе дальнейшего развития и упрощения фонологической системы происходит отождествление такого ударения с ударениями иного происхождения).

5) Имея это в виду, при рассмотрении развития прасл. акцентуации необходимо, как кажется, окончательно отказаться от теорий о фонологически релевантном интонационном различии безударных слогов („акутированные“ и „неакутированные“ безударные слоги). Для объяснения природы прасл. ударений такое предположение является ненужным; впрочем, довольно трудно представить себе произношение многосложного слова, в котором бы находились одновременно ударение на определенном слоге и фонологически релевантные интонации на безударных слогах. Вместо об „акутированности“ следует говорить о хронологически различных слоях долгот, чего довольно определенно придерживается И.-С., так что его работа помогает освободиться от этого методологического заблуждения.

6) При анализе выравнивания ударения в различных грамматических числах необходимо учитывать относительную частоту употребления отдельных форм, обусловленную значением слова (напр. в таких словах, как *йрси*, *ребро* влияние множественного числа может быть решающим, в то время как в словах семантического типа *злато*, *йрсо* это влияние незначительно). И.-С. имеет в виду этот принцип (напр. он отдельно рассматривает слова pl. tantum), хотя кажется, что в этом направлении можно идти и несколько дальше.

2.

Анализ отдельных соотношений, проведенный И.-С.-см, кажется в общем объективным и надежным, но возможно, что некоторые явления, открытые этим анализом, следует объяснять несколько по-иному.

му, что в конечном счете делает еще более приемлемыми основные положения работы И.-С.

1) Выказываясь за фонетический характер предполагаемой апотонии — причем необходимо показать, почему она не охватила и начальные ударения в подвижном типе — И.-С. предполагает, что ударение переносилось только в сочетаниях имени с проклитиками, где подударный корневой слог оказывался срединным. Имея в виду относительно очень частое употребление именительного падежа, а также и косвенных падежей без предлога, трудно согласиться, что сочетания с предлогом могли вызвать столь крупные перемены акцентуационных отношений; с другой стороны, подобное объяснение делает невозможным применение аналогического правила на глагольную парадигму, где встречается значительный параллелизм с отношениями в именной парадигме (В. А. Дыбо очень убедительно показал, что баритонированные глаголы и глаголы с новоаккутовой рецессией принадлежат к одному и тому же типу; см. примечание 9). Поэтому необходимо предположить — причем это становится условием для принятия апотонии И.-С. — что начальное ударение в слов. подвижной акц. парадигме было иного характера по сравнению с ударением баритонированных слов.

2) Выведение балто-славянского подвижного ударения из подвижного ударения в индоевропейском языке вряд ли возможно. Подвижность ие. ударения засвидетельствована лишь в архаических образованиях, которые уже в праязыке должны были потерять продуктивность. Кроме того, засвидетельствованные примеры этой подвижности находятся в полной зависимости от степени вокализма в корне и окончаниях, что трудно объяснимо, если бы эти примеры являлись пережитками системы, применявшейся и в тематизированных основах. С другой стороны, оттягивание ударения на проклитику представляет собой качественно новое явление, которое трудно вывести из подвижности ударения в рамках окончания и последнего слова основы (именно такая подвижность засвидетельствована для ие. праязыка). Важно и то, что некоторые из тех типов, которые якобы послужили прототипом балто-славянского ударения (*ē*-основы) — в балтийском и славянском языках и не показывают подвижное ударение.

3) Следует, поэтому, предположить переобразование ие. окситонезы в балтийскую и славянскую подвижность ударения, т. е. фонетическое оттягивание конечного ударения на первый слог в определенных условиях. Эти условия очень трудно установить, но кажется, что самым надежным является предположение, что ударение оттягивалось с конечного дифтонга, если оно не находилось на его

последнем элементе (-*án*, -*óu*, -*óí* и т. п.). Здесь возможны и иные формулировки; можно, напр., говорить о дифтонгах с нисходящей интонацией, что близко к предположению Ф. Седлачека (однако, гипотезой об оттягивании не следует *заменять* предполагаемые балт. и слав. апотонические процессы). Результатом этой протонии могло бы быть ударение с нисходящей интонацией, но — по сравнению с первичными ударениями — обладавшее, вероятно, более выразительными динамическими, экспираторными элементами; именно этим можно объяснить тот факт, что новое ударение не затронуто процессами апотонии.

4) Некоторые существенные различия славянского и балтийского подвижного ударения не удастся объяснить известными акц. законами. Здесь имеется в виду прежде всего именительный ед. ч. имен на -*os*, -*us*, -*is*, где в отличие от балт. окситонезы находится слав. начальное ударение. Те же самые отношения засвидетельствованы в дат. и предл. мн. ч., причем здесь слав. начальное ударение особенно последовательно засвидетельствовано в формах pl. tantum (*люди, дети, очи*), что очень убедительно говорит об его архаичности. Прежний параллелизм с балт. акцентуацией подтверждает ситуация в *a*-основах, где не встречаются явления протонии в вышеуказанных ф-мах.

Кажется, что здесь необходимо предположить фонетическое (прототоническое) оттягивание ударения, т. е. более раннюю дезакцентуацию некоторых конечных редуцированных гласных (с обусловленную их происхождением), вне которой оставался хотя бы тот редуц. гласный, который происходит из сочетаний гласных с пословыми согласными (род. мн. ч.; им.-вин. ед. ч. ис. *barutona neutra* → слав. *охутона masc.*); имея в виду дифтонгический характер этих сочетаний, следует признать, что возможность подобного хронологического различия в ослаблении конечных сверхкратких является вполне естественной. Эта гипотеза позволяет объяснить несколько явлений:

— расхождение между слав. и балт. ударением в им. ед., а также в дат. и предл. мн. ч.;

— экспансивность подвижного ударения в именах на -*os*, -*us*, -*is*;

— чакавский тип *zīb-zībā* и факт, что ис. *barutona neutra* при переходе в м. род не совпали с тем же акц. типом м. рода.

Возможно также, что предполагаемое хронологическое различие в ослаблении конечных редуцированных помогло бы разъяснить соотношение *rodkь* (им. ед. ч.): *rodokь* (род. мн.), которое иначе трудно объяснить.

5) Долготу определенног слога нельзя считать прямой причиной появления восходящей интонации. Следовательно, надо искать особое объяснение восходящего характера ударения славянских *barytona*. Результаты исследований И.-С. определенным образом облегчают понимание этого процесса: превращение ударения ие. *barytona* в протоакут может представлять собой явление параллельное с апотонией И.-С.

Следовательно, объяснение ударения типа *nāgъ, sŭnъ*, вин. *gōlvъ* при помощи аналогии (мнимый прежний акут якобы заменялся циркумфлексом в подвижной акц. парадигме — Мейе и др.) — становится излишним, даже и необоснованным. Такие ударения с большой последовательностью — большей, чем можно было бы ожидать в морфологических процессах — проведены не только в именной, но и в глагольной парадигме (см. указанное место у Дыбо); объяснение этого явления аналогией представляет собой, в сущности, слабое звено в самых известных акцентологических теориях.

6) Признанию фонетического характера правила И.-С. препятствуют исключения, которые он допускает: *perъ* и т. п. (см. в разделе IV, 6°) — непосредственно из ие. *oxytona*; *mōrje* (16°) — из ие. *barytona*, в отличие от того же слав. типа с древней долготой (*jāje* и т. д. — 33°); *vērme* (25°) — также из ие. *barytona*; подобным образом И.-С. объясняет превращение ие. *barytona* *masc.* в слав. *heterotona*. Кажется, что эти отступления от правила не нужны. Основным объяснением здесь может быть факт, что ие. миксотония (различный акц. т и п в ед. и мн. числе) в прасл. языке не удержалась. Вполне естественно, что направление славянского выравнивания акц. парадигмы могло быть различным в отдельных словах — в зависимости от относительной частоты ед. и мн. числа — так что среди славянских окситонированных *o-neutra* следует ожидать слова с различным первоначальным ударением; все же кажется, что окситонеза (славянская, из ие. баритонезы), в основном, была более экспансивным типом и что основное направление выравнивания было в пользу окситонированного типа (в этом смысле очень показателен тот факт, что почти все славянские *heterotona o-neutra* стремятся к семантическому типу *sing. tantum*, так что влияние мн. числа можно не принимать во внимание: *prōso, vērje, zōlto* и т. д.). Таким образом, состав славянских типов *o-neutra* может быть разнородным:

— слав. *oxytona*: из ие. *oxytona* под влиянием баритонированного множ. числа; из ие. *barytona* в тех случаях, где форма ср. рода могла быть восстановлена на основании грамматического рода (ср. IV, 10°, 11°);

— слав. *heterotona*: из ие. *oxytona*, когда обобщалось ударение ед. числа; отдельные случаи, может быть, из ие. *barytona*, где обобщался акцентуационный тип мн. числа;

— расхождения с латышским (*sīto* и т. п., ср. IV, 34⁰) не нужно объяснять только как латышские новообразования, т. е. здесь можно видеть результат неодинакового выравнивания акц. парадигмы в отдельных случаях.

В основах на *-mъ/men-* типы *běrmę* и *plemę-plemène* совсем совпадают с правилом И.-С. (если оно формулируется как определенная фонетическая закономерность, состоящая в том, что древнее ие. ударение передвигалось с кратких слогов на один слог к концу слова) и с параллельным изменением ие. ударения на долгих слогах. Требуется объяснения слав. подвижное ударение в *věrmę* (или *vertę*?) — *věrmene*, так как в этом морфологическом классе ие. окситонеза не засвидетельствована; здесь надо считаться или с неполнотой сведений о ие. ситуации, или же с обобщением ударения мн. числа (поскольку и здесь существовала ие. миксотония).

В основах на *-os/es-* не нужно прибегать к подобному объяснению, если согласиться с изложенным предположением о более ранней, прототонической дезакцентуации редуцированных окончаний.

3.

Исходя из вышеизложенного, автор считает, что концепция И.-С. была бы более приемлемой в несколько модифицированной форме и что основным выводам И.-С. более соответствует следующая о б щ а я с х е м а развития ие. ударения в праславянском (или дославянском) языке (примеры см. в разделе VII):

1) Частичный переход ие. долгих *oxytona* в *barytona*, обусловленный предупредительной долготой определенного происхождения.

2) Славянская и балтийская прототония в некоторых окситонированных формах (возникновение балто-славянской подвижной акц. парадигмы — модифицированное правило Седлачека).

3) Славянская апотония (правило Иллича-Свитыча), т. е. передвижение ие. краткого ударения на следующий слог;

— параллельное изменение ие. ударения на долгих слогах в славянский протоакут.

4) Славянская прототония, т. е. первая дезакцентуация редуцированных окончаний (*-os, -us, -is -u...*).

5) Новоаккутовая рецессия ударения *апотонического происхождения*:

— с конечных редуцированных слогов в позициях не охваченных вышеупомянутой дезакцентуацией;

- со срединных редуцированных гласных;
- в некоторых позициях: со слогов непосредственно предшествующих конечным редуцированным гласным (может быть, перед такими редуцированными окончаниями, которые не подлежали вышеупомянутой протонии, когда на них находилось ударение?).

Этим праславянская акцентуация приобретает свой окончательный вид, т.е. приводится к тем основным отношениям, которые можно непосредственно реконструировать, исходя из данных отдельных славянских языков (прасл. нисходящее ударение — краткое и долгое — является результатом обеих протоний, в то время как в иных случаях — не считая проблемы нового циркумфлекса — мы встречаем ударение акутового характера).

В самом деле, в кажущемся разнообразии предполагаемых прасл. процессов передвижение звуковой кульминации к концу слова проявляется как общая тенденция. Протония, наоборот, обусловлена особыми явлениями в конечной части слова (редукция); до некоторой степени это характерно и для третьего из самых значительных праславянских акцентуационных процессов — т.е. для новоаккутовой рецессии, которая, повидомому, в момент разделения прасл. языка являлась еще незаконченным процессом. Принимая во внимание продолжительность периодов, не удивительно было бы и еще большее разнообразие фонетических процессов в праславянской акцентуации.

Высказанные предположения позволяют несколько уменьшить значение, придававшееся влиянию морфологического выравнивания на оформление прасл. акцентуационных соотношений; более того — они позволяют поставить это влияние в реальные границы, какие можно ожидать в полиакцентной системе. А именно, в одноакцентной либо двухакцентной системе влияние аналогии может выявляться гораздо сильнее, чем, например, в четырехакцентной, так как количество точек соприкосновения между различными типами парадигм стоит в обратной пропорции к числу ударений. Кроме того, вышеприведенная концепция ограничивает до некоторой степени роль долгот, которая, повидомому, слишком выдвигалась в некоторых акцентологических теориях.

Графическое изображение высказанных предположений о соотношениях не. и прасл. ударений см. на стр. 255.

В VIII—IX разделах автор делает попытку применения изложенной концепции на определенные акцентуационные явления и указывает на некоторые невыясненные вопросы, которые, однако, не мешают считать правило В. М. Иллича-Сбытыча о славянской апотонии надежным основанием для дальнейших акцентологических исследований.

ЈЕКАВСКЕ ОАЗЕ У ЗАПАДНОЈ ХЕРЦЕГОВИНИ

I

На старијим картама штокавског дијалекта западна Херцеговина, тј. оно подручје које се налази западно од ријеке Неретве, даје се као јединствено икавско говорно подручје. Тако у Дијалектолошкој карти српскога језика¹ проф. Белић подвлачи границу између икавских и јекавских говора у Херцеговини по току ријеке Неретве: „источна њена граница (тј. јекавске херцеговачке територије, А. II.) на крајњем југу полазећи од ушћа ријеке Неретве, иде њеним током све до мјеста гдје она прима Трстеницу, одатле иде Трстеницом до мјестаца Брзани (на карти стоји исправно Брђани, А. II.). На подручју које је омеђено Неретвом на истоку, а линијом Кључ—Ливно—Синь—Омиш на западу православци су јекавци, остали икавци“ (стр. 46).

У СНЕ, под „штокавски дијалекат“, проф. Белић такође говори о икавском подручју западно од Неретве. То је најмлађи говорни тип чији је представник Миласов мостарски икавски говор (карактеристичне особине: *шii*; *браћа*, *лишће*, *цвиће*; изједначени су 3, 6. и 7. п. множине, има четвороакцентску систему, *ч* и *и* се једначе са *ћ* и *ђ*; постоји фонема *х*, има новије јотовање у примјерима типа *џаци*, *џуџра*, палатални сонант *љ* једначи се са *ј*). Граница овога говора иде Неретвом. Неретва одваја јекавштину од икавштине (књ. IV, 1076).

Милан Решетар у раду: *Der štokavische Dialekt* исто тако констатује да граница између икавске и јекавске територије у Херцеговини иде ријеком Неретвом од њеног ушћа скоро до Коњца (в. карту уз текст), а конфесионалне разлике одражавају се и у говору. Ево шта Решетар каже о томе: *Sehr wichtig ist ferner die Aussprache des ě deswegen, weil sie in einem grossen Teile des štokavischen Gebietes zum sicheren*

¹ А. Белић: Дијалектолошка карта српскога језика (на руском), Петроград 1906.

² М. Rešetar: *Der štokavische Dialekt*, Wien 1907.

konfessionellen Merkmale geworden ist: in Mittel- und Norddalmatien, im nordwestlichen Teile Bosniens und der Hercegovine... ist die ikavische Aussprache das Hauptmerkmal, wodurch sich der Katholike und Mohammedaner von dem jekavisch oder ekavisch sprechenden Orthodoxen unterscheidet...“ (стр. 60—61). Дакле, и ту је босанска ситуација уопштена и за Херцеговину.

Мада ријеке не морају бити, а често и нису оштро изражене дијалекатске границе, у нашем случају Неретва је добрим дијелом природна граница између херцеговачких јекаваца и икаваца. Кажем добрим дијелом због тога што и са лијеве и са десне њене стране има оаза које по основној својој говорној карактеристици — замјени *ћ* — припадају говорима који се налазе са друге стране Неретве. Тако, источно од Неретве имамо и икаваца. Истина, не више чистих икаваца, али је доскора и ту преовладавао управо икавски говор (рецимо на Буни, јужно од Мостара). Западно од Неретве, опет, има још увијек чистих јекаваца, постоје и читава села у којима се говори искључиво јекавски. О говору тих села, тих јекавских оаза у западној Херцеговини, биће ријечи у овоме раду.

На постојање јекавских оаза у западној Херцеговини ја сам указао у првом свом дијалектолошком раду: *Говор села Буне*³. Ту читамо да „нису сви католици и муслимани“^{3а} западно од Неретве икавци“ јер има и на том подручју „села са јекавским говором“, и ту се мислило на јекавце Муслимане који живе у неким селима у непосредној близини ријеке Неретве. Ја до тада нисам био у западној Херцеговини нити сам знао да јекавских села има и нешто дубље у том дијелу Херцеговине, а све оно што је до тада било познато о говорима тога подручја говорило је да је у питању компактно икавско говорно подручје⁴. Али, управо у то вријеме проф. Т. Канаџ објавио је два рада о „траварима“ западне

³ А. Пецо: *Говор села Буне*, Зборник Матице српске за филологију и лингвистику, Нови Сад 1957.

^{3а} У овом раду назив *Муслиман* пише се великим словом јер је у питању „посебна етничка група“ (в. А. Пуриватра: *Националност и „опредјељење“*, Одјек, Сарајево 1-Х-1964).

⁴ Истина, у Гласнику Земаљског музеја, историја и фолклор, н. с. Х, Сарајево 1955, Цв. Поповић и З. Марковић објавили су краћи прилог у коме се говори о „балијама“ Јасенице и Грацке. Аутори тога рада дали су и неке јекавске облике, за називе разне одјеће и сл. У приказу тога рада (Гласник Етнографског музеја у Београду, књ. XI, 1960, 251—252) ја сам посумњао у јекавизам Грацке. На ту сумњу ме навела и чињеница што сам у том раду нашао и таквих особина које нису типичне за говор Муслимана ових села. Као што се из овога рада види, јекавизам села је неоспоран.

Херцеговине⁵ у којима је указао на њихов јекавски говор. Подстакнут овим радовима проф. Канаета и сâм сам се почео интересовати за те јекавце и установио сам да њихов број у западној Херцеговини није тако мали. У мом раду о централнохерцеговачком говору⁶ констатује се да том говорном типу припадају „и сва јекавска мјеста западно од Неретве; то су углавном православна села (Слипчићи, Баћевићи, Раштани, Рашка Гора, затим Габела; као и муслимани Јасенице код Чапљине и Грацке код Љубушкога“⁷. Даље од ове констатације у томе раду ја нисам ишао. Тада ми говор тих села није био у потпуности ни познат, а нисам знао ни за постојање још неких јекавских села или изолованих породица у тој херцеговачкој зони — у подручју Мостарског блата и Бротња. Данас сам у могућности да дам потпунији опис говора тих западнохерцеговачких јекаваца.

Поред у наведеним мјестима јекаваца има још у сљедећим селима Бротња и Мостарског блата : Крућевићи и Шурманци (Муслимани), Полог (Муслимани), Миљковићи (Муслимани), Добрич (православци), Међине (Муслимани и православци), Биограци, Горанци и Богодол (православци); а понека јекавска кућа, муслиманска или православна, наћи ће се и у Близанцима, Крехин-Грацу, Билетићима и Вионици.

Као што се види из карте, која се даје уз овај рад, јекавске оазе у западној Херцеговини нису сконцентрисане, него су разбацане или уз долину ријеке Неретве или уз Мостарско блато, односно броћанску зараван. Изузетак чине Грацка и заселак Дрљајице, а то су у исто вријеме и најистуреније јекавске тачке у овој херцеговачкој зони.

У вези са овим подацима једна напомена. Проф. Канает у раду о љубушким траварима (Грацка) каже да су се Муслимани у западној Херцеговини задржали „једино у селима Грацкој, Хамзићима, и Јасеницама (!). У другим селима их данас уопште нема“ (стр. 51). Очигледно, проф. Канаету тада није било познато да осим у Јасеници и Грацкој Муслимана још има и у неким селима Мостарског блата и Бротња. Без сумње, ови јекавци — Муслимани касније су дошли на ово подручје од становника Јасенице и Грацке.

Овдје указујемо на још једну групу јекаваца у ширем кругу западне Херцеговине, управо они су некада били чисти јекавци. То су православци Дувањског поља⁸. Неке карактеристичније особине говора

⁵ Т. Канает: *Ljubuški travari*, *Geografski pregled*, IV, Sarajevo 1960; Т. Канает: *Jasenica i Jaseničani*, *Geografski pregled*, V, Sarajevo 1961.

⁶ А. Пецо: Мјесто централнохерцеговачког говора међу осталим говорима јекавске Херцеговине, *ЈФ XXV*.

⁷ *op. cit.* 296.

⁸ Ј. Дедијер: Херцеговина, *СЕЗБ XII*, 67.

тих јекаваца дао нам је др. Светозар Марковић у монографији о језику Ивана Алчића⁹. Проф. Марковић ту констатује да су дувањски православци, некадашњи јекавци, данас у доброј мјери икавизирани. „Очекивали бисмо, вели проф. Марковић, да ће између Хрвата, икаваца, и Срба, јекаваца, бити узајамног утицаја. Утицаја и има, али врло мало или скоро никако узајамног, већ готово потпуно једностраног. Хрвати Липљани (ријеч је о говору села Липе код Дувна, А. П.) и други Хрвати... и данас су потпуни икавци. Срби Липљани (а то вреди и за остале Србе), пореклом јекавци, као мањина у икавској средини, данас су у знатној мери поикављени. То нарочито вреди за старије становнике, код којих је процес „икавизације“ узео великог маха: данас су то изразити претставници икавско-јекавског говора“ (стр. 41, испод текста). Као што видимо, некадашњи јекавци Дувањског поља у току времена почели су се говорно једначити са бројнијим икавцима и сами су добрим дијелом попримили икавски изговор.

Пошто ту данас није у питању чисти јекавски говор, него више поикављена јекавщина, у овоме раду неће бити ријечи о говору тога западнохерцеговачког подручја. Истина, примјер села Липе и судбина њеног јекавизма врло је интересантна и, рекло би се, рјеђа појава у нашој дијалектологији. Познато је да се говорне разлике, нарочито у срединама са хетерогеним становништвом — како у социјалном, тако и у религиозном погледу — свјесно и дуго чувају. То показују и јекавска села о којима је ријеч у овоме раду. Што је јекавизам православног становништва Дувањског поља устукнуо пред икавизмом тога краја, тј. што се врши или се вршила говорна унификација у корист говора старосједјелачког становништва које је било бројније, разлоге треба тражити не само у заједничком и дугогодишњем животу јекаваца и икаваца него и у јединственим социјалним приликама. Становници те говорне зоне имали су све заједничко осим религије, а у њиховој непосредној близини није постојао јекавски говор који би православце — јекавце подржавао у настојањима да сачувају изговор својих отаца, и због тога су се они постепено, и несвјесно, утапали у икавску средину и примали икавски изговор. Наравно, у наше вријеме, а то се види и из Марковићева рада, врши се обрнут процес: књижевни јекавски изговор постаје комуникативно најрјечје млађих генерација, без обзира на вјеру.

Можда нигдје више на нашем језичком подручју конфесионалне и социјалне разлике нису нашле одраза у говору него на босанско-

⁹ СДЗб XIII.

-херцеговачком тлу. Мало је крајева у тој нашој републици гдје представници свих вјероисповијести, а и свих друштвених слојева — уколико се још чувају и те разлике — припадају јединственом говорном типу.¹⁰ Исламизација ових крајева, мисли се на Херцеговину, као што је то и раније констатовано (ЈФ XXV, 295—335), не само да је вјерски раздвојила дојучерашњу браћу, него је у доброј мјери утицала и на даљи развој говора тих сада одвојених вјерских група. Говор оних који су остали вјерни религиозном убјеђењу својих отаца настао је да иде властитим путем развика — трпећи при томе само мање промјене изазване утицајем страног језика, језика тадашње владајуће нације. Језик, пак, оних који су било због којих разлога (а ти разлози су били неједнаки) прихватили религију владајуће нације, брзо се почео конзервирати и похрањивати у себи многе особине карактеристичне за ту епоху, особине које су се иначе изгубиле из говора њихове дојучерашње браће, а садашњих сусједа православца и католика. Уз то, сасвим схватљиво, говор Муслимана сада је био више отворен страном утицају. Поред религиозних обреда примане су и још неке особине (ношња, уређај у кући, исхрана, поздрави и сл.) од оних који су овамо донијели нову власт и нову вјеру. Све ово, природно, пратила је и туђа ријеч. Истина, сва констатација никако не искључује страни утицај и на оне становнике тих крајева који нису мијењали религију, који нису прешли на ислам¹¹. Тих утицаја је било¹¹, али не у толикој мјери као код Муслимана. Исламизација, и све оно што је пратило тај историјски акт, били су, по моме мишљењу, пресудни за формирање данашњег централнохерцеговачког говора. Али, док на подручју централне Херцеговине имамо заједно и православце и Муслимане, у неким селима уз њих и католике, и док им је највећи број говорних особина био и остао исти, дотле јекавци западне Херцеговине, узети као говорна цјелина, ни територијално, ни конфесионално, нити, пак, својим поријеклом не чине неко јединство. Јекавска села у западној Херцеговини су права јекавска острва у икавском мору, и разбацана су по доста великој површини. Због свега тога схватљиво је што ни говор ових јекаваца није у свему идентичан. Разлике постоје не само

¹⁰ Rešetar: Der štokavische Dialekt

¹¹ Интересантне су опсервације Вл. Дедијера о животу у кући његова дједа Јована Бабића. Дедијер каже: „Jovan Babić je uvijek nosio fes i pantalone sa velikim turom... Kad je moja majka otišla u djevojačku školu u Zagreb, Jovan Babić bi u turskom odijelu došao da vidi svoju najmlađu unuku, u skladu sa turskim običajima skinuo bi cipele pred vratima i tosonog krenuo kroz školsko dvorište... Za Jovana Babića turski način života bio je jedini i on se od njega nikad ne bi odvikao“ (Odjek, Sarajevo, 1. 12. 1965).

између говора православаца Баћевића и говора Муслимана Јасенице код Чапљине (има Јасеница и нешто сјеверније од Баћевића, ту су Муслимани икавци), него и између говора Муслимана Јасенице и Муслимана Грацке или Међина. Те разлике, опет, нису такве природе да сваком од ових јекавских села треба признати посебан говорни тип. Сва ова села обједињује, поред осталог, једна изразита говорна особина — јекавизам, а то је у овој икавској зони довољно да се њихов говор третира као јединствен, што се и чини у овом раду.

Прво питање које се овдје намеће јесте: откудa и откада су они јекавци у западној Херцеговини?

Одговор на то питање покушаћемо потражити у историји и етно-географији овога подручја.

Прво узимамо најјужнију јекавску тачку у предјелу западне Херцеговине, предјелу који се налази западно од Неретве. То је Габела у којој данас живе католици и православци¹². За становнике Габеле (и Дубрава) Ј. Дедијер констатује да ту има доста и старинаца, а и придошлица, како са истока, тако и са запада. Старинци су већином Муслимани, а досељеници су највећим дијелом из Храсна и Бротња — дакле, из двије области које припадају различитим говорним типовима: Храсно је јекавско, Бротња икавско, ако се изузму она села у којима има Муслимана јекаваца. Што се бројног односа тих досељеника тиче, Дедијер каже да су „области источно од Неретве (с Црном Гором) дале половину... највише је становништва дало Храсно... значајан је и број досељеника из Попова... исто тако... из требињског и билећког котара“. Дедијер овдје напомиње да би се међу „досељенике с Истока могли... убројати и досељеници из Далмације, који су махом дошли из дијела Далмације која лежи на истоку од Неретве. Они и по својој душевној култури припадају досељеницима с Истока“ (op. cit. 158—159), о говору тога подручја в. ЈФ XXV, 295—325). Када се погледа списак мјеста одакле су дошли становници данашње Габеле (а и Дубрава), јасно се види да ту има велики број породица чији су преци овамо дошли из онога дијела Херцеговине који се налази јужно од линије Габела—Плоче и који у дијалекатском погледу припада централно-херцеговачком говорном типу. Уколико је међу тим досељеницима у

¹² Раније се то мјесто звало: *Дрџа - Дријева* (исп. код Ј. Дедијера, Херцеговина, 73). У *RJA* читамо: *Drijeva*, n. pl. XIV i XV vijeka, mjesto u Dalmaciji, može biti današnja Gabela na Neretvi — а за потврду те локације наводи се и овај Даничићев примјер: *Kako su braća Jurjevići, sinovi vojvode Đurđa, imali Gorsku župu i carinu drijevsku, po tome mislim da su Drijeva bila ili u Gornjoj Župi ili sa svim blizu nje; čini mi se da to može biti sadašnja Gabela na Neretvi.*

Габелу било и икаваца, они су били бројно инфериорнији и временом су говорно асимиловани од бројнијих јекаваца. Овдје је вриједно истаћи да су се све те сеобе вршиле још у првој половини прошлог вијека и да је временски размак од 100 и више година био довољан да они који по поријеклу нису били јекавци у овој средини и сами прихвате јекавски изговор. Наравно, у њихову говору још и данас се налази и на по неки икавизам који упућује на њихово икавско поријекло.

За Јасеницу, село које се налази „у доњој Херцеговини... у троглу између Неретве, њене притоке Требижата и Прудске драге“¹³ (в. карту уз текст), још је Дедијер утврдио да су њени становници „поријеклом из Дубрава, из села Станојевића“ и да су потомци „старе православне породице Милорадовића“ (ор. cit. 49), али да њихови сусједи за њих веле да су „милет зурурет“. Дедијер, са њим и Вл. Ћоровић, назива Јасеничане, као и становнике Грацке (в. ниже) „балијама“. Становници тих села, међутим, сматрају тај назив увредљивим (Канаџ, Jasenica, 59), а то има и своје оправдање¹⁴. Назив „балија“ није прихваћен од становника ових села и проф. Канаџ је сасвим у праву што га одбацује и усваја етнике: Јасеничани, Грачани, Подвелешци, односно све их назива једним именом „травари“. Што се тиче времена досељавања данашњих Јасеничана у ово мјесто, Дедијер каже да то „не може... детаљније утврдити“ (ор. cit. 277). Из података које нам пружа Канаџ може се закључити да су они на том тлу више од 200 година (исп. код Канаџа: „Jaseničani su naseljeni u Jasenicama (!) oko 200 godina“, Jasenica, 78—79); неке фонетске особине које налазимо и у Јасеници и у Грацкој говоре да су ови јекавци овамо дошли негдје крајем XVII вијека (в. ниже). Становници овога села, вјероватно, ту су примили ислам (Канаџ, ор. cit. 60).

Најзападније јекавско село у овом дијелу Херцеговине је Грацка код Љубушког. Проф. Канаџ је испитивао и живот становника тога села¹⁵. Према тим испитивањима, старинци у овом селу су Максумићи. Остали су овамо дошли из разних крајева (Беране, Подвележје, Луко-

¹³ Т. Канаџ: Jasenica... 55.

¹⁴ Исп. код Шкаљића: Bалије су једна muslimanska етничка група у Hercegovini (oko Podveleža (!) i Gabele, te po Dubravama i oko Stoca) — то према Дедијеру и Ћоровићу, а Шкаљић сам каже: bалија: 1. muslimanski seljak, primitivan, prost čovjek, čovjek iz naroda koji ne pripada plemstvu i obrazovanom svijetu; 2. погрдни назив за bosansko-hercegovačke muslimane... 3. назив за sirova, neotesana, si-lovita čovjeka uopšte. — По Шкаљићу ова ријеч долази „od musul. ličnog imena Bалија“ (у основи је ar. *bālī*, starina, star) а горња значења под 1. и 3. дошла су због саме сличности у изговору са ријечима „baliti, balonja, balav“, Turcizmi, s. v.

¹⁵ Geografski pregled IV, Сарајево 1960, 43—66.

мир код Коњица) јекавске области (Gracka, 53). За Максумиће, проф. Канаџа каже да су „potomci starih stočarskih grupa koje su se kretale i pomicale s prodiranjem Turaka u Dalmaciju i povlačili se s njima dok se nisu nastanili u Grackoj“ (Gracka, 53). Уз Грацку иде и муслиманско село Дрљајице које се налази на подручју б. мостарског среза. Има 10 породица. Поријеклом су из Жуља (Невесинје) и Грацке. Становници Дрљајица „po načinu života, vjeri, govoru, pariјејџу potpuno (су) srodni ljubuškim travarima (тј. становницима Грацке, А. II.)“ (Gracka, 62).

За јекавце осталих села овога дијела Херцеговине теже је утврдити одакле су, као и вријеме њихова доласка у ове крајеве. Једно је, ипак, сигурно. Сви су они ту најмање сто година и овамо су долазили као кметови на агинску земљу — и Муслимани и православци.

У вези са говорном проблематиком ових јекаваца поставља се и једно начелно питање: како су они, у икавској средини, могли тако дуго да сачувају своје основно говорно обиљежје—јекавизам? Познато је да мање говорне области у средини са другачијим говорним карактеристикама временом губе своје најбитније говорне одлике и утапају се у говор већине (то је случај, рецимо, и са православцима из Липе, Дувно). За православце Габеле, Баћвића, Слипчића, Раштана, Рашке Горе није тешко дати одговор на постављено питање. Та се мјеста налазе или уз Неретву или доста близу Неретве (исп. карту), тј. уз границу између говорних подручја са различитим рефлексима *ћ*. Становници тих села не само да су овамо дошли са јекавског тла, него су и данас у врло блиским односима са јекавцима централне и источне Херцеговине. Најчешће се и жене из тих крајева. Истина, ово не може да се каже и за јекавце-православце из села која се налазе дубље у западнохерцеговачкој зони — област Бротња и Мостарског блата. Али и код ових јекаваца, као и оних уз Неретву, постоји један врло значајан чинилац који је био главни ослонац за чување и очување њихова јекавског говора — то је свјесни моменат. Сви они знају да католици њихових или сусједних села говоре другачије — икавски, знају, опет, и то да њихови истовјерници, често и сродници са друге стране Неретве говоре као и они. Отуда код њих и свјесна тежња да очувају своје говорно обиљежје и све друго што их веже са православцима источно од Неретве. Дакле, за чување јекавског изговора код православаца овога херцеговачког подручја од пресудног значаја био је, по мом мишљењу, свјесни моменат који је и омогућио да се тако дуго очува њихов јекавизам у икавском мору. Што се то није догодило и са јекавцима Дувањског поља мислим да је, такође, јасно. Јекавци

Дувањског поља били су у изразитој мањини у том крају, живјели су у истим мјестима са бројнијим икавцима, па су, временом, и сами почели да се икавизирају, да прихватају говор аутохтоног и бројно супериорнијег становништва. Осим тога, а ни то у овом случају није неважно, ови јекавци су доста удаљени од јекавске матице и њихов изговор није могао бити са те стране подржан, као што је то случај са селима о чијем је говору ријеч у овом раду.

Посебно је питање како су Муслимани наведених западнохерцеговачких села успјели да очувају свој јекавски изговор. Познато је да у тој херцеговачкој зони има и Муслимана икаваца. Поред у Љубушком, Муслимана икаваца има још у Чапљини, у једном дијелу Мостара, а и у Витини. Ван тих мјеста нема Муслимана икаваца у овом дијелу Херцеговине. Како објаснити овај дијалектолошки феномен? Откуда то да Муслимани који живе у варошицама које се налазе са десне стране Неретве, макар и не припадали потпуно западнохерцеговачкој говорној зони (рецимо Чапљина, а то вриједи и за икавце Мостара) имају другачији изговор него што га имају Муслимани који живе у селима тога подручја Херцеговине? Шта је то што је условило и очувало ову разлику?

Чини ми се да су у питању два разлога, и то: 1. Поријекло и 2. Економски положај.

1. Муслимани западнохерцеговачких варошица — било да су у питању старосједоци, тј. они који су ту примили ислам или они који су у ова мјеста дошли из западнијих, такође икавских крајева (в. код Дедијера, Херцеговина, 136) — поријеклом су икавци. За сељаке тих крајева, као што је већ речено, то се не може рећи, или не за све њих. Сточари Грацке и Јасенице ту су могли доћи и прије примања ислама, највјероватније да су Муслимани осталих западнохерцеговачких села овамо дошли касније, и то као припадници нове вјере, наравно из јекавске Херцеговине.

2. Врло значајан је био и други разлог, економски положај ових Муслимана. Икавци варошица били су велепосједници — аге и бегови, како старосједоци, тако и они који су после повлачења из западних крајева овамо дошли. Муслимани сточари били су и остали су економски у подређеном положају. Нова вјера, без сумње, доносила је извјесне бенефиције. Те бенефиције у овим крајевима могле су се огледати у сљедећем: право на испану, чување „планине“, повсјану безбједност и сл. Али, а то је важно, тај историјски акт — прелаз на нову вјеру, вјеру владајуће нације — није битно измијенио њихов економски положај. Они су и даље остали сточари, живјели су

у колибама и појатама, које су лако могле бити и напуштене и уништене, а и поново обновљене (исп. код Канаета, Gracka, 52). Јекавци Мостарског блата и Бротња ту су и дошли, тачније речено ту су их и преселили да би могли обрађивати туђу земљу.

Дакле, исламизација Јасенице и Грацке није на социолошком плану ништа измијенила. И даље је остао однос: ага и бег на једној страни, сточар „балија“ и кмет на другој страни. То су била два различита свијета са различитим и начином живота, и обичајима, и говором. Вјерска повезаност у овом случају била је од секундарног значаја. Канает констатује да ни у Јасеници ни у Грацкој не само да нема мјешовитих бракова, него нема ни бракова између Муслимана ових села и Муслимана Љубушког! То вриједи и за остале јекавце у овој зони, што значи да је и са те стране континуитет њихова примарног изговора био обезбијеђен.

Још нешто о поријеклу јекаваца Грацке, а то због тога што подаци о њихвој најстаријој породици, породици Максумића, упућују и на њено икавско поријекло. Проф. Канает, то је већ речено, каже да су Максумићи, као номадски сточари, ишли за турском војском до Далмације, при повлачењу Турака из тих западнијих крајева повлачили су се и они док се нису скрасили у Грацкој. Дакле, питање је: да ли су они по поријеклу икавци или јекавци. То је прво питање. Друго питање је везано за исламизацију како ове породице, тако и других које су ту примиле ислам (исп. код Канаета: *Iza Beogradskog mira... u stočarskim naseljima stanovnici su tih godina prešli na islam — Gracka, 52*).

У вези са првим овдје постављеним питањем могло би се рећи ово: а) они су као номадски сточари кренули за турском војском из јекавских крајева, за војском су ишли све док се нису дефинитивно настанили у Грацкој; и б) они су поријеклом икавци, из икавске Далмације. Рано су дошли у Грацку, ту су примили ислам и остали до наших дана. Јекавизирали су се под утицајем осталих породица које су доцније дошле у Грацку (Елезовићи из Берана, Шпаге из Подвележја и Чолићи из Лукомира) и јекаваца са „планине“, са којима они проводе сваке године скоро шест мјесеци. Због посебног начина живота они су, то је већ речено, били принуђени да се жене само из оних крајева у којима су владали идентични услови живота (Канает, Gracka, 54) а то су били јекавски крајеви.

Мада ни ова друга могућност није безразложна, изгледа ми да је први одговор прихватљивији. Ако добро схватам Канаета, они су овамо могли доћи, као номадски сточари, и из јекавске Херцеговине. Бављење

у Далмацији није могло утицати на измјену њихова говора, јер су они увијек чинили једну компактну цјелину.

2. Питање исламизације ових сточара значајно је утолико што су неке од тих породица примиле ислам ту, на овом тлу, и сада се поставља питање: ко су били пропагатори нове вјере — икавци, из те говорне зоне, или јекавци, из другог дијела Херцеговине. Истина, ово питање није толико битно за чување јекавизма. Нова вјера је била праћена усвајањем молитава на туђем језику и са те стране није било опасности да се угрози њихов изворни изговор. Дакле, пропагатор нове вјере могао је бити и неки хоџа икавац, са тога тла, који се, ако је остао у том мјесту, морао и сам прилагодити говору већине. Није искључено да је нову вјеру ширио и неки хоџа јекавац из Дубрава, Подвележја или чак из Коњичке жупе. Што се тиче времена њихова преласка на ислам, мислим да је то вријеме када је вршена исламизација и у другим крајевима Херцеговине. Као што ће се ниже видјети, они чувају глас *x*, а то је знак да је исламизација извршена прије него је овај глас изгубљен из фонетског система тога подручја нашега језика. Било би интересантно направити једно поређење између говора херцеговачких Муслимана и говора Муслимана Мрковића (Црна Гора). Изгледа да су ови последњи примали ислам од Шиптара, и то прилично касно. На овакав закључак упућују и њихова имена, и друге говорне особине које ту нису аутохтоне него су донесене са новом вјером, али из сасвим другог извора него што је то био случај у Босни и Херцеговини.

Да закључимо. На очување јекавизма у овим селима западне Херцеговине утицала су два момента: код православаца, који су овамо дошли из јекавске Херцеговине, у првом реду био је од значаја вјерски моменат, а заједно са овим ишао је и социјални. Код Муслимана од пресудног значаја био је економски фактор. Они су били или кметови или сточари — беземљаци. Херцеговачки велепосједници нису их сматрали себи равним (исп. ријечи једнога Муслимана из Грацке: *Нас и Муслимани грађани зову балијама*), а ни ови сточари нису жељели да се са грађанима говорно једначе. Дакле, нешто вјерски, а нешто социјални разлози били су пресудни за чување јекавизма у овим селима.

Ако бисмо жељели одговорити на питање којем херцеговачком говорном типу (исп. о томе ЈФ XXV, 297—304) припада говор ових јекаваца, мислим да се на основу материјала којим ја располажем може рећи да цјелокупна структура говора ових јекавских оаза упућује на централнохерцеговачки говорни тип. Које су то особине? Ево их неколико:

1. Квантитативно-квалитативне одлике рефлекса *ѣ* у данашњим дугим слоговима;
2. Сажимање самогласника у радном глаголском придјеву;
3. Јотовање сугласника у вези са једносложним рефлексом *ѣ* у данашњим кратким слоговима;
4. Постојање фонема *х* и *ѣ* у гласовном систему ових јекаваца;
5. Четвороакцентска система са изразитим херцеговачким преношењем акцената силазне интонације на проклитике;
6. Нова деklinација са наставком *-ма* у дативу, инструменталу и локативу множине;
7. Промјена мушких личних имена типа: *Јово, Мујо, Раде, Суле* по промјени именица на *-а*;
8. Посесивни придјиви изведени од таквих личних имена су на *ин*: *Радин, Мујин*.
9. Непостојање имперфекта или рјеђа употреба овога глаголског облика у свакодневном говору.

Међу наведеним особинама има и таквих које су својствене и икавцима западне Херцеговине. То су: четвороакцентска система, нова деklinација, промјена м. л. имена типа *Јово, Раде*, непостојање имперфекта и сл., али између икаваца ове зоне и наших јекаваца постоје, поред замјене *ѣ*, те основне карактеристике која је и сама довољна да се ти говори одвојено испитују и још неке лако уочљиве разлике. На примјер: код икаваца сажимање самогласничких скупина *ао* у радном гл. придјеву врши се у корист првога самогласника из ове скупине: *доиѣ, њоиѣ, шиѣ*. Према овим облицима имамо и: *бија, носија, видија, чуја*. Икавци Муслимани ове зоне не разликују *ч* и *ћ*, *џ* и *ђ*; у њихову говору обично се јавља супституција палаталног сонанта *љ* сонантом *ј*, палаталног сонанта *њ* сонантом *н* (*јубав, кенац*); католици икавци есмају у свом говору фонему *х*, или је употребљавају врло ријетко, они често супституишу *ѣ* са *в*, а знају и за сонант *н* мјесто *м* на крају ријечи¹⁶. Све су то довољно јаки разлози за одвајање ових говора^{16а}.

¹⁶ исп. и А. Белић: Дијалектолошка карта, стр. 55.

^{16а} Да би се имао макар и мањи увид у говор икаваца ове зоне, и то из времена када су наши јекавци долазили у западну Херцеговину, навешћу неколика пи ма која је писао Махмут-капетан из Љубушкога властима Дубровачке Републике. Иако се и у овим писмима може наћи на особине које нису биле својствене говору онога у чије је име писмо писано (рецимо, у овим писмима има случајева и испуштања сугласника *х-Малуј*), ту има доста фонетских и морфолошких карактеристика које су још и данас својствене икавцима овога подручја (рецимо, сажимање самогласника *ао* у радном глаголском придјеву у корист самогласника *а*). Писма су, углавном, писана ћирилицом.

1. Писано између 1696. и 1705.

Присвитлоџ узвишеноџ и приплеменитоџ господи љу кнезу и осталим... беговом

Молим се вашем приузвишеному господству да бисте ми допустили милост да ми дате овди више дџи соли, како сте ми и литос дали, а учинићемо темесуће (писмена потврда) како заповидит. Вашему ље господству сигуро, а мени ћете добро учинити. А оно литишне биће брезо наплаћено. И љош се молим вашем приузвишеном господству да ми дате у Стону тисућу и пет стотин спуда соли више мође исе у Стону да се наплатите у габелара како се што продава... знаде ваше приплеменито господство ова скали с овим емши како се проминућу свака два мисеча... Ако бог да биће боле и обронућемо с начином много трговаца. Али се молим вашем господству ако узмем то бог даде (бордаде!) да бисте ми више почителски исе дали на со ову и стоцску колико би вам се парало како ће бити сигуро кад бисмо дошли с темесући... да бисте ми обећали рич да се могу владат, ако бог да, учинит видићете како ће се настоћат и чинит поса. Молим се вашем приузвишеном господству и припорућућем се да бисте ми милост допустили и љеда би при поша...

2.

Присвитлоџ, узвишеноџ и приплеменитоџ господи беговом љу кнезу и осталим беговом од Дубровника липо в(еле) д(раго) п(оздрав) госпоски од мене Мамутаге капетана од Љубушкога. А потому, бићо сам с пашом у Никшићима. Доодише ми кнезови и рађе (е=а) од Гачка и Банана и Рудина и сви остали и говорише ми кроз скале и веле вће нам је додићало зло с Нобога и Рисна али нам ље потребе за главнићу и за друго узети аспре. Зато нађите нам кођи начин да нам се дађу аспре од стране дубровачке и да љи они узимаћу у име нови интрада из села кође сигуро за све село и да носе липо на лазаре(т) и придаћу липо а да не има никад нико отић на другу страну... Зато провиђи ваше узвишено господство и нађите нађин да всађе у брине (!) ваш човик с вашим динаром да се даде зашто ће ово бит велика корист... Зато видите и ако би вам се парало те би ктило ваше узвишено гос(по)ство да се ова ствар кођа ће бити веома корисна за ту скалу учини те бисте ктили и ља би доша...

3. (период 1692—1698)

Присвитла узвишена и приплеменита господо бегови молим се вашем приплеменитому господству да бисте ми милост допустили да ми дате три милара соли у Стону а наплатиће се ваше господство како се продаће у Стону од мође исе... Липо ће се ваше господство наплатит

a корист ће госпоцка. Господо бегови, ђа сам биђо вазда што сам мога на послу су вашегга господства а има два месеца нисам ништо узима...

Бог вас веселиђо и у господству узвишиђо

Писа ђа емин Мамутага

(Писма се чувају у Дубровачком архиву, серија ASMM — В), писана ћирилицом. А ево и два писма из Габеле, писана су латиницом!

Svietlom G. Sabi od mene od starina priateglia Sulimanage v. d. p.

Primi uasu chgnigu uolihoi cholori uasoi choio se ne pristoi tacho
g. pisati u choioi gouoris da mi niesi fregatizu pochlonio. Spomegnues
li se chada na plazi plazahmo s Mustapagom i s Alibegom pach si mi
pisao uele chgniga choe su u mene. Pisao mi si da e chies na Kulu
douesti. Ischao si od mene naiprie Useinoua chognia. Posla ti ga i urati
ga. Pach mi pises da nagem boglega chognia sto uaglia sa v. g. Istina
pises mi da mi da Frano dinare. Ma buduchi ti meni pohlonio od prie
fregatu i uele chgniga pisuchi poslie da mi hies fregatu douesti na
Kulu, ia se o toga sramuiuhi sa tuoju ueliku cast niesam tio usimati
dinare nego sam ti poslao chognia na cast. Ioste da mi budes uehie
zapovidio, uehie bich ti poslao...

Pah mi pises da ti su ucinili saprehu, sa to ia gospodu molih da
ti dopuste i puste fregatu, a gospoda meni pisu da ti niesu zapre he
ucinili i da si ti rehao prd gospodom da mi e niesi pohlonio Ia sam
poslao gospodi iednu ali duie tuoe chgnige chaho gie nachi sto e istina
a i ne(ke) su u mene ostale a u Frane ih ima stotina aho gie prauo
rieti. Ne pristoe se onahe besiede o tahoga gospodara. Niesi ti meni
chmet ni sluga nego moi gospar a pises mi u hgnigah da mi si godiste
dana chognia ranio i da mi ga ohies poslati. Ia ga useti nehju ni
chognia ni dinara ni nakon godista dana nie pristoino ni ia toga opo-
gouaram ni bi prauo bilo da me nauodes (na vo dovedeš) ier mi e cudo
gospodē gouorilo uase i nase da me hies na ouo douesti. Pah me sua-
gias Chiemalagom... da ti Frano gouorio od Chemalagine strane tho e
godj to gouorio lagao e sa to Chiemalaga se chune ta to istina nie pred
suom gospodom da e tako rehao... Cudim ti se sto se sardis. Sardi
se na se i na suoi ezih. I pises mi da ti chgnige ne pisem. Ma se ne
mose ne pisuhi. Sramota u sramotu uaglia da se ucini a cast us cast
Ia ti chriu niesam nista a prie sam se nadao da ge biti sudiste i sunze
i miesez i sue montagna priualiti nego tuoia riec na magne dochi Uala
bogu nit istem chognia ni usdaria ni dinara I ako uaglam da te po-
sluzim Tebi tuoe couectuo a meni moe A snas da mi si pisao u uechie
chgniga Niesam ia Andria Mihih. Dobru razumnihu ule (vele) besieda
ne uaglia

Is Gabele na 7 gunia 1639

Evo još jednoga pisma iz Gabele. Pisali su ga Mujaga i Ćemalaga 1681.

. . . ne znamo jeli uasemu gospostuu na snage scto smo culi do-
istine choiu ste ui gospoda s cestitim i prisuietlim zarstuom schelu
otuorili i nami se pochlonila za ulafu da na gnu sada osuin na so
niscta ne dohodi . . . Zato uam piscemo i molimo uas da recene tur-
gouze dobauite i gospodi u grad opouidite da im se hacha docie I re-
cene schele po granizam choie su se otuorile da se zatuore jere chtihu
sue age chros to gospodi u grad pisati i nascega couicha otolen dignut
Pacha mi umolismo dochlen istini glas dochie po chgnizi s uasce strane
de ne piscu ni couiecha nascega dizcu jere igiu i ia sc gnimi nicholicho
nas aga bosanschomu pasci u Bagnu Luchu do pet do sce(st) dana Acho
ta stvar doisto bude chros to chie se tusciti i gouoriti cestitomu begler
begi bosanschomu I molimo uas posli da uam chros ouo uogla na nas
ne ostane jere se odaune trupi. A sada uas auizauamo scto ie agam
murat i da ste suicholizi lipo zdrau. . . Chiemalaga i Muiaga emini od
Gabele i Stona

Na Gabeli na 1681

Ја овом приликом не желим улазити у језичку анализу ових пи-
сама. Надам се да ћу ускоро имати могућности да о томе дам један већи
рад, а сада ми је била жеља да и писмима, која су становници ове зоне
— икавске и јекавске — писали у XVII вијеку покажем континуитет
говорних особина. Док је Љубушки и тада, сасвим разумљиво, био
икавски, Габела је и тада имала јекавце Муслимане.

II.

Самогласници

Гласовни систем ових села слаже се у основним својим каракте-
ристикама са вокализмом и консонантизмом осталих говора јекавске
Херцеговине. То значи: 1. ни говор ових јекаваца не зна за појаву из-
разите отворености или затворености самогласничке артикулације или,
пак, за помјерање артикулационе базе код сугласника; и 2. уколико
има међусобних замјена појединих гласова, а таквих замјена има, суп-
ституција је увијек потпуна.

Код самогласника те су замјене различите.

I Мјесто самогласника *a*, како је то у књижевном језику, оvdје сре-
тамо:

1. самогласник *e* у примјерима: *рѣсѣе*, *узрѣсла*, *ѣрѣрѣсли*, *рѣбац* (Јас.), *врѣбац*, *ѣљѣчка*, *ѣљѣчкѣ* (Гр.), *рѣсѣе*, *узрѣсѣе*, *рѣбац*, *злѣчесѣа* (Баћ.), *рѣсѣе*, *узрѣсла*, *рѣѣци*, *ндѣес* (Габ.), *обрѣсла*, *ндѣес* (Међ.).

Појава самогласника *e* мјесто стандардног штокавског *a* у наведеним примјерима може се двојачко тумачити:

Прво. Сви наведени примјери забиљежени су у овом облику и у говору јакаваца источно од Неретве, а и ван херцеговачких граница. То би, опет, упућивало на закључак да су наведени примјери у том облику овамо и донесени. Неки од тих примјера објашњавају се утицајем артикулације сусједних палаталних сугласника на артикулацију самогласника задњег реда — тј. ту се огледа међугласовна асимилација: *ноћас-ноћес*, *злочас(ӣ)-злочес(ӣ)*. Други примјери, они са корјеном *враб-*, *расѣ-*, обично се сматрају за „inexplicables“. Истина, 1964. године др Павле Ивић изнео је фонетско објашњење ових вокалских девијација у корјенима: *враб-врѣб* и *расѣ-рѣсѣ*¹⁷. Ту читамо: промена *ra > re* виђена је у дубокој старини и већини ђакавских и већини западних штокавских говора захватајући дуго предаксентско *a*, а одржала се у оним примјерима чије парадигме нису садржале много облика који би се својим аксентским приликама противили процесу“. По мишљењу аутора, присуство сонанта *r* утицало је на измјену самогласника *a* из групе *ra* „у првом slogu речи“ и када тај слог није био акцентован. Акцент „искључије промену“. Дакле, у питању је доста стари фонетски процес који се неједнако рефлектује на нашем језичком подручју.

Мада мишљење проф. Ивића уноси нове моменте у питање постанка овога фонетског феномена у српскохрватској фонетици, не изгледа ми да је и оно скинуло питање промјене групе *ra* у *re* са дневног реда. Можда би у вези са овом проблематиком требало указати и на једно начелно питање — питање жаришта ове фонетске појаве, тј. требало би одредити, на основу писаних докумената, подручје гдје се ова појава зачала — да ли на ђакавском или на икавско-штокавском подручју. Има индиција које упућују на њено штокавско поријекло.

Друго. Уколико то није гласовна особина донесена из старог завичаја ових јакаваца, она је могла бити примљена овдје, на овом тлу, од икаваца који најчешће и имају у наведеним примјерима *e* мј. *a*. Мада ни ово објашњење није безразложно, за мене је прихватљивија она прва могућност. А ево због чега. Из овога прегледа говорних особина наших јакаваца доћи ће се до закључка да они нису били склони да при-

¹⁷ P. Ivić: *Problema ra > re u srpskohrvatskim govorima*, *Nadbitka z Prac filologicznych*, tom XIII cz. 2, Варшава 1964.

мају у свој говор нешто што није било њихово исконско, што нису до-
нијели из старог завичаја. Тешко је вјеровати да су од икаваца при-
мили баш ову фонетску особину.

2. Поред обичнијег *чараи* и *чараје* биљежно сам и *чораје* (Гр.) и *чораи* (Јас.).

Мада би се овдје могло помислити и на дисимилациону појаву
којој су били изложени самогласници у два сусједна слога, али је више
вјероватно да се ту огледа изворни облик: *çogap* (Škaljić: Turcizmi,
Сарајево 1965, s. v.)

3. Поред предлога *са*: *са својџм ђецџм* (Баћ.), *сџ иџи синоџа* (Гр.),
иди сџ њима (Јас.), јавља се још и *су*: *сџ кџм жџивџи*, *сџ иџијем*,
сџ чџм њем (Гр.), *сџ чџм је иџџ* (Баћ.), *сџ иџџм*, *сџ седам* (Габ.),
сџ деветџи (Јас.).

За двојство облика овога предлога знају и јекавски говори источно
од Неретве (в. СДЗБ XIV, 36).

4. Прилог *вазда* зна још и за облик са самогласником *и* на крају:
ваџди (Гр., Габ., Међ.). *Ваџди*, заједно са *досџи*, налазимо и у источно-
херцеговачком (в. и објашњење које се тамо даје, СДЗБ XIV, 35).
II Мјесто самогласника *о* сретамо и:

1. Самогласник *а* у примјерима: *маџџџр*, *маџџџри* (Баћ.);
2. Самогласник *е* у: *грџбље* (Гр.), *кџџ грџбља*, *не мере*, *не мереш*
(Јас.), *грџбље* (Међ.), *иџ грџбља* (Пол.), *не мере* (Баћ.), *џдемџ* (Габ.);
3. Самогласник *у* у неким гласовним скупинама, и то:
ол > *ул*: *каџуџиџи* (Гр., Међ., Доб., Јас., Габ.);
ор > *ур*: *џрџџџџџр*, *џџкџџџр* (у свим мјестима);
он > *ун*: *џлаџџџн*, *милиџџн*, *ваџџн* (Јас.), *ваџџни* (Габ.), *милиџџна* (Баћ.);
он > *ун*: *џнџе* (Јас.), *џнџе*, *џндџана* (Габ.), *уномаџне* (Међ.);
ов > *ув*: *куџџџџа* (Баћ.), *у куџџџџи* (Габ.), *куџџџџе* (Јас.), *у ку-*
џџџџи (Гр.);
ом > *ум*: *круџџџџр* (Гр., Јас.), према томе и *куџџџџр* (Габ., Гр.,
Међ.); тако и : *мџмениџано* (Гр.);
од > *уд*: *џџџџер* (Баћ.), *са џџџџером* (Гр.).

У вези са наведеним примјерима могу се дати ова објашњења:
а) Примјери под II,1 забиљежени су само у Баћевцима.

Могуће је да се и овдје суституција самогласника *о* самогласником
а прво извршила у неакцентованим слоговима: *маџџџџра-маџџџџра*,
маџџџџри-маџџџџри и да се доцније самогласник *а* уопштио и у облику
номинатива и акузатива — *маџџџџр*. Дакле, у питању је доста ограничена
дисимилациона појава.

б) Примјери под II/2 различитог су поријекла. Уколико се у *гребље* огледа говорна особина донесена са друге стране Неретве, у питању је старије стање (СДЗБ XIV, 37). На такав облик ове именице још и данас nailазимо у крајевима одакле су ови јекавци овамо дошли. Али, ово не мора бити и једино објашњење. Ево зашто. Примјери су забиљежени од Муслимана, од православца нисам забиљежио ни једанпут ову именицу са самогласником *e* у основном слогу, а познато је да Муслимани Херцеговине — и јекавске и икавске — имају за овај појам у својој лексици ријеч оријенталног поријекла: *хàрем* (в. Škaljić, s. v.) и тај термин се увијек употребљава када је ријеч о мјесту гдје Муслимани сахрањују своје мртве. Овај моменат упућује на закључак да је именица *гребље* преузета у том облику и да живи као локалитет одређеног значаја. Да та именица није преузета из говора Муслимана овога подручја — Љубушког (Грацка) и Чапљине (Јасеница) говори и сонант *љ* — *гребље*. Муслимани ових варошица имају, то је већ речено, *j* мј. *љ* у свом говору.

За облик *мере* в. СДЗБ XIV, 37. У *одешу*, једном забиљежено у Габели, вјероватно имамо аналошко уопштавање самогласника *e*, према: *џи оде*, *он оде* и *они одеше*, а последице дисимилацијом: *одешу*.

Примјери под II/3 срећу се и у источнохерцеговачком (СДЗБ XIV, 38—39). Истина, та је појава изразито честа у говору икаваца ове зоне. С обзиром на то да су у питању ријечи страног поријекла, и то оне које су примане у наш лексички фонд у посљедњих стотину година, највјероватније је да су и овамо дошле у већ деформисаном облику — непосредно или посредно, преко икаваца.

III Мјесто самогласника у јавља се и:

1. Самогласник *o*: *кокуруза* (Јас.), *кокуруз*^с (Габ.), *Рòм̀унска̀* (Баћ.), *кокуљица* (Гр.), *вѣ.ьo* (Гр., Међ., Доб.);
2. Самогласник *и*: *бидѣ*, *биди* (Јас.), *биди* (Баћ.);
3. Самогласник *e*: *ђейурум* (Габ.).

У примјерима под III/1, осим глаголског облика *вe.ьo*, у питању су ријечи страног поријекла. За *кукуруз* Будмани (RJA s. v.) каже да се не може знати да ли је та ријеч преузета из турскога: *qoqoros*. Шкаљић не наводи у својим Турцизмима и ову ријеч, наоко је, управо као турцизам, наводе неки други лексикографи: Миклошич (Etymolog. Wörterbuch, Беч 1886), Преображенски (Etymological Dictionary of the Russian Language, Њујорк 1951). Истина, Преображенски каже да поријекло ове именице није објашњено. Уколико се у нашим примјерима не огледа дисимилациона појава у два сусједна слога, ријеч је могла бити и примљена у том облику. Исти случај имамо и код *кукуљица* — *кокуљица*.

Ови подаци упућују на закључак да су наши јекавци донијели у свом говору извршено сажимање у овим самогласничким скупинама, и то у корист самогласника *о*, и да их ни ту гласовни процес својствен икавцима ове зоне није могао захватити. Да је у штокавским говорима овај гласовни процес ишао преко вокализације сонанта *л*: *чиџал-чиџао-чиџо*, то је јасно. Питање је да ли је и икавска говорна зона знала за вокализацију сонанта *л*. Проф. Белић у Дијалектолошкој карти (стр. 55) за облике: *иша, ойиша, река* и сл. каже да их он ту не би везивао за сличне појаве у неким штокавским говорима (у неким говорима Црне Горе и у говорима Источне Србије), него такво сажимање у икавском говору Љубушкога сматра карактеристиком чакавских говора. Процес је ишао овако: *дал-дā, видел-видē*; значи *л* се губило, а претходни слог се дуљио. Према *могā < могъл* јавило се и кратко *а*. Тако смо имали однос *ā*: *ла, ло* и *ā*: *ла, ло*. Уопштавањем ових наставака, управо наставак *а* за м. р. према *ла* и *ло* за ж. и ср. род добијено је и: *биа-бија* (: била, било), *видиа-видија* (: видила, видило) као и *чуја* и сл.

У својим универзитетским предавањима (Фонетика, Београд 1960, 80) проф. Белић каже да је наставак *а* у облику м. р. радног глаголског придјева једнога поријекла у штокавским, а другога поријекла у чакавским говорима. У штокавским говорима сажимању је претходила вокализација сонанта *л*: *дошъл-дошао-дошā*; у чакавским говорима *л* се губи, а претходни слог се дуљи: *видī, бī, куйī, йродā* и сл.

Надгробни споменици, а и писма са овога тла упућују на закључак да су икавски говори западне Херцеговине имали вокализацију сонанта *л* и да је тек затим услиједило сажимање, оvdје у корист самогласника *а*. Друго је питање да ли су оvdје чакавски говори имали каквог утицаја на сажимање. Највјероватније је да јесу.

Рефлекси *ћ*

Из онога што нам је познато о поријеклу становништва ових села треба очекивати у рефлексима *ћ* укрштање двосложних замјена, какве налазимо у источнохерцеговачком говорном типу, и једносложних рефлекса који карактеришу централнохерцеговачку говорну зону. Материјал којим ја располажем управо и потврђује овакве претпоставке. Поред двосложног *ије* са класичним, то ће рећи вуковским квантитетом другога слога, постоје и другачији рефлекси: *ијē, иē, јē*. То ће показати примјери који слиједе:

I *ћ* даје *ије*:

1) Са вуковским квантитетом другога слога:

- а) *ијѐ*: *цијѐна*, у *цивјѐиу*, *дијѐлиш̄и* (Габ.), *вријѐме*, *уеријѐдила си*, *дијѐише*, *исцијѐдила* (Гр.), *млијѐко*, *дијѐше* (Баћ.), *сијѐрак*, *вријѐсак*, *осијѐци*, за *вријѐме* (Мећ.);
- б) *ијѐ*: *лијѐшња̄к*, *свијѐш̄и*, *вијѐћник*, *двѐје*, *иријѐ* (Гр.), *иријѐ*, *бријѐг^а*, *снијѐк*, *лијѐшо*, *бијѐл*, *иш̄ијѐсно*, *двѐје*, *сијѐно*, *иријѐво*, *сијѐном* (Јас.), *двѐје* (Габ., Мећ.), *свијѐш̄и*, *бријѐг* (Добр.).
- 2) Са дугим другим слогом двосложног рефлекса:
- а) *млијѐка*, с *млијѐком*, не *вријѐди*, *обијѐмила* (Баћ.), *иријѐђе*, на *свијѐиу*, *цијѐнишо*, у *ријѐчиња*, *вријѐме*, у *вијѐку*, *иоријѐклом*, на *млијѐку* (Габ.), *нијѐсмо*, *нијѐсам*, *нијѐсу*, *издијѐмила*, *мијѐмали се* (Гр.), *вријѐме*, *издијѐмало се*, *иобијѐмили*, да се *бијѐлѐ*, *ријѐши*, *млијѐко*, *зайовијѐди*, *сијѐло*, *сијѐчемо*, у *иш̄ијѐску*, *гнијѐздо* (Мећ.), *иријѐциш̄и*, *млијѐка* (Добр.), *ио сријѐди*, на *сијѐло*, *иодијѐмили*, *иријѐциш̄и*, *налијѐваш̄и*, *одијѐлишо*, *лијѐкове*, *лијѐиу сѐбу*, *дијѐише*, *лијѐчине*, *сијѐла*, *цијѐла*, *иоријѐклом*, *клијѐшиша*, *вријѐдан*, *вријѐсак*, *иријѐсан* (Гр.), *лијѐшо*, *угријѐшиш̄и*, на *иш̄ијѐску*, на *снијѐгу*, *гријѐшиш̄и*, *цијѐло*, *одријѐшиш̄и*, *сијѐна*, *иш̄ијѐвац*, до *сријѐдѐ*, *надијѐвало се*, *надијѐвају* (Јас.), *иш̄ијѐва*, *иш̄ијѐска*, *бијѐла* (Слип.), *сијѐло*, *сијѐци* (Раштани);
- б) *ијѐ*: *иријѐћа̄*, *иш̄ијѐло*, *иш̄ијѐӣа*, *дијѐсва* (Гр.), *вијѐка*, *сијѐва̄*, *снијѐк*, *бријѐк*, *слијѐӣо ђо*, *свијѐш̄иња̄к*, *слијѐӣи мш̄и* (Јас.), *лијѐвѐ*, *Дријѐва*, *мијѐшӣа*, *иш̄ијѐло* (Габ.), *лијѐн*, *лијѐи* (Баћ.), *сијѐно*, *лијѐва̄* (Мећ.)
- 3) У неакцентгованим слоговима мјесто *ћ* имамо овакву ситуацију:
- а) *ијѐ*: *иш̄ијѐшӣно*, *иш̄иријѐӣ*, *иш̄иријѐк*, *иш̄и несвијѐс*, на *сијѐно*, *иш̄иријѐди за* (Гр.), *иш̄иријѐӣ*, *иш̄иријѐӣ*, *иш̄иријѐӣ* (Габ.), *иш̄иријѐӣ*, *иш̄иријѐӣ*, *иш̄иријѐӣ* (Мећ.), *иш̄иријѐӣ*, *иш̄иријѐӣ* (Добр.);
- б) *ијѐ*: *иш̄иријѐӣ*, на *иш̄иријѐӣ* (Баћ.), *иш̄иријѐӣ се*, *иш̄иријѐк*, *иш̄иријѐӣ* (Добр.);
- в) *ијѐ*: *иш̄иријѐӣ* (Добр.).

II *ѐ* даје *иѐ*:

- а) *иѐ*: *диѐише* (Баћ.), *диѐише*, *млиѐко*, *циѐна*, *теѐвѐа̄*, *риѐчӣ*, *звѐзда* (Гр.), *млиѐко*, *клиѐшиша* (Јас.);
- б) *иѐ*: *лиѐвѐ* (Гр.), *лиѐшо*, *сниѐк* (Мећ.), *сниѐк*, *лиѐчӣ* (Добр.).

III *ѐ* даје *иѐ*:

- а) *иѐ*: *млиѐко* (Баћ.), *риѐка*, *вриѐме*, *биѐло*, за *вриѐме* (Габ.), *биѐли*, *брѐкови* (Мећ.), *диѐише*, *лиѐчило*, *иш̄иријѐмили*, за *вриѐме* (Добр.);
- б) *иѐ*: *брѐк*, *риѐч*, *слиѐшо*, *свиѐш̄и*, *биѐлӣ лѐк* (Габ.), *диѐлӣ се* (Гр.), *лиѐва̄*, *биѐло̄*, *иш̄ијѐло* (Јас.), *лиѐња̄* (Мећ.), *сѐно* (Добр.).

IV \bar{v} даје *je* :

- а) *jé*: *рјéка* (Габ.), *ијéвац* (Гр.), *дјéиe* (Међ.);
 б) *jé*: *лјéио* (Габ.).

V \bar{v} даје *e*: *уиди́рeби* (Габ.).

VI \bar{v} даје *и* :

- а) *и*: *и́роминила* (Габ.);
 б) *и*: *двѝ гддине* (Јас.), *двѝ куће* (Добр.);
 в) *и*: *не разумѝм* (Гр.), *умри́иеш*, *не разумѝм* (Јас.), *разу́миш*, *разу́миш*, *дднѝла*, *мѝлоу́рѝн* (Међ.), *разу́миш*, *не смѝм*, *разу́миш* (Добр.).

Рефлекси \bar{b} у данашњим кратким слоговима су овакви:

1) \bar{b} даје *je*: *мјесéци*, *бјéжe*, *ијéшкe*, *бјéжи*, *уsи́јело je*, *дјéиeлина*, *бјéжишe*, *смјéсишe се*, *бјéжало се*, *идбјежe*, *вјéрe ми*, *не вјеру́ј му* (Габ.), *сјéди*, *чдвјека*, *дјéвoјка*, *дјéвoјки*, *чдвјеку*, *вјéрују*, *не вјеру́јeмо*, *и́рандјед*, *у́вјенчe се*, *идбјегти*, *двјéсѝа*, *мјéсѝо*, *објесѝ*, *мјéсѝа*, *објесѝо*, *невјесѝу*, *збјéгови*, *бјéжo*, *и́рдсвeјѝи*, *дјéвoјкe*, *идбјeгo*, *и́рeмјeшишѝа се*, *ијéсe*, *свјeдок*, *сјéдeћ*, *двјéсѝа*, *мјесéци*, *дјéиeшeу*, *дјéца*, *дјéку*, *дјéвoјкам* (Гр.), *дјéдови*, *и́рeмјeшишѝај*, *мeвдјeд (!)*, *oсјeчак*, *сјeкирoм*, *oсјeћам*, *мјéсeц*, *свјeшлo*, *дјéвoјку*, *сѝарјeшина*, *ијeшѝци*, *ијeсна*, *вјeнчáњe*, *вјeнчaју се*, *ијéмe*, *звјeздац*, *кдњ*, *избјeгáвaш*, *нaмјeрили се*, *бјeлyв*, *и́бсјeднѝк*, *цјéиaлo*, *цјeдáлкa*, *и́објeшњeлo* (Јас.), *вјeшар*, *мјéсѝо*, *oбјe*, *ијéмe*, *нaмјeрнѝк*, *објeшeњак*, *мјéсeца*, *нaмјeшкo се*, *вјeшрa*, *сјéди*, *вјeрујeм*, *вјeру*, *невјесѝа* (Баћ.), *објесѝла се*, *убјeђивa*, *мјéсѝишмично*, *и́рѝ мјéсeца* (Међ.);

2) \bar{b} даје *e* са јотованим претходним сугласником:

- а) (x)лѝба, (x)лѝбoм, лѝидѝа, лѝивѝи, лѝишѝи, лѝиo, улѝглa;
 б) нѝдрa, нѝжaн, нѝгују. То су облици који су својствени свим јекавцима Херцеговине.

Потврде за јотовање других сугласника су ове:

- а) *tě* > *he*: *ишѝерaшѝ*, *ишѝeлa*, *идѝерaј*, *идѝерaлa сам*, *ушѝерaшe гa* (Баћ.), *ишѝeш*, *ишѝерaшѝ*, *ишѝeш су*, *oшѝерaшѝ су*, *не ишѝeлa*, *не ушѝeрa*, *дoшѝерaшѝ*, *и́рeшѝерaшѝ* (Гр.), *oшѝeрaм*, *дoшѝeрaм*, *oшѝерaшѝ*, *и́рeшѝeрaшѝ*, *не ишѝeлa*, *и́рѝшѝeрo* (Јас.), *ишѝeлa*, *дoшѝерaшѝ*, *ишѝeo*, *дoшѝeрaшѝ*, *идѝерaј*, *и́рeшѝeрa шѝи* (Габ.), *ишѝeш*, *Шшѝишѝи*, *ишѝeo*, *ишѝeрaшѝ*, *Шшѝeиo*, *дoшѝерaшѝ* (Међ.), *oшѝeрo*, *не ишѝeлa*, *ишѝeo* (Добр.);
- б) *dě* > *he*: *уишѝe*, *шѝeцa*, *нѝшѝe*, *шѝe*, *нишѝe*, *шѝeцe*, *сишѝeшѝ*, *ишѝe* (ако га *ишѝe видѝм*), *oшѝe*, *шѝeвoјкa*, *шѝeвeр*, *нeшѝe.ѝa*, *иoнeшѝe.ѝак*, *иoсѝишѝeшѝ*, *шѝeиeлина* (Јас.), *шѝeцa*, *шѝeгoд*, *шѝe си*, *oшѝeкaрa*, *шѝeци*, *oшѝe*, *шѝeишѝишѝи*, *oшѝe*, *уишѝe*, *шѝeцe*, *нѝшѝe*, *нeшѝe.ѝa* (Габ.), *шѝe*, *ишѝe* (*шѝeдa ји ишѝe*), *шѝeцa*, *шѝeвoјкe*, *шѝeд*, *шѝeдe*, *нишѝe*, *свaшѝe*, *oшѝe*, *вoшѝe*, *иoшѝeкoјa*, *шѝeвeр*, *нeшѝe.ѝa*, *шѝeиe.шѝи*, *o*

ћџи, и *ћџом*, *ћџи* (Баћ.), *ћџд*, *нџе*, *ћџ је*, *вићела*, *воће*, *ниће*, *овће*, *унће*, *мџед*, *оћекар*, *оће*, *ћџвербашиа*, *ћџевѣр*, *ћџевџка*, *ћџ*, *ћџевџки*, *кџућџа*, *ћџишџина*, *ћџи*, *ћџи*, *овћен* (Гр.), *ћџ*, *оће*, *нџе*, *ћџевџка*, *оћек*, *ниће*, *ио* *ћекџ*, *сићџи*, *воће*, *ћџа*, *нунће*, *евџек*, *нџџа* (Међ.), *овће*, *оће*, *ћџевџка*, *нџџа*, *ћџишџи* (Добр.);

- в) *сѣ* > *се*: *о̀сеӣӣ*, *о̀сеӣӣ се*, *у̀сек*, *о̀сеѣр*, *сѐдока*, *сѐди*, *на сѐдницу*, па и *ӣдсе* (послије), *ӣресѐдник* (Габ.), *сѐди*, *сѐс*, *сѐдница*, *ӣосѐдила је*, *сѐкавица*, *сѐвѣр*, *ӣресѐдник*, *сѐдоци*, *сѐдочиџо је*, *сѐдо̄м*, *ӣресѐдника*, *сѐдо̄у*, *сѐде*, *о̀сећа̄ј*, *сѐднѣ*, *сѐди*, *сѐме*, *сѐӣва*, *сѐкавица* (Гр.), *о̀ севера*, *сѐкавица*, *сѐнка*, *сѐдница*, *сѐница*, *сѐкирица*, *ӣресѐдник*, *Сѐкосе*, *у̀ Сѐкосама* (Јас.), *сѐди*, *сѐдница*, *ӣресѐдник*, *сѐдила је*, *сѐо*, *сѐдо̀чили су*, *сѐкавици*, *сѐме* (Баћ.), *сѐдница*, *сѐме*, *сѐди*, *сѐдиџо* па и *сѐвило* (Међ.), *сѐди*, *сѐдница*, *сѐромашни*, *сѐромашнӣво* (Добр.);
- г) *зе* > *же*: *ӣзелица*, *ӣзес*, *ӣзео* (Баћ.), *ӣзес*, *ӣзелица* (Јас.), *ӣзелице*, *ӣзела* (Гр.), *ӣзело се*, *ӣзелица* (Међ.), *ӣзели*, *ӣзелици* (Добр.), *ӣзде* (Раштани);
- д) *сѣ* > *се*: *ћџало* (Баћ., Габ., Гр., Јас.), *ӣићџа̄ј* (Гр.), *о̀ћџе̄ д̄ӣӣо* (Међ.);

ђ) уснени сугласници + *је*: *бљџса̄ӣ* (Јас.), *о̀бље*, *о̀бљема* (Баћ.), *о̀бље* (Гр.), *бљџсџ*, *бљџсѣ* (Међ.).

Иза сонанта *р* биљежио сам и *је*: *гџре*, *изгџрјело*, *о̀стӣарјело се* (Јас.), *о̀стӣарјела сам* (Гр.), *стӣарјџина* (Гр., Баћ., Међ.).

Није мали број ни потврда са неизмијењеним овим сугласницима испред *је* од *џ*. Истина, оне су углавном из Грацке.

ӣје: *ӣјџе*, *ӣјџишџи*, *ӣјџесџа*, *ӣјџесџа*, *Сӣјџӣан*, *Сӣјџӣанов град* (Гр.);⁴

дје: *дјевџка*, *дјевџки*, *о̀вдје*, *дјџа*, *ӣрандјед*, *дјевџкѣ*, *дјџи*, *дјџишџи*, *дјевџкџм*, *дјџе*, *дјџевои*, *мџевдјед*, *дјевџку*, *дјџишџина* (Гр.), *дјџишџина* (Јас., Габ.);

сје: *сјџди*, *сјџдџџ*, *о̀сјџчак*, *сјџкирџм*, *сјџћа̄м се*, *не о̀сјџћа̄м*, *ӣбсјџдник*, *ӣдсјџи* (Гр.), *у о̀сјџку* (Јас.), *сјџћа̄ӣсе*, *ӯ ӣосјџи* (Међ.), *сјџди*, *сјџћа̄ӣ ли се* (Добр.);

зје: *ӣзјџица* (Гр.);

џје: *џџало*, *џџа̄љка* (Гр.).

Иза уснених сугласника код свих ових јекаваца најчешће имамо неизмијењено стање:

ӣјџсма, *ӣјџва̄ӣ*, *ӣрӣјџи*, *за̄ӣјџе̄вџ*, *о̀ӣјџе̄вџ*, *бјџсма̄ӣ*, *ӣдбјџсџе*, *ӣдбјџгли су*, *бјџгӯнац*, *мјџсџи*, *ӣзмјџери*, *смјџели*, *смјџсџили се*, *вјџра*, *вјџровџ*, *вјџрӯјџм* — у свим мјестима.

је својих предака — остали су досљедни јекавци. Број примјера у којима имамо самогласник *и* мјесто *ћ* није велик, а и они примјери који су овдје наведени говоре да икавски облици тешко потискују изворни изговор.

Међу наведеним примјерима са *и* мј. *ћ* разликујемо тзв. морфолошке икавизме и праве икавизме. У прву групу иду примјери типа: *живић*, *волић*, *остарили су*, *обомла* и сл. На овакве примјере наилазимо и у другим јекавским говорима, и они не морају бити, а обично и нису, посљедица икавског утицаја (в. СДЗБ XIV, 59). У другу групу ишли би примјери као: *слићимши*, *звиздан*, *дица*, *невисица*, *гори(ка)*, *доли(ка)* и сл. У вези са овим посљедњим примјерима поставља се питање да ли су и они донесени из старог завичаја или су преузети ту, од сусједа икаваца. С обзиром на то да већина ових јекаваца води поријекло из централне Херцеговине, нарочито они из Мостарског блата, највјероватније је да су они такав изговор у наведеним примјерима донијели из старог завичаја. Не треба заборавити да и у говору Муслимана централнохерцеговачког говорног подручја још и данас те ријечи могу да се јаве са икавским рефлексом (исп. Говор села Буне, Зборник Матице српске за филологију и лингвистику, 1957). Тешко је вјеровати да би изворни изговор у ријечима са тако великом фреквенцијом устукнуо пред другим изговором који је стран становницима ових јекавских оаза. Да је то тако потврђује нам и искључиво јекавски изговор других ријечи са великом честотом употребе: *ће*, *ћевојка*, *ћед*, *нећеља* и сл.

Искључиво јекавски изговор у посљедњим овдје наведеним примјерима налазимо и у у централнохерцеговачком. Све то, опет, говори да икавизми на које наилазимо у говору ових западнохерцеговачких јекаваца најчешће нису примљени ту, на том тлу, него су донесени из области која се налази са друге стране ријеке Неретве. Друго је питање откуда такав рефлекс *ћ* у говору централнохерцеговачких јекаваца (о томе в. ЈФ XXV, 314).

2. Данашњи рефлекси *ћ*, са својим квалитативним и квантитативним специфичностима, добрим дијелом говоре и о поријеклу наших јекаваца, а и времену њихова досељавања у ове крајеве. Двосложни рефлекси са Вуковим квантитативним одликама најчешће су биљежени у муслиманским селима овога подручја — Грацка и Јасеница. Двосложни рефлекси са изразитом дужином на другом слогу јављају се подједнако у свим овим мјестима, али ту, исто тако, наилазимо и на типичне централнохерцеговачке рефлексе *ћ*. Све то говори да ови јекавци још чувају онакво стање какво су донијели из матичног подручја. Ово још боље потврђују примјери са неизвршеним јотовањем.

3. Познато је да јотовање сугласника *iii* и *đ, s, z* и *ц* даје посебан печат херцеговачком јекавизму. Зна се да је Вук, у другом периоду свога рада, употребљавао примјере типа *ђевојка* и *ћерайи* и у својој писаној ријечи. Констриктиви *s* и *z* и африката *ц* ни тада нису нашли своје мјесто, у измијењеном облику, тј. као *ć, ź, и ħ*, у Вуковој писаној ријечи (исп. Ј Ф XXV, 201—209). Правећи једно поређење између фонетике Вукове писане ријечи и фонетике херцеговачких говора ја сам претпоставио да ни Вукови преци нису знали за сва херцеговачка јотовања, да из старог завичаја ни они нису понијели измијењене све сугласнике за чију промјену знају данашњи говори јекавске Херцеговине (ор. cit. 203). Материјал који нам пружају ова јекавска села ишао би у прилог тој претпоставци.

Сасвим је разумљиво што се артикулација ликвида *л* и *н* прва стопила са артикулацијом палаталног сонанта *ј* из *је < ħ*. Отуда у свим јекавским говорима данас имамо извршено јотовање ових сугласника у групама *лѣ* и *нѣ*, то чак и у оним говорима који су се доста рано издвојили из јекавске цјелине и наставили самосталан живот. Такви су, рецимо, дубровачки говор и говор личких јекаваца. М. Решетар констатује код Марина Држића, XVI в. као обичне не само примјере типа *ијјерайи* и *дјеца*, како је и у савременом дубровачком говору, него и *л-јејоџа*, *ми-јеђе*, а као врло ријетки наводе се примјери типа *њешџо* и *уљ'езла* (Rad 248, 159—160). То значи: 1. да је тек у XVI вијеку једносложни рефлекс *ћ* добио чист сонант *ј* у *је*; 2. да су тек тада створени фонетски услови за измјену ових гласовних скупина, за јотовање и 3. да су и овдје први били на удару сонанти. Зна се да је у дубровачком говору процес овога јотовања и завршен на овим гласовним групама *-лѣ* и *нѣ*. Херцеговачки говори, међутим, у реализацији ове гласовне промјене кренули су знатно даље, иако ни они нису сви ишли подједнако далеко (в. СДЗб XIV, 61—68). Јекавске оазе, о чијем је говору овдје ријеч, не дају јединствену слику када је у питању ова гласовна појава. И ту Грацка показује више архаизама, што је и разумљиво. У овом селу, то је већ показано, наилазимо и на случајеве гдје се још чува неизмијењено стање у групама *лѣ, дѣ, зѣ, зѣ* и *сѣ*, а заједно са јекавцима овог села и други јекавци западнохерцеговачке зоне имају скоро очувано старије стање у примјерима типа: *ијјесма, бјечве, мјера, вјера*. Поставља се питање — откуда ова недоследност у говору Грацке; зашто и ту немамо редовно *ђевојка, ћерайи, љес(ији)* и сл.

Одговор на ово питање може бити тројак, и то:

а) Они су такво стање донијели из старог завичаја и задржали га до наших дана. Значи, они су напустили јекавску Херцеговину

прије него се ново јотовање потпуно завршило, а напуштањем јекавске територије у њихову говору су престали да дјелују фонетски закони који су тамо били на снази.

б) Већ је речено да становници овога села нису сви дошли у исто вријеме, и не сви из истих крајева јекавске Херцеговине. Могуће је да су они који су најраније овамо дошли донијели у свом изговору јотоване само сонанте *л* и *н*, а да су касније придошлице носиле у свом изговору јотоване и друге сугласнике *ш*, *д*, *с*, *з* и *ц*. Тако су ту дошли у непосредни контакт представници различитих изговора. Пошто ни једна од ових група није успјела да наметне свој изговор другој групи, сачувано је старије стање — напореда се јављају и једни и други облици.

в) Могуће је претпоставити да су облици са неизвршеним јотовањем у говору ових јекаваца секундарног поријекла, унесени у њихов говор са стране — из говора босанских јекаваца са којима они доста времена проводе на „планинама“ (Височици и Бјелашници).

За мене је, да то одмах истакнем, најприхватљивија прва овдје наведена могућност. А ево зашто. Од босанских јекаваца они нису примчили ниједну другу говорну особину. У њихову говору нема ни трага шћакавизмима (уп. ријечи једне жене из Грацке: *ми тѹмѹ кѹжемо сиршише*, а у планини *кажѹ сиршише*), нема ни непренесене акцентуације — а то су особине на које се још увијек наилази у говору тих босанских јекаваца. Осим тога, исто толико колико и Грачани на тим планинама живе и Подвелешци, а и Јасеничани, па ипак у њихову говору нема оволико потврда за неизвршено јотовање у примјерима типа *дјевојка* и *сјекира*. Да је у питању страни утицај, без сумње, његових трагова би било и у говору Подвележја. А тамо не наилазимо на ову фонетску особину.

Изнесен материјал из Грацке, исто тко, говори да су становници овога села најраније напустили јекавско матично тло и тако престали да у еволутивном развоју слиједу ход јекавских херцеговачких говора који се налазе са друге стране ријеке Неретве.

Зашто је међу потврдама за новије јотовање најмање примјера у којима су уснени сугласници претрпјели ову гласовну промјену мислим да се одговор може наћи у мом раду о односу фонетике Вукове писане ријечи и фонетике говора јекавске Херцеговине (ЈФ XXV, стр. 206 и напомена 108). У прилог схватању да су ови јекавци донијели из старог завичаја недовршено ново јотовање говори и материјал који нам пружају писма Херцеговаца из ранијих вјекова, управо из времена када су наши јекавци напустили матично подручје. У раду о источно-херцеговачком говору (СДЗБ XIV) ја сам навео неколико примјера са

неизвршеним јотовањем из писама Поповаца, писма су с краја XVII вијека. Сада сам у могућности да тим примјерима придодам још неке.

г) У друброџаком архиву, серија ASMM 1984 A, B, C, налазимо доста писама која су писали Херцеговци, разних вјероисповијести, Дубровачкој републици. У тим писмима, а она су из XVII и XVIII вијека, налазимо објекто стање:

1562. (X. Нови): *овдие, Сѣиѣю, Сѣиѣу, гдие; разумех, овдие*;
 1593. (X. Нови): *видиѣти*;
 1619. (X. Нови): *разумѣсмо*;
 1620. (X. Нови): *у неђелу, ђе ие*;
 1622. (X. Нови): *педѣглии, иғћиечiete, һtieпe* (уп. *doghie* — дође);
 1631. (X. Нови): *разумех, шѣогође*;
 1639. (Габела): *пeиeртит* (= невјерним);
 1641. (Габела): *proclotos, coviek, sierotah*;
 1649. (Столац): *разумесмо, намерили, џвесиѣи* (е = је);
 1650. (Гацко): *ојовиђели* (*ћ* = *ђ*), *разумех; виђеѣи, суседи*;
 1650. (Требиње): *разумели смо*;
 1652. (Мустаћи): *Сћейановића, ође, виђе, з ђецом, обесили, веру*;
 1655. (Љубомир): *ојовиђеѣи, ѣовиђеѣи, ђеце, Сћейан, ђечци, серомаху*;
 1655. (Гацко): *ђе, ође*; (Љубомир): *мјесеца, разумело*;
 1655. (Градац код Хутова): *сиеромахом, сиеромаха, сиеромаси*;
 1658. (Требињска област): *зађераше, дођераше, ѣриђераше, онђе, ђеца, ђе иа сѣоим, ође; живлели*;
 1658. (Зажабље): *сусиѣѣсѣву, сиеромаха, сиеромаси*;
 Половина 17. в. (Гацко): *седим, разумесмо*; (Попово): *ђеѣеѣта, ође*;
 (X. Нови): *виђеѣи, осиецаѣе*;
 1660. (Требињска област): *виђели, ођера, не ђеше, ђерали, онђе, онђена, ђе ие био, виђеѣи, оѣсиекао, виеруѣѣе, миесеца, косиера*; (Мустаћи): *кћесѣе, ође, неђелу дана, овђе, ђе, седи; разумлех*;
 1662. (X. Нови): *тјесеца, бјесце*;
 1663. (X. Нови): *јонеђелник, разумѣсмо*;
 1664. (Љубомир): *зайовиђеѣи, ође*;
 1666. (Слано): *јонеђелник, виђели*;
 1669. (Попово): *ојовиђеѣи, у Сћейошевиђе*; (Требиње): *ђеѣеѣта*
 1670. (Требиње): *онђе, јонеђелник*; (X. Нови): *ђецу*;
 1676—1687. (Никшић): *виђе, виђесмо, јобиезје, виеру, биезји*;
 1682. (Нови): *разумлех*;
 1685. (Требиње): *ође*;
 1689—1691. (Требиње): *разумлех*; (Зупци): *двиеѣти, миесѣо, косиер*

1692. (Столац): *онђе, њоћераше, ћера, ћели су ме убишї, мистїо, ња ме зову њасом вером, њасја веро, њасју веру;*
 1692. (Попово): *не виђесмо, серомашишво, оћерасмо;* (Требиње): *ђеца;*
 1696. (Требиње): *разумлех, млесеца;* (Гацко): *онђех(!)*
 1696. (Мостар): *разумлех, али: човик;* (Попово): *оћерали, ниђе;*
 1696. (Зупци): *није кћела, да се њосичемо, онђе, обедовали;*
 1696. (Х. Нови): *зайовиђели;*
 1697. (Х. Нови): *виђећемо;*
 1699. (Зупци): *живлейшї, човка, вђеру*
 1705. (Требиње): *доћерали;*
 1708. (Требиње): *видеше;*
 1715. (Требиње): *у нећелу, ње, двесїи;*
 1717. (Требиње): *ђе, вера, Сћейан, ође;*
 Прве деценије 18. века (Требиње): *виђели, жуђели, разумлесмо, млесїо; разумлесмо, оћерали, овђе, ођена;*
 1720—25. (Требиње): *виђели, одседочїшї, разумлех, њривїђели; виђе.ле, разумлесмо, разумлели смо*¹⁸.

д) Нешто слично налазимо и на надгробним споменицима са подручја Херцеговине. На споменику у Премилову Пољу (околина Стоца) из XV вијека налазимо *Цвјейком* (чвѣтком), на споменику из Свитава (околина Чапљине), такође из XV вијека, читамо: *Сїицейанова*; на једном споменику из Давидовића (околина Билеће) за који издавач овога зборника, проф. М. Вего, претпоставља да је настао у периоду XVI—XVII вијека налазимо: *овђе* (овће). Чини ми се да је овај споменик из XVII вијека, јотовање дентала *д* са *је* < *ѣ* говори у прилог те претпоставке.

На једном надгробном споменку из Подградиње (Храсно—Љубиње) налазимо *ушѣче* (шѣче). Проф. Вего мисли да је то споменик из XV—XVI вијека. Ако је вјерно дат облик аориста глагола усјећи, тј. са јотованим фрикативом, то ће бити споменик из каснијег периода, с краја XVII или, пак, почетка XVIII вијека. Али пошто на истом споменику налазимо и *довеже* (довеже ове кости), могуће је да ту и није у питању фонетска слика народног изговора тога времена, него писарска омашка.

Као што видимо, и ови надгробни споменици говоре да херцеговачко јотовање, које је условљено присуством сонанта *ј* из *је* < *ѣ*,

¹⁸ У ћирилским рукописима *ћ*—*ћ* и *ђ*, *л*—*л* и *љ*, *с*—*с* и *з*.

почиње да се реализује у XVI вијеку, да би се његови резултати јасно испољавали тек у XVII вијеку¹⁹.

Мада ни писма, а ни текстови надгробних споменика, не одражавају увијек највјернију слику говора онога у чије је име то писмо писано, односно гдје је тај споменик настао, ипак се из цјелокупног њиховог текста јасно види да су писари, нарочито код писама, били са јекавског гла. Материјал из наведених писама упућује на следеће закључке:

1. Ортографска разлика између рефлекса \bar{b} и \acute{b} најчешће је јасно исказана: $\bar{b} = ue$ или ube ; $meio$, $dieite$; $meio$, $dieite$; $\bar{b} = e$, ie : $vera$, $biezajiti$.

2. До почетка XVII вијека нема потврда за јотовање оклузива d и ii , или констриктива s и z : $ovdie$, $deca$, $Sijmeio$, $siesiti$. Већ у првим деценијама XVII вијека наилазимо на потврде са извршеним јотовањем: u $nehelu$, $viheite$, $Sheio$;

3. Потврде са јотованим оклузивима јављају се кроз читав седамнаести вијек, и у писмима из свих крајева јекавске Херцеговине, као и Боке и Црне Горе.

4. Љубомирско *серомаху* (1655), према габеоском *сиеромаху* (1641), могло би упућивати на закључак да се у првом, щубомирском примјеру огледа извршено јотовање констриктива s : *серомаху*. Ово би се, исто тако, могло рећи и за требињско *серомашиво*, крај седамнаестог вијека. Пошто у свим тим писмима налазимо примјере типа *ђевојка*, *виђеиш*, *ћера*, *иоћера*, није немогуће да се и у примјеру *серомашиво* огледа извршено јотовање, али, исто тако, ту може да буде у питању и писарски манир: $e = je$, према габеоском ie .

5. Примјери типа *разумлех*, *млесито* доста су ријетки у писмима XVII вијека. Најстарији примјер којим ја располажем је из 1658, околина Требиња: *живлели*, значи из краја шесте деценије седамнаестог вијека. На послје овога времена, до краја XVII вијека, потврде за јотовање уснених сугласника са $je < \bar{b}$ нису бројне: *разумлех* (1660), *разумлех* (1682), *разумлех* (1689—1691), *разумлех* (1696), дакле, сви примјери у којима имамо појаву епентетског l : $t\bar{e}-ml(j)e$, $v\bar{e} > vl(j)e$ везани су за облике глагола *живјеиш* и *разумјеиш*. А ово говори да то може бити почетак јотовања уснених сугласника, и да је оно прво почело да се

¹⁹ А. Младеновић са подручја Боке Которске наводи потврде за јотовање група ije и dje из прве деценије седамнаестог вијека: ω $heci$ — $heci$, bi $kheci$, ne bi $kheci$ — 11-IV-1602; $heci$ — $heci$, hax — 15-IX-1604; ne bi $kheci$ — 5-V-1608; $heci$ — $heci$ — 10-III-1620; $heci$ — $heci$ — 23-XII-1623. Зборник Матице српске за филологију и лингвистику књ. VII, 1964, стр. 158.

реализује у глаголским облицима. Тек крајем седамнаестог вијека срећемо и *млесеца* (1696) а почетком XVII в. и: *млестіо*. У цијелом том периоду, друга половина седамнаестог и почетак осамнаестог вијека, као уосталом и у савременом говору тих крајева, напореда са *мл* (*млестіо-мљестіо*) јавља се и неизмијењена ова сугласничка скупина (*миестіо, местіо*, односно данас: *мјесіто*). Интересантно је да су скоро сви примјери са јотованим усненим сугласницима везани за групу *тѣ-мје*, а само два примјера за групу *вѣ-вје*: *живлели* (1658) и *живлейи* (1699). А и ови примјери потврђују тачност претпоставке да је мијењање уснених сугласника испред *је* од *ѣ* прво захватило глаголске облике (в. ЈФ XXV, 206—207). Напоменимо уз то да је јотовање уснених сугласника са физиолошког гледишта најкомпликованији гласовни процес. Поред интензивирања фонационе струје, што неопходно прати ову гласовну појаву, ту долази и до знатног помјерања мјеста артикулације палаталног *ј*. Управо, ту имамо својеврсну асимилацију по мјесту творбе између билабијалног сугласника и палаталног сонанта *ј* (исп. пресејке усне дупље за *ј* и *љ* код Милетића: Изговор српскохрв. гласова, сл. 41 за *ј* и 50 за *љ*).

Посебно указујемо на једно писмо из Зубаца (Требиње) са краја XVII вијека (1699). У томе писму поред *живлейи*, са већ извршеним јотовањем лабио-денталног *в* у инфинитиву, налазимо и: *вѣру*, дакле, без јотовања. И, што је за нас овдје врло значајно, писар прави и ортографску разлику између ова два случаја: *живлейи: вѣру*. То, опет, значи да је он те примјере другачије и изговарао.

6. У вези са т. 4 у којој су наведени примјери са *ѣ* < *сѣ* посебно указујемо на неке примјере из Стоца, са краја XVII в. Поред *сј* у облику придјева *ѣасји*, у писму налазимо и само *с*: *ѣасом вером*. Објашњење за ове примјере може бити различито, и то: а) у питању је писарска омашка, испуштен је сонант *ј*, што није ни необично ни немогуће, али не и најсигурније, и б) у питању је фонетски, изговорни облик тога времена и тога краја, значи са извршеним јотовањем *-ѣ*, а пошто писар није имао графичког знака за овај глас, он је и даље писао *с*, али сада без присуства гласа *ј*. То, исто тако, говори да су се у то вријеме могли напореда употребљавати и облици са *сј* и облици са *ѣ*: *ѣасји*, као старија фонетска форма, и *ѣаси*, као новији резултат гласовних промјена. Крај XVII вијека, без сумње, већ је знао за фонему *ѣ*. Највјероватније је да је у то вријеме јотовање гласовних скупина *сј* у *ѣ* захватило не само стару групу *сѣ* него и стару групу *сј*. Отуда идентични резултати и у примјерима типа *ѣдница* и у примјерима типа *ѣаси*. Да је ту постојала било каква фонетска издиференцираност, резултати не би могли бити идентични.

Дакле, и писма, и надгробни споменици из јекавске Херцеговине говоре да појава гласовних група *дје*, *ије*, *сје* у Грацкој, а и другим јекавским мјестима западнохерцеговачке зоне, није секундарног поријекла. Ту, дакле, није у питању страни утицај. Данашње стање наслијеђено је из ранијег периода развитака ових говора; управо, такво стање западнохерцеговачки јекавци су донијели из старог завичаја. Ово, опет, потврђује мишљење да процес јотовања није, у вријеме када су ови јекавци напуштали матично тло, био завршен ни у говорима источно од Неретве. Истина, и у тим говорима наићи ће се на понеки примјер у коме имамо неизвршено јотовање. Али, то је посебан проблем (в. СДЗБ XIV, 57). На питање зашто је то тако може бити више одговора (исп. код А. Сомерфелда: *un mot peut résister à un développement phonétique qui transforme d'autres mots ayant la même formation phonétique*“, А. Sommerfeld : *Diachronic and Synchronic Aspects of Language*, 168).

7. Јотовање као фонетски процес изискује да се о њему каже нешто и са становишта експерименталне фонетике. О томе проблему је и раније било говора у нашој науци. Ја овдје указујем на један од најновијих радова у коме се говори и о овоме фонетском феномену. Проф. Универзитета у Стразбургу Жорж Страка (Georges Straka) у раду: *Naissance et disparition des consonnes palatales dans l'évolution du latin au français*²⁰, проблему измјене непалаталних сугласника приступа као фонетичар који добро познаје не само фонетику романских него и словенских језика. За нас су овдје значајне двије констатације које налазимо у томе раду: 1. палатални сугласници не иду у групу гласова које карактерише ослабљена артикулација, и 2. услов за ову гласовну промјену није искључиво везан за присуство палаталног сонанта *j* него још и за интензивирање артикулационог процеса. Ако изостаје овај моменат, јотовање се не врши, без обзира на то што постоји веза између непалаталног гласа и палаталног сонанта *j*. Ево шта о томе каже проф. Страка:

— C'est donc dans l'énergie et la fermeté articulatoire qu'il faut chercher la cause principale de la naissance des palatales. Les idiomes qui en manquent ne palatalisent pas. D'autres idiomes peuvent palataliser au cours d'une certaine période de leur évolution qui est marquée par ce caractère articulatoire, tandis que pendant d'autres périodes, pendant lesquelles l'énergie musculaire fait défaut, de nouvelles palatales n'apparaissent plus et les anciennes disparaissent (стр. 129—130). Чини

²⁰ Travaux de linguistique et de littérature, III, 1, Strasbourg 1965, 117-151.

ми се да се ови моменти морају имати у виду и при објашњењу наших примјера. Чињеница је да јекавци који су напустили матично подручје прије дефинитивно завршених гласовних промјена условљених присуством гласа *j* из једносложног рефлекса *ǰ* нису на новом терену завршили овај фонетски процес, не ни у оном омјеру као што је то случај са говорима чију су средину они напустили. Без сумње, ту постоји и један психофизиолошки разлог. Свака нова средина на извјестан начин дјелује на психу човјека, а то има одраза и на артикулационе процесе. Артикулација постаје лабавија, интензивно слабија, а ови моменти су довољни да се прекине неки од започетих фонетских процеса. Могуће је, то истиче и проф. Страка, да наступи и неко рестаурирање старијег стања, али ако до те појаве и не дође, свакако ће да дође до конзервирања постојећег стања.

8. Посебно је питање, а и оно је чисто фонетско, да ли сви сугласници који су иначе подложни јотовању трпе ову гласовну промјену у исто вријеме, или и ту постоји нека хронолошка хијерархија. Другачије речено — да ли је процес јотовања у примјерима типа *цвијеће*, *збрђе*, *сноиље*, *гробље* и у примјерима гдје је ову појаву условљавало *j* из *je* < *ǰ* био повезан — временски и територијално (исп. о томе код проф. Белића, ЈФ II, 221). То је посебно фонетско питање које изискује и више увида у архивску грађу и шире сагледавање дијалекатског материјала (исп. мишљење проф. Страке за сличну фонетску појаву у романским језицима, *op. cit.* 130—132).

9. Двојаки наставци у инструменталу једнине, дативу, инструменталу, локативу и генитиву множине замјеничко-придјевске промјене не дају довољно материјала за било какво закључивање. Једино се може рећи да се скоро подједнако јављају и једни и други наставци. Ово двојство би се, такође, могло различито тумачити. Могло би се помишљати да су ови јекавци из старог завичаја донијели уопштене наставке старих тврдых основа, а да су овдје, под утицајем икаваца, почели употребљавати и наставке старих меких основа. Могуће је, исто тако, претпоставити да су они управо овакво стање и донијели из матичних говора. Пошто и централнохерцеговачки зна за ово двојство, нарочито она мјеста која се налазе у пограничном појасу према источнохерцеговачком говору, а управо из тих мјеста и воде поријекло многи наши јекавци, највјероватније је да су они овакво стање и донијели у свом говору (исп. за источнохерцеговачки СДЗб XIV, 145; за централнохерцеговачки в. ЈФ XXIV, 303)

И на крају — да је врло живо јекавско језичко осјећање код оних о чијем је говору овдје ријеч свједочи и то што у њихову говору

има врло мало примјера са секундарном вриједности *ʋ*. То значи да у њиховој свијести још увијек постоји јасно издиференцирана фонолошка вриједност између самогласника *и* и њихових рефлекса *ʋ*.

Проблематика консонантизма

1. А ф р и к а т е

Артикулација африката у говору ових јекаваца не одступа од стандардне артикулационе норме нашега књижевног језика, то значи да они — како православци тако и Муслимани — разликују *ч* и *ћ*, *ш* и *шћ*. Ово је потребно истаћи не само због тога што на овом подручју наилазимо и на појаву свођења ових двају сугласничких парова на један, на *ћ* и *шћ* (таква је, рецимо, ситуација у говору Љубушкога), него и због тога што и у неким мјестима на централнохерцеговачком подручју наилазимо на супституцију африката *ч* и *ш* африкатама *ћ* и *шћ* (в. Говор села Буне, стр. 6). У својим биљешкама ја сам нашао само два примјера која одступају од онога што је речено за артикулацију африката у говору ових јекаваца, то су: *Ђабир* — лично име, забиљежено у Гр. и *ћараја*, забиљежено у Међ.

Појаву африкате *шћ* мј. *ш* у личном имену *Џабир* треба везати за говор Муслимана Љубушкога. Мушко муслиманско име *Џабир* није често у Херцеговини, поготово не код сељака Муслимана. То име постоји у Љубушком, али се јавља са *шћ* — *Ђабир*, па није искључено да је управо у таквој форми оно и преузето из говора љубушких Муслимана. Дакле, у питању је лексичка посуђеница, а не фонетско одступање од артикулационог стандарда.

Други примјер у коме срећамо супституцију једне африкате другом (*ћараја*) забиљежен је од једнога средовјечног Муслимана који иначе има чисту артикулацију ових гласова. То значи да је и овдје у питању нека индивидуална појава.

2. П а л а т а л н и с о н а н т и љ и њ

Посебно указујем на артикулацију сугласника *љ* и *њ* због тога што Муслимани икавци ове херцеговачке зоне, а често и Муслимани неких мјеста на подручју централне Херцеговине, немају јасно издиференцирану артикулацију сонаната *љ* и *њ* на једној страни и сонаната *ј* и *н* на другој страни. У њихову говору имамо појаву свођења ових двају парова сонаната на посљедње овдје наведене гласове. Ја сам у Љубушком биљежио:

Остали проблеми консонантизма

Говор ових јекаваца, а то се види и из онога што је до сада речено, чини саставни дио централнохерцеговачког јекавизма. Због тога није неопходно да овдје разматрамо цјелокупну структуру њихова говора, јер је то, добрим дијелом, дато у другим радовима о говору јекавске Херцеговине. Ми ћемо овдје још указати на неке типичније појаве које могу да нас упуте на доношење општег закључка о говору ових јекавских оаза.

1. Ф р и к а т и в и х и ф

Ова два сугласника немају исту судбину у херцеговачким говорима, али је ипак заједничка тенденција свих тих говора да се постојање једне од ових двију фонема веже за постојање друге фонеме. Наиме, они који у свом гласовном систему имају *x*, они имају у свом консонантизму и фонему *ʃ*, и обратно. Истина, ово не мора бити општеважеће правило, али је у већини случајева тако.

Наши јекавци знају за ова два гласа. И овдје Муслимани досљедније чувају глас *x* од православаца, али и говор првих зна не само за *x* секундарне природе, него и за губљења гласа *x*. Док је код православаца губљење овога гласа обично у свим позицијама у ријечи, код Муслимана је ова појава још увијек везана за крај ријечи, али не и за облик номинатива-акузатива именица. Зашто је то тако мислим да је одговор дат у мом раду о централнохерцеговачком говору (ЈФ XXV, 308—309). Овдје се може рећи да је и код Муслимана почео да слаби осјећај за праву вриједност овога гласа. Да је то тако потврђују нам примјери са секундарним *x*: *хулица*, *Хорман* (= Орман, презиме у Љубушком), *хм* и сл. Исто тако се јасно уочава слабљење артикулације овога сугласника како на крају ријечи, тако и у неким међусамогласничким позицијама. То упућује на претпоставку да би и у њихову говору убрзо дошло до губљења гласа *x* и из других позиција у ријечи. До тога, вјероватно, неће доћи због утицаја школе и књиге које дају подршку овоме гласу, а негдје утичу и на његову рестаурацију.

Фонема *ʃ* је постојана у говору ових јекаваца. Супституције нису честе ни у говору православаца. Дакле, све је у духу централнохерцеговачке говорне ситуације.

2. Упрошћавање сугласничких група

Сугласничке групе на почетку ријечи, ако је први сугласник један оклузив, други констриктив, или ако су оба оклузива, често се упрошћавају:

*сѣшо, сѣваши, сѣвање, сѣвка; шѣница, шѣнишни хлѣб; чѣла, чѣли-
њак, кѣница; шѣца, шѣчурина.*

Исту судбину имају сугласнички скупови на крају ријечи ако је први од њих констриктив, а други оклузив:

*грѣз-грѣзда, ирѣ-ирѣша, иѣс-иѣста, кѣс-кѣсти; ѡилес, иѡмес,
иѡмѣс; здѣиас-здѣиаста, црндмањас-црндмањаста; ирѣш-ирѣшста
нѣвјеш-нѣвјешста.*

И у везама проклитике и акцензоване ријечи, ако постоје услови за губљење сугласника, наилазимо на ту појаву:

ѡ садѡ, ѡ школѣ, ѡ чѣлѡ, ѡ цѣрѡ, ко ѡамијѣ и сл.

3. Десоноризација оклузива и констриктива

Једна од типичнијих централнохерцеговачких говорних особина јесте и десоноризација звучних сугласника — оклузива и констриктива — на крају ријечи — говорног такта (исп. СДЗБ XIV, 109). Та је појава позната и јекавцима ове зоне. Истина, не свима подједнако. Док јекавци Мостарског блата, и они уз Неретву, чешће имају: *дрѣк, грѣш, ѡѡк, лѡбуш* (па и *лѡбушѡви*), *нѡш, млѡдеш* и сл. у Јасеници и Грацкој, нарочито у Грацкој, појава безвучавања на крају ријечи није тако честа. То говори да је десоноризација и у централнохерцеговачкој зони новијег датума. Пошто у овим мјестима појаву безвучних сугласника умјесто звучних на крају говорног такта чешће срећемо код млађих него код старијих, намеће се закључак да се та појава овамо шири у наше вријеме, свакако под утицајем говора Мостара, Чапљине и Љубушкога, а тамо је она сасвим обична.

* * *

Овдје је дата само фонетика јекаваца западнохерцеговачког подручја, а и то је, мислим, сасвим довољно да се добије тачна представа о њихову говору и о мјесту тога говора међу осталим говорима јекавске Херцеговине.

Раније је речено да ови јекавци имају четвороакценатску систему. Она је у духу централнохерцеговачке акцентуације, тј. има нај-

чешће: *сѣнбѣа*, *гдлубѣа*; *сѣновима*, *гдлубовима*; редовно је: *мѣне*, *мѣни*; *иѣбе*, *иѣби*; *чѣиѣмо*, *чѣиѣиѣ*; *жѣлѣмо*, *жѣлѣиѣ* и сл. Постојање четвороакцентске системе у говору ових јекаваца сасвим је разумљива појава. Не само да су они напустили матично јекавско подручје последице акцентских помјерања која су се извршила на нашем тлу, него су и у западнохерцеговачкој средини, такође, наишли на новију акцентуацију.

Да ови јекавци имају новију деклинацију, такође је јасно. Још док су они били у старом крају, мисли се на оне који су овамо најраније дошли, створени су формални услови за једначење датива, инструментала и локатива множине. Процес обличког изједначавања тих падежа добрим дијелом је и завршен прије њихова преласка преко ријеке Неретве. Осим тога и западнохерцеговачки икавци такође знају за овај морфолошки феномен. И у њихову говору имамо изједначене ове падеже множине, и они имају најчешће наставак *-ма*. Ово је, уосталом, једна од битних особина која говоре ових икаваца одваја од западнобосанске икавштине, а која их, опет, сврстава међу млађе говоре штокавског дијалекта. Дакле, ни са те стране говор наших јекаваца није био угрожен. Истина, ни јекавци ове зоне немају искључиво наставак *-ма* у дативу, инструменталу и локативу множине. Поред тога наставак, који је и чешћи и обичнији, још увијек се налази и на облике са уопштеним наставком *-м* у тим падежима. Тако поред:

Дјѣца се нѣзвѣла Пашићима; Ми бисмо се ругали Љубушићима (Гр.), *Рѣци Броћанима; Свѣ је он њоклонио сѣновима* (Јас.), *Дали ји кѣшулицима; Прѣдѣју ји Мосѣарѣима* (Међ.), *Пѣдвѣзани су са Пѣдвѣлешѣима; Кѣу ћеш с ѣиѣм ѣдвѣрницама?* (Јас.), *Пѣшли су са сјѣкирама; С ѣвијем свѣтовима* (Међ.), *Ишли су с кѣњима; Разговѣрале су са војнићима* (Гр.); *Били су у свѣтовима; За нашијем кѣућама* (Јас.), *За ѣијем је брѣдима; Пѣсле су њо ѣдѣиоцима* (Добр.), *Ено ји у Бјелѣићима; Били су на Слѣићѣићима* (Баћ.), *За Мосѣарскѣм врѣићима; У њиховѣм дућанима* (Гр.)

имамо и:

Не ѣриличѣи ѣѣ ѣсѣнам и дјѣвѣјкам (Гр.), *Љѣиѣиѣ је њо ѣланѣиѣнам* (Јас.), *Шѣиѣа ћѣиѣе у кућам?*, *Иѣмѣ вѣдѣѣ у локвам; Кѣу ћѣиѣе с ѣвѣцам?* (Међ.), *Бѣла ѣиѣ је међу књѣгам* (Баћ.) као и: *У Шурмѣаниѣм, ѣѣ нашиѣм жѣиѣиѣм* (Међ.).

Посљедњи примјери, то је вриједно истаћи, забиљежени су од Муслимана. Изузетак је онај примјер из Баћевића. Објашњење за ову морфолошку неједнакост, која је везана за вјеру, није тешко дати. Му-

стимани су знатно раније дошли у ову херцеговачку зону од православаца. То је констатовано на првим страницама овога рада. Пошто процес уопштавања наставка *-ма* у 3, 6. и 7. падежу множине до њихова поласка у ове крајеве још није био завршен, морфолошко једначење тих падежа већ је било извршено, они су и оvdје сачували стање какво су и донијели из старог краја. Значи, и ова особина је њихова, аутохтона.

Има још једна морфолошка особина која упућује на извјесну архаичност говора Муслимана ове зоне. То су облици некадашњег инструментала множине замјеница првог и другог лица. Поред облика *нама* и *вама*, јављају се, и то знатно чешће у дат., инстр. и локат. и облици *нами* и *вами*:

Међу нами; Нами њѡ рѣкѹ; Нами њѡ ѡриѡадѡ; Нами је вакаѡи да ѡѡемо; Вами њѡ ѡма кѡрѡс рѣћ; Нисмо нѡ билѡ с вами; За нами је ѡсиѡѡ; Ко се ѡ нами брѡне? (Гр.), Живѡ међу нами; Ишли су за вами; Биѡ је с вами (Јас.), И нами њѡ рѣкѹ; Каѡсѹ нами; Хаѡше к нами; Хѡше ми с нами? (Међ.).

Ја сам и на источнохерцеговачком подручју овакве облике најчешће биљежио од Муслимана, и то у Дабру и Подвележју. У монографији о говору источне Херцеговине констатује се да се овакви облици за ове падеже јављају и у писмима Херцеговаца из прошлих вјекова. Уз то, да су облици *нами* и *вами* сасвим обични у централнохерцеговачком говору и да су се „у Подвележју и Дабру... сачували под утицајем говора централне Херцеговине, са којима се ова мјеста непосредно граниче“ (СДЗБ XIV, 133). Пошто говор Муслимана на херцеговачком тлу и иначе показује доста архаичности, сигурно је да се и код наших јекаваца ту огледа архаизам, донесен из старог завичаја и сачуван до наших дана.

И на крају. Мада постоје извјесне фонетске, морфолошке и лексичке разлике између Муслимана и православаца ових западнохерцеговачких села, а тако је у цијелој Херцеговини, они имају заједничку једну од најважнијих особина — јекавизам. Не само да та особина обједињује њихов говор, него она, у исто вријеме, повезује ове западнохерцеговачке јекавске оазе са јекавским говорима источно од Неретве.

А. Пецо

УПИТНИК ЗА ИСПИТИВАЊЕ АКЦЕНТА У ШТОКАВСКИМ ГОВОРИМА

УВОДНЕ НАПОМЕНЕ

1. Потребно је најпре да изнесем како је настао овај упитник и како је добио свој садашњи облик.

Мој пок. професор А. Б е л и ћ поверио ми је, средином 1959. г., израду штокавског акценатског упитника на основу којег би се могли прикупити подаци потребни и довољни за израду дијалектолошког атласа. И данас са захвалношћу истичем драгоцене савете и непрекидан подстрек што сам их током рада добијао од проф. Белића.

Тако израђен, мој штокавски акценатски упитник, заједно са штокавским фонетским, морфолошким, синтаксичким, лексичким и упитником за творбу речи, које су израдили други аутори, укључен је потом у програм Југословенског комитета за дијалектолошке атласе. Према усвојеној процедури у Комитету, два рецензента (проф. др Ј о в а н В у к о в и ћ и проф. др П а в л е И в и ћ) написали су посебне рецензије о акценатском штокавском упитнику (као што су о другим упитницима рецензије писали други рецензенти). Затим је пленум Комитета дискутовао и о упитнику и о рецензијама. Са дужним поштовањем истичем да је у дискусији учествовао и пок. проф. др С т ј е п а н И в ш и ћ. На следећем пленуму одлучено је да текст мога упитника редигујем на основу рецензија и поменуте дискусије. Пријатна ми је дужност да се захвалим М и л и ј и С т а н и ћ у на помоћи коју ми је указао при овом редиговању. Тако је настала ова редакција мога штокавског акценатског упитника коју сада објављујем.

Овај је упитник, дакле, састављен с циљем да се на основу њега прикупе са штокавског терена подаци за израду дијалектолошког атласа, и то, разуме се, одељка о акценту. Тај циљ одредио је и обим самом упитнику. Обухваћене су у првом реду оне појаве које су значајне за акценатску типологију, да би се на основу њих повукле изоглосе.

Разуме се да управо из наведеног разлога упитником нису обухваћене оне појаве које за овај посао нису од значаја. Нису нпр. постављана детаљна питања о лексичком одступању у акценту од В у к а и Д а н и ч и ћ а (тј. да ли нека именица, придев, глагол или сл. припадају Даничићевом или неком другом акценатском типу). Па ипак, то не значи да овај упитник не може послужити и за детаљно испитивање акцента појединих штокавских говора с циљем да се напише студија из дијалектолошке акцентологије. Самим тим што се обраћа пажња на све важније особине штокавске акцентуације, овај се упитник може и ту корисно применити.

2. Веома је важно утврдити начин на који ће се испитивач служити овим упитником. Акценат је материја која лако може промаћи испитивачевој пажњи усредсређеној на неку другу језичку појаву. А већина акценатских појава може се на терену установити углавном у слободном разговору с информаторима. Такав разговор, како то тачно саветује проф. А. Белић у писму Б о д у е н у д е К у р т е н е у, не сме се односити на језик. Испитивачу је допуштено само да импровизује такав разговор у којем ће информатор и не слутећи употребити тражену језичку (акценатску) појаву. Овај ће упитник, дакле, корисно послужити својој сврси само ако дође у стручне и веште руке. Можда се, уосталом, директна питања могу допустити једино за утврђивање каквог лексичког акцента. У таквом би случају поуздани информатор можда могао читати одреднице нпр. из Вукова *Рјечника*.

3. Овај је упитник, иначе, састављен тако што је сваким појединим питањем обухваћена једна одређена појава. Уз питања су обично давана и објашњења. Тим објашњењима су у првом реду сложена питања подељена на потпитања, а такође су давана и друга слична упутства.

Питања су, разуме се, конкретна. Трудили смо се, међутим, да и у тако конкретним питањима дође до изражаја онај дубљи смисао акценатских промена који је открила теорија словенских акцената. Применили смо принципе Белићеве лингвистичке школе.

4. У питањима која су ушла у овај упитник нису навођени сви појединачни примери обухваћени појавом на коју се такво једно питање односи. Навођена је по правилу већина најтипичнијих речи.

Добро ће бити ако испитивач понесе на терен, поред Вукова *Рјечника* и Даничићевих студија, и студије о неким блиским а већ проученим говорима.¹

¹ Библиографију в. код М. Храста у *Hrvatskom dijalektološkom zborniku* књ. I и код П. Ивића: 1) у његовој *Дијалектологији* (изд. М. српске 1956/57); 2) у његовој књизи *Die serbokroatischen Dialekte...* (Хар 1958).

5. У овоме су упитнику питања постављена углавном са позиције четвороакцентске системе. Претпостављамо да ће стручном испитивачу бити лако саобразити питања говорима с трсакцентском, двоакцентском или једноакцентском системом. Ово утолико пре што су и у досадашњим студијама из дијалектолошке акцентологије и такви говори упоређивани с Даничићем као нормом.

6. Примери којима су илустрована поједина питања у упитнику давани су у књижевном, углавном скавском облику. По себи се разуме да испитивач примере треба да наводи онако како се јављају у говору који проучава.

ПИТАЊА

1. ОПШТА ПИТАЊА

1. п и т а њ е. Који је тип штокавске акцентуације заступљен у говору који се испитује?

О б ј а ш њ е њ е: Утврдити, најпре, акцентуацију с обзиром на четири основна типа штокавске акцентуације: А) троакцентски (~ " ^), Б) двоакцентски (" ^), В) четвороакцентски (" ^ ' '), Г) једноакцентски ('). Затим детаљно приказати ситуацију ако је у питању тип под (А) или (Б).

Код типа под (А) треба узети у обзир класификацију штокавских говора Славонске Посавине с тзв. чакавским акутом, коју су дали Стј. Ившић у расправи *Današnji posavski govor* (Rad 196, стр. 144—149) и А. Белић у студији *О чакавској основној акцентуацији* (Глас 168, стр. 6—11). Наводимо Ившићеву табелу:

- I. водѣ, сачуџвѣм, осѣѣ, носѣли, оѣѣ, кѣзѣли, рѣѣ, казѣѣ;
- II. водѣ, сачуџвѣм, осѣѣ, носѣли, оѣѣ, кѣзѣли и кѣзѣли, рѣѣ и рѣѣ, казѣѣ и казѣѣ;
- III. водѣ, сачуџвѣм, осѣѣ, носѣли, ѣѣ, кѣзѣли, рѣѣ, казѣѣ;
- IV. водѣ, сачуџвѣм, осѣѣ (осѣѣ), носѣли, ѣѣ, кѣзѣли, рѣѣ, казѣѣ (казѣѣ);
- V. водѣ, сачуџвѣм, осѣѣ, носѣли, ѣѣ, кѣзѣли, рѣѣ, казѣѣ;
- VI. водѣ, сачуџвѣм, осѣѣ, носѣли, ѣѣ, кѣзѣли (кѣзѣли), рѣѣ (рѣѣ), казѣѣ (казѣѣ);
- VII. водѣ, сачуџвѣм, ѣѣ, носѣли, ѣѣ, кѣзѣли, рѣѣ, казѣѣ;
- VIII. водѣ, сачуџвѣм, ѣѣ, носѣли, ѣѣ, кѣзѣли, рѣѣ, казѣѣ;
- IX. водѣ, сачуџвѣм, ѣѣ, носѣли, ѣѣ, кѣзѣли, рѣѣ, казѣѣ.

Код типа под (Б) треба узети у обзир да има говора у којима није доследно сачувана двоакцентска система, већ да има појава дели-

После тога професор Ившић схематски приказује разлику између акцента (*á*) и акцента (*ǎ*). Ми ту схему из техничких разлога нећемо приказати у овоме упитнику. Читалац је може наћи у Radu 187, стр. 147. Навешћемо само да проф. Ившић истиче да се у *á* „glas diže „jednomjerno“ а у *ǎ* nema između nižega dijela na početku i višega na koncu nikakvih glasova po srijedi“ (Rad 187, 147).

Б) О мелодији четири штокавска књижевна акцента Б р а н к о Милетић каже ово:

„Акценат ^ˆ. С обзиром на кретање мелодије, постоје пре свега два типа: 1) низлазан у централним говорима (Босни и Херцеговини, Мачви, Дубровнику и другде) и 2) равни у Београду и у другим источним крајевима. Први (низлазни) изговор је типичнији, много више распрострањен, по свој прилици, архаичнији. Сем ова два основна типа постоје и прелазни типови акцента ^ˆ с мање или више равном или низлазном мелодијом.

Акценат ^ˆ је у свим нашим говорима низлазан, али тако да мелодија по правилу чини неке врсте лук: она се у почетку мало пење, а затим све до краја (нагло) опада; обим овог пада може бити — већ према дијалектима — мањи или већи, али постоји свугде. Падање мелодије је у дугом вокалу, природно, дуже па према томе и осетније за слух.

Акценат ^ˆ има у свим нашим говорима најчешће узлазну мелодију и то или: 1) потпуно узлазну од почетка до краја, или 2) само делимично узлазну, док је један део мелодије раван. У таквим случајевима постаје, дакле, акценат ^ˆ сличан акценту ^ˆ.

Акценат ^ˆ има од свих наших акцената најсталнију мелодију: он је увек узлазан. Истина, постоје и ту дијалекатске разлике: у неким дијалектима је мелодија јаче узлазна (у таквим је дијалектима и ^ˆ по правилу узлазан), а у неким мање“ (*Основи фонетике српског језика*, стр. 97).

О интензитету четири штокавска књижевна акцента Б. Милетић каже ово:

„У низлазним акцентима (^ˆ и ^ˆ) је кретање интензитета углавном паралелно са кретањем мелодије: он се у почетку мало повећава или остаје извесно време практично константан, а затим постепено опада — сасвим природно. Насупрот томе у узлазним акцентима (^ˆ и ^ˆ) не постоји потпун паралелизам у кретању интензитета и мелодије: интензитет расте само у првој половини вокала, а онда до краја спада“ (loc. cit.).

В) А. Белић овако описује експираторни акценат призренско-тимочких говора:

„Акценат је свих ових дијалеката експираторан: један се слог *по јачини гласа* истиче међу осталим. Он је носилац акцента. Често се пута мења и висина тона онога слога који је акценатован; он може, донекле, да расте (да се повишава) или да опада; али то није стално и зависи од реченичног акцента у опште и од многих субјективних особина у говору појединаца. Једина разлика која се може у овоме правцу констатовати међу различним дијалектима источне и јужне Србије јесте у самој јачини експираторног акцента, о којем говоримо, и у темпу говора који са овим стоји, донекле, у вези. У тимочко-лужничкоме говору по јачини својој и времену трајања акценат се приближава веома краткоме (') акценту београдскога говора који не расте као у другим говорима, већ или опада или му је тонска висина за време његова трајања стална, непроменљива ... У заглањско-јужноморавскоме дијалекту темпо је говора много бржи него у тимочко-лужничкоме, акценат је оштрији и краћи од заглањско-лужничкога и приближује се по својој експираторној јачини и, донекле, по своме брзоме опадању, неки пут до терце, оштроме (") акценту оних наших дијалеката који су задржали стари оштри акценат ...“ (*Дијалекти источне и јужне Србије* 271—272).

Г) О неакцентованим дужинама иза акцента А. Белић каже ово:

„Све дужине иза акценатованог слога добијају карактер низлазних споредних дугих акцената“ (*Савремени српскохрватски књижевни језик, I део: гласови и акценат*, стр. 108).

8. питање. У којој је мери у начелу заступљено преношење акц. на проклитику?

Објашњење: Ово сложено питање садржи две групе проблема:

прво. Да ли се преношење на проклитику врши по истим принципима као у Даничића. То значи: да ли се у говору који се испитује старо одн. ново преношење јављају у истим категоријама у којима и код Даничића, или има категорија у којима је код Даничића старо а у говору који се испитује ново преношење (и обрнуто); и — постоје ли у говору који се испитује категорије са преношењем акц. којих код Даничића уопште нема;

друго. Да ли је уопште преношење акцента на проклитику онако доследно спроведено као у Даничића или наново преовлађује индивидуални акценат засебних речи (нпр.: говори ли се доследно *од мајкѐ* или се јавља и *од мајкѐ* и т. сл.)?

Ж) Постоје ли у говору који се испитује примери с прасловенским преношењем у именица које немају на првом слогу прасловенски $\acute{}$ или \prime , већ су касније (у српскохрватском) пришле акценатским типовима наведеним под 8Е: *зѧ срце, зѧ грло, нѧ зрно, нѧ леио, ѡз јуиѧ, ѡз брдо, нѧ дрво* (Даничић), *ѡ блаио, ѡд блаиу, ѡ браино, ѡ жио* (Ившић, Rad 196, 158)? Говори ли се *ѡд јуиѧ* према *ѡзјуиѧ* (Ружичић, СДЗБ III, 173)?

З) У говорима у којима се јавља појава 1 Бд јавља се и старо преношење и у некојим типовима који немају стари силазни акц. на почетном слогу. Такво је преношење доследно код неких именичких типова са $\acute{}$ у ном. сг. а ређе код именица са \prime . Треба одговорити на ова питања:

а) Јавља ли се, и да ли је доследно, старо преношење код типа *крѧљ*: *кѡд крѧља, нѧ ѡѡи, зѧ маљеве, ѡдд гуњеве, зѧ сѡричеве* (М. Стевановић, СДЗБ X, 85). — Јавља ли се преношење т. *ѡреѡд свѡиѧ* и сл.?

б) Јавља ли се, у спорадичним примерима, старо преношење код типа *кѡњ*: *зѧ коње* (о. с. 86)?

в) Јавља ли се, и да ли је доследно, старо преношење код типа *крѧло*: *ѡ крѧло*?

г) Јавља ли се, у спорадичним примерима, старо преношење код именица неутр. *о/ѡ*-основа са \prime (којем у Даничића одговара \prime): *ѡ село, нѧ чело, ѡ ѡро* (о. с. 107)?

д) Јавља ли се, и да ли је доследно, старо преношење код Даничићевих типова *бѧрба* и *мѧјка*: *ѡреѡд бѧрбу, зѧ ѡлѡиу*; — *зѧ мѧјку, нѧ кѧрѡе, ѡ цркву* (о. с. 122)?

И) Постоји ли у говору који се испитује ново преношење у примерима као:

без мѧјке, ѡреѡд црквом, ѡд гљѡвѧ; — зѧ сѡѧрца, нѧ Тѡрке, ѡ Кѧрловце, ѡд врѧбѡцѧ, ѡд Рѡсѧ; — ѡ сѡнце, ѡз цѧрсѡивѧ, без лиѡшѧ, сѧ сѧлѧ, ѡз кѡлѧ, ѡз ѡисѧмѧ; —

виѡе кућѧ, зѧ јѧбуку, нѧ ѡродају, без бѡиѡнѧ; — ѡреѡд смрѡи, ѡд смрѡи; — ѡд браиѧ, ѡ ѡлѧч, ѡ клѡнац, ѡзѧ сна, ѡсѡреѡд браиѧ, кѡд сѧлѧнѧ, ѡ Бугѧрѧ, ѡд грађѧнѧ; — нѧ месѡо, ѡ блаио, ѡд сѧлима, ѡ ребра; — зѧ јѧгње, ѡд јѧгњеиѧ, ѡд јѧреиѧ, ѡ ѡубреиѡу, ѡдд ѡебѡиѡм, ѡд ѡрасѡиѧ, зѧ времена.

Поводом д р у г е групе проблема треба узети у обзир чињеницу да се преношење на проклитику у савременом српскохрватском језику „све више губи, сем у скамењеним изразима као *ѡзѧ сна*, и да преовлађује наново индивидуалан акценат речи“ (Белић). Зато треба утврдити да ли се у говору који се испитује не говори, поред наведених примера, и:

низ *вѡду*, у *и́ланину*, за *главу* и сл., у *гра̀д*, на *бу̀бањ*, на *дѡхвѡи́*, од *вѡска* и сл., без *сѡм*, за *рѣч* и сл., од *зла̀ша*, у *ид̀ље* и сл., без *ма̀јкѣ* за *стѝарца* и сл., без *бѡи́и́нѡ* и сл.

Сем свега овога, јављају ли се преношења типа *добрѡ јуи́ро*, *дѡбар дѡн*, *сваки́ час* = *сваки́ час*, *свѣи́и́ Пеи́ар*?

Најзад, јављају ли се преношења акц. на везнике (*да̀ видиш*, *и́ иѡ* и сл.)?

9. п и т а њ е. Да ли се чувају све Даничићеве неакцентоване дужине?

О б ј а ш њ е њ е: Ако се не чувају, треба водити рачуна о више околности.

А) Ако није у питању говор са четвороакценатском системом, утврдити чувају ли се, и у којем обиму, дужине и испред и иза акцента. О судбини дужина иза акц. в. 9 Б (и В).

У вези са дужинама испред акц. треба водити рачуна о томе да ли се оне чувају и испред " (*на̀рдѡд*), и испред ^ (*кази́вѡ*) и испред ~ (*ру̀кѡм*).

Б) Што се тиче дужина иза акцената (и то пре свега у говорима са четвороакценатском системом, а затим и у другим) треба утврдити:

а) судбину дужина после сваког акцента посебно. Дужине се обично најлакше губе после ^, а најбоље чувају после ' (*ку̀и́нѡк*, *и́рѡзник*, *и́уи́нник*, *ра̀дник* — *за̀наи́и*, *зи́дѡр*; *ју̀нѡк*, *ко̀диѡч*, *и́дѡвѡч*, *ра̀чу̀н*); боље се чувају после ' него после " (*гла̀вѣ*, *зи́мѣ*, *ру̀кѣ*, *и́рѡвѣ* — *књи́гѣ*, *крѣ̀ше*, *вѡдѡи́*, *чу̀дѡи́*, *и́и́ју*);

б) судбину дужина у последњем слогу и унутрашњим слоговима; дужине се обично лакше губе у последњем него у унутрашњим слоговима (*књи́гѣ*, *крѣ̀ше*, *вѡдѡи́*, *чу̀дѡи́*, *и́и́ју* — *ми́шлѣње*, *ѡра̀ја*, *ба̀ци́мо*, *ѡрѡжѡи́*, *ѡра̀ли*);

в) судбину дужина у последњем отвореном и последњем затвореном слогу; обично се лакше губе у последњем отвореном (*зѡрѣ*, *ко̀сѣ*, *сѣсѡи́рѣ* ген. сг. — *за̀наи́и*, *зи́дѡр*, *ју̀нѡк*, *ко̀диѡч*, *ѡра̀ч*, *и́дѡвѡч*);

г) чувају ли се два дуга слога у једној речи; ако су у питању две неакцентоване дужине, која се губи: она која је непосредно иза акцента или она која долази после неакцентоване дужине (*ча̀раи́ѡ*, *ча̀раи́ѡ* *ча̀раи́ѡ*);

д) постоје ли аналошка скраћивања (*ми́слим* према *ми́сли*, али *ба̀дњѡк*).

В) Посебну пажњу, и то независно од наведених услова, треба обратити дужини вокала *е* у презентским наставцима: да ли је он доследно дуг или је кратак, и то у ова два случаја:

Објашњење. У обзир долазе типови *глава*, *вода*, *брзина* (*глави*, *души*, *рѣци*, *руци* и сл., *води*, *дѣци*, *зѣмљи* и сл., *сѣроши* и сл.). С обзиром на то да дат. не долази често у говору, овој појави треба посветити посебну пажњу. Постоје говори у којима је ова појава изгубљена, али се и ту чува дат. сл. *дѣци* (који је на тај начин постао лексички акценат).

13. питање. У којој се мери чува стари акценат ном.-ак. пл. именица *a*-основа?

Објашњење. У обзир долазе типови *глава*, *вода*, *висина* (*главе* и сл., *воде* и сл., *иљнине* и сл.). И овде нарочиту пажњу треба посветити типу *висина*.

14. питање. У којој је мери заступљено скраћивање ' > ' у дат.-инстр.-лок. пл. именица *a*-основа типа *глава* (*брадама*, *грџама*, *рукама*, *свињама*)?

Објашњење. Треба видети постоји ли разлика између старије и млађе генерације (има говора у којима млађе генерације не познају ове појаве). Сем тога, има ли неке разлике међу овим падежима (тј. да ли је у сва три ова падежа заступљена ова појава).

15. питање. Јавља ли се акц. ген. пл. типа: *баиџинѧ* (*баиџинѧ*), *мајѧка*, *ћѧрака*?

15а. питање. Какав је акц. ген. пл. (некадашњег ген. дуала *руку*, *ногу*, *слугу*: *рѧкѧ-рѧкѧ-рѧкѧ*, *нѧгѧ-нѧгѧ*, *слѧгѧ-слѧгѧ*)?

16. питање. Постоји ли узајамни утицај именица типа *глава* и типа *књига*?

Објашњење. Нарочиту пажњу треба обратити на ситуацију код личних имена: да ли је акценат диференцијални знак за значење у случајевима као *Ђока-Ђока*, *Ђура-Ђура*, *Жика-Жика*, *Миѧа-Миѧа*, *Миѧа-Миѧа*, *Ниѧа-Ниѧа*, *Тѧша-Тѧша*, одн. *Ана-Ана*, *Анѧа-Анѧа*, *Јѧока-Јѧока*, *Кѧнда-Кѧнда*, *Мѧра-Мѧра*, *Миѧа-Миѧа*, *Пѧрса-Пѧрса*, *Сѧнда-Сѧнда*, *Синѧа-Синѧа*, *Смиѧа-Смиѧа* и сл.?

17. питање. Какав је акценат тросложних и вишесложних именица на *-ица* (*баиѧица-баиѧица-баиѧица-баиѧица-баиѧица* и сл.)?

Објашњење. Стање утврдити на основу што већег броја примера.

17а. питање. Какав је акценат именица страног порекла са суфиксом *-ика*: *боиѧаника*, *реѧублика*, *фѧизика* или *бѧиѧаника*, *рѧѧублика*, *фѧѧизика*?

17б. питање. Говори ли се *зоолѧѧица*, *комѧисиѧа* или *зодлѧѧица*, *кѧмѧисиѧа*?

17в. питање. Говори ли се *Револѧѧица* или *Ревдлѧѧица*?

јавља код именица које не означавају живо биће. Постоји ли ово ограничење у говору који се поручава? Сем тога, да ли се у именица које значе и нешто живо и предмете дифференцира акц. лок. сг. (*о вишнѣзу* — *о Вишнѣзу*)? Најзад, јавља ли се скраћивање '>' (*на чардаку*)?

22. питање. У којој мери у говору који се испитује долази до изражаја скраћивање '^>' у ном. пл. именица маск. *о/јо*-основа типа *град*?

Објашњење. Треба утврдити постији ли утицај ном. пл. типа *краљ-краља*, тј. да ли се поред *брѣгови*, *бркови*, *гласови*, *градови*, *дарови*, *другови*, *ждрѣлови*, *зидови*, *кѣрови*, *кѣсови*, *кѣумови*, *мужјеви*, *џсови*, *рѣйови*, *синови*, *снегови*, *сѣдови*, *цвѣтови*, *црѣйови*, *чѣрови*, *шмркови* и сл. говори и *грѣзови*, *дѣлови*, *жѣљеви*, *ѣрушови*, *ѣужјеви* и сл.

23. питање. У којој је мери заступљено померање акцента према крају у ген. пл. именица *о/јо*-основа са старим акц. на почетном слогу?

Објашњење. Треба проучити и облике ген. пл. с уметком *-ов-* (тј. говори ли се *бреговѣ*, *брковѣ*, *гласовѣ*, *даровѣ*, *друговѣ*, *синовѣ*, *роговѣ*, *голубовѣ* и сл. или *брѣговѣ*, *брковѣ*, *гласовѣ*, *градовѣ*, *рѣговѣ*, *гдлубовѣ* и сл.) и без њега (*данѣ*, *зубѣ*, *нокѣиѣ*, *лакѣиѣ*, *ђавѣла*, *ѣмилиѣа*, *ѣриѣиѣѣља*, *пейриѣиѣѣља*, *мрѣви*, *црѣви*, *сѣиѣи*). Такође треба утврдити да ли се према нпр. *грѣзови* (в. бр. 22) говори и *грѣздѣвѣ*, *дѣловѣ*, *жѣљеѣвѣ* и сл.

24. питање. У којој је мери заступљено померање акц. према крају у дат.-инстр.-лок. пл. именица *о/јо*-основа са старим акц. на почетном слогу?

Објашњење. Треба водити рачуна о свим оним околностима о којима је било речи у претходном питању (тј. говори ли се *бреговима*, *брковима*, *градовима*, *кумдовима*, *роговима*, *голубовима* и сл. или *брѣговима*, *брковима*, *градовима*, *рѣговима*, *гдлубовима* и сл.; затим, говори ли се *зубима*, *црѣвима*, *нокѣиѣма*, *ѣмилиѣма*, *ѣриѣиѣѣљима* према *брѣвима*, *данѣма*; најзад, говори ли се према *грѣзови*, *дѣлови* и *грѣздовима*, *дѣловима* и сл.). — Јавља ли се скраћивање '>' (*зубима*, *обичѣјима* и сл.)?

24а. питање. Какав је акценат плуралских облика у именица типа *крај*, *бѣј*?

25. питање. Постоји ли у говору који се испитује повлачење акцента према почетку и у вок. пл. именица маск. *о/јо*-основа које немају стари акценат на почетном слогу (*вѣјниѣи*, *јѣнѣиѣи*, *младѣиѣи*, *ѣѣѣиѣи*, *сѣѣѣиѣи* (?) и сл.)?

26. питање. Постоји ли утицај именица маск. *о/јо*-основа типа *град* на тип *сѣѣѣиѣи* у облицима пл.?

29. питање. Како се изговарају стране именице са суфиксом *-анѝ* и *-енѝ*: *абдненѝ*, *асисѝенѝ*, *ађуѝанѝ*, *команданѝ* или *абонѝнѝ*, *асисѝѝенѝ*, *ађуѝѝанѝ*, *командѝанѝ* или *абднѝнѝ* и сл.? Како гласи вок. синг. ових именица (*кѝманданѝе* или сл.)?

29а. питање. Говори ли се *комунѝзам*, *органѝзам*, *социјализам* или *комунѝзам*, *органѝзам*, *социјализам* и сл.?

29б. питање. Какав је акценат именица: *човек-човека*, *живоѝ-живоѝта*, *коњ*, *мир-мира*, *Срби*, *Црногорац*, *Београд*, *Загреб*?

Именице неутр.

30. питање. Јавља ли се у говору који се испитује померање акцента према крају у лок. сг. именица неутр. (*o/ǰo-* и консонантских основа) — слично именицама маск. *o/ǰo-*основа: *злаѝу*, *мѝсу*, *сѝну*, *ѝѝѝлу*, *ѝѝѝѝу*, *врѝлу*, *срѝу*, *врѝмѝну*, *имѝну*, *језѝру*, *ѝлемѝну*, *рамѝну* и сл.

31. питање. Да ли је наставак *a* у ном. пл. неутр. кратак или дуг; говори ли се *сѝла*, *бѝдра*, *рѝбра* и сл. или *сѝлѝ*, *бѝдрѝ*, *рѝбрѝ* и сл.?

32. питање. Какав је акценат плуралских облика у именица неутр. *o/ǰo-*основа са старим акцентом на почетном слогу?

Објашњење. Познато је да се у именица са старим " на првоме слогу акценат у ном. пл. преносио по Сосирову закону на други слог: *ѝдѝе* — *ѝдѝа*. Са именица које су имале стари кратак вокал ова се појава проширила и на неке именице са старим ' који је у нашем језику скраћен у " : *брѝдо-брѝда*, а затим и на неке именице типа *злаѝѝо* (*сѝно-сѝна*). Треба, дакле, детаљно проучити ситуацију код типова *ѝдѝе*, *брѝдо* и *злаѝѝо*, одн. утврдити јављају ли се примери као:

а) *ѝдѝа* (*ѝољѝ*), *звѝна* (*звонѝ*), *кѝла* (*колѝ*);

б) *блѝѝа* (*блѝѝѝ*), *брѝда* (*брѝдѝ*), *дрѝва* (*дрѝвѝ*), *жѝѝѝа* (*жѝѝѝѝ*), *кљуѝѝа* (*кљуѝѝѝ*);

в) *мѝса* (*месѝ*), *сѝна* (*сенѝ*, *сенѝ*).

33. питање. Да ли се код именица неутр. *o/ǰo-*основа које немају стари акценат на почетном слогу повлачи у пл. акценат према почетку, нпр. *бѝдро-бѝдра*, *бѝдрѝрѝ*, *ѝѝро-ѝѝра*, *ѝѝрѝ*, *ѝѝрѝма*, *рѝбро-рѝбра*, *рѝбрѝрѝ*; — *рѝшѝѝа* (*рѝшѝѝѝ*); *сѝло-сѝла*, *сѝлѝ*, *сѝлѝма*?

34. питање. Јавља ли се метатонијски акценат у ном.-ак. пл. именица неутр. типа *врѝѝѝа*, *дѝблѝ*, *крѝлѝ*, *ѝѝсмѝ*, *сѝѝѝблѝ*, *ѝсѝѝѝ*?

35. питање. Чува ли се метатонијски акценат у инстр. пл. и лок. пл. именица *o/ǰo-*основа типа *на врѝѝѝи*, *ѝрѝд врѝѝѝи*, *врѝѝѝѝ*, *крѝлѝ*, *ѝсѝѝѝ*?

Објашњење. Треба водити рачуна о овим околностима.

А) У војвођанским и славонским говорима овај се акценат јавља код архачних облика инстр. пл. и лоқ. пл. Нови (књижевни) облици имају у војвођанским говорима искључиво Даничићев акценат на *враїи*ма и сл.

Б) У неким херцеговачким говорима, међутим, нови облици деклинације имају акценат на *враїи*ма, *за леђи*ма, на *леђи*ма. У тим херцеговачким говорима пл. тант. *враїи*а, *леђа*, *усїи*а у вези с предлозима уопште имају акценат повучен према почетку (*за враїи*а, *їред враїи*а, на *леђа*, *нїз леђа*, *нїз леђа*).

36. питање. Какав је акценат именица са суфиксом-*иши*е?

Објашњење. Треба утврдити чува ли се акценат основне речи или суфикс *-иши*е постаје носилац акцента и у којој мери:

а) *їгралїиши*е, *бдсїанїиши*е, *кдноїльїиши*е, *куїусїиши*е, *їрїсїанїиши*е, *шеничїиши*е;

б) *вашарїиши*е, *гребенїиши*е, *дуванїиши*е, *мухарїиши*е;

в) *крїолїиши*е (Дан.) — *крїодлїиши*е (П. Др., СДЗБ X, 258).

Посебно треба утврдити да ли је суфикс *-иши*е дуг или кратак.

37. питање. Постоји ли разлика у акц. између правих глаголских именица на *-ње* и конкретизованих ових именица, и у којем се смислу креће та диференцијација?

Објашњење. У питању су појаве као *їдечње-їечње*, *їравдање-їравдање*, *їединче-їединчење*, *границчење-ограничење*, *губљење-їогубљење* и сл.

38. питање. Да ли је у именица неутра на конс. доследно спроведено скраћивање дугих вокала у трећем слогу од краја (*деїв-деївеша*, *јаје-јајеша*, *јуне-јунеша*, *кљусе-кљусеша*, *їарче-їарчеша*, *свињче-свињчеша*, *ћоше-ћдшеша*, *живинче-живинчеша*, *јаднїче-јаднїчеша*, *јаренче-јаренчеша*, *їединче-їединчеша*, *їиленче-їиленчеша*, *челдаче-челдачеша* и сл.?)

39. питање. Да ли се у пл. именица неутра *їи*-основе акценат помера према крају?

Објашњење. Говори ли се:

а) *дугме* — *дугмеша*, *дугмешїа*, *дугмешїи*ма, *кубе* — *кубеша*, *кубешїа*, *кубешїи*ма, *їенце* — *їенчеша*, *їенчешїа*, *їенчешїи*ма; — *клуїче* — *клуїчеша*, *клуїчешїа*, *клуїчешїи*ма, *ћбе* — *ћбеша*, *ћбешїа*, *ћбешїи*ма или

б) *їарчеша*, *їарчешїа*, *їарчешїи*ма; — *дугмеша*, *дугмешїа*, *дугмешїи*ма, *кубеша*, *кубешїа*, *кубешїи*ма, *їенчеша*, *їенчешїа*, *їенчешїи*ма; — *клуїчеша*, *клуїчешїа*, *клуїчешїи*ма, *ћбеша*, *ћбешїа*, *ћбешїи*ма и сл.?

39а. питање. Какав је акценат именица *море*, *јаје*, *їролеће*, *їрезиме*?

П р и д е в и

40. п и т а њ е. Чува ли се у неодређеном придевском виду разлика међу облицима у којих је акценат измењен по Сосирову закону и оним облицима у којима овај закон није могао бити примењен?

О б ј а ш њ е њ е. Говори ли се нпр. *млад-млада-младо*, *сам-сама-само*; *лди-лдиша-лдише*, *ндв-ндва-ндво*, *йрдси-йрдсиша-йрдсишо*; *бдс-бдса-бдсо*; *једнак-једнака-једнако*; *кфвав-кфвава-кфваво* или *млад*, *млада*, *-о*, *сам-сама-само*; *лдиш-лдиша-лдише*, *ндв*, *-а*, *-о*, *йрдсиш-йрдсиша-йрдсишо*; *бдс-бдса-бдсо*; *једнак-једнака-једнако*, *кфвав*, *-а*, *-о*? Детаљно проверити стање у наведеним типовима.

41. п и т а њ е. Какав је акценат одређеног вида придева *ндв*: *ндви* или *ндви*?

42. п и т а њ е. Какав је акценат одређеног вида придева типа *дуг*?

О б ј а ш њ е њ е. Треба детаљно проучити ситуацију код овог акценатског типа и утврдити да ли се и у којој мери јављају ликови као *здрави*, *дуги*, *мрки*, *йрави*, *йни*, *сити*, *слаби*, *чисти* и сл. Говори ли се *ситри* или *ситри*? Извршити детаљно упоређење са Даничићем. Ако се утврди да у говору који се испитује постоји појава померања акцента према крају у одређеном виду двосложних придева, треба детаљно консултовати М о с к о в љ е в и ћ е в рад *Акцентнајски систем њоцерског говора* (Бгд. 1928) и И в ш и ћ е в у расправу *Данашњи русавски говор* (Rad 196. и 197). Теоријску страну целог питања в. код А. Б е л и ћ а, *Акцентнајске студије I* (Бгд. 1914).

43. п и т а њ е. Какав је акценат одређеног вида у придева типа *млад*?

О б ј а ш њ е њ е. Јављају ли се ликови *врџи*, *гуси*, *љџи*, *млади*, *млаки*, *тврди*, *џџи* и сл. или је доследно *млади* и сл.? Говори ли се *свџи* или *свџи*? Извршити детаљна упоређења са Даничићем, Белићем (*Акц. студ. I*), Ившићем (Rad 197) и Московљевићем.

44. п и т а њ е. Какав је акценат одређеног вида у придева типа *мдар*: *дџни*, *мдрри*, *ндџни*, *идџни* или *дџни*, *мдрри*, *ндџни*, *идџни*?

О б ј а ш њ е њ е. Поступити као и са претходним питањем.

45. п и т а њ е. Какав је акценат одређеног вида у придева типа *ситан*: *виџки*, *владџни*, *дџли*, *џиџни*, *ниџки*, *руџни*, *ситни*, *слаџки*, *цвџни*, *чџни* или *виџки*, *владџни*, *дџли*, *џиџни*, *ниџки*, *руџни*, *ситни*, *слаџки*, *цвџни*, *чџни*?

О б ј а ш њ е њ е. Придеве типа *мдар* одвајамо од придева типа *ситан* зато што код ових других '<' прасл. И овде треба извршити детаљна упоређења с Даничићем, Белићем, Ившићем и Московљевићем.

46. п и т а њ е. Какав је акценат одређеног вида придева типа *зла̀тан*?

О б ј а ш њ е њ е. Јављају ли се ликови као: *го̀рки, зла̀тн̄и, кру̀тин̄и, ла̀дни, мр̀сни, рѐшк̄и, ѝдсн̄и* и сл. и у којој мери? Извршити упоређења као и у претходним питањима.

47. п и т а њ е. Да ли се у неодређеном виду говори *гла̀дан, жѐдан* или *гла́дан, жѐдан*?

48. п и т а њ е. Какав је акценат одређеног вида у придева типа *др̀вен*: *ба̀лав̄и, вѐсел̄и, вѝденӣ, гво̀зденӣ, др̀венӣ, зе̄мљанӣ, ме̄канӣ, ле̄денӣ, свӣлен̄и, сӯкненӣ* или *ба̀лав̄и, вѐсел̄и, вѝденӣ, гво̀зденӣ, др̀венӣ, зе̄мљанӣ, ме̄канӣ, ле̄денӣ, свӣлен̄и, сӯкненӣ*?

О б ј а ш њ е њ е. Поступити као са претходним питањима. Извршити детаљна упоређења са Даничићем, нарочито Белићем и Московљевићем.

49. п и т а њ е. Како се акцентују придеви *висок, дубок, широк*: *вӣсок* или *ви̇сок* и сл. Јавља ли се одређени вид типа *бога̀т̄ӣ, ши́рѝк̄и* и сл.?

49а. п и т а њ е. Јавља ли се одређени вид типа *ду̀гачк̄и, кр̀ва̄ви*?

49б. п и т а њ е. Говори ли се *кому̀нист̄ичк̄и, со̀цијалист̄ичк̄и* или *кому̀нист̄ичк̄и, со̀цијалист̄ичк̄и*; *ин̄терса̀н̄тан, ин̄терса̀н̄тан, ин̄терѐсан̄тан* или *ин̄терѐсан̄тан*?

49в. п и т а њ е. Говори ли се *а̀ги́тацио̀н̄и, о̀рганиза̀цио̀н̄и* или *а̀ги́тацио̀н̄и, о̀рганиза̀цио̀н̄и* и сл.?

49г. п и т а њ е. Какав је акценат придева типа *враж(и)̀ји*?

49д. п и т а њ е. Какав је акценат у посесивних придева типа *сес̄ѝрина, Мари́на* (јавља ли се акц.: *сес̄ѝрина, Ма̀рина*)?

50. п и т а њ е. Какав је однос акцента неодређеног придевског вида неутр. и прилога?

О б ј а ш њ е њ е. Постоје нпр. овакви односи: *лѐшо* (адј.) — *лѐшо* (адв.), али *да̀вно* (адј.) — *да̀вно, да̀вно* (адв.) и сл. Да ли, дакле, адв. чува стари акценат неодређеног вида неутр.?

50а. п и т а њ е. Какав је акценат компаратива типа *стѝарӣји*: *стѝарӣји* или *стѝарӣји*?

50б. п и т а њ е. Какав је акценат суперлативског префикса *на̀ј-* (*на̀ј-, на̀ј-, на̀ј-, на̀ј-*)?

50в. п и т а њ е. Изговара ли се акценат на форми компаратива у саставу суперлатива (*на̀јстѝарӣји* или *на̀јстѝарӣји, на̀јстѝарӣји* и сл.).

З а м е н и ц е

51. п и т а њ е. Постоји ли разлика у акценту између ген.-ак. и дат.-лок. личних заменица 1. и 2. сг. и повратне заменице *себе*?

О б ј а ш њ е њ е. Познате су углавном две (идеалне) могућности кад постоји поменута разлика:

А) Ген.-ак. сг. гласи *мене* (*кѡд мене — њсѣред мене*), а дат.-лок. сг. гласи *мени* (*о мени*);

Б) Ген.-ак. сг. гласи *мене* (али са проклитиком *кѡд мене, њсѣред мене*), а дат.-лок.сг. доследно гласи *мени* (и то и са проклитиком *о мени*).

52. п и т а њ е. Ако нема разлике у акц. ген.-ак. сг. и дат.-лок. сг. наведених заменица, да ли оне гласе *мене-мени* или *мене-мени*, па ако је у питању овај други случај, да ли се акценат на проклитику преноси у виду (') по типу: *кѡд мене, ѡ мени*?

53. п и т а њ е. Постоје ли акценатски ликови *на ме, за ње, на се; љзѧ ме, љредѧ се* и сл.?

54. п и т а њ е. Говори ли се *ѡн* или *ѡн*, *кѡ* или *кѡ*, *ѡѡѧ* или *ѡѡѧ*?

55. п и т а њ е. Како гласи проширени дат. сг. заменице *ѡна*: *њѡѡѡѡ* или *њѡѡѡѡ*?

55а. п и т а њ е. Акцентује ли се *нас*, *њѡх* или *нас*, *њѡх*?

56. п и т а њ е. Како гласе коси падежи сложених заменица *ко* и *ѡѡ*: *кѡѡѡ* гѡѡ и сл. или *кѡѡѡѡѡ*?

57. п и т а њ е. Говори ли се *мѡѡѡѡ* и сл. или *мѡѡѡѡ* и сл. или само *мѡѡѡѡ* и сл.?

58. п и т а њ е. Како гласе коси падежи присвојне заменице *њѡн*: *њѡнѡнѡ* или *њѡнѡнѡ* и сл.? Говори ли се *њѡѡѡн* (*њѡѡѡн*) или *њѡѡѡн* (*њѡѡѡн*)?

59. п и т а њ е. Какав је акценат у показних заменица *ѡвај* и *ѡнај* и у заменица *ѡѡѡѡ*, *ѡѡѡѡ*: *ѡѡѡѡ-ѡѡѡѡ*, *ѡѡѡѡ-ѡѡѡѡ* или *ѡѡѡѡ-ѡѡѡѡ*, *ѡѡѡѡ-ѡѡѡѡ*?

60. п и т а њ е. Ако се те заменице изговарају *ѡѡѡѡ*, *ѡѡѡѡ*, да ли се акценат на проклитику преноси у виду (") или у виду ('): *ѡѡ ѡѡѡ* или *ѡѡ ѡѡѡ*?

60а. п и т а њ е. Говори ли се *ѡѡѡѡ*, *ѡѡѡѡ* или *ѡѡѡѡ* (*ѡѡѡѡ*); *ѡѡѡѡ* или *ѡѡѡѡ*?

61. п и т а њ е. Како се изговарају неодређене придевске заменице типа *некакав*: *неѡкакав* или *неѡкаѡѡѡ*? Какав је акценат у: *кѡѡѡѡ* (*кѡѡѡѡ*) одн. *кѡѡѡѡѡ* (*ѡѡѡѡѡѡѡѡ*, *кѡѡѡѡѡѡѡѡ*)?

75. питање. Какав је акценат инфинитива у двосложних глагола сложених од ићи: *дбћи*, *ддћи* или обоје? Говори ли се *ићи* или *ићи*?

76. питање. Какав је акценат инф. глагола сложених од **весити* и слож. гл. типа *идћи*: *довесити* (*исидћи*) или *ддовесити* (*исидћи*) или обоје?

77. питање. Какав је акценат инф. у глагола сложених од типа *шресити*: *исшресити*, *исшресити* или обоје?

78. питање. Какав је акценат инф. у простих глагола типа *шресити*: *шресити*, *шресити* или обоје?

79. питање. Говори ли се *сидсити-сидсѐм*, *идсити-идсѐм* или *сидсити-сидсѐм*, *идсити-идсѐм*?

80. питање. Какав је акценат инф. у глагола типа *куйовати*: *куйовати* или *куйовати*?

81. питање. Говори ли се *скрѐшати*, *скрѐшати* или обоје? Да ли акценат *скрѐшати* обележава прелазни глагол?

82. питање. Говори ли се *брѝзнути*, *грѝкнути*, *гурнути*, *дѝрнути*, *жѝгнути*, *јурнути*, *кѝснути*, *скѝкнути*, *сѝрѝгнути* и сл. или *брѝзнути*, *грѝкнути*, *гурнути*, *дѝрнути*, *жѝгнути*, *јурнути*, *кѝснути*, *скѝкнути*, *сѝрѝгнути* и сл.?

83. питање. Говори ли се *ба(х)нути*, *гранути*, *канути*, *ланути*, *иланути*, *преиланути*, *ша(и)нути* и сл. или *ба(х)нути*, *гранути*, *канути*, *ланути*, *иланути*, *преиланути*, *шанути* и сл.?

84. питање. Говори ли се *гужвати-угужвати*, *јѐдраи-најѐдраи*, *крѐсаи-накрѐсаи* и сл. или *гужвати-угужвати*, *јѐдраи-најѐдраи*, *крѐсаи-накрѐсаи* и сл.

85. питање. Говори ли се *возакаи се*, *кашљуцаи*, *мољакаи*, *ишјуцаи*, *рођакаи се*, *сељакаи се*, *ћарлијаи*, *шушкѐшати* или *возакаи се*, *кашљуцаи*, *мољакаи*, *ишјуцаи*, *рођакаи се*, *сељакаи се*, *ћарлијаи*, *шушкѐшати*?

86. питање. Говори ли се *изузимати*, *заузимати*, *обузимати*, *иодузимати*, *ирузимати* или *изузимати*, *заузимати*, *обузимати*, *иодузимати*, *ирузимати*?

87. питање. Говори ли се *басати*, *гушати*, *шраи*, *набасати*, *иругушати*, *додаи*, *играи*, *заиграи*, *разиграи* или *басати*, *гушати*, *шраи*, *набасати*, *иругушати*, *додаи*, *играи*, *заиграи*, *разиграи*?

88. питање. Говори ли се *кашљаи*, *лиисаи*, *иолиисаи* или *кашљаи*, *лиисаи*, *иолиисаи*?

89. питање. Говори ли се *гибати*, *лушати*, *иушати*, *сѝрѐмати* или *гибати*, *лушати*, *иушати*, *сѝрѐмати* или обоје?

90. питање. Говори ли се *зашварати*, *зашварати* и сл. или обоје?

90а. питање. Какав је акценат у глагола *йравдаџи*, *сунчаџи*?

91. питање. Говори ли се *баџиџи*, *сйрѣмиџи*, *буџиџи*, *йр-буџиџи*, *избуџиџи*, *дйчиџи се*, *йодйчиџи се*, *њуџиџи*, *нањуџиџи*, *оњуџиџи* или *баџаџи*, *сйрѣмиџи*, *буџиџи*, *йр-дбуџиџи*, *избуџиџи*, *дйчиџи се*, *йддичиџи се*, *њуџиџи*, *нањуџиџи*, *дњуџиџи*?

92. питање. Говори ли се *а̀снџи*, *крѣчџи*, *окрѣчџи*, *йу̀сџи* или *а̀снџи*, *крѣчџи*, *окречџи*, *йу̀сџи*?

93. питање. Говори ли се *ухваџиџи*, *ухваџиџи* и сл. или обоје?

94. питање. Какав је тип акцента инф. у глагола типа *ћосавеџи* : *ћдсавеџи* или *ћосавеџи*?

94а. питање. Какав је акценат у глагола *видеџи* : *видџеџи*, *видиџеџи*, *видѣџи*, *видѣџи* или сл.?

Аорисџи

95. питање. У којој се мери чува разлика акцента 2. и 3. сг. аор. од акц. у осталим лицима?

Објашњење. Познато је да у Даничића постоје две групе глагола :

А) глаголи с повученим акцентом у 2. и 3. сг. аориста (*йџрѣсџи* - *йџрѣсох* - *йџрѣсе* и сл.);

Б) глаголи с неповученим акцентом у 2. и 3. сг. аориста (*йџџах* - *йџџа* и сл.).

С обзиром на прилике у говорима, треба утврдити акценат аориста ових глагола :

1) <i>крџуџи</i> — <i>йокрџуџи</i> ;	7) <i>бежџаџи</i> — <i>одбежџаџи</i> ;
2) <i>йџџаџи</i> — <i>зайџџаџи</i> ;	8) <i>йџрчаџи</i> — <i>доџрчаџи</i> ;
3) <i>йџсаџи</i> — <i>найџсаџи</i> ;	9) <i>смеџаџи</i> — <i>засмеџаџи</i> ;
4) <i>казиваџи</i> — <i>йоказиваџи</i> ;	10) <i>хукџаџи</i> — <i>захукџаџи</i> ;
5) <i>играџи</i> — <i>заиграџи</i> ;	11) <i>блебеџаџи</i> — <i>изблебеџаџи</i> ;
6) <i>чеџркаџи</i> — <i>зачеџркаџи</i> ;	12) <i>девоваџи</i> .

Сем тога треба утврдити акценат аориста ових глагола :

1) <i>леџи</i> — <i>залеџи</i> ;	7) <i>јесџи</i> — <i>йојесџи</i> ;
2) <i>реџи</i> — <i>йореџи</i> ;	8) <i>сресџи</i> — <i>йресресџи</i> ;
3) <i>макнџџи</i> — <i>намакнџџи</i> ;	9) <i>уљеџи</i> ;
4) <i>умеџи</i> — <i>разумеџи</i> ;	10) <i>йасџи</i> — <i>доџасџи</i> ;
5) <i>желеџи</i> — <i>зажелеџи</i> ;	11) <i>диџи</i> — <i>йодиџи</i> ;
6) <i>сесџи</i> — <i>засесџи</i> ;	12) <i>видеџи</i> — <i>извидеџи</i> ;

- 13) *ӣка̄ӣи* — *иза̄ӣка̄ӣи*; 16) *ка̄ја̄ӣи* — *ӣока̄ја̄ӣи*;
 14) *гледа̄ӣи* — *ӣогледа̄ӣи*; 17) *гинӯӣи* — *ӣогинӯӣи*;
 15) *бриса̄ӣи* — *избриса̄ӣи*; 18) *верова̄ӣи* — *ӣоверова̄ӣи*.

95а. п и т а њ е. Да ли се акценат 2—3.л. сг. аор. шири и на друга лица (*з̄а̄ӣоч̄е̄шмо*)?

95б. п и т а њ е. Јавља ли се аорист типа *огр̄ѣбо(х)*?

Глаголски ӣридев радни

96. п и т а њ е. Чува ли се у глаголском придеву радном разлика између облика код којих је акценат измењен по Сосиорову закону и оних код којих овај закон није могао бити примењен?

Објашњење. Говори ли се нпр. *ӣд̄чео-ӣоч̄ела-ӣд̄чело*, *ӣй̄о-ӣй̄ила-ӣй̄ло*, *ӣд̄ӣӣо-ӣо̄й̄й̄ила-ӣд̄й̄й̄ило*, *д̄д̄о-д̄а̄ла-д̄а̄ло*, *ӣр̄д̄дао-ӣр̄д̄да̄ла-ӣр̄д̄д̄ало*, *д̄р̄жао-д̄р̄ж̄ала-д̄р̄ж̄ало* или се јавља само књижевни акценат или обоје?

97. п и т а њ е. Какав је акценат глаголског придева радног у глагола типа *ӣр̄е̄сӣи*: *ӣр̄е̄сао-ӣр̄е̄сла-ӣр̄е̄сло* или *ӣр̄е̄сао-ӣр̄е̄сла-ӣр̄е̄сло* и има ли какве разлике између простих и сложених ових глагола (да ли је нпр. у простих само *ӣр̄е̄сао-ӣр̄е̄сла-ӣр̄е̄сло* а у сложених *ис̄ӣр̄е̄сла* и *ис̄ӣр̄е̄сла-ис̄ӣр̄е̄сло* и сл.)?

98. п и т а њ е. Какав је акценат глаголског придева радног у глагола типа *ӣѣ̄и*: *ӣѣ̄као-ӣѣ̄кла-ӣѣ̄кло* или *ӣѣ̄као-ӣѣ̄кла-ӣѣ̄кло* и сл.?

99. п и т а њ е. Какав је акценат глаголског придева радног у глагола сложених од типа *ӣѣ̄и*: *ис̄ӣѣ̄кла* или *ис̄ӣѣ̄кла* и сл.?

100. п и т а њ е. Говори ли се *ӣшао-ӣшла-ӣшло* или *ӣшао-ӣшла-ӣшло*?

101. п и т а њ е. Какав је акценат глаголског придева радног у тросложних глагола сложених од *ӣћи*: *из̄ӣшла*, *ӣз̄ӣшла*, или *ӣз̄ӣшла*?

102. п и т а њ е. Какав је акценат глаголског придева радног у глагола типа *кӯй̄ова̄ӣи*: *кӯй̄овао* или *кӯй̄д̄вао*?

103. п и т а њ е. Какав је акценат глаголског придева радног у глагола типа *ӣй̄ӣи*, *д̄а̄ӣи*: *ӣй̄о-ӣй̄ила-ӣй̄ло*, *д̄а̄о-д̄а̄ла-д̄а̄ло* или *ӣй̄о-ӣй̄ила-ӣй̄ло*, *д̄а̄о-д̄а̄ла-д̄а̄ло* и сл.

104. п и т а њ е. Говори ли се *ӣр̄д̄дао-ӣр̄д̄да̄ла-ӣр̄д̄д̄ало*, *д̄р̄жао-д̄р̄ж̄ала-д̄р̄ж̄ало* или *ӣр̄д̄дао-ӣр̄д̄дала-ӣр̄д̄дало*, *д̄р̄жао-д̄р̄ж̄ала-д̄р̄ж̄ало* и које је све глаголе захватила ова појава?

105. п и т а њ е. Говори ли се:

А) лѡкаѡи-лѡка̀ла, ѡењаѡи-ѡења̀ла, ѡецаѡи-ѡеца̀ла, ѡолѡкаѡи-ѡолѡка̀ла, заѡиѡцаѡи-заѡиѡца̀ла или лѡкаѡи-лѡкала, ѡењаѡи-ѡењала, ѡецаѡи-ѡецала, ѡолѡкаѡи-ѡолѡкала, заѡиѡцаѡи-заѡиѡцала;

Б) г̀раѡѡаѡи-г̀раѡѡа̀ла-заг̀раѡѡа̀ла, г̀роѡѡаѡи-г̀роѡѡа̀ла-заг̀роѡѡа̀ла, р̀роѡѡаѡи-р̀роѡѡа̀ла-заг̀роѡѡа̀ла, с̀ѡѡѡаѡи-с̀ѡѡѡа̀ла-заг̀с̀ѡѡѡа̀ла, (х)у̀ѡѡѡаѡи-(х)у̀ѡѡѡа̀ла-за(х)у̀ѡѡѡа̀ла; ѡѡѡѡаѡи-ѡѡѡѡа̀ла-заѡѡѡѡа̀ла, ѡѡѡѡѡѡаѡи-ѡѡѡѡѡѡа̀ла-заѡѡѡѡѡѡа̀ла, ла̀гаѡи-ла̀гала-нала̀гала, ѡскаѡи-ѡскала-заѡскала или г̀раѡѡаѡи-г̀раѡѡа̀ла-заг̀раѡѡа̀ла, г̀роѡѡаѡи-г̀роѡѡа̀ла-заг̀роѡѡа̀ла, р̀роѡѡаѡи-р̀роѡѡа̀ла-заг̀роѡѡа̀ла, с̀ѡѡѡаѡи-с̀ѡѡѡа̀ла-заг̀с̀ѡѡѡа̀ла, (х)у̀ѡѡѡаѡи-(х)у̀ѡѡѡа̀ла-за(х)у̀ѡѡѡа̀ла, ѡѡѡѡаѡи-ѡѡѡѡа̀ла-заѡѡѡѡа̀ла, ѡѡѡѡѡѡаѡи-ѡѡѡѡѡѡа̀ла-заѡѡѡѡѡѡа̀ла, ла̀гаѡи-ла̀гала-нала̀гала, ѡскаѡи-ѡскала-заѡскала;

В) вѐру̀гаѡи-вѐру̀гала-извѐру̀гала, вѝју̀гаѡи-вѝју̀гала-извѝју̀гала, го̀ми-лаѡи-го̀мила̀ла-наго̀мила̀ла, г̀рѐбѐнаѡи-г̀рѐбѐнала-изг̀рѐбѐнала, ка̀ѡиѡѡаѡи-ка̀ѡиѡѡа̀ла-иска̀ѡиѡѡа̀ла, ко̀бѐљаѡи-ко̀бѐљала-иско̀бѐљала, ко̀ѡѡѡѡаѡи-ко̀ѡѡѡѡа̀ла-иско̀ѡѡѡѡа̀ла, к̀риву̀даѡи-к̀риву̀дала-иск̀риву̀дала, об̀а̀даѡи-об̀а̀дала-разоб̀а̀дала, ору̀жаѡи-ору̀жала-наору̀жала, ѡѐру̀ѡѡаѡи-ѡѐру̀ѡѡа̀ла-исѡѐру̀ѡѡа̀ла, ра̀чу̀наѡи-ра̀чу̀нала-ѡро̀ра̀чу̀нала, рѐшѐѡѡаѡи-рѐшѐѡѡа̀ла-изрѐшѐѡѡа̀ла, сѝгу̀раѡи-сѝгу̀рала-осѝгу̀рала, ѡѐсѝѡѐраѡи-ѡѐсѝѡѐрала-исѡѐсѝѡѐрала, ѡѐѡѡѡѡаѡи-ѡѐѡѡѡѡа̀ла-доѡѐѡѡѡѡа̀ла, чѐѡѡѡѡаѡи-чѐѡѡѡѡа̀ла-зачѐѡѡѡѡа̀ла, чѐру̀ѡѡаѡи-чѐру̀ѡѡа̀ла-ѡѡѡѡѡѡаѡи-ѡѡѡѡѡѡа̀ла или вѐру̀га̀ла-ѡ̀звѐру̀га̀ла, вѝју̀га̀ла-ѡ̀звѡ̀ју̀га̀ла, го̀ми-ла̀ла-на̀го̀ми-ла̀ла, г̀рѐбѐна̀ла-ѡ̀зг̀рѐбѐна̀ла, ка̀ѡиѡѡа̀ла-ѡ̀ска̀ѡиѡѡа̀ла, ко̀бѐља̀ла-ѡ̀иско̀бѐља̀ла, ко̀ѡѡѡѡа̀ла-ѡ̀иско̀ѡѡѡѡа̀ла, к̀риву̀да̀ла-ѡ̀иск̀риву̀да̀ла, об̀а̀да̀ла-ѡ̀изо-ба̀да̀ла, дру̀жа̀ла-на̀ору̀жа̀ла, ѡѐру̀ѡѡа̀ла-ѡ̀исѡѐру̀ѡѡа̀ла, ра̀чу̀на̀ла-ѡ̀зрачу̀на̀ла, рѐшѐѡѡа̀ла-ѡ̀зрѐшѐѡѡа̀ла, сѝгу̀ра̀ла-ѡ̀сигу̀ра̀ла, ѡѐсѝѡѐра̀ла, ѡѐсѝѡѐра̀ла, ѡѐѡѡѡѡа̀ла-заѡѐѡѡѡѡа̀ла, чѐѡѡѡѡа̀ла-зачѐѡѡѡѡа̀ла, чѐру̀ѡѡа̀ла-ѡ̀ѡѡѡѡѡѡа̀ла;

Г) мо̀ѡѡаѡи-мо̀ѡѡа̀ла-на̀мо̀ѡѡа̀ла, чѝѡѡаѡи-чѝѡѡа̀ла-ѡ̀рѡ̀чѝѡѡа̀ла, чу̀ѡѡаѡи-чу̀ѡѡа̀ла-ѡ̀ѡѡѡѡа̀ла или мо̀ѡѡаѡи-мо̀ѡѡа̀ла-на̀мо̀ѡѡа̀ла, чѝѡѡаѡи-чѝѡѡа̀ла-ѡ̀рѡ̀чѝѡѡа̀ла, чу̀ѡѡаѡи-чу̀ѡѡа̀ла-ѡ̀ѡѡѡѡа̀ла;

Д) блѡ̀ѡѡаѡи-блѡ̀ѡѡа̀ла-заблѡ̀ѡѡа̀ла, б̀рзаѡи-б̀рзала-заб̀рзала, бу̀јаѡи-бу̀јала-набу̀јала, вѐнчаѡи-вѐнчала-развѐнчала, гла̀саѡи-гла̀сала-изгла̀сала, гу̀жѡѡаѡи-гу̀жѡѡа̀ла-изгу̀жѡѡа̀ла, дѐбљаѡи-дѐбљала-одѐбљала, дѡ̀вљаѡи-дѡ̀вља̀ла-ѡ̀до̀дѡ̀вља̀ла, ја̀чаѡи-ја̀чала-на̀дја̀чала, јѐдраѡи-јѐдрала-на̀јѐдрала, клѝјаѡи-клѝјала-ѡ̀фро̀клѝјала, лѝсиѡаѡи-лѝсиѡа̀ла-олѝсиѡа̀ла, р̀ђаѡи-р̀ђала-за̀рђа̀ла или б̀рзала-за̀б̀рза̀ла, бу̀јала-на̀бу̀ја̀ла, вѐнчала-ра̀звѡ̀енча̀ла, гла̀сала-ѡ̀јѡ̀згласа̀ла, гу̀жѡѡа̀ла-ѡ̀згу̀жѡѡа̀ла, дѐбља̀ла-ѡ̀дѐбља̀ла, дѡ̀вља̀ла-ѡ̀до̀дѡ̀вља̀ла, ѡ̀а̀чала-на̀дја̀ча̀ла, јѐдрала-на̀јѐдрала, клѝјала-ѡ̀фро̀клѝја̀ла, р̀ђала-за̀рђа̀ла?

105а. пи та њ е. Говори ли се за̀добѡио или за̀добѡио?

105б. пи та њ е. Јављају ли се акценѡи типа слу̀ѡѡа̀ла, о̀ѡѡѡѡѡѡа̀ла, о̀ѡѡѡѡѡѡа̀ла?

106. пи та њ е. Какав је акценѡат глаго̀лског придеѡа радног у глаго̀ла жѐдѐраѡи, ѡ̀ѡѡѡѡѡаѡи, жѐдѐраѡи или жѐдѐраѡи?

Глаголски ѿридев ѿрѿни

107. питање. Чува ли се у глаголском придеву трпном разлика у акценту између облика у којих је акценат измењен по Сосирову закону и оних облика код којих тај закон није могао бити примењен?

Објашњење. Говори ли се нпр. *ѿдчѿѿ-ѿочѿѿа-ѿдчѿѿо*, *држѿн-држѿна-држѿно*, *брѿн-брѿна-брѿно* и сл. или се јавља само књижевни акценат или обоје?

108. питање. Какав је акценат глаголског трпног придева у глагола типа *вѿсѿѿи*, *вѿзѿм*: *вѿзен*, *-а*, *-о* и сл. или *вѿзен*, *вѿзѿна*, *вѿзѿно*; *вѿчѿн*, *вѿчѿна*, *вѿчѿно*; *ѿрѿсен*, *ѿрѿсѿна*, *ѿрѿсѿно*; *ѿѿчѿн*, *ѿѿчѿна*, *ѿѿчѿно* или *вѿзѿн*, *вѿзѿна*, *вѿзѿно* и сл.?

109. питање. Какав је акц. глаголског придева трпног у глагола типа *сѿѿи*: *сѿчен*, *-а*, *-о* (*ѿдсечен*, *-а*, *-о*) или *сѿчен*, *сечѿна*, *сечѿно* (*ѿосечен*, *ѿосечѿна*, *ѿосечѿно*)?

110. питање. Какав је акц. глаг. прид. трпног у глагола *чѿнѿѿѿи*: *чѿѿнѿн*, *-а*, *-о*, *нѿчѿнѿн*, *ѿчѿнѿн*, *-а*, *-о* или *чѿѿнѿн*, *чѿѿѿна*, *чѿѿѿно*, *нѿчѿнѿн*, *нѿчѿѿна*, *-о*, *ѿчѿнѿн*, *ѿчѿѿна*, *-о*?

Презенѿ

111. питање. Изједначује ли се акц. 1. и 2. л. пл. с акц. осталих лица у случајевима као *ѿѿчѿм-ѿѿчѿмо*, *ѿѿчѿѿе* (што допушта и Даничић), *чѿѿѿм-чѿѿѿмо*, *чѿѿѿѿе*, *чѿнѿм-чѿнѿмо*, *чѿнѿѿе*, *бѿжѿм-бѿжѿмо*, *бѿжѿѿе* и сл. или се говори само *ѿѿчѿмо-ѿѿчѿѿе*, *чѿѿѿмо-чѿѿѿѿе*, *чѿнѿмо-чѿнѿѿе*, *бѿжѿм-бѿжѿмо*, *бѿжѿѿе* и сл. или обоје. — Говори ли се *дѿмо*, *дѿмо* или *дѿмо*?

112. питање. Какав је акц. през. у глагола сложених од типа *ѿѿѿи*: *ѿѿѿѿѿм* (*одѿѿѿѿм*) или *ѿѿѿѿѿм* (*одѿѿѿѿм*) или обоје?

Објашњење. Треба видети да ли је ситуација иста у свих глагола овога типа.

112а. питање. Јавља ли се акценат *ѿѿѿѿмо*, *ѿрѿсѿмо*?

113. питање. Какав је акценат през. у глагола сложених од **несѿѿи*: *дднесѿм*, *донѿсѿм* или обоје?

114. питање. Какав је акценат през. од глагола *ѿѿи*: *ѿѿѿм*, *ѿѿѿѿм* или постоји разлика у акц. појединих лица?

115. питање. Како се акц. *ѿѿѿѿм* преноси на проклитику: *нѿ ѿѿѿѿм*, *нѿ ѿѿѿѿм* или обоје?

116. питање. Какав је акценат през. у двосложних глагола сложених од *ѿѿи*: *дѿѿѿм*, *дѿѿѿѿм* или обоје?

117. питање. Какав је акц. през. глагола *браїти* и *їраїти*: *бѣрѣм*, *бѣрѣм* или обоје?

118. питање. Какав је акценат през. у глагола сложених од *браїти* и *їраїти*: *обѣрѣм* или *обѣрѣм* или обоје?

119. питање. Какав је акценат през. у глагола сложених од *звѣїти*: *їоздвѣм*, *їдзовѣм* или обоје?

120. питање. Какав је акценат одречног облика 1. сг. през. од глагола *моћи*: *не могу* или *не могу* или обоје?

121. питање. Какав је акценат през. од глагола *смѣјати*: *смѣјѣм*, *смѣјѣм* или *смѣјѣм*?

122. питање. Какав је акц. през. глагола *їїїти*: *їїїјѣм*, *їїїјѣм* или обоје?

123. питање. Говори ли се *дѣбїјѣм-зѣдобијѣм*, *зѣвїјѣм-їддавијѣм* или *дѣбїјѣм-зѣдобијѣм*, *зѣвїјѣм-їддавијѣм*?

123а. питање. Говори ли се *їдкријѣм*, *їокријѣм*, *їокријѣм* или сл.?

124. питање. Какав је акц. през. од глагола *давати*: *дајѣм*, *дајѣм* или *дајѣм*?

124а. питање. Какав је акценат глагола типа на *-ајем* (*обећајем*)?

125. питање. Какав је акценат през. глагола *бацаїти* (и од њега сложених): *бацајѣм* (*їобѣцајѣм*) или *бацајѣм* (*їдѣбацајѣм*)?

126. питање. Какав је акценат през. глагола *кѣїаїти* (и од њега сложених): *кѣїајѣм* (*їскѣїајѣм*) или *кѣїајѣм* (*їскѣїајѣм*)?

127. питање. Какав је акценат през. глагола *чѣшљаїти* (и од њега сложених): *чѣшљајѣм* (*очѣшљајѣм*) или *чѣшљајѣм* (*дѣчѣшљајѣм*)?

128. питање. Какав је акценат през. глагола *їмаїти*: *їмајѣм* или *їмајѣм* или обоје? Какав је акценат облика *немајѣм*?

129. питање. Какав је акценат през. глагола *мѣїаїти*: *мѣїајѣм* или *мѣїајѣм*?

130. питање. Какав је акценат през. одречног облика глагола *ваљаїти*: *не ваља* или *не ваља*?

131. питање. Какав је акценат през. одречног облика глагола *знаїти*: *не знајѣм* или *не знајѣм*, *не знајѣмо* или *не знајѣмо*?

132. питање. Какав је акценат през. од глагола *їушїаїти*: *їушїајѣм* или *їушїајѣм*?

133. питање. Какав је акценат през. од глагола *сїрѣмаїти*: *сїрѣмајѣм* или *сїрѣмајѣм*?

134. питање. Какав је акценат през. од глагола *зѣївѣраїти*: *зѣївѣрајѣм* или *зѣївѣрајѣм*?

135. питање. Какав је акценат 3. пл. през. глагола типа *и́и-ша́и*, *и́граи*: *и́ишају́* или *и́ишају́*, одн. *и́грају́* или *и́грају́*?

136. питање. Какав је акценат през. у глагола типа *лòмии*: *лòми* или *лòми*? Говори ли се *и́реломи* или *и́релòми*?

137. питање. Говори ли се *сведòчийи-сведòчий-и́осведòчий* или *сведòчийи-сведòчий-и́осведòчий*?

138. питање. Какав је акценат през. од глагола сложених од *но́иши*: *и́рено́и* или *и́ренòи*?

139. питање. Какав је акценат през. глагола *ба́ции* (и од њега сложених): *ба́ци* (*и́зба́ци*) или *ба́ци* (*и́зба́ци*)?

140. питање. Какав је акценат през. од глагола *си́ремши*: *си́рем* или *си́рем*?

141. питање. Какав је акценат през. од глагола *жу́риши*: *жу́ри* или *жу́ри*?

142. питање. Какав је акценат през. глагола *ухва́иши* и сл.: *ухва́и* или *ухва́и*?

143. питање. Какав је акценат през. од глагола *ви́деи*: *ви́ди* или *ви́ди*? Да ли се акц. *ви́ди* јавља само у питању?

144. питање. Какав је акценат 2. и 3. пл. през. од глагола *жи́вѣи*, *жи́ви*: *жи́ви*, *жи́ви* или *жи́ви*, *жи́ви*, или *жи́ви*, *жи́ви*.

144а. питање. Какав је акценат през. глагола *вòлеи*: *вòли* или *вòли*?

145. питање. Какав је акценат през. од глагола сложених од *држа́и*: *и́здржа́и* или *и́здржа́и*?

146. питање. Какав је акценат одречног облика 3. сг. през. глагола *јèсам*: *ни́је*, *ни́је* или *ни́је*?

146а. питање. Какав је акценат през. потврдног и одречног облика гл. *хи́еи*?

147. питање. Да ли је акценат диференцијални знак за значење у случајевима као: *бèлим се* (*albescō*): *бèлим се* (мажем се белилом)?

Прилог времена садашњег

148. питање. Какав је акценат прилога времена садашњег од глагола типа *лòмии-лòми*: *лòмећи* или *лòмећи*?

148а. питање. Говори ли се *гòворећи*, *гòврèћи* или *гòворећи*; *држа́ећи* или *држа́ећи*, *бòдòћи* или *бòдòћи*?

148б. питање. Јављају ли се акценти типа *и́рнући*, *и́ишући*; *хва́лећи*?

Имперфекат

149. питање. Какав је акценат имперфекта од глагола свих врста који у през. имају акценат на крају, нпр. *чињим* : *чиња̋х*, *чиња̋ше* или *чиња̋х*, *чиња̋ше* и сл.?

149а. питање. Говори ли се *и̋ћа̋х* или *и̋ћа̋х*, *бе̋ше*, *бе̋ше* или *бе̋ше*, *бе̋ја̋ше* или *бе̋ја̋ше*?

149б. питање. Јавља ли се акценат *нд̋сеомо*, *нос̋еомо*?

150. питање. Какав је акценат имперфекта од глагола с инфинитивном оснoвом на -а који у трпном придеву имају повучен акценат на први слог, нпр. (*др̋жа̋и̋ти-др̋жи̋м-др̋жа̋н*) *др̋жа̋х* или *др̋жа̋х*?

Императив

151. питање. Какав је акценат императива од глагола *и̋ћи* : *и̋ди* или *и̋ди*?

152. питање. Да ли се акценат с императива *и̋ди* преноси на проклитику у виду кратког узлазног (*не̋ иди*) или у виду кратког сизлазног (*не̋ иди*)?

153. питање. Какав је акценат императива двосложних глагола од *и̋ћи* : *до̋ћи* или *до̋ћи* и сл. или обоје?

154. питање. Какав је акценат императива глагола *ба̋ца̋и̋ти* : *ба̋ца̋ј* или *ба̋ца̋ј*?

155. питање. Какав је акценат императива од глагола *ко̋ди̋и̋ти* : *ко̋ди̋ј* или *ко̋ди̋ј*?

156. питање. Какав је акценат императива од глагола *че̋ш̋ља̋и̋ти* : *че̋ш̋ља̋ј* или *че̋ш̋ља̋ј*?

157. питање. Какав је акценат императива од глагола *и̋ма̋и̋ти* : *и̋ма̋ј* или *и̋ма̋ј*?

158. питање. Какав је акценат императива од глагола *мо̋ди̋и̋ти* : *мо̋ди̋ј* или *мо̋ди̋ј*?

159. питање. Какав је акценат императива од глагола типа *др̋жа̋и̋ти* : *др̋жи-за̋др̋жи-за̋др̋жи* или *др̋жи-за̋др̋жи*?

160. питање. Какав је акценат облика *а̋јде*, *а̋јдемо*, *а̋јде̋ше*?

161. питање. Какав је акценат императива глагола *узе̋и̋ти* : *ӳзми* или *ӳзми*?

162. питање. Какав је акценат императива глагола типа *ска̋кӳи̋ти* : *ска̋кӳћи* или *ска̋кӳћи*?

Берислав М. Николић

Р е з ю м е

Берислав М. Николич

ВОПРОСНИК ДЛЯ ИССЛЕДОВАНИЯ УДАРЕНИЯ
В ШТОКАВСКИХ ГОВОРАХ

Автор охватил в этом грамматическом вопроснике все более значительные, в литературе отмеченные акцентные явления, прежде всего в связи с флексией. Автор опирается на понимание акцента, как его излагал А. Белич.

АКЦЕНАТ И МОРФОЛОШКА СТРУКТУРА ДВОСЛОЖНИХ АНТРОПОНИМИЈСКИХ ХИПОКОРИСТИКА У ОБЛАСТИ ИБРА

1. У лето 1963. прикупљајући топонимијску грађу на терену слива ријеке Ибра, од Рашке до Краљева, скупљала сам и антропониме из те области¹. Тако сам у могућности да на основу тога материјала, не претендујући на исцрпност, покажем структуру и акценат двосложних антропонимијских хипокористика. Мада се акценатски систем овог говора разликује од млађих говора, то у хипокористцима о којима је ријеч практично не долази до изражаја, јер се крајњи кратки акценат повлачио на претходни дуги слог у облику дугоузлазног (').

I. Хипокористици мушког рода

2. Врло живу категорију творбе антропонимијских хипокористика м. р. у српскохрватском језику чини формација од једносложне хипокористичне основе са наставцима *-o* /*-a*/ *-e* који су регионално различито распоређени. У овој области потврђена су сва три суфикса, само је њихова продуктивност неједнака.

Суфикс *-o*

3. Најпродуктивнији тип образовања двосложних хипокористика м. р. у овим говорима представља тип хипокористика образован помоћу суфикса *-o*. По својој промјени припадају именицама м. р., те тако ови говори улазе у јужну зону, ијекавску коју чине говори источнохерцеговачки, пригорски и говори југозападне Србије². Акце-

¹ Материјал сам добила из ових села: Баљевац (Баљ), Баре (Б), Борово (Бо), Боровци (Бор), Вележ (В), Врањево (Вр), Врх, Гњаница (Г), Долови (Д), Ђаково (Ђ), Жича (Ж), Јошаничка Бања (ЈБ), Котињевац (К), Мланча (Мл), Међуречје (М), Носољин (Н), Плешин (Пл), Пределе (Пр), Прибој (П), Рудница (Р), Себимиље (С), Трнава (Т), Ушће (У), Хрвати (Х).

² В. М. Стевановић, *Савремени српскохрватски језик (граматички систем и књижевнojeзичка норма)* Београд 1964, 495.

нат је дугоузлазни на првом слогу. Основа је хипокористика почстни слог са сугласником или два сугласника слједећег слога. Код хипокористика образованих од композита основа је начешће први члан композита без тематског вокала. Али има и случајева које треба посебно објаснити.

3. 1. а) Хипокористици изведени од првог члана композита без тематског вокала:

Бóжко < *Божидар* (Ж,Б,У); *Брáно* < *Бранивоје, Бранислав* (Ж,Б); *Будо* < *Будимир* (П,С,Х); *Видо* < *Видосав* (К); *Виџо* < *Виџомир* (Ж,Б,Х); *Вáдо* < *Владимир* (Ж,Б, Баљ, С); *Влáсџо* < *Власџимир* (Ж); *Вóјо* < *Војислав* (Г,Б); *Грáдо* < *Градимир* (Ж); *Дéсо* < *Десимир* (Б,С); *Дрáго* < *Драгомир* (К,Ж,Х); *Јéздо* < *Јездимир* (Ж); *Јúго* < *Југослав* (Х); *Љубо* < *Љубомир* (Баљ, Бор); *Мíро* < *Мирољуб* (Б); *Нéго* < *Негомир* (Х); *Рáдо* < *Радомир, Радослав* (Х,ЈБ,В,К); *Свѣџо* < *Свѣџислав* (Х); *Слáво* < *Славомир* (Б,Ж,П,Г); *Тíко* (*Тихо*) < *Тихомир, Ти(х)осав* (Ж,Х); *Тóмо* < *Томислав* (Д,В,ЈБ,Х, Баљ, Бор); *Чéдо* < *Чедомир* (Ж,Б,Ђ,Вр); *Крáно* (*Храно*) < *Кранислав* (*Хранислав*) (Х,П,Г).

б) Хипокористици изведени од првог члана композита и сугласника другог члана композита:

Мóмо < *Момир* (У,С); *Прéдо* < *Предраг* (Г).

в) Хипокористици изведени од другог члана композита:

Дрáго < *Миодраг* (Х) и *Предраг* (Г,Ђ); *Љубо* < *Драгољуб* (Г).

3. 2. Хипокористици од имена хришћанског поријекла:

Авро < *Аврам* (Ж); *Арсó* < *Арсеније* (М); *Вáсо* < *Василије* (Ж,Х,К); *Исо* < *Исидор* (Ж); *Јевђо* < *Јевђеније* (Х); *Јевџо* < *Јевџимје* (Б); *Јéро* < *Јероџије* (Б); *Јóво* < *Јован* (Б); *Лáзо* < *Лазар* (Ж,К); *Пáно* < *Панџемија* (Б); *Пáнџо* < *Панџемија* (Б); *Сџéво* < *Сџеван* (Ж,Р).

3. 3. Хипокористици од изведених имена:

Дрáго < *Драгуџин* (Бор); *Љубо* < *Љубиша* (К); *Нóво* < *Новак* (Б); *Пéро* < *Периша* (Б); *Срѣџо* < *Срѣџен* (Х).

3. 4. У неколико примјера забиљежила сам хипокористике чију основу чине слободније комбинације гласовних елемената карактеристичних за пуно име: *Пéро* < *Пеџар* (Мл) — основа је први слог и завршни

сугласник пуног имена; *Táco* < *Танасије* (Ж) — основа је почетни слог и сугласник трећег слога; *Пéго* < *Предраг* (Х) — основа је непотпун први слог и завршни сугласник пуног имена; *Ви́зо* < *Велизар* (Б) — основа је комбинација елемената из сва три слога: сугласник првог слога, вокал другог слога и почетни сугласник трећег слога.

3. 5. У два примјера забиљежила сам хипокористике чију основу чини други слог и сугласник сљедећег слога пуног имена:

Дóсо < *Радóслав* (Х) и *Кóдо* < *Никóдије* (Ж,Б) — (о сличним примјерима исп. ниже).

С у ф и к с -а

4. Мање је продуктиван. Са дугоузлазним акцентом на првом слогу:

- а) *Бóра* < *Борисав*, *Боривоје* (Бор, Б); *Брáна* < *Бранислав* (Б);
- б) *Љуба* < *Љубиша* (Г); *Ра́ја* < *Рајко* (Б);
- в) *Ла́за* < *Лазар* (Бор).

У једном примјеру забиљежила сам хипокористик на -а са краткосилазним акцентом: *Би́ва* < *Добри́воје* (Б) — (основа је други непотпуни слог и сугласник сљедећег слога).

С у ф и к с -е

5. Потврђен је са неколико примјера. Образовања са дугоузлазним акцентом на првом слогу имају промјену као и хипокористици на -о:

- а) *Ми́ле* < *Милорад*, *Миломир*, *Милован* (Б,Х,Врх, Мл,Ж, Ђ); *Ра́де* < *Радомир* (Б, С, Г, Ђ)
- б) *Јéле* < *Јелесије* (Ж).

У једном примјеру забиљежила сам краткосилазни акценат и неутрумску промјену -е, -еџа: *Жáре*, -еџа < *Жарко* (Ж).

6. Издвојићу као посебну групу хипокористике образоване такође наставцима -а, -о, -е, али проширене хипокористичним сугласничким елементима -ј-, -к-, -л-, -ц-, -ч-, -и- и -ш-. Сугласнички елементи у хипокористичним образовањима антропонимијским претежно су палаталног карактера што одговара природи значења ових образовања. Познато је да оваква образовања имају експресивни, емоционални карактер³. Стари меки палатални сугласници очврсли су у српскохрватском језику, а да су у хипокористичним образовањима имали хипо-

³ в. Jan Svoboda, *Staročeská osobní jména a naše příjmení*, Praha 1964, 113.

користично експресивно значење потврђују црногорски говори у којима поред очврслих палатала *ш* и *ж* постојен ови меки палатали *с* и *з* који долазе у хипокористичним образовањима. Исп. у источноцрногорском дијалекту⁴: *Миџа*, *Маџа*, *Гаџа*; *Џале* (*Џава*, *Савић*, *Џавд*, *Џавела*); затим у средњокатунским и љешанским говорима⁵: *Џавд*, *Миџа*; у ускочком говору⁶: *Миџа*, *Џола*, *Џале* (*Џава*), *Моџо* (< *Момир*), *Гаџо* (< *Гаврило*), *Лаџа* (< *Лабуда*), *Маџа* (< *Марија*); *Џола*, *Џале* (< *Жарко*) и др. Исту ситуацију наводи Ј. Свобода⁷ за пољски језик: *Stazs* према *Stas*, затим за украјински језик: *Petruś*, *Antoś*. Познато је, такође, да хипокористична образовања напомињу дјечји говор и да често представљају подражавања одраслих дјечјем језику⁸. Зато Маретић с правом напомиње да се међу овим сугласницима не налази глас *р* који се због тежине изговора у дјечјем језику испушта или замјењује другим гласовима⁹. Од хипокористичних сугласника које Маретић наводи у овом говору не налазимо *-х-*, некад веома жив суфикс у разним суфиксалним дериватима у нашој антропонимији, а и у другим словенским језицима; затим *-ћ-* и *-љ-* за које и Маретић каже да су ријетки¹⁰.

Сви наведени суфикси, изузев можда суфикса са елементом *-и-*, постоје у српскохрватском језику и у творби хипокористика од апелатива — у морфолошкој формацији корјенов слог основне ријечи и наставак: *-ј-* *ча-ј-о* < *чауш*; *бра-ј-о* < *браш*; *-к-* *де-к-о*, *де-к-а* < *дед*; *зе-к-о*, *зе-к-а* < *зец*; *-л-* *бра-л-е* < *браш*; *ша-л-е* < *шаша*; *-ц-* *бра-ц-о*, *бра-ц-а* < *браш*; *жа-ц-о*, *жа-ц-а* < *жандарм*; *-ч-* *ше-ч-а* < *шеша*; *ба-ч-а* < *бабо*; *-ћ-* *ба-ћ-а* < *браш*; *-ш-* *де-ш-о*, *де-ш-а* < *девер*; *сна-ш-а* < *снаха*; *ири-ш-о* < *иришаљ*; *ио-ш-а* < *иошадја* и сл. Сугласник *-и-* у хипокористичним наставцима јавља се само код антропонима. Да ли је то доказ старе палаталности као носиоца хипокористичног значења или је то страни елемент, нисам у могућности да одговорим.

⁴ в. Михаило С. Стевановић, *Источноцрногорски дијалекат*, ЈФ 13, 34 и 61.

⁵ Митар Б. Пешикан, *Староцрногорски средњокатунски и љешански говори*, СДЗБ XV, 110.

⁶ За податке из ускочног говора дугујем захвалност колеги Милији Станићу.

⁷ *op. cit.*, 113.

⁸ Jerzy Kuryłowicz, *Formes hypokoristiques et gemination de consonnes*, *Onomastica* 10—11, 189.

⁹ в. Т. Маретић, *О народним именима и презименима у Хрвати и Срба*, *Rad JAZU* 81, 142—143.

¹⁰ *op. cit.*, 141.

Суфикс *-ле*

7. У овој области веома је продуктиван. И ови су се хипокористици акцентом и промјеном приклонили многобројним хипокористцима на *-о*. Основа је хипокористика први или други слог (закључно с вокалом) пуног имена.

7.1. а) *Вуле* < *Вукашин*, *Вукомир*, *Вукоје* (Ж,Б,С); *Голе* < *Гојко* (Б); *Дуле* < *Душан* (Г, Б, Пл); *Раде* < *Радомир*, *Радослав* (Н,Г); *Свеле* < *Светозар* (Бор, Х); *Среде* < *Срећко* (Б); *Тиле* < *Тихомир* (С,Г);

б) *Диле* < *Димитрије* (К,Г,Пл); *Јоле* < *Јован* (Г,Мл, Врх); *Коле* < *Константијин* (Ђ); *Сале* < *Саватије* (Б); *Тале* < *Тодор*, *Тодосије* (Теодосије) (Г,Б); *Триле* < *Трифун* (Ж).

7.2. а) *Биле* < *Љубиша* (Х); *Гиле* < *Драгиша* (Г); *Гуле* < *Драгушин* (Г); *Диле* < *Радиша* (Б);

б) *Ђеле* < *Јевђењије* (Г); *Тиле* < *Јефимије* (Мл).

8. Из наведених примјера у којима је основа хипокористика други слог пуног имена јасно произилази да је акценат на другом слогу утицао на стварање хипокористичне основе¹¹. Овакав начин образовања хипокористика и уопште скраћених имена карактеристичан је за страна имена. Поред наведених примјера хипокористика са суфиксом *-ле* од словенских имена, подсетимо се раније поменутих *Досо* < *Радослав*, *Бива* < *Добривоје*. Под суфиксом *-ко* наводимо и *Диско* < *Радислав*, а и међу хипокористцима ж. р., које ћемо касније навести, налазимо примјере у којима је основа други слог са сугласником сљедећег слога пуног имена. Ова имена потврђују да на овом терену није необичан овакав начин образовања хипокористика и од домаћих, словенских имена. Потребно је још једном нагласити да је у оваквом начину образовања хипокористика у свим примјерима које смо забиљежили акценат на другом слогу био одлучујући фактор.

Суфикс *-ј-о*

9. а) Основа је први члан композита без тематског вокала:

**Бог-ј-о* > *Божо* < *Богољуб* (Ж); **Вел-ј-о* > *Вело* < *Велимир* (Б,С,Х,К); **Драг-ј-о* > *Дражо* < *Драгомир* (Г)

¹¹ в. Milorad Dešić, *Uticaј mјesta akcenta na tvorbu hipokoristika nastalih od ličnih imena*, *Jezik* 3, 86–94.

б) Основа је име страног поријекла:

**Јан-ј-о* > *Јањо* < *Јанићије* (Ж); *Па-ј-о* < *Павле* (Н);

в) Хипокористици од изведеница:

**Благ-ј-о* > *Блајко* < *Благоје* (Б, Х); *Бб-ј-о* < *Бошко* (Б);
Ми-ј-о < *Милан* (Г); **Млад-ј-о* > *Млађо* < *Младен* (Бор, Б).

Суфикс *-ја*

10. Основа је први, отворени слог пуног имена. У примјерима које сам забиљежила акценат је краткосилазни. Поредићи са материјалом словенских језика И. Поповић¹² је показао да двосложни хипокористици на *-а* (с краткосилазним акцентом) представљају архаичније облике у односу на двосложне хипокористике на *-о*.

Примјери:

Дџ-ја < *Дамјан* (Б); *Пџ-ја* < *Павле* (Б); *Сџ-ја* < *Славко* (Б) — (у посљедњем примјеру са непотпуним првим слогом).

Суфикс *-и-о*

11. Основа је хипокористика први, отворени слог пуног имена. Акценат и промјену имају као хипокористици на *-о*.

а) *Мишо* < *Миломир*, *Миодраг* (К, Б, Пр); *Мошо* < *Момир* (Х, Мл, Ж, Б); *Нешо* < *Ненад* (Ж); *Рашо* < *Радивоје* (Х); *Ошо* < *Обрад* (Ж);

б) *Јешо* < *Јеврем* (Ж); *Тешо* < *Тодор* (Б).

Суфикс *-и-а*

12. У основу хипокористика улази први слог као и код хипокористика на *-и-о*. Акценат је краткосилазни и у једном забиљеженом примјеру дугоузлазни:

Мџша < *Момчило* (Б); *Миша* < *Милош* (Б); — и *Миша* < *Миломир* (Т).

Суфикс *-у-о*

13. Основа је, такође, први отворени слог, а акценат и промјена као код хипокористика на *-о*. Забиљежила сам ове примјере хип. од хришћанских имена:

А-у-о < *Александар* (Х); *Пе-у-о* < *Пеџар* (Мл, Пр).

¹² I. Popović *O imenima tipa Jovo i Rade*, Pitanja savremenog književnog jezika knj. II sv. 2, 247—248.

У овој групи налазимо хомониме: *Пе-ц-о* < *Предраг* (Х,Пр, Баљ), гдје је основа хипокористика непотпун први слог - и *Пе-ц-о* < *Пеџар*, које смо раније поменули.

Суфикс *-ц-а*

14. Забилежила сам само у једном примјеру: *А-ц-а* < *Александар* (Мл).

Суфикс *-ћ-о*

15. У примјеру: *Ми-ћ-о* < *Миланко* (Б) — акцентом и промјеном слаже се са хипокористцима на *-о*.

Суфикс *-ћ-а*

16. У примјеру: *Ми-ћ-а* < *Милућин* (Мл) — акцентом и промјеном слаже се са хипокористцима на *-ја*.

Суфикс *-ч-о*

17. Основа је хипокористика потпун први слог имена ако је слог отворен или први слог имена без сугласника ако је слог затворен. Акцент и промјена као код хипокористика на *-о*.

Да-ч-о < *Дамјан* (Г); *Ја-ч-о* < *Јаков* (Баљ, Пр).

Суфикс *-ц-о*

18. Основа је хипокористика први (отворени) слог пуног имена; акцентом и промјеном слажу се са хипокористцима на *-о*:

Ни-ц-о < *Никодије* (Ж); *Ма-ц-о* < *Макарије* (Г).

Суфикс *-ц-а*

19. Основа је први (отворени) слог имена; акценат и промјена као код хипокористика на *-ја*.

Ми-ц-а < *Мирослав* (Б).

Суфикс *-к-о*

20. Према акценту разликују се три типа хипокористика, а такође и имена, изведених наставком *-ко*.

- I. тип са дугоузлазним акцентом без изузетка
- II. тип са краткосилазним акцентом без изузетка
- III. тип са алтернацијом дугоузлазног са дугосилазним акцентом.

21. Првом типу, са дугоузлазним акцентом (/) без изузетка, припадају прави хипокористици који имају за основу отворени слог:

Жи́-ко < *Живојин*, *Живомир*, *Живан*, *Живоша*, *Живадин* (Ж, Х, У); *Ми́-ко* < *Милушин*, *Милан* (Х, П, Б); *Пе́-ко* < *Пејроније* (С); *Ра́-ко* < *Радосав* (У).

22. Други и трећи акценатски тип разликује се од првог по томе што у основу хипокористика односно имена улази слог са сугласником сљедећег слога пуног имена, што управо, како ћемо показати ниже, и ствара акценатске разлике. Потребно је напоменути да многа имена изведена на овај начин са наставком *-ко* немају хипокористично значење, већ представљају скраћена имена старих композита (*Бранко* < *Бранислав*), или су постала права имена. У ова два акценатска типа акценат је условљен природом завршног сугласника основе хипокористика односно имена.

23. Хипокористици односно имена чија се основа завршава правим сугласником имају досљедно краткосилазни акценат.

Основа је различита. Најчешће је то први члан композита без тематског вокала:

**Бож-ко* > *Божко* < *Божидар* (Б); *Дѣс-ко* < *Десимир* (Ж);
Рајџ-ко < *Рајомир* (Ж, П, Б, Х);

Основа је други слог првог члана композита и сугласник другог члана композита: *Дѣс-ко* < *Радѣслав* (Х).

У неким случајевима основа је први слог са сугласником сљедећег слога пуног имена: *Душ-ко* < *Душан* (У); *Пејџ-ко* < *Пејџар* (У, Б).

Основа је име изведено од апелатива: *Срѣћ-ко* (П, У, Б, Х); *Цвѣџ-ко* (Вр, Ж).

Забилежила сам још ова имена: *Раџ-ко* (Бо) — основа је први члан, без сугласника *-џ-*, старог композита *Расџислав* и сл.; затим *Ву-ч-ко* (П, М) — основа је хипокористик *Ву-ч-о* од *Вук-* < *Вукомир*, *Вукосав* и сл.

24. У акценатском типу гдје алтернира дугоузлазни (') са дугосилазним (^) акцентом основа имена завршава се на сонант. Алтернација ' са ^ представља у ствари комбинацију хипокористичне интонације — прозодијски носилац хипокористичне семантике у српскохрватском језику је узлазна интонација (исп. у апелативима *бабо*, *сека*, *ујко*, *нана*, *џрија* и сл.) — и дугосилазног акцента који је настао од краткосилазног акцента познатим сонантским дуљењем (исп. *слѣма* < *слѣмка*). Да је краткосилазни акценат примаран у именима са дугосилазним акцентом доказ су за то имена *Божко*, *Рајџко*, *Душко*, *Пејџко* и сл.

Примјери:

Бра̀н-ко < *Бранислав, Бранимир* (В,Ж,ЈБ,Ђ,Х,Бо); *Ве́љ-ко* (С); *Ве́љ-ко* (Жуп,Д); *Го́ј-ко* (М,Б); *Жа̀р-ко* (М,У,Ж,Пл,Бо); *Жа̀р-ко* (К); *Жи́в-ко* (М,Жуп,Ђ,Вр,У,Х); *Здра̀в-ко* (У,Жуп); *Ми́љ-ко* (Ж,С,Ђ); *Ми́р-ко* (Ж,Ђ,Х); *Ра̀ј-ко* (Вр,Врх); *Ра̀н-ко* (Ж,Г,П,Х,Ђ,С); *Сла̀в-ко* (М,Ж,Вр,Б,Х,Бор); *Си́ја̀н-ко* (ЈБ, Ђ,С,Х).

Примјери у грађи показују да преовлађује дугоузлазни акценат. Када се са именима м.р. на *-ко* упореде ж. имена на *-ка* која имају дуго-силазни акценат (исп. ниже), онда јасно произилази да акценат у већи-ни примјера има моцион значај: *Бра̀нко*: *Бра̀нка*, *Ра̀нко*: *Ра̀нка*, *Сла̀вко*: *Сла̀вка*, *Си́ја̀нко*: *Си́ја̀нка*.

25. Само у једном примјеру забиљежила сам краткосилазни акценат у хипокористика са основом на сонант: *Бђр-ко* < *Борисав(Х)*.

II. Хипокористици женског рода

26. Двосложни хипокористици од имена ж. р. творе се помоћу наставка *-а* и имају претежно дугоузлазни акценат. И у творби хипокористика ж. р. учествују, такође, хипокористични сугласнички елементи.

Суфикс *-а*

27. Основа је хипокористика затворен слог.

27.1. а) Хипокористици изведени од првог члана композита без тематског вокала:

Бо̀жа < *Божидарка* (Х); *Бу̀да* < *Будимирка* (Х,К,Пл,Баљ, Б); *Ве́ра* < *Верослава* (Ж); *Ви́да* < *Видосава* (Пл); *Вла̀да* < *Владимирка* (Х,Б,Т); *Во́ја* < *Војиславка* (Ж); *Ву́ка* < *Ву-косава* (Ж); *Гра̀да* < *Градмирка* (Х); *Де́са* < *Десимирка* (Б); *Дра̀га* < *Драгосава, Драгомирка* (Б,Пл); *Ми́ра* < *Мирославка, Мирослава* (Б,Ж,Х); *Не́га* < *Негосава* (Х); *Ра̀да* < *Радомирка, Радмила* (Врх, Г); *Ра̀ша* < *Рајомирка* (Г); *Сла̀ва* < *Славомирка* (Б); *Че́да* < *Чедомирка* (Б).

б) Хипокористици од имена страног поријекла:

Аи́ђа < *Анђелија* (Ж); *Го̀ра* < *Горгина (Георгина)* (Х); *И́ка* < *Иконија* (Пл,С); *Је́ла* < *Јелена, Јелисава* (Ж,Т,Пл); *Ка̀ша* < *Кашарина* (Ж); *Ма̀ра* < *Марија* (У, Пл, Б); *На́ша*

< *Найџалија* (Ж, Пл); *Пела* < *Пелагија* (Пл, С); *Перса* < *Персида* (Ж, Г); *Рокса* < *Роксанда* (Х); *Роса* < *Ро'санда* (Ж, Пл, Ђ); *Тода* < *Тодора*, *Тодорка* (Ж, Х, Г).

в) Хипокористици од изведених имена:

Биља < *Биљана* (Ж); *Биса* < *Бисена* (Ж); *Божка* < *Божана* (Пл, Б); *Боса* < *Босиљка* (Бор, Г, Т); *Брена* < *Бренка* (Б); *Грозда* < *Гроздана* (Баљ, Ж, Вр, Г, Х, П); *Дана* < *Даница* (Ж, Врх); *Дара* < *Дарина*, *Даринка* (Баљ, Б, Ж, Пл, Врх); *Досџа* < *Досџана*; *Душа* < *Душанка* (Б); *Зага* < *Загорка* (Ж, Х, Баљ); *Зора* < *Зорка* (Ж, Б); *Јага* < *Јагода* (Б); *Јана* < *Јаника* (Ж); *Јела* < *Јелица* (Х, Б); *Каџа* < *Каџица* (Б); *Љиља* < *Љиљана* (Ж); *Љуба* < *Љубинка*, *Љубица* (Х, Б); *Неда* < *Недељка* (Б); *Рада* < *Радика* (Б); *Смиља* < *Смиљана* (Ж).

27. 2. Као што смо и раније помињали, често акценат утиче на стварање хипокористичне основе. Навешћемо примјере у којима је основа хипокористика други наглашени слог и сугласник слjedeћег слога пуног имена: *Вана* < *Иванка* (Б); *Роса* < *Јеврџија* (Ж); *Лана* < *Миланка* (Б); *Пава* < *Госиџа* (Ж); *Тала* < *Найџалија* (Б).

27. 3. У неколико примјера налазимо различите комбинације: *Гога* < *Горгина* (*Георгина*) (Б) — основа је непотпун први слог и сугласник слjedeћег слога; *Саџа* < *Савеџа* (Ж) — основа је први слог и сугласник трећег слога; *Гиџа* < *Ангелина* (Ж) — основа је сугласник другог слога и непотпун трећи слог.

27. 4. У овим примјерима забиљежила сам краткосилазни акценат:

Сидна (В, ЈБ); *Мила* < *Милева* (Ж).

С у ф и к с -j-a

28. а) Основа је затворен слог

**Благ-j-a* > *Блаџа* < *Благомирка* (Пл) — (основа је први члан композита без тематског вокала); **Тан-j-a* > *Тања* < *Танкосава* (Г) — (основа је непотпуни први члан композита).

б) Основа је отворен слог

Бџ-j-a < *Босиљка* (Врх) — (основа је први слог пуног имена); *Га-j-a* < *Драгања* (Б) — (основа је други, ненаглашени слог пуног имена);

Ка-j-a < *Каџарина* (Ж); *Пе-j-a* < *Перса* (Мл) — (у именима страног поријекла).

С у ф и к с *-ш-а*

29. Основа може бити отворен и затворен слог

Лéй-ш-а < *Лейосава* (Ж,Г) — (основа је први члан композиита без тематског вокала); *Јé-ш-а* < *Јелисава* (Т) — (основа је први слог пуног имена хришћанског поријекла).

С у ф и к с *-ц-а*

30. Основа је први, отворени слог пуног имена:

Бо-ц-а < *Божидарка* (Х); *Дá-ц-а* < *Дафина* (Ж); *Ми-ц-а* < *Миланка, Миломирка, Милосíива, Милосија* (Мл, Врх, Ж, Баљ); *Ди-ц-а* < *Дринка* (Врх) — (у посљедњем примјеру основа је непотпун први слог).

С у ф и к с *-ч-а*

31. Основа је први, отворени слог пуног имена:

И-ч-а < *Илинка* (Ж); *Ми-ч-а* < *Миломирка* (Б).

С у ф и к с *-л-а*

32. Основа је први, отворени слог пуног имена:

Ду-л-а < *Душанка* (Ж,Г); *Тó-л-а* < *Тодорка* (Г).

С у ф и к с *-к-а*

33. Код изведеница на *-ка* разликују се акценатски, а и семантички, двије категорије.

33. 1. Право хипокористично значење имају изведенице чију основу чини први, отворени слог пуног имена; акценат је дугоузлазни:

Јé-к-а < *Јевросима, Јелисава* (Ж,Т); *Јó-к-а* < *Јована, Јованка* (Г,Б); *Ми-к-а* < *Миленка* (Х).

33. 2. Хипокористично значење немају изведенице на *-ка* у чијим се основама налазе чланови композиита. У већини примјера које сам забиљежила те изведенице представљају права имена:

Бóр-ка (Бор); *Брáн-ка* (Баљ, Врх, Б, Ж, М); *Вòј-ка* (В, Врх); *Жíв-ка* (В, Ђ, Баљ, Б, Х, У); *Мíл-ка* (В, Вр, Бор, Баљ, Х, Ђ, Мл); *Рáн-ка* (Х, Б); *Слáв-ка* (В, Баљ, Ж, Х, Б); *Сíћáн-ка* (В, Бор, ЈБ, Ж, Врх); *Сíћòј-ка* (М).

33.3. У неколико примјера забиљежила сам додавање *-ка* на основу хипокористица:

Вò-ј-ка (ЈБ); *Дè-ј-ка* < *Десанка* (Г); *Рá-ј-ка* (Баљ, Б, Вр, Врх, Т); *Сíћá-ј-ка* (Врх).

Спајање двају хипокористичних суфикса може се тумачити губљењем изразитости првог суфикса. Међутим и такви хипокористици могу сасвим да изгубе хипокористично значење, као што је у примјеру *Рајка*. Акцентски припадају типу имена изведених од основа двочланих имена.

33.4. Исту структуру — основу са сонантом на крају — и дугосилазни акценат имају и скраћена имена од имена страног поријекла која понекад могу имати и хипокористично значење:

Ђул-ка (Т); *Јѐл-ка* (В,М,П); *Јул-ка* (Бор, Ђ); *Јџв-ка* (Ђ);
Сав-ка (Д,П); *Сѝџв-ка* < *Сѝџвана* (Ж); *Тџн-ка* < *Томанија*
 (Х).

Фахра Маѝијашић

Резюме

Ф. Матияшич

УДАРЕНИЕ И МОРФОЛОГИЧЕСКАЯ СТРУКТУРА ДВУХСЛОЖНЫХ ЛАСКАТЕЛЬНЫХ ЛИЧНЫХ ИМЕН В ОБЛАСТИ ИБАР

Автор анализирует структуру двухсложных ласкательных личных имен на основании материала собранного в области бассейна реки Ибар от Рашки до Кралева.

КОНСОНАНТСКЕ ГРУПЕ СЦ И ШЧ У ШТОКАВСКОМ ДИЈАЛЕКТУ

Редукција сугласничких група је једна од битних фонетских особина народних говора штокавскога дијалекта. Овом приликом говорићу о редукцијским променама у групама СЦ и ШЧ; такође ћу говорити и о осталим видовима промена у поменутим групама.

Питања која се намећу јесу: када, у којој ситуацији и у којим речима долази до упрошћавања, и које су арее народних говора захваћене овом променом.

Примери забележени из постојеће литературе који потврђују упрошћавање група СЦ > Ц — јесу:

ПРАЦА: Крушчица [Ивић П., 333]¹, Удовице², Косово-Метохија [Елезовић]³, Радичевци [Белић А., 223]⁴, Јањево (Павл. М.)⁵, Лепетане [Томановић В., 80]⁶, Вир [Милетић, 388]⁷, Сотонићи [ор. cit. 7, 388], Дубровник [СЕЗБ 50, 178]⁸, Лопуд [Ивић П., 405]⁹, Трпањ [ор. cit. 9, 406], Оребићи [ор. cit. 9, 406], Груда [ЗНЖ 6, 315]¹⁰.

ПРАЦУ: Брчели [ор. cit. 7, 388], Бриеге [ор. cit. 7, 388], Дубровник [ЗНЖ 29, 1/227]¹¹.

ПРАЦИ: Крушчица [ор. cit. 1, 333], Кусадак [Ивић П., 397]¹²,

¹ Ивић Павле, Место Банатског херског говора..., Нови Сад 1958.

² Удовице, Материјал прикупљен за дијалектолошки атлас.

³ Елезовић Г., Речник косовометохијског дијалекта, СДЗБ IV и V.

⁴ Белић А., Дијалекти источне и јужне Србије, СДЗБ I.

⁵ Павловић М., Гозор Јањева (рукопис).

⁶ Томановић В., Акцент у говору села Лепетана, ЈФ XIV, 59—141.

⁷ Милетић Б., Црмнички говор, СДЗБ IX.

⁸ Вудетић-Вукасовић В., Призријевање, СЕЗБ 50, 155—195.

⁹ Ивић Павле, Извештај о теренском дијалектолошком раду у северној Хрватској и јужној Даламацији у лето 1957, ГФФ II Нови Сад, 401—407.

¹⁰ Нике Баларин, Гатање на Грудн, ЗНЖ 6, 312—230.

¹¹ Богдан-Бијелић П., Реченице и питалице, ЗНЖ 29, 1/227, 224—232.

¹² Ивић Павле, Извештај о дијалектолошкој екскурзији по ужој Србији октобра 1959, ГФФ IV Нови Сад, 397—400.

- Сикирица [ор. cit. 12, 397], Тешице [ор. cit. 12, 397], Јелашница [ор. cit. 12, 397], Кожељ [ор. cit. 4, 233], Књажевац [ор. cit. 4, 233], Мирановац [ор. cit. 4, 233], Гњилан [ор. cit. 12, 397], Врањска бања [ор. cit. 4, 233], Заглавак [Стефановић Ж.]¹³.
- ПРАЦЕ: Крушчица [ор. cit. 1, 333], Међурово [ор. cit. 4, 233].
- ПРАЦИЈУ: Крушчица [ор. cit. 1, 333].
- БЕЦЕНИ: Крива Феја [ор. cit. 4, 233].
- БЕЦЕНО: Ниш [ор. cit. 4, 233], Јелашница [ор. cit. 4, 233].
- ИЦЕ^ИДИЛИ: Галипољци [Ивић П., 143]¹⁴.
- ИЦЕ^ИДИ: Галипољци [ор. cit. 14, 143].
- ИЦЕ^ИДИВО: Галипољци [ор. cit. 14, 143].
- ИЦЕЛИТ: Косово-Метохија [ор. cit. 3].
- ИЦЕЛИМО: Књажевац [ор. cit. 4, 233].
- ИЦЕПИ: Долњи Матејевци [ор. cit. 4, 233].
- ИЦЕПАУ: Манаље [ор. cit. 4, 233].
- ИЦЕПИШЕ: Каталенац [ор. cit. 4, 233].
- ИЦЕПЕНО: Љуберажда [ор. cit. 4, 233].
- ИЦЕПАМ: Крушчица [ор. cit. 1, 333], Кусадак [ор. cit. 12, 397], Сикирица [ор. cit. 12, 397], Тешица [ор. cit. 12, 397], Јелашница [ор. cit. 12, 397], Гњилан [ор. cit. 12, 397].
- ИЦЕПАНО: Међурово [ор. cit. 4, 233].
- ИЦЕПАТ: Косово-Метохија [ор. cit. 3].
- ЧЕ ИЦЕПА: Бела Паланка [ор. cit. 4, 233].
- ИЦЕРИЛА: Јелашница [ор. cit. 4, 233], Ниш [ор. cit. 4, 233].
- ИЦЕРИЛИ: Ниш [ор. cit. 4, 233].
- РАЦАВТЕЛО СЕ: Књажевац [ор. cit. 4, 233].
- РАЦВЕТАЛО СЕ: Крушчица [ор. cit. 1, 333].
- РАЦЕПИ: Крива Феја [ор. cit. 4, 233].
- РАЦЕПИЛА: Крива Феја [ор. cit. 4, 233].
- РАЦУПА, РАЦУПА ГА: Галипољци [ор. cit. 14, 143].
- Упрошћавање групе ШЧ > Ч:
- ДАЧЕ: Ниш [ор. cit. 4, 233].
- ДАЧИЦА, ДАЧИЦУ: Књажевац [ор. cit. 4, 233].
- ГУЧЕ: Кусадак [ор. cit. 12, 397], Сикирица [ор. cit. 12, 397], Тешице [ор. cit. 12, 397], Јелашница [ор. cit. 12, 397], Гњилан [ор. cit. 12, 397].

¹³ Стефановић Ж., Збирка речи из Средњег Тимока, Књажевца и околине, Грађа Института за српскохрватски језик.

¹⁴ Ивић Павле, О говору Галипољских Срба, СДЗБ XII.

- ПАЧЕ: Дупило [ор. cit. 7, 388].
- ПАЧЕТА: Годиње [ор. cit. 7, 388].
- КОЧИНА: Валушич [ор. cit. 4, 233], Понор [ор. cit. 4, 233], Извор Јаловик [ор. cit. 4, 233], Извор у Лужници [ор. cit. 4, 233], Габровац [ор. cit. 4, 233], Томићи [ор. cit. 7, 381], Бриеге [ор. cit. 7, 381].
- КОЧИНУ: Крива Феја [ор. cit. 4, 233].
- КОЧИНЕ: Књажевац [ор. cit. 4, 233].
- МЕЧИНУ: Васиљ [ор. cit. 4, 233].
- БОЛЕЧИЦУ: Прибој [ор. cit. 4, 233].
- КОКОЧИЦА: Васиљ [ор. cit. 4, 233].
- КРУЧИЦА: Крушчица [ор. cit. 1, 333], севернотимочки говори [Станојевић М., 386]¹⁵.
- КУЧИЦУ: Галипољци [ор. cit. 14, 143].
- ПУЧИЦА: севернотимочки говори [ор. cit. 15, 386].
- КОЧЕНИЦА: Вир [ор. cit. 7, 381].
- КРУЧИЧАНИН: Крушчица [ор. cit. 1, 333].
- ПРАЧИНА: Топоница [Цветковић М.]¹⁶, Извор у Лужници [ор. cit. 4, 233].
- ПРАЧЕВИ: Орахово [ор. cit. 7, 388], Папратнице [ор. cit. 7, 388], Сеоце [ор. cit. 7, 388].
- ПРАЧЕВА: Сотонићи [ор. cit. 7, 388].
- ПРАЧЕВИМА: Лимљани [ор. cit. 7, 388].
- ПОРЕЧИЈА: Брањска Бања [ор. cit. 4, 233].
- УБРУЧИЋ: дубровачко приморје, Лопуд [ор. cit. 9, 406].
- БЕЧЕСТИМ: Кијевац [ор. cit. 4, 233].
- БЕЧЕСТИ: Ошљане, Бучје, Бердуј, Топлац [ор. cit. 4, 233].
- ОБЕЧЕСТИШ: Извор у Лужници, Бучје [ор. cit. 4, 233].
- ИЧЕШЈА: Галипољци [ор. cit. 14, 143].
- ИЧЕЗНЕ: Ниш [ор. cit. 4, 233].
- ИЧИСТИ: Међурово [ор. cit. 4, 233].
- ИЧИСТИШЕ: Клисура [ор. cit. 4, 233].
- ИЧИТАШЕ: Књажевац [ор. cit. 4, 233].
- ИЧИТА: Стубол [ор. cit. 4, 233].
- ИЧИТАШЕ: Књажевац [ор. cit. 4, 233].
- ИЧУПАМ: Жлне [ор. cit. 4, 233].

¹⁵ Станојевић Маринко, Прилози речнику тимочког говора, СДЗб III, 177–194.

¹⁶ Цветковић М., Збирка речи из Зоруновца, Грађа Института за српско-хрватски језик.

ИЧУПАНЕ: Бела Паланка [ор. cit. 4, 233].

ИЧУРИМ: Врање [ор. cit. 4, 233].

РАЧЕПИ: Васиљ, Извор у Лужници, Крива Феја, Кржинце [ор. cit. 4, 234].

РАЧЕШЉА, РАЧЕШЉАН: Књажевац [ор. cit. 4, 234].

РАЧЕШЉАУ: Долњи Матејевци [ор. cit. 4, 234].

Изоглосу упрошћавања група СЦ > Ц и ШЧ > Ч дао је П. Ивић у раду о говору галипољских Срба. Набројани су говори у којима је присутна ова особина: дубровачки, перашки, прчањски, црмнички, „али најшира непрекинута зона њихове појаве лежи на истоку наше језичке територије и захвата већи део призренско-тимочког и косовско-ресавског дијалекта, крашовански говор... чак... допирући до београдских и вршачких села“ [стр. 144]. Нешто новијег материјала допуњава, али не мења ову изоглосу.

Интересантно је закључити, на основу Елезовићевог материјала, за област Косова већи проценат примера са очуваним помињаним групама, него са упрошћеним. Кад се погледају наведени примери однос је 17 : 4 за непромењене групе:

ИСЦЕБОВАТ, ИСЦЕЛИТ, ИСЦЕЛИТЕЉ, ИСЦУГУЉИТ, ИСЦУЦАТ, РАСЦОПАТ, БОЛЕШЧИНА, КОКОШЧЕ, КОКОШЧИЊИ, КОКОШЧИЦА, ИСЧАЧКАТ, ИШЧИЛЕТ, ИШЧИЛИТ, ИСЧИПКАТ, ОБЕСЧАСТИШ, РАШЧЕПИТ, РАСЧУТ СЕ, ПРАЦА, ИЦЕЛИТ, ИЦЕПАТ, БОЛЕЧИНА.

Уосталом и у призренско-тимочком има и примера с очуваним овим групама:

ПРАСЦА: Књажевац [ор. cit. 4, 234].

ПРАСЦИ: Кална [ор. cit. 4, 330].

БЕСЦЕНА: Извор Јаловик [ор. cit. 4, 234].

ИСЦЕПАНО: Извор у Лужници [ор. cit. 4, 234].

ИСЦЕПИЛА: Књажевац [ор. cit. 4, 234].

БРЕШЧЕ: Лесковац [ор. cit. 4, 234].

ПАСЧЕ: Пирот [ор. cit. 4, 234].

БЕСЧОВЕСНО: Прибој [ор. cit. 4, 234].

Код Милетића се налази забележено неколико примера који се употребљавају паралелно са очуваном и упрошћеном групом у истом локалитету.

КВА[С]ЦА: Вир, Годиње [стр. 381].

ДОЛА[С]ЦИ: Бољевићи [стр. 381].

КО[Ш]ЧИЦУ: Папратница [стр. 381].

ПРАЦА и ПРАСЦА: Вир [стр. 389].

Проф. Белић у Дијалектима источне и јужне Србије каже: „Често се могу у истом дијалекту наћи сва три облика оваквих појава: њихово чување, редукција сугласника и њихово потпуно нестајање“ [стр. 232].

Изговор група СЦ и ШЧ — при којем није извршено у потпуности упрошћавање проф. Белић је назвао *редукција сугласника*. Као потврду навео је ове примере:

ПРАСЦА: Големо Бојнице [стр. 233].

РАШЧЕПИ: Кумарево [стр. 233].

Ова два примера би пре могла да значе индивидуалну особину изговора информатора него стварно очувани прелазни тип у процесу редукције. Када би ово друго било у питању, морало би се наћи на више примера било у једном или у више пунктова. Отуда се термин проф. Белића „редукција сугласника“ може схватити као прелазни тип само ако се има у виду прелазност фонетска, а не историјски тип као једна од прелазних фаза у редукцији.

У галипољском је говору утврђено поновно усностарљање групе СЦ, ШЧ „апатолшким повраћајем“ спиранта: „ѣсѣѣди се, ѣсѣѣди, расѣѣпа, рѣсѣѣпа се... влѣѣчиѣи, мѣшчѣ, мѣшчѣѣѣ“ [ор. cit. 14, 144].

Супротно изоглоси која показује редукцију, може се успоставити изоглоса оних штокавских говора који не познају упрошћавање СЦ и ШЧ. Она би захватила централне, северне и северноисточне говоре: већину зетско-јужносандачког са изузетком западне зоне [Црмница, Прчањ, Пераст], гро источнохерцеговачких [изузимајући дубровачко приморје] млађе икавске говоре, славонске, шумадијско-војвођанске [без мање југоисточне зоне у линији Београд—Вршац].

Из свега овога може се извући неколико закључака:

1. Редукцијом су захваћене групе у а) малом броју лексемских предности за именичке појмове и б) већем броју сложених глаголских форми. То су углавном речи са високом фреквенцијом употребе.

2. Положај групе у речи не игра никакву улогу. Сасвим је релевантно за редукцију то да ли је група у иницијалном или медијалном положају. Супротно овоме од великог је значаја однос чланова у групи према граници слога. Код сложених глагола граница пролази кроз групе СЦ и ШЧ, што ствара повољну ситуацију за редукцију.

3. Углавном се у литератури истиче да је редукција, због услова при артикулацији, самоникла појава у говорима. То не значи да се речи са упрошћеном групом, већ формиране, не преносе и не шире у суседне говоре.

4. Већи део штокавске територије на истоку је захваћен овом фонетском променом.

Други тип промена који обухвата групе спирант-африката односи се на измене у оквиру групе — на прелаз спиранта у другу фонему: и С и З > Х.

Појава секвенци ХЦ и ХЧ [добитених из СЦ, ШЧ] у штокавским говорима је ограничена непознавањем фонеме Х. Групу ХЧ имамо забележену само у два примера у говору Тешња: ПАХЧЕ, РАХЧУЈЕ СЕ [Прилози XVI, 248] и у Црмничком говору у Папратници: ПАХЧЕ, уз обичније ПАКЧЕ. Милетић напомиње: „Пошто сам у Па забележио и П^АХЧЕ, могло се у овој речи К развити преко Х: П^АШЧЕ > П^АХЧЕ > П^АКЧЕ“ [стр. 364].

У овом смислу говори и Ивић: „У једном делу долине Западне Мораве и око ње налазимо опет КЦ и КЧ (П^РАКЦИ, Г^УКЧИЋИ) са К које је свакако постало од Х асимилацијом по начину изговора као и у групи ХТ > КТ у истим говорима [К^ТЕЛИ]. То значи да је првобитна промена била СЦ, ШЧ > ХЦ, ХЧ“ [Дијалектологија, Нови Сад, 100—101].

Из свега овога запажамо да се од стандардних група СЦ, ШЧ преко прелазних ХЦ, ХЧ долази до група КЦ, КЧ. Изоглоса на овај начин добијене секвенце КЦ, КЧ неkontинуирана је, примери се налазе у двама оазима: долина Западне Мораве и црмнички говори:

ПРАКЦА: Папратница [ор. cit. 7, 364]. Бриеге [ор. cit. 7, 364],

Годиње [ор. cit. 7, 364]. Макршане [ГЛСАН XII, 2/232].

ПРАКЦИ: Гивоље—Азбуовица [Тадић]¹⁷, Левач [Бушетић Т.]¹⁸.

ПРАКЦУ: Дупило, Бољезићи, Глухи До [ор. cit. 7, 364].

ПРАКЦЕМ: Лимљани [ор. cit. 7, 364].

ПРАКЦИМА: Левач [ор. cit. 18].

ГУКЧЕ: Чумић [ЗБМС IV—V, 16]¹⁹.

ГУКЧИЋИ: долина Западне Мораве [Ивић II., Дијалектологија, 100].

ДАКЧИЦА: Чумић [ор. cit. 19, 16].

ДРКЧИЦА: Чумић [ор. cit. 19, 16].

КОКОКЧИЦА: Чумић [ор. cit. 19, 16].

ПАКЧЕ: Чумић [ор. cit. 19, 16].

¹⁷ Тадић М., Збирка речи, Грађа Института за српскохрватски језик.

¹⁸ Бушетић Т., Збирка речи, Грађа Института за српскохрватски језик.

¹⁹ Барјактаревић Д., Гласовне и морфолошке особине у говору села Чумића, ЗБМС IV—V, 12—22.

ПРАКЧЕ [поред ПАШЧЕ]: Вир, Папратница [ор. cit. 7, 364].
 ПРАКЧЕ: Гивоље—Абзуковица [ор. cit. 17].
 ПРАКЧЕВИ: Вир, Брчели [ор. cit. 7, 364].
 ПРАКЧЕВА: Сотонићи [ор. cit. 7, 364].
 ПРАКЧЕВИМА: Комарно [ор. cit. 7, 364].
 ПРАКЧЕТА: Бриеге [ор. cit. 7, 364].

Место првобитних група СЦ и ШЧ у српскохрватским се говорима могу јавити и групе ЈЦ и ЈЧ. За штокавске говоре ове групе су од значаја, иако се на њих налази местимично:

ГУЈЧИЦЕ: Косово Поље [СЕЗБ VII, 285]²⁰.
 ПРАЈЦА: Мало Црниће²¹.
 ПРАЈЦИ: Косово Поље [ор. cit. 20, 330].
 ПРАЈЧИЦЕ: Косово Поље [ор. cit. 20, 279].
 ПОРЕЈЧИЈА: Косово-Метохија [ор. cit. 3].

Ове су групе знатно чешће у чакавским говорима. У раду „Особине говора Шолте, Чиова, Дрвеника и сусједне обале“ М. Храсте каже да су „ређе... појаве замјене разних сугласника сугласником Ј због асимилације, али их ипак има... ПРАЈЦА... ПРАЈЧИЋ. Ове су појаве много чешће на Брачу, Хвару и Вису. Рекао бих, да су овдје раније биле распрострањеније, али под утјецајем штокавског дијалекта Сплита и сусједне обале све се више губе.“ [стр. 132].

Група ЈЦ, нађена у Малом Црнићу само у једном примеру, може се схватити као нанета особина, вероватно од насељеника са југа — из Косова, а ни у ком случају као аутохтона. На Косову је самоникла, свакако.

Материјал којим сам располагала омогућио је да се изврши анализа и изведу закључци у оној мери како сам учинила у овом раду.

З. Павловић-Стамковић

R é s u m é

Z. Pavlović-Stamenković

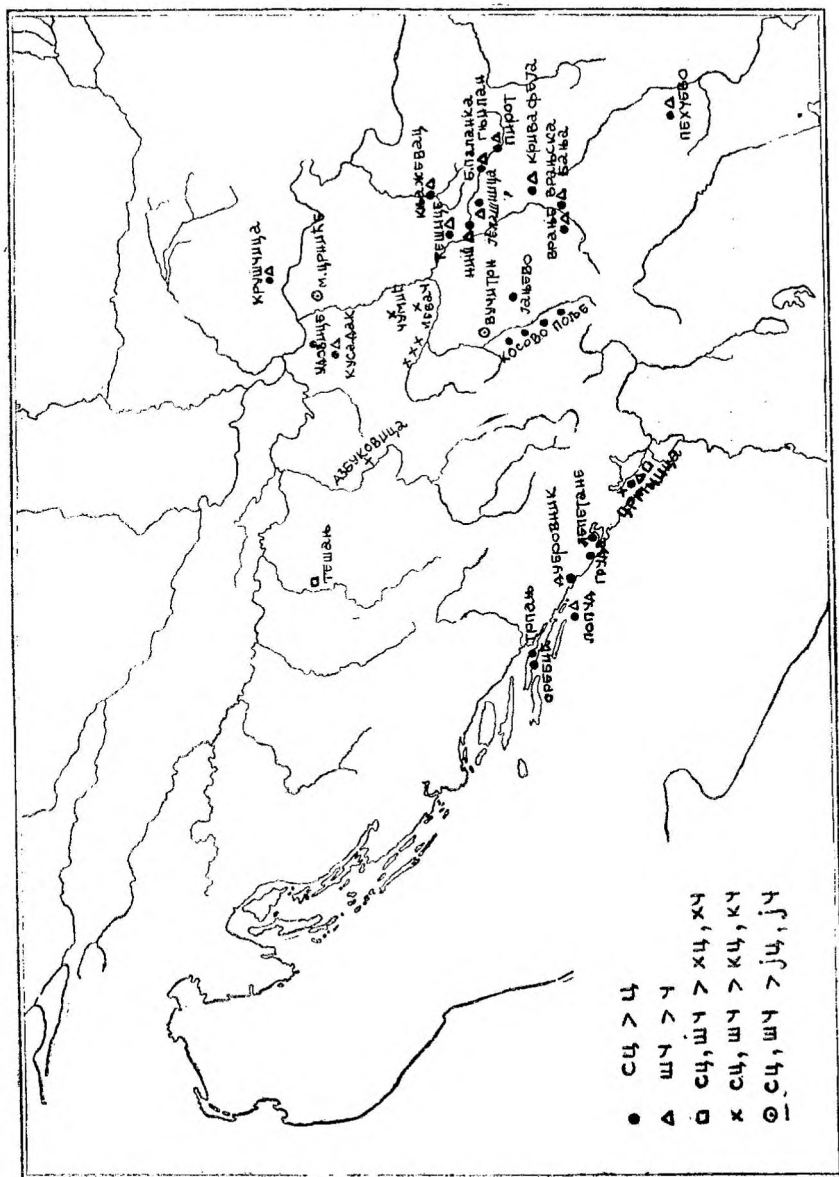
LES GROUPES DES CONSONNANTS SC, ŠČ DANS LES DIALECTES ŠTOKAVIENS

Les changements concernant les groupes consonnantiques corrélatives spirante + affriquée SC et ŠČ se manifestent de deux manières: ou bien c'est la réduction du premier élément du groupe, ou bien ce sont les altérations phonétiques de sorte que la spirante devient H resp. K, ou bien J.

²⁰ Дебељковић Д., Косово Поље, СДЗБ VII, 173—326.

²¹ Материјал прикупљен за дијалектолошки атлас.

Une conclusion générale fait remarquer que les isoglosses rapprochent deux arcs distancés l'une de l'autre: les parlers du dialecte Kosovo—Resava et ceux de la zone Prizren—Timok d'une côté et de l'autre — les parler de l'Herzégovine de l'Est et ceux de la zone Zeta—Sandžak.

СА МАРГИНА ДАНИЧИЋЕВА РЈЕЧНИКА

I

Читајући, ради бољих архаизама, Даничићев „Рјечник из књижевних старина српских“, забиљежио сам неколике ријечи уз које би, чини ми се, ваљало ставити понеку допуну или напомену. То би били или прилози за одређивање тачног значења ријечи и поријекла топономастичких назива, или биљежење непознатијих покрајинских значења ријечи, или, најзад, указивање на неке локализме који су, уз помјерање или без помјерања основног значења, изведени из шире познатих ријечи и врло старих социолошких термина. Ево тих ријечи и напомена.

Као што је познато, Јужна Морава зове се, бар у једном дијелу свога тока, Бинча Морава, Бинча. Даничић у Рјечнику старина уз ово име каже: „Бугарска Морава близу почетка свога тока тако се зове“. У Рјечнику Југославенске академије он тумачи и постање овога назива: „Ime joj *Binča* dolazi od XIV vijeka, a biće od mjesta blizu izvora njezina, koje na kartama pišu ‚Binac‘ i ‚Binatsch‘. Postanjem će biti adj., ali se govori kao supst.“ итд. С претпоставком да би то могло послужити тачнијем објашњењу поријекла и значења како овог имена Јужне Мораве, тако и самог мјеста Бинач од кога оно, према Даничићу, потиче, напомињем да сам, у околини Плавског језера и ниже низ Лим, у дјетњству слушао ријеч *Бинча*, са значењем: каљуга, гадна, прљава бара.

Ријеч *бјечва*, *бјечве*, која је „još u početku XV vijeka bila poznata i na srpskom dvoru“ (АРЈ.) долази у готово свим рјечницима (од старијих нема је Јамбрешкићев, од новијих Ристић—Кангрин), и сви је, бар кад је у питању новији говор, локализују на приморје и „сусједне крајеве“ и тумаче са: чарапе, женске докољенице. У горњем Полимљу и око Плава, гдје се, као што је познато, чувају многе врло архаичне црте и ријечи нашега језика, и данас постоји у врло живој употреби глагол *бјечвајти* (*бъчвајти*), у смислу: подубље газити у мочвару или житко блато.

О изразу *влашћак* Јиречек у „Историји Срба“ каже: „Израз *влашћак*, лат. *vlastacus*, којим се у XIII—XV века ретко означава потчињени сељак, ограничен је на Приморје од Бара до Дубровника; по Божидару Петрановићу, означавао је тај термин дословце „властит“, првобитно, можда, аграрне робове“. Даничић овог израза нема, али има *влашћий*, *влашћий*. И има *вашћак* (*вашћаци*), које узима као погрешку од *вошћак*, тј. воћњак, али које Јиречек, оцјењујући Даничићево тумачење као „сасвим неправилно“, своди на — споменицима документовано — *влашћаци*. У Плаву и околини овај израз био је прије тридесетак година још жив. Истина, у помјереном, преносном значењу — *влашћак*: мек, недлучан, покоран човјек.

Возник је за Даничића *via publica* као и друм („*дроумь*, *via publica*“). У горњем Полимљу, међутим, *вдзник* није друм, него мање или више дубока и широка, од вуче и киша издубена, бразда низа стрме стране, којом се вуку и спуштају храстова и букова стабла за гориво или грађу. Па и Даничићеви примјери више одговарају овом него Даничићеву тумачењу: *оузѣдѣль возникомь*; *надь Влахе на возникь*, *коп греде по дѣлоу мегю Ресникь и мегю Толановиноу*.

Ријеч *глоштина* Даничић тумачи са *frumentum quoddam* и као примјер наводи да је Иван Црнојевић одредио да манастиру цетињском даје свака кућа по старь глотине сока. АРј. има *glotina* („svake vrste žita pomiješane, osim pšenice“) и *glotan*: „a) uopće zlo“; „b) nečist, prljav“; „c) koji pripada glotini“; „d) u kojem ima glotine“, итд.). Према Брозу и Ивековићу *glotina* је, у Дубровнику „pomiješano i nečisto žito“, а *glota*, у Црној Гори, сиротиња, чељад и „nekako đubre u žitu“. У горњем Полимљу, *гдѣшина* и *гдѣшан*, које је више у употреби, значе: стрмно жито и од стрмног жита, орр. кукурузу и кукурузном.

Даничић у свом Рјечнику има *забѣль*, које тумачи са *silva septa*, наводећи примјере: да забѣла блюде; село Доброуцоу сь забѣломь и с планиномь итд. Ове ријечи нема ни у Броза—Ивековића, ни у Ристића—Кангрге, — АРј. до слова з још није доведен. Али у Метохији она и сада живи. Кад је прије четрдесетак година онамо почела колонизација Црногораца, Шиптари су говорили забел = забјел за приватан, добро очуван а по правилу невелик храстов гај (ових гајева данас више нема, јер су их, добијајући их као утрине, затрли насељеници, а понегдје, да ове предухитре, и само Шиптари). Постало, вјероватно, од тога што су, да се означе границе забрана, скидањем коре забјеливана дрвета — исп. Буково *забијелиши* — „2) нпр. дрво, тј. подгулити му кору“.

У Даничића поред израза *каштоунь* стоји: *regio pastoria*, а поред *каштоуншише* — *stabulum*. АРј. иза израза катуниште ставља: *види* 1.

катун, тј. „mjesto gdje se ljeti na gorama hrani i muze stoka (особито овце), стан“. Броз и Ивековић имају само *кайун* („у планини мјесто и колиба gdje се лјети овце музу“), а *кайуништиа* немају. У Горњем Полимљу и око Плава *кайун* није мјесто и колиба, него мјесто у планини и *колибе* куд лјети са стоком издижу поједина села, а *кайуништие* није исто што и катун, него мјесто gdje је некад катун био, као што је и *кућиштие* мјесто gdje је некад кућа била.

Уз ријеч *лаз* Даничић је ставио: *ager novalis*. АРј. за лаз у Даничића вели: „Мјесто gdje се искрчила (или gdje се још крчи) шума да се може земља изградити“; за лаз у Вука: 1. „као мала нјива, особито између каменја“, 2. „(у Црној Гори) мјесто gdje је много шуме исјечено (н.р. крчења ради) и дрвета попадала једно на друго“е. У Горњем Полимљу, међутим, *лаз* је мања или већа чистина у шуми — њива, ливада, чак запуштено земљиште. Мјесто gdje је шума тек искрчена или се још крчи зове се *крчевина*, мјесто „где је много шуме исјечено и дрвета попадала једно на друго“е — *лаџ*. А кад се та дрвета запале и изгоре — *лаљ*.

За израз *мака* Даничић је, уз извјесну резерву („мислим да је то“), написао: *palus*. У АРј. ово тумачење је поновљено и пропраћено реченицом: „Ако је добро тумачено, постаје од (*у*)*макати* испореди *мошвара*“. А ја сам у полимским селима између Плава и Андријевице чуо у дјетинству ријеч која, иако нешто друкчије гласи, углавном потврђује Даничићево домишљање. То је *маква* = разливена, мирна и плитка вода која настаје од загађивања извора у равни или изливања ријека.

У Даничића *мочило* је (уз ограду: „ваља да је то“) *locus lino macerando*. У АРј. то је „мјесто у води, gdje се моћи кудјелја и лан“. У лимским селима између Плава и Андријевице *мочило* је исто што и *усјава*, испод мањих извора и на нејаким потоцима примитиван резервоар, gdje се скупла вода за натапање кукуруза и поврћа. Мочила имају отвор с великом цијеви, затварају се увече и прије подне, а пуштају на њиве рано ујутру и предвече. У мочилима се, пошто прође вријеме натапања, понегдје мочила кудјелја и лан.

Осим *обличити* (преведено са: *manifestare*), Даничић има и *обличим* (*vultus*) и *обличњ* (*manifestus*). АРј. *обличје* уопште нема, *обличити* тумачи са *manifestare* и *arguere*, а уз *обличан* каже: „онај који се обличи, који се ухвати на djelu“ и додаје да је Даничић узео значење *јаван*, а да ће „боље бити онако како је напријед речено по *Novakoviću*“. У горњем Полимљу има *обличити се* = сехирити се над нечијом бруком и преносити је даље, обрукати се јавно, открити се као вје-

штица. (Тако се свађају, да се свијет с њима обличи. Обличила се дабогда!) А то ће бити најближе примјеру који је Даничић навео уз *обличије* (звѣи своими шнѣ штпаднѣ рѣкѣ гризаш, ишли люди на чѣдо, да се далеко чѣе и нимѣ шбличѣ вѣде), што би опет говорило да *обличије* у овом примјеру не може бити *vultus*. У горњем Полимљу, затим, има: *дблич* = брука, напаст (Неуредна је, језична — облич један. Ћути, обличу!); *дбличан* = отворен, јаван: *дбличница* = жена с којом пуца брука.

Прогонъ је Даничић протумачио са *exactio*, прогонство. Али примјери које је навео (Да си имаю прогонъ оу планиноу. Прогономъ на мостъ. Прогонъ селѣ на Пекъ.) не потврђују ово значење (према АРј. оно није јасно). Осим прогонство, рјечници (АРј., Шулехов, Поповићев, Ристић—Кангрин), с назнаком да се говори у Конавлима и Лици, имају *ѵрогон* и у значењу: „put којим се стока гони на рашу или с раше“ (АРј.). У Васојевићима и око Плава *ѵрогон* најчешће није пут, него ограђен или само обиљежен сточни пролаз између њива и ливада на слободна пасишта; у предјелима нижим, ближе селима, ови прогони су ужни, а између ливада при планини могу бити широки и до 50 корачаја, и стока, пошто су и сами травни, иде њима пасући. По свему судећи, *ѵрогон* у Даничићевим примјерима има баш ово значење, а не *exactio*.

За назив *сѵроуга* Даничић је дао значење *cancelle*, што ће рећи решетка, преграда, ограда. Али наведени примјер (да имѣ сте при-сѣкѣ учинили и поставили доса мога трѣга до стрѣге, терѣ имѣ не дате излазити ванѣ трѣга на водѣ), по моме мишљењу, не потврђује овакво тумачење. Сам Даничић *ѵресјеку* тумачи са *praecusio*; за АРј. *ѵресјека* у горњем примјеру је именица начињена према глаг. *ѵресјећи*. Према томе: излаз на воду пресјечен је до самога трга, до струге на коју се с трга излази. Струга би, дакле, у горњем примјеру имала бити излаз, врата од трга, као што — према свим рјечницима — најчешће значи врата од тора. У рјечнику Ивековића—Броза струга има као треће значење: „veliki tor u kome je po 3—400 ovaca“, и то значење се локализује на Црну Гору. У Васојевићима, међутим, *сѵрѹга* значи само отвор, пролаз, врата на тору, на огради, на непролазном гребену планине. Па и Р. Бошковић и М. Стевановић у рјечнику за цјелокупна дјела П. П. Његоша тумаче стругу само као „врата од тора (или обора)“.

Уз *шамьдалъ* (*шамьдалъ*, *шаньдаль*) у Даничићеву рјечнику стоји: „logica (то мислим да је према итал. *satagliu*, фр. *saail*, и садашњем *цамадан*): ковь сребрњи: два шамьдала велика, потежу. кд. литрѣ, ѣначѣ; два шамьдала мана потежѣ. ди. литрѣ, в. ѣнче... За исте ствари у другом пријепису: два шамьдана голема... два шаньдана мана“.

У АРј.: *шамдал, шамдан*, оклоп, панцер, — затим долази позивање на Даничићево *logica* и примјер: „Dva šamdala golema“. Међутим, наведени примјер ипак побуђује сумњу у значење које је Даничић дао, а АРј. поновио (*logica*, оклоп). На почетку цитата стоји: *ков сребрни*, а оклопи, ако су се и посребравали, нијесу ковани од сребра. Осим тога, сам Даничић тумачи *лѣѣру* ријечима: „Мјерило се њом сребро и злато“. Зато ја наводим да сам у дјетињству у горњем Полимљу и око Плава гледао једну врсту дрвеног, око аршин високог свијећњака, на коме се у сељачким кућама држала петролејска свјетилка звана фитиљача, — тај „свијећњак“ звао се: *шамдан*. Испореди *шамдан* и сл. у Шкаљића, Турцизми, 585.

II

Михаило Стевановић је у својој расправи о говору Ђаковачких Срба указао на чињеницу да су многа села у околини Ђаковице, која су пред колонизацију иза првог свјетског рата била насељена искључиво Шиптарима, сачувала иста имена која имају у српским средњовјековним повељама. Иста чињеница је, и прије но што сам прочитао Стевановића, привукла и моју пажњу, и ја сам одавно желио да на њу упузорим стручњаке, прије свега историчаре и истраживаче етнотезе становништва онога краја.

У својој расправи Стевановић је, колико су то потребе њенога увода захтијевале, набројао десет села која, сачувавши своја средњовјековна имена, постоје и данас: Раствовица, Грмочел, Црљени брег, Рзњић, Преколука (у хрисовуљи — Преки луг), Белег, Црмљан (у хрисовуљи — Чрм'њ), Доброш и Батуша. Осим тога, Стевановић указује још на „читав низ“ села „која су променила своја имена, а за која се може утврдити да су била баш у оној области“, и као примјер наводи: Белсжани у саставу Дечана, Баба, Ливљане, Бабљане, Буљане, Грегга, Сошане, Лужичане, Крастављанс, Буљуби. Идући за циљем који сам горе поменуо, ја ћу овдје навести још неколико назива села, планина, брегова, вода из околине Ђаковице, Псћи и Призрена, који су, без икаквих измјена или с незнатним измјенама, сачували своја средњовјековна имена, иако су, до колонизације, и у њима и око њих живјели искључиво Шиптари.

Али најприје мали осврт на имена која је Стевановић навео. Средњовјековни Грмочел Шиптари зову Грамочел или Грамоћел, Црљени брег — Црнобрег, Рзњиће — Рзњић, — сва та села налазе се у данашњој дечанској општини. „Бележани у саставу Дечана“ исто су што и Белег (људи из Белега), који је у средњем вијеку био заселак дечански, а

сад је засебно, доста велико село, чувено са свога отпора младотурским трупама за вријеме буне Иса Бољетинца; Бабе (а не Баба) су данашњи Бабај, Бабалоћ (лоћ = блато) у непосредној близини Грмочела; Баљани је исто то — људи из Баба, Ливљане — вјероватно данашњи Скивљан, на путу из Грмочела у Ђаковицу (према примјеру који наводи Даничић, Ливљани су међили с Грмочелом).

Осим ових, мени су, из личног искуства, позната још ова села из повеље Стефана Дечанског од 1330. године: Бивољак, Крушевац, Папраћани, Лучани (данас Горња и Доња лука), Истинићи, Бродлићи (Бролић: село на мјесту гдје се Дечанска Бистрица може газити и кад надође), Стрелац, Дубовик (у повељи извор; сад село), Љубуша (у повељи „суха Љубуша“; сад село), Љуболић (Љубенић), Улоћане, Игларево, Добродоли (Добродољ), Зерзево (Зрзе); планине: Ђеровица (сада Ђеравица), Пљеш (сада Плеће), Плочице итд.; рјечица Сушица (сада Суваја); бријег Суходол (сада Сука, голо и сухо брдо код Грмочела) итд. Осим тога, позната су ми и многа друга села, чија је средњовјековна имена Даничић пренио у свој Рјечник из других повеља, од којих су неке старије од дечанске. Преносћи, тако, име *Горажда*, Даничић вели: „село у Хвосну које је краљ Стефан Првовјенчани дао Жичи. Мислим да ће тешко бити садашње Горажде“ (оно на Дрини); „требало би да је гдјегод ближе Пећи“. Доиста, близу Пећи има село сличног имена: Гораждовац. Али осим Горажде, Стефан Првовјенчани, како се даље види у Даничића, писао је Жичи и друга хвостанска села: Пећ, Чрњу врџљ, Накљ, Чельнеци и „Љутоглави с градом“. А то су данашња варош Пећ, Црни врх изнад и Накло испод Пећи, Челопек и Љутоглав у пећкој околини. Краљ Милутин, опет, дао је Хиландару хвостанска села Захаћ („мјесто на Бистрици на ком је био уљаник“), Штупељ („виноград оу Пеки, Шоупља више Пеки архипискоупове“) и Дрстник. Захаћ (Захаћи) и Дрстник (Дрсник) су сада шиптарска села ниже Пећи, а Штупељ шиптарско село у руговској страни сјевеозападно од пећког патријаршијског манастира. (У вези с именом *Штупељ* напомињем да у горњем Полимљу постоји израз *шћупељ* = згужвана, невриједна крпа, затискач од крпе, а једно онамошње братство има посврдан надимак *Шћупе*.) На ријеци Дриму, између Ђаковице и Призрена, има Швањски мост, а то је име дошло по средњовјековном селу Овшањи, које је цар Стефан писао цркви арханђеловој у Призрену — Овшања је међила с Роговом, која, како и Стевановић помиње, такође постоји и данас (Рогово). Осим Овшање и Рогове цар Стефан дао је или потврдио арханђеловој цркви, Хиландару и Савиној ћелији у Карсји још читае низ онамошњих села, која под старим именима постоје и данас, на примјер: Косорић

(Косурић), Ораховац, Трње итд. А данашња Ретивља, Мала и Велика Хоча помињу се под истим именима чак у Немањиним повељама Миљејама и Хиландару!

Уопште се са сигурношћу може рећи, да највећи број села и крупнијих географских објеката у данашњој метохијској области има и сада исто онаква имена, каква је имао у старим српским споменицима, а готово сва села и крупнији географски објекти имена српског поријекла. М. Стевановић је правилно указао на значај ове појаве за исправно рјешање питања о сеобама српског живља на крају XVII и у првој половини XVIII вијека под патријарсима Чарнојевићем и Јовановићем-Шакабандом. Мишљење да су те сеобе испразниле области које граниче с Албанијом, и да су се арбанска племена онда у њих настанила, историјска наука побија одавно (Јов. Томић и други), доказујући да Срби нијесу ни 1690. ни 1737. у масама напустили поменућу област, него је процес њиховог ишчезавања ишао друкчије: примање ислама — арбанизирање. Непобитан, ја бих чак рекао коначан доказ за исправност овог другог мишљења могу бити баш очувана српска, у средњовјековним писаним документима поменута или непоменута топономастичка имена из оних крајева. Јер збиља, како би Шингари-досељеници, да су се са својих врлети спустили у потпуно опустјела села, примили и сачували српска имена тих села, њихових вода и планина, брегова и гробља око њих?!

Зато би, по моме мишљењу, и било потребно да се, с преписима старих хрисовуља у рукама, на самом терену детаљно испита топомастика данашње Метохије, — то би не само обогатило доказни материјал за правилно мишљење о сеобама, него би се још, уз теренско испитивање микротопомастике (имена извора, потока, међа, њива, ливада, гајева, брежуљака, бара итд.), могао, осим свега осталог, ближе одредити процес асимилације српског становништва, т рајање те асимилације, приближно вријеме њеног завршетка. Разумије се, овакво испитивање морало би да се прошири и на питање: гдје се тачно налазило оно „неколико арбанашких села и катуна“ које је Стефан Дечански писао Дечанима, колико је тих села и катуна било. То би, може бити, унијело извјесне конкретизације у правилан одговор на питање о сеобама и асимиловању метохијског српског живља.

М. Стевановић је забиљежио да у Таковици постоји шиптарска породица Ставилец, „чији чланови признају да се овако зову по неком своме давнашњем претку који је, према њихову причању, био Србин и дворанин српског цара Душана, свакако с дужностима означеним том именицом“. А тај податак и његово испитивање могли би бити веома

значајни за објашњење процеса нестајања српског становништва у оном крају. Штавише, он би се могао узети на ум и при испитивању појаве да је у селу Дечанима постојала угледна шиштарска породица која је за вријеме турског ропства давала чувара манастира Дечана — „војводу дечанског“. Презиме Ставилец побуђује на мисао да би се и у дечанском случају могло радити о шиштарском потомству поарбанашеног војног старјешине манастира Дечана. Јер, како је то убједљиво показао Б. М. Радојковић у расправи о сокалницима, многи богатији и забитнији манастири у средњем вијеку имали су своју војску, својег војводу (властелина или властеличића), чак и сокалника, који се старао о убирању, преношењу и чувању *соћа*, дажбине намијењене подмиривању војних потреба.

Радован Зоговић